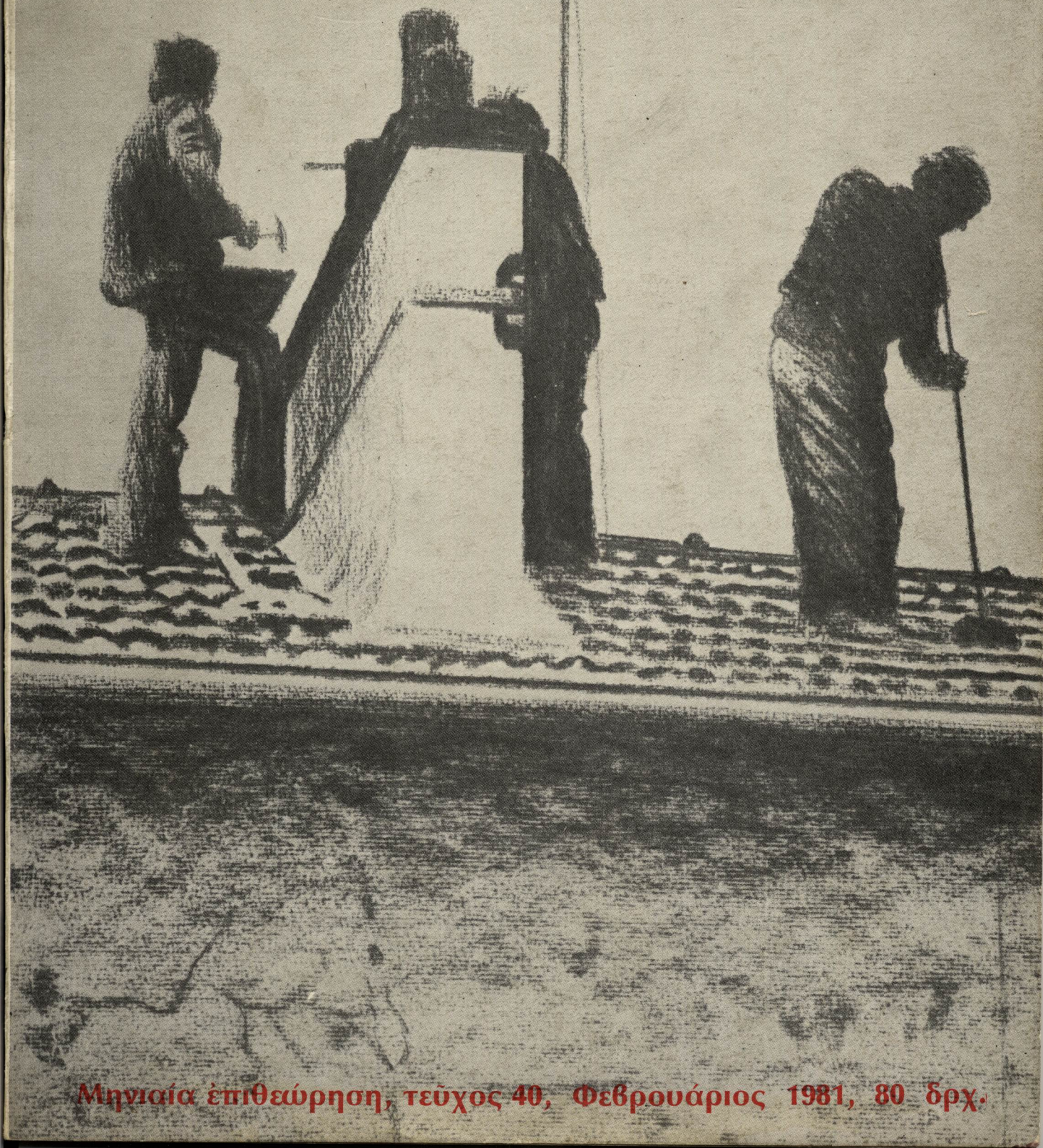

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίθεώρηση, τεύχος 40, Φεβρουάριος 1981, 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση, Φεβρουάριος 1981, τεύχ. 40, δρχ. 80.
Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μιχάλη Παπαγιαννάκη	Τό «άτύχημα» και ή 'Αγία «άθλητική» Οικογένεια
'Αγγελου 'Ελεφάντη	«Μετά τό τέλος τών έργασιών του 'Εθνικού Συμβουλίου έγινε γλέντι σέ ταβέρνα τής 'Αθήνας»
Μήτσου Καράμπελα	«Μέ τούς συντρόφους του άλλου κόμματος»
Βάσως Κιζήλου	'Αναζητώντας τή χαμένη παράδοση
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	'Η ανανεωτική άριστερά μπορεί νά υπάρξει ως παράταξη;
Γιώργου Ρωμαίου	Πού πάει ή 'Ιταλία σήμερα;
Μάκη Καβουριάρη	Οι προεδρικές έκλογές στή Γαλλία – ευκαιρία γιά τήν άριστερά
Φρανσουάζ 'Αρβανίτη	Τράστ τύπου και πληροφοριών
Νικόλα Βουλέλη	Σαλβατόρ, κρίσιμο σημείο τών εξελίξεων στήν Κεντρική και Νότια 'Αμερική
Μιχάλη Μοδινοῦ	'Η έκβιομηχάνιση του Θεσσαλικού χώρου
'Αννης Βρυχέα, Κώστα Γαβρόγλου	Γιά τό ελληνικό Πανεπιστήμιο, σήμερα. Κάποια νέα ερωτήματα
Λαωνίδα Λουλούδη	'Η κρίση στά Α.Ε.Ι.
Φερνάντο Κλαουντίν	Οι αίτιες τής θεωρητικής παράλυσης τής Κομμουνιστικής Διεθνούς
'Ελλης Σκοπετέα	Μεγάλη 'Ιδέα και βαλκανικός 'Εθνικισμός
Τάσου 'Ανθουλιά	«Μαθήματα Οικιακής Οικονομίας»
'Αννας Φραγκουδάκη	«Νεοελληνικά κείμενα γιά τό Γυμνάσιο»
Βιβλία – 'Επιστολές	

'Εξώφυλλο: σχέδιο του Michel Quarej

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: εξάμηνη 400 δρχ., ετήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώπης: εξάμηνη 550 δρχ., ετήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): εξάμηνη 600 δρχ. ετήσια 1200 ● Γιά 'Οργανισμούς, Τράπεζες, 'Ανών. 'Εταιρείες: εξάμηνη 600 δρχ., ετήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ – ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

'Εκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, 'Αγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: 'Αγγελος 'Ελεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκτύταρο ΕΠΕ, 'Υμηττού 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Σταύρος Κουνδουράκης, 'Εμμ. Μπενάκη 122 και Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● 'Εκτύπωση: 'Αφοί Χρυσοχού, Στυμφαλίας 8 – Περιστέρι, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● 'Επιμέλεια, 'Αφροδίτη 'Αντωνάκη ● Κυκλοφορεί στά περίπτερα και τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη και Β. 'Ελλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Τό άτύχημα καί ή 'Αγία «άθλητική» Οικόγένεια

Οί έρευνες γύρω άπό τό «άτύχημα» πού έπληξε τήν άθλητική «φιλάθλο» οικόγένεια (άνάλογα μέ τό εύρος τών αντίληψεων όσων έσπευσαν νά υποβάλουν τά συλλυπητήριά τους) συνεχίζονται. Ήταν ή όχι κλειστή ή θύρα 7; Ίδού τό άγωνιώδες έρώτημα στό όποίο συμπυκνώθηκε ή έξανάσταση ψυχών καί συνειδήσεων πού προκάλεσε ή δάρβαρα καί άνατριχιαστική στίς λεπτομέρειές της (άφθονα είκονογραφημένες στήν τηλεόραση καί τόν τύπο) θανάτωση τών 19 στό γήπεδο του Καραϊσκάκη. Θανάτωση κι όχι θάνατος, ίσως μάλιστα καί τελετουργικός φόνος, άν ή έκφραση αύτή δέ σημαίνει καί κοινωνική άθώωση τών άυτουργών καί τών έμπνευστών, πού στήν περίπτωση αύτή «δέν ύπάρχουν»: ταυτίζονται μέ τήν κοινωνική συναίνεση.

Άλλά στού Καραϊσκάκη άνύπαρκτοι οί άυτουργοί, οί συνεργοί καί οί έμπνευστές; Άθώοι; Άτύχημα; Ή κακιά ώρα; Άσχετη ύπόθεση πού τύλιξε στό πένθος τό άθλημα καί τόν «άθλητισμό»;

Ύπόθεση άσχετη μέ τήν έξαχρείωση καί τήν έξαγρίωση, τή μετατροπή ενός λαού σέ όγλο πού προώθησε καί προωθεί έδώ καί χρόνια μιά έξαιρετικά συγκεκριμένη αντίληψη για τήν «ψυχαγωγία» του, αντίληψη συλλογική, αντίληψη ιδιοτελής (τών όμάδων, τών ένώσεων, τών παραγόντων τους - τίτλος πιά καί επίσημα άναγνωρισμένος καί ραδιοτηλεοπτικώς έκφωνούμενος καί τιμώμενος καί βραβεία καί παράτες για τήν είκοσαετή ή παραπάνω θητεία), αντίληψη κρατική καί κυβερνητική, αντίληψη πού επιβλήθηκε στόν τύπο, στά μέσα ένμέρωσης, στά κόμματα άδιακρίτως (φιλάθλοι γάρ ίσον καί ψηφοστάυροδοτες...);

Ύπόθεση άσχετη μέ τόν χορό τών έκατομμυρίων του ΠΡΟ-ΠΟ καί τίς διαφημίσεις του, μιά στό καρφί (τής ζήλειας - γι' αυτούς πού κυνηγάνε τά λεφτά πού άλλοι έπιασαν) καί μιά στό πέταλο (του τετράποδου «φιλάθλου» όπως τόν φαντάζεται καί επιθυμεί - πού άν οί λέξεις έχουν νόημα ταυτίζεται μέ σκέτο θεατή - τζογαδόρο πού άγαπά τήν άθληση όσο καί ό παραδοσιακός τεμπέλης τή δουλειά: τρελαίνεται νά βλέπει τούς άλλους νά δουλεύουν);

Ύπόθεση άσχετη μέ τόν μοναδικό μας καί ιδιώτυπο άθλητικό τύπο, δηλαδή τύπο για ιδιώτες μέ τήν έπιστημονική έννοια του όρου, μνημείο παχυλού καί ιδιοτελοϋς φανατισμού καί άρχείο πάσης ύβρεως καί παντός παροξυσμού (ή τάδε όμάδα «έλιωσε» τήν δείνα τιλοφορούσε τήν ίδια μέρα πού άνακοίνωνε πένθιμος καί μαυροφορών τό άλλο, τό πραγματικό, λίσσιμο τών 19 στού Καραϊσκάκη), χαρακτηριστική περίπτωση για έφαρμογή του νόμου περι άναμοχλεύσεως καί έξάψεως τών παθών... καί τών ένστίκτων, καταστολής του τεμπουόμοϋ καί πρόκλησης σέ διάπραξη άδικήματος ή έγκλήματος, καί πού όμως κατέχει πάντα περίοπτη θέση στά περίπτερά μας καί στή δημόσια ζωή;

Ύπόθεση άσχετη μέ τήν έπίμονη καί βασανιστική προβολή καί έπίσημη (μέχρι καί στά σχολεία) προστασία «του εύγενούς» άθλήματος, τήν πρόκληση τών τιμών στήν άγορά τών μεταγραφών καί τών άμοιβών τών θεϊκών προπονητών του; Καί τή γενίκευση τών μεθόδων του καί τής ιδεολογίας του σέ όλα τά άλλα άθλήματα, άπό τό πίνγκ πόνγκ μέχρι τό καλλιτεχνικό πατινάζ, περνώντας άπό τό κολύμπι καί τήν ίπασία;

Ύπόθεση άσχετη δηλαδή μέ τήν επιθετικότητα, τήν άδιαλλαξία, τήν περιφρόνηση του άλλου (μέ τίς εύχές τών δικών μας, στό όνομα τής άμιλλας...), μέ λίγα λόγια τή βαθιά άντικοινωνικότητα πού καλλιεργεί (καί δέν χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια στήν ήμιτελή διαδικασία έκπολιτισμού - έκβαρβαρισμού τής προστασίας τής κοινωνίας μας) τό «άθλητικό» καί «φιλάθλο» κύκλωμα πού μās κατατρέχει;

Έπεσε, λέει, ό πρώτος ένώ οί άλλοι συνέχισαν νά σπρώχνουν για νά προλάβουν νά άποθεώσουν τούς νικητές πού θά έβγαιναν άπό τά άποδυτήρια. Οί νικηφόρες ίαχές καί ό ένθουσιασμός (μέ τήν καθαρά πιά πανική του έκφραση) δέν άφησαν τίς φωνές καί τίς προειδοποιήσεις τών άλλων πού συνέχισαν νά συσσωρεύονται, νά άκουστοϋν. Οί φύλακες είχαν μπει νά δοϋν τόν άγώνα. Οί άστιφύλακες περιδιάβαζαν στόν άγωνιστικό χώρο. Οί ύπεύθυνοι του γηπέδου

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

ήταν στά γραφεία τους. Όπως και για τό θάνατο του πυγμάχου στο γνωστό τραγούδι κανείς δέ φταίει, ίσως οί άλλοι, ίσως τελικά ή θύρα...

Καί στο νοσοκομείο μέ τόν ίδιο πανικό, τήν ίδια άγελαία συμπεριφορά, τήν ίδια άδιαφάνεια πρός τά γεγονότα και τούς άνθρώπους, πλήθη άλαλάζοντα και τά πάντα άποδιοργανώνοντα, «παράγοντες» και έπίσημοι, υπεύθυνοι και άνεύθυνοι, μέ χειρονομίες, σπασμωδικές φράσεις, μέ πληροφορίες άσχετες και σέ γλώσσα άκαταλαβίστικη ή σχετικές και άλληλοσυγκρουόμενες πού δέν έφταναν στον προορισμό τους, έφαχναν τυφλά, ποιός νά αναγνωρίσει τόν δικό του άνάμεσα στα άτάκτως έρρημμένα πτώματα ή στους τραυματίες, ξαπλωμένους στους διαδρόμους και τυφλωμένους από τούς προβολείς ή τσαλαπατημένους μέ τόν ίδιο πάλι τρόπο από τούς έπισκέπτες και τούς περιεργούς, ποιός νά φανεί στην όθόνη μέ τούς παράγοντες και ποιός νά φανεί ότι σέ κάτι χρησιμεύει και κάτι συντονίζει.

Ατύχημα, τελικά, ή τυχαία επιβεβαίωση, τή συγκεκριμένη αυτή Κυριακή, τής άτεγκτης λογικής τών διαδικασιών έκβαρβαρισμού πού αναπτύσσονται στην κοινωνική και ιδιωτική μας ζωή;

Καί είναι μιά λογική πού σήμερα κυριαρχεί. Τήν ένστερνίζονται άθλούμενοι και φίλαθλοι, πρωταγωνιστές και θεατές, δίκαιοι και άδικοι, άπολιτικοί και πολιτικοποιημένοι, συντηρητικοί και προοδευτικοί, και μάλιστα άριστεροί, και δή άνανεωτικοί. Λογική πού δέν είναι μακριά από τήν όμόφωνη άγαλλίαση τής πλέμπας τής Ρώμης όταν μέ κατεδασμένο τόν αντίχειρα άπαιτούσε τό θάνατο του ήττημένου μονομάχου.

Αλλά για νά ξανάρθουμε στην άνανεωτική άριστερά άς θυμηθούμε τήν – μετριοπαθέστατη – καταγγελία τής λογικής αυτής, μέ τήν εύκαιρία τών Ολυμπιακών άγώνων, στην Αύγή (σελίδα «Η σιωπή δέν είναι χρυσός για τήν άριστερά»), τό περασμένο καλοκαίρι. Ίερή αγανάκτηση ξεσήκωσε ή δημοσίευσή της και μάλιστα μεταξύ τών θαυμαστών τής σφίλιδας Κομανέτσι πού παρουσιάστηκε, τάχα παραπλανητικά, σέ φωτογραφία νά είναι παχύτερη από όσο οί «φίλαθλοι» τήν καμάρωσαν – από τήν άθλητική τους πολυθρόνα – στην τηλεόραση τίς έπόμενες μέρες. Καί ή μέν φωτογραφία ήταν πραγματική και ήλικίας λίγων μηνών (άπλώς τής Νάντιας τής έκαναν, τής ταλαίπωρης, έντατική δίαιτα στο μεταξύ διάστημα), οί διαμαρτυρίες τους όμως και ή υιοθέτηση τους λίγες μέρες μετά από τήν έφημερίδα, δείχνουν πώς τό κακό έχει ρίζες βαθιές. Τόσο βαθιές πού δέν επιτρέπει, στίς κρίσεις μας, ούτε άποχωρήσεις, ούτε πολλές τσιρμόνιες.

Η άσκηση και ή άθληση, ή τόσο εύχάριστη ή άναγκαία – (... έν σώματι ύγιει..., αλλά βέβαια όταν ύπάρχει νους και μάλιστα ύγιής) είναι ύπόθεση άμεσης και ενεργούς πράξης του καθενός ή όμοιού μετά πολλών, αλλά δέν έχει καμιά σχέση μέ τόν «φιλαθλητισμό» ή και τόν λεγόμενο σήμερα «άθλητισμό». Πολύ λιγότερο έχει σχέση μέ τόν έγκλωδισμό χιλιάδων άτόμων σέ ειδικούς – και κερδοφόρους – χώρους όπου θεώνται άλλους, όχι νά άσκοούνται ή νά άθλούνται, αλλά νά «παίζουν» (άν και ή χρήση του ρήματος είναι και αυτή μιά σύγχρονη διαστροφή: παίζω και παιχνίδι έμπεριέχουν άνιδιότηεια, ιδέα πού θά κάνει νά σκάσουν στα γέλια οί λογής λογής Άνόνημες Έταιρείες και οί παράγοντές τους), νά προσπαθούν μάλλον νά ικανοποιήσουν στους θεατές άλλες, όμολογημένες ή μή, επιθυμίες.

Καί άν έτσι είναι τά πράγματα, δέν είναι δυνατό, τουλάχιστον από μιάν άριστερή σκοπιά, νά συνεχιστεί ή άκριτη πολιτική ύποστήριξη σέ επιχειρηματικές δραστηριότητες σαν κι αυτή. Δέν χρειάζονται, όπως πουθενά στην κοινωνία, καταναγκασμός και άπαγορεύσεις στους όσους έπιμένουν νά επιδίδονται στα αγαπημένα τους θεάματα. Αλλά είναι συνταγματικά και πολιτικά άπαράδεκτο τό σύνολο τών Έλλήνων πολιτών νά φέρουν βάρη για ούσιαστικά άντικοινωνικές άσχολίες όρισμένων συμπολιτών τους, είναι άκατανόητο ή κοινωνία νά μήν παίρνει μέτρα προστασίας τών άτόμων πού δέν διαθέτουν πάντα τά μέσα και τήν ικανότητα νά προβλέπουν, πού όδηγεί ή μυστική άλληλουχία τών μεμονωμένων πράξεών τους. Είναι πολιτικά έξοργιστικό ή άριστερά νά σφύρειται σέ, φτωχές έξάλλου στον καθωσπρεπισμό τους, άπομιμήσεις του βροντώδους μεγαλείου τής όποιασδήποτε «άθλητικής φωνής, ήχους κραυγής ή στριγγιλιάς».

Γι' αυτό και μιά σειρά άμεσα και συγκεκριμένα μέτρα καθίστανται

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ἀναγκαία: Χωρισμός κράτους και «ἀθλητισμού», κατάργηση των ποικίλων Γραμματειών, Έφοριών και Διευθύνσεων που εκτρέφουν τό ἄθλιο κύκλωμα και γίνονται συνένοχοί του με τή συμπαράσταση και τήν ἀλληλεγγύη τους, κατάργηση των ἐπιδοτήσεων, παροχών και φοροαπαλλαγών στο χρυσόφορο μπίζνες των μεγάλων ἀθλημάτων και μάλιστα ὑπερφορολόγησή τους με εἰδικό τέλος ὑπέρ π.χ. των θεάτρων, των βιβλιοθηκῶν και των δημοτικῶν πνευματικῶν κέντρων, κατάργηση τοῦ ΠΡΟ-ΠΟ, ἢ σέ πρώτη φάση ἀπαγόρευση των διαφημίσεών του (ὅπως ἀπαγορεύονται και οἱ διαφημίσεις των πορνό ταινιῶν ἢ των ναρκωτικῶν) και ἀνακατανομή των εἰσπράξεών του ὑπέρ των Ὁδείων, των Καλλιτεχνικῶν Ἐπιμελητηρίων και των Πινακοθηκῶν (πού δέν μποροῦν νά ὀργανώσουν συναντήσεις και πρωταθλήματα που νά μποροῦν οἱ φιλότεχνοι νά στοιχηματίσουν), κατάργηση τῆς ἀτέλειας δημοσιογραφικοῦ χάρτου στο λεγόμενο ἀθλητικό τύπο, κατάργηση των ἀθλητικῶν ἐκπομπῶν στήν τηλεόραση και τό ραδιόφωνο, ἐγγραφή των ἐπαγγελματικῶν ποδοσφαιρικῶν ὁμάδων στο Σύνδεσμο Ἑλληνικῶν Βιομηχανιῶν ἢ στά Ἐμπορικά και Βιοτεχνικά Ἐπιμελητήρια, διάθεση των ὑπαρχόντων γηπέδων στά γειτονικά σχολεία, τά Πανεπιστήμια, Δήμους και Κοινότητες, τά συνδικάτα, τά πολιτικά κόμματα και ἄλλους φορεῖς για τίς ποικίλες ἐκδηλώσεις τους.

Αὐτά για ν' ἀρχίσουμε. Ἴσως ἔτσι ἀναπνεύσουμε λιγάκι. Και ἴσως τότε οἱ ἀριστερές ἐφημερίδες καταργήσουν τήν ἀθλητική τους στήλη! Ἀμήν.

Ἐυτερόγραφο: Κι ὅποιος μιλῆσει για οὐτοπία ἐθελουφλεῖ μπροστά στα ὄρμα αἰτήματα των καιρῶν.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

«Μετά τό τέλος των ἐργασιῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου ἐγινε γλέντι σέ ταβέρνα τῆς Ἀθήνας»

«Ὁ ὑπουργός Ἐμπορίου κ. Χ. συναντήθηκε χθές με τό συνάδελφό του ὑπουργό ἔμπορίου τῆς Αὐστρίας κ. W. και συζήτησαν θέματα τῆς ἀρμόδιοτήτός τους. Καί ἀπό τίς δύο πλευρές τονίστηκε ἡ ἀνάγκη ἀνάπτυξης των φιλικῶν ἐμπορικῶν σχέσεων και ἀνταλλαγῶν μεταξύ Ἑλλάδος και Αὐστρίας και ὑπογραμμίστηκε ὅτι οἱ δύο κυβερνήσεις θά πράξουν πᾶν τό δυνατόν προς τήν κατεύθυνση αὐτή (...). Μετά τό πέρας των ἐπισήμων συνομιλιῶν ὁ κ. Χ. παρέθεσε γεῦμα προς τιμήν τοῦ κ. W, στο ὁποῖο παρέστησαν...»

Παρόμοιες εἰδήσεις ἀκοῦμε χιλιάδες. Εἶναι σχεδόν τό μοναδικό εἶδος πληροφορίας που μᾶς προσφέρει τό Δελτίο «Εἰδήσεων» τῆς ΕΡΤ ἔξη ἐφτά φορές τήν ἡμέρα. Ἀλλά με τά τόσα λόγια εἶδηση πραγματική δέν ὑπάρχει. Αὐτά τά χιλιάδες λόγια τίποτε δέν μᾶς λένε για τίς ἐμπορικές σχέσεις, τά συμφέροντα, τίς ἀντιθέσεις και τά προβλήματα που δημιουργοῦνται – και εἶναι φυσικό νά δημιουργοῦνται – μεταξύ Ἑλλάδος και Αὐστρίας. Γι' αὐτό ἄλλωστε συναντιοῦνται οἱ ἀρμόδιοι ὑπουργοί για νά τά ἀντιμετωπίσουν.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ο καθένας μπορεί να αντικαταστήσει όσο θέλει τον κ. Χ και W. με τον κ. Π. και R. της Αυστρίας ή της Γουατεμάλας για να έχει τη συνολική εικόνα μιάς πληροφόρησης που δεν πληροφορεί κι αντίθετα, με στυλιζαρισμένα, τυποποιημένα και επιτηδευμένα λεκτικά καμώματα αποκορύπτει και παραμορφώνει τα πραγματικά προβλήματα.

Γνωστά αυτά, πασίγνωστα. Γνωστό και τ' όνομά τους: απόκρυψη, μυστικότητα ή άστικός τρόπος άσκησης της πολιτικής, όπου η πολιτική ξετυλίγεται στο κλειστό κύκλωμα των μνημένων επαϊόντων κρατώντας για τα προσχήματα κάποια θέση στους πολιτικόπληκτους θεατές.

Όστόσο, αν αναφέρθηκα σ' αυτόν τον τύπο άσκησης της πολιτικής δεν τό 'κανα για να δείξω ότι ως απόκρυφος είναι απαράδεκτος, αλλοτριωτικός και ως εκ τούτου άστικός. Αυτά τα γνωρίσματα, υποτίθεται, είναι και αυτόνοτητα και καταδικάσιμα. Άλλά η καθημερινή άφορμή από τό Δελτίο «Ειδήσεων» της ΕΡΤ ανακαλεί ένα συγγενές φαινόμενο, σ' ένα άλλο πολιτικό στρατόπεδο, όπου λέγεται ότι η περί του αντιθέτου άποψη έχει γίνει πρακτική και δίωμα άμετάθετο.

Γιατί τί θά λέγαμε αν τά ίδια συνέβαιναν στις γραμμές της άριστεράς; Ή μήπως δεν συμβαίνουν;

Αύγή, κεντρικό όργανο του ΚΚΕ έσωτερικού. Έφημερίδα άριστερή με άναγνωστικό κοινό άριστερό-κομμουνιστικό, όργανο κοινωνικής και πολιτικής κριτικής, στην ύπηρεσία του λαού, των ιδεών της άνανέωσης του κομμουνιστικού κινήματος και του σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο.

Αύγή 3 Φεβρουαρίου 1981, ήμέρα Τρίτη. Στην πρώτη σελίδα, κάτω από μεγάλο τίτλο που άναδεικνύει τους πολιτικούς στόχους του ΚΚΕ έσωτ. στίς προσεχείς έκογές, διαβάζουμε:

«Τό Προεδρείο του Έθνικού Συμβουλίου του ΚΚΕ Έσωτερικού εξέδωσε χθές την παρακάτω ανακοίνωση: Σέ κεντρικό ξενοδοχείο της Άθήνας άρχισαν τό Σάββατο και έκλεισαν σήμερα (χτές) θράδν οι έργασίες του Έθνικού Συμβουλίου του ΚΚΕ έσωτερικού. Στην έναρξη των εργασιών παρέστησαν ο Δήμαρχος Άθήνας κ. Μπέης (...) Στίς συζητήσεις, τίς όποιες άνοιξε ο Μπάμπης Δρακόπουλος, Γραμματέας της Κεντρικής Έπιτροπής, πήραν μέρος 100 στελέχη από τά κέντρα και την έπαρχία, φέροντας τίς συμβολές και την πείρα των οργανώσεων του κόμματος και του Ρήγα και τά συμπεράσματα από την πάλη του λαού...».

Έπεται όλόκληρη ή ανακοίνωση του Προεδρείου που έξαντλείται σέ άνήκουστες κοινοτυπίες με μηδενική πληροφοριακή ή νοηματική άξία και μακροσκελές ρεπορτάζ της Αύγης από τίς εργασίες του Έθνικού Συμβουλίου που κατέχει πάνω από μιάμιση σελίδα. Δηλαδή χώρο πολύ και πολύτιμο. Όπου, ενώ υποτίθεται σκόπευε να πληροφορήσει άναγνώστες, κομματικά μέλη, φίλους, όπαδούς και αντιπάλους για τά διαμειφθέντα επί τριήμερον δεν ύπάρχει άπολύτως τίποτε παραπάνω άπ' όσα είπε ο γραμματέας αυτού του κόμματος στην πολυγραφημένη εισήγησή του. Τίποτε παραπάνω, τίποτε παρακάτω και, σχεδόν, με τά ίδια λόγια.

Τί είπαν, λοιπόν, επί τρείς ήμέρες, οι 100 όμιλητές και οι 229 έθνοσύμβουλοι; Ποιές οι άπόψεις τους, ποιά τά επιχειρήματά τους, ποιά ή «πείρα από την πάλη του λαού» που προσκόμισαν σ' αυτό τό άνώτερο σώμα; Άς διαβάσει όποιος θέλει, αν έχει την άντοχή και την περιέργεια, αυτό τό μακρόσυρτο και μονότονο ρεπορτάζ. Άκόμη κι αν ήταν παρών έθνοσύμβουλος δεν θά μπορούσει να άναγνωρίσει την όμιλία του, τή συμφωνία, τή διαφωνία ή τίς άποχρώσεις του. Και τί πρέπει να συμπεράνουμε έμεις, οι λοιποί άριστεροί, διαβάζοντας αυτά τά κείμενα που τά νομίζαμε πεθαμένα, ή έσωτ της άρμοδιότητας του Ριζοσπάστη, των ιστορικών της σταλινικής περιόδου ή των μελετητών του ύπαρκτου σοσιαλισμού; Ότι αυτοί οι 100 είπαν ίδια και όμοια πράγματα; Μά αν είναι άλήθεια, Θεέ μου τί άπέραντη πλήξη. «Άκρα του τάφου σιωπή». Κι αν δεν είναι άλήθεια; Άν οι άνθρωποι — όπως είναι τό πιο πιθανό — έχουν προβλήματα, διαφωνίες, κριτικές, άποχρώσεις, αν είναι φορείς άλλων αντιλήψεων,

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

αν δεν είναι «ομοιογενοποιημένοι», αν η πείρα από την πάλη του λαού που προσκόμισαν λείει διαφορετικά πράγματα από την εισήγηση του Δρακόπουλου, αν διεκδίκησαν την αλήθεια της προσωπικής τους άποψης, αν η πραγματική εικόνα αυτού του τριημέρου είναι, τελικά, έντελως διαφορετική;

Και βέβαια όλοι ξέρουμε – όπως όλοι ξέρουμε και για τους κ.κ. ύπουργούς Έμπορίου – ότι διαφωνίες υπάρχουν, ότι συγκρούσεις γίνονται, ότι τά προβλήματα για τά όποια οί άνθρωποι συζητούν δεν είναι άσημαντα, ότι παίζεται ή τύχη τους και ή τύχη άλλων, ακόμη και σ' αυτές τις στυλιζαρισμένες, γκριζες συναθροίσεις.

Άλλα τίποτε δεν μάθαμε από την Αύγή. Όχι για να θρέψουμε τό ιδιωτικό κουτσομπολιό μας αλλά γιατί αυτά τά πράγματα που είπώθηκαν κι ωστόσο αποσιωπήθηκαν μās άφορούν τόσο όσο άφορούν και κείνους που τά είπαν αλλά τά συγκάλυψαν ή ανέχθηκαν τή συγκάλυψη κάτω από μιά «δημοσιογραφική» σούπα.

«Ανανέωση σημαίνει να πολιτικοποιηθεί ή πολιτική τής Άριστεράς». Και επειδή τόσα χρόνια τώρα θροισκόμαστε ακόμη επί τής διαδικασίας, πολιτικοποίηση σημαίνει κατ' αρχήν ή πολιτική τής Άριστεράς να πάψει να είναι απόκρυφη. Τό πολιτικό είναι δημόσιο έλεγε ο Άριστοτέλης. Και ο Μάρξ δεν μās έδωσε κανένα δικαίωμα να μετατρέψουμε τήν πολιτική σε υπόθεση έπαιόντων. Άντίθετα έλεγε ότι ή πραγματική πολιτική άρχίζει από τή στιγμή που κι αυτή κι ο κόσμος βγαίνουν στους δρόμους.

Άγγελος Έλεφάντης

Ύστερόγραφο: Τό ρεπορτάζ τής Αύγης τελείωνε με τήν εξής συνταρακτική είδηση, κι αυτή τή φορά χωρίς εισαγωγικά γιατί, εν πάση περιπτώσει, ή είδηση ήταν πραγματική: «Μετά τό τέλος των εργασιών του Έθνικού Συμβουλίου έγινε γλέντι σε ταβέρνα τής Άθήνας». Θα πρέπει τήν παρομοίωση με τούς ύπουργούς Έμπορίου να τήν τραδήξουμε ως τά λογικά της άκρα;

«Μέ τούς συντρόφους του άλλου κόμματος»

Ό τίτλος είναι δάνειος. Άνήκει στήν ομάδα των «συναισθηματικών» τίτλων των με δμόρροπο περιεχόμενο επιστολών (άνοικτών) που κατά καιρούς άπευθύνει ο Λεωνίδας Κύρκος προς τά μέλη του ΚΚΕ. Ό λαός για να εκφράσει αντίστοιχη τακτική, στάση και επιδίωξη χρησιμοποιεί τήν άκομψη όπωσδήποτε έκφραση «άγαπησάρικα».

Σημειώνω για όσους δεν θυμούνται ίσως ότι ή τελευταία (άνοικτή) επιστολή του Λεωνίδα Κύρκου είχε τόν τίτλο «προς τούς συντρόφους του άλλου κόμματος». Γίνεται φανερό έδώ ότι διέπραξα κάποια άθταιρεσία. Τό «προς τούς συντρόφους» γίνεται «μέ τούς συντρόφους» σε τούτο τό άναρθρο έπιφώνημα. Για να άρθει όμως κάθε τυχόν παρεξήγηση δηλώνω κατηγορηματικά ότι, από όσο τουλάχιστον έγώ ξέρω, δεν έχει ακόμη συντάξει ούτε έχει δημοσιεύσει άνοικτή επιστολή τιτλοφορούμενη «μέ τούς συντρόφους του άλλου κόμματος» και μάλιστα με άποδέκτη τά μέλη του ... ΚΚΕ έσ. Έπίσης δηλώνω ότι ο τίτλος μου είναι πληροφοριακός:

Η ένωτική γραμμή του ΚΚΕ έσ. «στους μαζικούς χώρους» βρήκε τήν ιδανικότερη έκφρασή της στις έπικείμενες έκλογές του Δικηγορικού Συλλόγου Άθηνών.

Η «Ένωμένη Άριστερά» (έπί τό μουσικότερον ΚΕΑ) είναι γεγονός: ΚΚΕ, ΚΚΕ έσ. και ΕΔΑ συνέπηξαν τό «Μέτωπο τής Άριστεράς» κατά τής δεξιās και του ΠΑΣΟΚ. Έτσι νέα και παλαιά δογματική άριστερά, παλαιά, νέα και

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

πεπαλαιωμένη «άνανέωση» σέ κοινή έξόρρηση για τά συμφέροντα... τής συμπαθοῦς τάξεως τῶν δικηγόρων!

Ἀνθρωπομορφικά ἡ σύνθεση θά μπορούσε ν' ἀποδοθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἀριστερά ὁ μαγκουροφόρος Μπαρμπαγιώργος, δεξιά ἡ νεάζουσα σύζυγός του (ὀμιλεῖ ὀλίγον καί τήν ἰταλικήν) καί εἰς τό μέσον ἡ... θετή γεροντοκόρη σέ ἀναμνηστική φωτογραφία ἐπὶ τῷ ἐκλογικῷ ἔτει 1981. Διακοσμητικό περίγραμμα τῆς φωτογραφίας: Σφυροδρέπανα, ἑλληνικά σημαία καί κλάδος ἐλαίας τῆς ἀττικῆς γῆς. Σκηνή ἀπείρου πολιτικῷ κάλλους!!! Ὅ,τι ἔχει νά ἐπιδείξει ἡ μαρξιστική αἰσθητική στόν τόπο μας μετά τήν ἐπανάσταση τῶν σοβιέτ, τό ΕΑΜ, τήν Ἀνοιξη τῆς Πράγας, τόν Εὐρωκομμουνισμό, τό ἐργατικό κίνημα τῆς Πολωνίας.

«Μέ τούς συντρόφους τοῦ ἄλλου κόμματος» λοιπόν... Λίγους μήνες πρὶν ἀπό τίς ἐκλογές. Λίγες ἡμέρες μετά τήν ἀπόφαση τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΕ ἐσ. κατά τήν ὁποία καλοῦνται οἱ ὀργανώσεις, τά μέλη, στελέχη, ὀπαδοί τοῦ κόμματος καί «οἱ ἐν γένει ἀνανεωτικοί» νά λάβουν τά ἀναγκαῖα ὀργανωτικά, πολιτικά καί ἰδεολογικά μέτρα για νά καλυφθεῖ ἡ ἀπόφαση γι' αὐτοτελή κἀθοδο στίς ἐπικείμενες βουλευτικές ἐκλογές.

«Καί κἀθομαι καί σκέπτομαι τώρα ἐδῶ». Σέ ποιά γραμμὴ ἀντιστοιχεῖ ἡ «Ἐνωμένη Ἀριστερά» στίς ἐκλογές τοῦ ΔΣΑ; Ἄραγε ἀνεπαισθήτως ἐκλείσθηκαν μέσα μέ τό ἄλλοθι ὅτι πρόκειται περὶ «ἀπλῆς συνδικαλιστικῆς ἀναμετρήσεως»; Τότε τί σημαίνει για τόν πολιτικό νοῦ τῆς ἡγεσίας, τῶν στελεχῶν καί τῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσ. «λήψη τῶν ὀργανωτικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν μέτρων για τήν ἐκλογική ἀναμέτρηση στίς ἐπικείμενες βουλευτικές ἐκλογές»; Μπορεῖ ἡ ὕλοποίηση τῆς ΚΕΑ νά ἐνταχθεῖ σ' αὐτά τά μέτρα;

Εἶναι γνωστό ὅτι μόνο οἱ βουλευτικές καί δημοτικές ἐκλογές συγκεντρῶνουν μεγαλύτερο πολιτικό ἐνδιαφέρον ἀπό τίς ἐκλογές στόν ΔΣΑ. Ἀποτελεῖ δέ κακοῆθη ὑποκρισία ἢ καλοῆθη πολιτική μωρία «γεγονός» πού λειτουργεῖ πολιτικά στή συνείδηση τοῦ λαοῦ νά «κρίνεται» μέ συντεχνιακά κριτήρια τοῦ τύπου τῆς προτίμησης τῶν «εὐπρεπῶν» (τῶν Κάνια τῆς παραδοσιακῆς μας ἀριστερᾶς ἀφοῦ οἱ ἐντόπιοι Μπρέζνιεφ καί Γκιέρεκ προκαλοῦν τά πολιτικά ἀνακλαστικά τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ). Καί εἶναι σέ θέση νά γνωρίζει ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ἐσ. ὅτι πολιτική συνείδηση καί ἀντίστοιχη συμπεριφορὰ στό λαό δημιουργοῦν τά «γεγονότα» καί ὄχι οἱ περὶ ἐνότητος περιπαθεῖς... κυριακάτικες ὀμιλίες ἀπό τοῦ δήματος τῆς Ἀγγῆς.

Χωρίς καμία διάθεση «κουτσομπολιοῦ», ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ ἀποκάλυψη καί μερικῶν λεπτομερειῶν πού ἔχουν σχέση μέ τό πολιτικό καί ἰδεολογικό πλαίσιο τῆς συνεργασίας, ἀφοῦ ὁ ΔΣΑ παίξει (ἢ θά πρέπει τουλάχιστον νά παίξει) κάποιον ρόλο σέ θέματα πού σχετίζονται μέ τ' ἀνθρώπινα δικαιώματα, τό νομικό θεσμικό μας πλαίσιο κ.λπ.

Πρὸς παρηγορίαν λοιπόν τῶν μελῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσ. καί τῶν ἀπανταχοῦ «ἀνανεωτῶν» εἶμαι σέ θέση νά βεβαιώσω ὅτι: Τό ΚΚΕ ἐσ. καί ἡ ΕΔΑ... δέν δεσμεύτηκαν νά καταδικάσουν τό πολωνικό ἐργατικό κίνημα οὔτε νά ὑποστηρίξουν τόν Πινοςέτ!!! Ἐπίσης... δέν δεσμεύτηκαν νά ὑποστηρίξουν τήν εἰσβολή στό Ἀφγανιστάν οὔτε τίς διεκδικήσεις τῶν Τούρκων στό Αἰγαῖο καί τήν Κύπρο (στό τελευταῖο ἄλλωστε δέν ἦταν σαφεῖς καί οἱ θέσεις τοῦ ΚΚΕ)!!!

Τό ΚΚΕ ἐπίσης διετύπωσε τούς ἐξῆς ὁρους για τήν συνεργασία:

Συνδικάτα, σύλλογοι, σωματεῖα κ.λπ. πού δέν πρόσκαινται στό ΚΚΕ νά διαλύονται. Διωκόμενοι συνδικαλιστές, ἐργάτες, ἐπιστήμονες, γυναῖκες, λαχανοπῶλες, πόρνες, ὁμοφυλόφιλοι κ.λπ. πού δέν ἀνήκουν στό ΚΚΕ «νά μήν τύχουν ὑποστηρίξεως». Πολιτικοὶ ἀντίπαλοι τοῦ καθεστώτος πού δέν εἶναι φίλοι τοῦ ΚΚΕ «νά μήν τύχουν ὑποστηρίξεως». Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ΚΚΕ νά κλείνονται στά ψυχιατρεῖα. Πολιτικοὶ πρόσφυγες τοῦ ἐμφυλίου πού ἐπιστρέφουν χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ΚΚΕ νά χαρακτηρίζονται χαφιέδες. Οἱ ἀφισοκολλητές πού δέν ἀνήκουν στό ΚΚΕ νά διώκονται ὡς προδοκότερες. Τά σπασίματα τῶν κεφαλῶν τῶν μελῶν τοῦ Ρήγα ἀπό μέλη τῆς ΚΝΕ νά μή θεωροῦνται ἀδικήματα. Τά χορευτικά νούμερα τῶν τάνκς τοῦ Συμφώνου τῆς Βαρσοβίας νά διδάσκονται στά νηπιαγωγεῖα τήν ὥρα τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς τῶν παιδιῶν μας!

Μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι «αὐτά τά θέματα δέν εἶναι κλαδικά» δέν «πέρασαν» στό πρόγραμμα τοῦ «Μετώπου». Γενικῶς προβλήματα πού σχετίζονται μέ ἰδεολογικούς νεαντερταλισμούς, πολιτικό κρετινισμό καί αἰσθητικές βαρβαρότητες κρίθηκε σκόπιμο νά μήν περιληφθοῦν στό «πρόγραμμα» ἀφοῦ αὐτό θά

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

διασπούσε τήν ενότητα των κομμουνιστών και... θά έβλαπτε ίσως και τά συμ-
φέροντα του δικηγορικού κόσμου.

Άλλωστε άρκεί τό ότι είμαστε όλοι άριστεροί (μερικοί είναι και κομμουνι-
στες) κι έτσι... «Μέ τους συντρόφους του άλλου κόμματος». Όπου άποδει-
κνύεται καθαρά ότι για ν' αλλάξει ό κόσμος είναι ύπόθεση προθέσεως!!!

Μήτσος Καράμπελας

Άναζητώντας τή χαμένη παράδοση

Λίγα χρόνια πριν, τό 1972, τό ύπουργείο Έσωτερικών άνέθεσε σε ομάδες άρ-
χιτεκτόνων τήν καταγραφή και μελέτη του οικιστικού πλούτου τής χώρας.
Μετά από τήν έρευνα αυτή, από τους 11.692 οικισμούς τής χώρας έντοπίστη-
καν 2.200 πού διατηρούν, άλλος λιγότερο και άλλος περισσότερο, τά παραδο-
σιακά τους στοιχεία. Έπισημάνθηκαν οί κίνδυνοι άλλοίωσης του χαρακτήρα
τους ή ακόμη και όλοσχερούς καταστροφής τους, προτάθηκαν βαθμοί προστα-
σίας και τό 1978 μέ προεδρικό διάταγμα 400 από τους οικισμούς αυτούς χα-
ρακτηρίστηκαν «διατηρητέοι». Καθορίστηκαν όροι και περιορισμοί στή δό-
μηση μέ σκοπό «τήν προστασία του παραδοσιακού τους χαρακτήρα». Άνε-
παρκέστατα βέβαια, μέτρα πού όμως σε κάποιο βαθμό θά μπορούσαν νά περι-
ορίσουν τήν οικοδομική άπληστία, τόσο των μικροϊδιοκτητών αλλά και κυρίως
των μεγάλων τουριστικών συμφερόντων. Αυτοί λοιπόν οί κάπως περιοριστικοί
όροι δόμησης και άκόμη ή άσκηση άρχιτεκτονικού έλέγχου πού επιβάλλεται μέ
θάση τόν Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του 1973, αυτή δηλαδή ή παρωδία
προστατευτικής πολιτικής του Κράτους, φάνηκε ακόμη κι αυτή ύπερβολική και
τελικά ξαναμπήκε επί τάπητος τό θέμα.

Έτσι, στις 9 Ίανουαρίου 1981, ό ύπουργός Χωροταξίας, Οικισμού και
Περιβάλλοντος, ανακοινώνει ότι «άποφασίστηκε νά περιοριστεί σημαντικά ό
άριθμός των διατηρητέων κτισμάτων σ' όλη τή χώρα», επειδή «υπάρχουν πάρα
πολλά κτίρια στήν Ελλάδα, πού δέν δικαιολογείται ή διατήρησή τους και τά
όποια μόνο δυσκολίες, καθυστερήσεις και έμπλοκές δημιουργούν κατά τήν έκ-
δοση των οικοδομικών άδειών, τόσο στις ύπηρεσίες όσο και στους ενδιαφερο-
μένους». Άνακοινώνει επίσης ό κ. Πλυτάς ότι «συνεστήθη ειδική έπιτροπή
άπό εκπροσώπους των ύπουργείων ΧΟΠ και Πολιτισμού, ή όποια θά προχω-
ρήσει ταχύτατα στόν άποχαρακτηρισμό μεγάλου μέρους των οικισμών πού
έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί...» για νά μπορέσει νά πραγματοποιηθεί
τελικά ή «πιστή έπιθυμία» του «για τή διάσωση τής πραγματικά άξιας νά δια-
σωθεί προγονικής κληρονομιάς μας». Διαπιστώνει δηλαδή τό κράτος, ότι σ'
όλη τή διάρκεια τής μεταπολεμικής περιόδου ένα πολύ μεγάλο μέρος από τήν
άρχιτεκτονική κληρονομιά μας καταστράφηκε, μετατράπηκε σε σωρούς έρει-
πίων ή μεταβλήθηκε τόσο πολύ από τήν άλόγιστη οικοδόμηση έτσι πού σήμερα
τίποτα ή σχεδόν τίποτα νά μή θυμίζει τίς άρχικές μορφές, έτσι πού τίποτα ή
σχεδόν τίποτα παραδοσιακό νά μήν έχει μείνει. Για υπεύθυνους βέβαια ούτε
λόγος νά γίνεται, παρόλο πού τό κράτος πού σήμερα διαπιστώνει τίς κατα-
στροφές, είναι τό ίδιο πού τίς έχει προκαλέσει, άλλοτε επιδεικνύοντας άδιαφο-
ρία για τήν παράδοση πού σήμερα εμφανίζεται νά ύπερασπίζεται μέ πάθος,
άλλοτε ύποχωρώντας σε μικρές ή μεγαλύτερες πιέσεις πού άπαιτούν νά πλατύ-
νει τό κύκλωμα τής οικοδομής και νά είσαχθούν σ' αυτό παραδοσιακά και μή
κατάλοιπα, άλλοτε μέ τήν έλλειψη χωροταξικής πολιτικής πού μέχρι τώρα συν-
τέλεσε στήν έρήμωση τής ύπαιθρου, στήν έγκατάλειψη των χωριών, στόν ύπερ-
τροφισμό τής Αθήνας, στήν καταστροφή φυσικού και τεχνητού περιβάλλον-
τος. Τά 'χουμε πει αυτά. Πολλές φορές. Τόσο πού άκούγονται πιά αυτές οί
φράσεις σάν φθαρμένες, σάν παλιές. Παρ' όλα αυτά όμως, ή σταθερή αυτή
καταστροφική παρεία συνεχίζεται. Και φτάνει σήμερα νά άπειλεί νά παρασύ-
ρει ακόμη κι αυτές τίς λιγοστές μαρτυρίες του παρελθόντος, όχι για κανένα
άλλο λόγο αλλά... για νά άποδοθεί δικαιοσύνη στό μικροϊδιοκτήτη αυτού του
κράτους, όπως έπισημαίνει σχεδόν δραματικά ό ύπουργός Χωροταξίας. Για νά
μπορέσει δηλαδή αυτός ό μικροϊδιοκτήτης νά ριξει μερικά πανωσηκάματα από
μπετόν διανθισμένα μέ όλίγο αλουμίνιο και, επί τή εύκαιρία, νά χτιστούν με-

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ρικά πεντάωροφα ξενοδοχεία, πού βέβαια θά προσπαθήσουν νά κρατήσουν τό «παραδοσιακό χρώμα» τής περιοχής.

Στίς δηλώσεις του κ. Πλυτά υπήρξαν σφοδρές αντιδράσεις, όπως άλλωστε ήταν φυσικό. Από «δψιμους κουλτουριάρηδες», όπως ο κ. ύπουργός προκαταβολικά επισήμανε. Οί κουλτουριάρηδες όμως αυτοί προέρχονται από όλες τίς παρατάξεις. Άριστεροί, κεντρώοι, δεξιοί, αντιπολίτευση και συμπολίτευση, εξανέστησαν όλοι και εξέφρασαν τούς φόβους τους για τόν κίνδυνο πού απειλεί νά καταστρέψει τήν αρχιτεκτονική μας κληρονομιά. Οί αντιδράσεις αυτές ήταν από έντονα πολεμικές, («ή αρχιτεκτονική κληρονομιά μας στό έκλογικό παζάρι» (ΤΟ ΒΗΜΑ), «ανάτράπηκε ή πολιτική διατήρησης τών παραδοσιακών οίκισμών στό καιροσκοπικό-προεκλογικό παιχνίδι τής «Νέας Δημοκρατίας» (ΑΥΓΗ), «οί παραδοσιακοί οίκισμοί, θυσία έκλογική στή Νέα Δημοκρατία» (ΤΑ ΝΕΑ), μέχρι ήπιες επισημάνσεις του κινδύνου, μέ διάθεση μέν κριτικής αλλά και συγχρόνως προσπάθεια νά συγκαλυφθούν οι εϋθύνες: «...νά ξεκαθαριστούν λοιπόν οι άρμοδιότητες (...) νά αναθεωρηθεί ή πεπαλαιωμένη σχετική νομοθεσία μας και νά προσαρμοστεί στά σημερινά δεδομένα (...) για νά σώσουμε πολύ περισσότερα και πολύ αποτελεσματικότερα. Και άκόμη για νά γίνει τό κράτος μας δικαιότερο (ή άπλως δίκαιο;) άπέναντι στόν πολίτη και νά μήν του αφαιρεί τήν ιδιοκτησία χωρίς κανένα δικαίωμα», (ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ).

Όλοι λοιπόν, άνεξαιρέτως όλοι αυτοί πού άρθρογραφούν κι αυτοί πού άναγνωρίζουν τόν έαυτό τους μέσα στην άρθρογραφία αυτή, άποδεικνύονται φανατικοί ύπερασπιστές τής παράδοσης. Όλοι επιθυμούν τή διατήρηση τής αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Ποιά όμως τέλος πάντων είναι αυτή ή περιβόητη κληρονομιά, πού τόσα προβλήματα έχει δημιουργήσει στό παρελθόν και σήμερα εξακολουθεί νά δημιουργεί; Ποιοί είναι οι κληρονόμοι, και ποιος ο βαθμός συγγενείας του καθένα μ' αυτά τά μνημεία, μ' αυτά τά κτίρια πού άλλοτε κρίνονται διατηρητέα κι άλλοτε έρείπια προς κατεδάφιση; Ποιά ή συγγενεία μας μ' αυτούς τούς οίκισμούς πού χαρακτηρίζονται, άποχαρκτηρίζονται και πάει λέγοντας; Τί τέλος πάντων συμβαίνει στην Έλλάδα; Γιατί βέβαια κάποια ιδιομορφία τής ελληνικής κοινωνίας θά πρέπει νά άναζητήσουμε σ' αυτό τό περι προστασίας άλαλούμ. Ίδιομορφία πού δέν θά έχει σχέση μόνο μέ τόν κ. Πλυτά, μέ τήν Κυβέρνηση τής Νέας Δημοκρατίας και μέ τόν καπιταλισμό πού δέν αφήνει τίποτα όρθιο. Γιατί στην Ίταλία, στή Γαλλία, στην Ολλανδία ο καπιταλισμός έχει πολύ άξιόλογα παραδείγματα προστασίας νά επιδείξει. Ίδιαίτερα στην Ίταλία, από τίς πλουσιότερες σέ λείψανα του παρελθόντος χώρες, τά μνημεία και οι ιστορικοί οίκισμοί προστατεύονται από μιά πολύ λεπτομερή και προσεγμένη νομοθεσία, άφιερώνονται γι' αυτό σοβαρά χρηματικά κονδύλια, και κυρίως προστατεύονται από ένα βαθύτερο αίσθημα σεβασμού πού έχουν οι Ίταλοι προς αυτά. Τεράστια δηλαδή κοινωνική ζήτηση και συνακόλουθα, προστασία σχεδόν άπόλυτη. Η άνάπτυξη του «ιστορικού» τουρισμού, ή προσπάθεια δηλαδή κατεύθυνσης του τουριστικού ρεύματος προς αυτή τή μορφή του τουρισμού, έδωσε δυνατότητες νά καλυφθούν οι καινούριες άνάγκες μέ άναπροσαρμογές τών παλιών κτισμάτων.

Επομένως;

Κατά τή γνώμη μας τό πρόβλημα δέν μπορεί νά άναλυθεί μέ αντικυβερνητική λιβελλογραφία, όπως μέχρι σήμερα γίνεται. Φυσικά ύπάρχουν εϋθύνες στις Κυβερνήσεις. Και μάλιστα πολύ σοβαρές. Για τίς «πολεοδομικές άμαρτίες τών μεταπολεμικών ετών», για «τήν άλυσίδα τών πολεοδομικών έγκλημάτων πού κατασκεύασε τήν Άθήνα», για τό «τι εϋνόησε τήν «άκόρεστη, μέ όλη τήν ισοπεδωτική τής βαρβαρότητα πλημμυρίδα τής άνάπτυξης, έτοιμη νά καλύψει όλα τά κενά πού αφήνει ή τουριστική άμπωτις» (Καθημερινή, 16.1.81). Πέρα όμως από αυτά, πού έχουν γραφεί τόσες και τόσες φορές, θά πρέπει νά όμολογήσουμε ότι και κάπου άλλου βρίσκεται τό πρόβλημα: ότι ο σεβασμός για τήν παράδοση και οι δεσμοί πού διατηρούν οι Έλληνες μ' αυτήν δέν είναι και πολύ ξεκάθαρα πράγματα. Γιατί ή καθημερινή κοινωνική πρακτική δείχνει πώς ή παράδοση μένει για όλους άρκετά άσαφής και νεφελώδης.

Θεωρητικά βέβαια πολλά θά μπορούσαμε νά πούμε για τήν ιστορική γνώση πού μās προσφέρει ή παράδοση, για τήν άμεση άυτογνωσία και τήν έθνική

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ταυτότητα. Αυτό για μᾶς τούς ἀριστερούς πού ὀρκιζόμαστε στήν ἱστορική γνώση. Ἐξίσου θεωρητικά θά μπορούσε νά ἐκφραστεί καί ἡ ἀστική μας τάξη, γιά τήν ὁποία τά κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος εἶναι αἰσθητική ἀπόλαυση, εἶναι «ὠραία», διεγερτική ἐπίδραση στά καλλιτεχνικά αἰσθήματα, στήν πατριδολατρία, στό αἰώνια ὠραίο. Ἡ ἑλληνικότητα.

Ἡ θεωρία ὅμως στή σημερινή ἑλληνική πραγματικότητα ἔχει πολύ μεγάλη διάσταση μέ τήν καθημερινή πρακτική. Ἡ καθημερινότητα μᾶς δείχνει πώς γιά ὄλους μας παραδοσιακός πολιτισμός εἶναι ἀξία ἀσαφής, ἴσως καί ἐπιζήμια. Γιατί δέν εἶναι ἄσχετο μέ τήν ὅλη ἱστορία τῆς προστασίας ἢ τῆς καταστροφῆς τῆς παράδοσης ἢ προτίμηση τῶν Ἑλλήνων στά διαμερίσματα τριῶν δωματίων μέ προχῶλ, κουζίνα, μπάνιο καί ὄφισ, οὔτε τά ἑκατομμύρια πού διαθέτουν οἱ μεγαλοαστοί γιά τήν κατασκευή ἐπαύλεων μέ τεράστια παράθυρα πού νά μπαίνει ὁ ἥλιος καί νά ψήνει ἀνελέητα, οὔτε τά ἑκατοντάδες πανομοιότυπα καφενεῖα καί καταστήματα πάσης φύσεως στήν ἐπαρχία μέ τίς ἀλουμιένιες τζαμαρίες, οὔτε τά ἀνά τή χώρα πανωσηκώματα μέ τήν μπετονένια κολώνα στή γωνία καί τή γύψινη γιρλάντα θαμμένη βεραμάν. Κανένας μεγαλοαστός δέ θέλει σά μόνιμη κατοικία κάποια ἀπό τίς παλιές βίλες στήν παραλία τῆς Θεσσαλονίκης. Ὅπως δέν ζητιῶνται τά παλιά σπίτια πού πουλιῶνται ἢ νοικιάζονται στήν Ἀθήνα, στήν Καβάλα, στήν Πάτρα. Κι ἔχουν ἔτσι γίνεαι ἀγχῶδες βάρος γιά τούς ἰδιοκτῆτες τους. Ὅλοι περιμένουν τήν εὐκαιρία τῆς κατεδάφισης, πού θά τούς ἐπιτρέψει, μαζί μέ τά ἄλλα, νά μαζέψουν τό ἀκροκέραμα τῆς στέγης γιά διακόσμηση κάποιας βιβλιοθήκης ἀπό λάκα ἢ κάποιου σύνθετου ἀπό ἀνοξείδωτο καί κρύσταλλο.

Κι αὐτή βέβαια ἡ στάση πρὸς τήν παράδοση, πού φανατικά τήν ὑπερασπιζόμαστε ἀλλά καί δέν μᾶς πολυαφορά, δέν εἶναι προνόμιο τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀστικής τάξης. *Εἶναι ἡ στάση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν Ἑλλήνων, ψηφοφόρων τῆς δεξιᾶς, τοῦ ΠΑΣΟΚ, τῆς ἀριστερᾶς.* Γιατί βέβαια καλά εἶναι τά περὶ ἑλληνικότητας ἀλλά ὅταν δέν δυσανεστίζεται κανένας.

Τά «διατηρητέα» καί οἱ παραδοσιακοί οἰκισμοί ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ συμφέροντα τόσο τῶν μεγαλοαστῶν ὅσο καί τῶν λαϊκῶν στρωμάτων, γι' αὐτό τά ὁποιαδήποτε προστατευτικά μέτρα δέν εἶναι δημοφιλή, εἶναι ἀντιλαϊκά. Στό βάθος ὅλοι συμφωνοῦν νά μὴ μείνει τίποτε. Καί ὅταν εἶναι ἔτσι τά πνεύματα καί τά συμφέροντα, προστασία μπορεῖ νά ὑπάρξει μόνο ἂν ἡ κυβέρνηση, ἢ ὁποιαδήποτε κυβέρνηση, λειτουργήσει κατασταλτικά. Καί αὐτό εἶναι δύσκολη ἀπόφαση, κυρίως τώρα πού ἡ ἔξουσία θά εἶναι ἀρκετά ἐπισφαλῆς.

Εἶναι ἴσως ἀρκετά χαρακτηριστικές οἱ ἀντιδράσεις ἀντιπολίτευσης συμπολίτευσης γιά τόν περίφημο πιά Νόμο 947, περὶ οἰκιστικῶν περιοχῶν: ὁ ἀκαριαῖος λαϊκιστικὸς ἀντικυβερνητισμός. Προστασία τοῦ δικαιώματος τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ἐτσι καί τώρα. Ταχύτατη ἀντίδραση. Μόνο πού τώρα φορτώνουμε στόν κ. Πλυτᾶ τήν κατηγορία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τά μέσα.

Τίς παραπέρα ἐνέργειες τῆς κυβέρνησης μποροῦμε νά τίς προβλέψουμε. Θά κοπάσει κάπως ὁ θόρυβος τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ κ. Πλυτᾶ καί θά ἀραιώσουν οἱ ἐπιθέσεις. Θά παραπεμφθεῖ τό θέμα σέ ἐπιτροπές ἐιδι-κῶν, πού θά ἀναπροσδιορίσουν τά κριτήρια πού δικαιολογοῦν τόν τίτλο τοῦ διατηρητέου μνημείου ἢ τοῦ «πραγματικά παραδοσιακοῦ» συνόλου, ἔτσι γιά νά κερδηθεῖ λίγος καιρὸς ἀπό τήν κρίσιμη προεκλογική περίοδο. Καί θά μείνουν ἀνοιχτές οἱ πόρτες τῶν ψηφοφόρων πού ἐμφανίζονται σήμερα δυσανεστῆμενοι. Ἀργότερα βλέπουμε. Δέν ὑπάρχει βέβαια ἀμφιβολία, πὼς ἀκόμη καί ἡ τακτική αὐτὴ μετάθεση τοῦ προβλήματος θά ἀφήσει, μέσω τῶν «παραθύρων» πού πάντα ξεφυτρῶνουν στήν πολεοδομική μας νομοθεσία, περιθώρια καί γιά ἄλλες ἀκόμη καταστροφές. Μόνο πού τό πρόβλημα θά παραμείνει. Καί παρόλο πού τοῦ χρόνου τέτοιου καιροῦ ἐνδέχεται νά κυβερνοῦν οἱ ἑλληνολάτρες τοῦ ΠΑΣΟΚ, οἱ δυσκολίες πού θά ἔχουν θά εἶναι ἴδιες ἂν ὄχι μεγαλύτερες. Καί θά ἀναγκαστοῦν νά λειτουργήσουν ἢ νά μὴ λειτουργήσουν (τό πιθανότερο) κατασταλτικά. Γιατί βέβαια θά εἶναι τουλάχιστον ἀφελές νά ὑποστηρίξουμε ὅτι μέ τήν ἀνοδο προοδευτικῆς παράταξης στήν ἔξουσία θά δημιουργηθεῖ ξαφνικά καί ἡ κοινωνική ζήτηση καί ἀντίστοιχη ἰδεολογία γιά τή διατήρηση τῆς παράδοσης.

Βάσω Κιζήλου

Ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά μπορεῖ νά ὑπάρξει ὡς παράταξη;

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

Ἡ συζήτηση μεταξύ τῶν Παπᾶ, Λαζαρίδη καὶ Καρρᾶ σχετικά μέ τήν τύχη καί τίς προοπτικές τοῦ ἀνανεωτικοῦ πολιτικοῦ μέλλοντος, πού φιλοξένησε πρόσφατα ὁ *Πολίτης*, ἀνέδειξε ἀπόψεις, πού σέ συνδυασμό καί μέ παλαιότερες – ὅπως τοῦ Σ. Βαλντέν ἀπό τήν ἐποχή τοῦ προσυνεδριακοῦ διαλόγου τῆς *Αὐγῆς* – ἀποτελοῦν ἕνα εὐρύ φάσμα πολιτικῶν προτάσεων, πού θεωρητικά θά ἦταν δυνατό νά ἀπευθυνθοῦν πρός τόν ἀνανεωτικό χώρο. Κι ὄχι μόνον αὐτό: ἀντανάκλουν συγχρόνως καί ὄλες τίς διαφορετικές τάσεις, πού κατά καιροῦς ἐπικράτησαν καί ἐπικρατοῦν σέ τμήματα ἢ άτομα τοῦ χώρου αὐτοῦ.

Ἐπειδή ὅμως προσωπικά αἰσθάνομαι ὅτι ἡ συζήτηση δέν εἶναι οὔτε στό ἐλάχιστο τελειωμένη, θέλησα νά ἐπανέλθω στό θέμα: ὄχι τόσο γιατί ἔχω καινούρια πράγματα νά προσθέσω στήν πρόταση τοῦ Γ. Καρρᾶ, τήν ὁποία συμμερίζομαι ἀπόλυτα, ὅσο γιατί θά ἤθελα νά τονίσω τήν ἀνάγκη τῆς συμφωνίας ὄλων μέ βάση τήν ἀποψη αὐτή. Μέ τά δεδομένα τοῦ παρόντος, ἡ συμφωνία αὐτή μόνο μέσα ἀπό τόν διάλογο μπορεῖ νά προκύψει· εἶναι γι' αὐτό ἀπόλυτη ἀνάγκη νά κουβεντιάσουμε.

Πάντως, κάπου ἀνάμεσα στόν «πλουραλισμό» καί τήν πολιτική ἀκρίσια, πού προδίδει ἡ ποικιλία τῶν ὁσόν ἀκούστηκαν, ὑπάρχει, πιστεύω, μιά κοινή ἀφετηρία, ἀπό τήν ὁποία θά μπορούσαμε νά ξεκινήσουμε: ὄλες οἱ προτάσεις ἀπευθύνθηκαν στό σύνολο τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων, ὄλες θέλησαν νά τίς καλέσουν σέ μιά κοινή πολιτική στάση· ἀκόμα καί ὁ Χ. Λαζαρίδης, ὁ ὁποῖος ἀπέκλεισε σέ πρώτη φάση τό ΚΚΕ ἔσωτ., προσδοκᾷ μέσω τῆς πρότασής του νά συμβοῦν ἐκεῖνες οἱ «ἀνακατατάξεις», «ἀπώλειες», «ἀνατροπές λεπτῶν καί μὴ ἰσορροπιῶν», πού ἀργότερα «μπορεῖ νά ὀδηγήσουν καί στό κοινό κατέβασμα τῶν ἀνανεωτικῶν» (ἔστω καί σέ εἰσαγωγικά) δυνάμεων· ἀκόμα καί ὁ Α. Παπᾶς, ἄν καί προτείνει τήν διάλυση τῆς οἰασθήποτε αὐτόνομης συγκρότησης τῆς ἀνανέωσης καί τήν ὑπερψήφιση τοῦ ΠΑΣΟΚ, δέν ἀρκεῖται στό νά διαλυθεῖ ἀτομικά: ἐπιδιώκει νά διαλυθοῦμε ὅλοι μαζί, «συγκροτημένα». Ὅλοι λοιπόν, συνειδητά ἢ ἀσυνείδητα, ἀποδέχθηκαν ἐμπρακτα τήν ὑπαρξη ἑνός εὐρύτερου ἀριστεροῦ χώρου – ἄσχετα πῶς τόν ὀνόμασαν κι ἄν τόν ἔβαλαν σέ εἰσαγωγικά – καί πρός αὐτόν ἀπευθύνθηκαν. Παρ' ὄλες δέ τίς διαπιστωμένες καί συνεχῶς διαπιστούμενες διαφορές μας ἡ συζήτηση ἐξακολουθεῖ σέ πρώτο πληθυντικό

πρόσωπο. Κι ὅμως, τοῦτο τό πρώτο πληθυντικό τῆς ἀνανέωσης, ἄν καί πλανιέται στόν ἀέρα, ἄν καί, ἔστω καί ἀνομολόγητα, ἔχει ὀρισθεῖ ὡς δεδομένο τῆς συζήτησης, πολιτικά παραμένει τό ζητούμενο. Πράγμα λοιπόν πού σημαίνει πῶς ἀπόψεις καί προτάσεις πού μιλοῦν μέ τό «ἐμεῖς» – κι ἐφόσον θέλουν νά εἶναι πολιτικές εἶναι ἀναγκασμένες νά μιλοῦν ἔτσι – ἄλλ' ὅμως δέν τό ἐμπεριέχουν, δέν προσπαθοῦν δηλαδή νά τό φτιάξουν, εἶναι καί ἄστοχες καί ἀσυνεπεῖς.

Ἄς εἶναι ὅμως. Στό ἐξῆς θά ἤθελα νά ἀναφερθῶ, ὄχι βέβαια προσωπικά στίς ἀπόψεις τοῦ Χ. Λαζαρίδη, ἀλλά σ' αὐτές μιάς ὀλόκληρης παράταξης, τῆς Β' Πανελλαδικῆς, πού γνωρίζουν ὅμως ἀρκετῆ ἀπήχηση καί ἔξω ἀπό τά «ὀργανωτικά» ὀριά της. Ἀπόψεις πού, ὅσο κι ἄν δικαιολογοῦνται ἀπό τά ὅσα ἕνας ὀλόκληρος κόσμος τράβηξε κατά τή διάρκεια τῆς μικρῆς ἢ μακρᾶς παραμονῆς του μέσα καί γύρω ἀπό τό ΚΚΕ ἔσωτ., ἐντούτοις δέν δικαιολογοῦνται πολιτικά.

Γνωρίζω βέβαια πῶς ὁ Κ. Φιλίνης προσπαθώντας στήν *Αὐγή* νά αἰτιολογήσει τήν ἀποπομπή τῆς μετέπειτα «Β' Πανελλαδικῆς», ἐξέφρασε τήν ἀποψη πῶς ἕνα (κομμουνιστικό) κόμμα ἰσοδυναμεῖ μέ τήν πολιτική του γραμμή· πῶς ὅποιος δέν συμφωνεῖ μ' αὐτήν δέν ἔχει θέση μέσα στό κόμμα. Ὅμως, ἐπειδή ἀκριβῶς στά λόγια αὐτά συνοψίζεται καί ἡ πρωταρχική ἴσως διαφωνία μας μέ τήν μέχρι τώρα πολιτεία τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ., καί συγχρόνως ἕνα βασικό πρόβλημα τῆς ἀνανέωσης, γι' αὐτό ὅσοι πραγματικά θέλουν νά τό ξεπεράσουν, δέν ἐπιτρέπεται νά δικαιώσουν ἐκ τῶν ὑστέρων τό κόμμα αὐτό, ὄντας ἀντίπαλοί του κάτω ἀπό ὄρους πού τό ἴδιο ἔχει θέσει.

Τό μέτωπο τῆς ἀριστερᾶς

Ἀπό τήν πολιτική διάσταση τῆς κρίσης τῆς ἀριστερᾶς θά πρέπει, νομίζω, νά ξεκινήσει ἡ συζήτηση. Ὅχι μόνο γιατί σ' αὐτή τή διάσταση ἔτυχε νά τεθεῖ τό θέμα, ἀλλά κυρίως γιατί μόνον ἀπ' αὐτή μπορεῖ νά ξεκινήσει ἐποικοδομητικά ἕνας διάλογος, πού θά ἦταν σέ θέση νά μᾶς ὀδηγήσει ἕνα δῆμα μπροστά· σέ σημείο δηλαδή ὥστε νά μὴ ἀντιμετωπίζουμε καί αὐριο τά ἴδια προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουμε σήμερα. Στήν πολιτική λοιπόν σφαῖρα συμπυκνώνονται καί ἀναδεικνύονται ὄλες ἐκεῖνες οἱ πτυχές τῆς κρίσης τῆς ἀριστερᾶς, πού ἔχουν ἄμεση σχέση μέ πραγμα-

τικά, ύπαρκτά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας, τὰ μόνα μὲ τὰ ὁποῖα μποροῦμε καὶ πρέπει νὰ καταπιαστοῦμε, νὰ φτιάξουμε πάνω σ' αὐτὰ τίς ἔννοιες πού ἴσως λείπουν, νὰ δώσουμε καὶ συνάμα νὰ πάροουμε μίαν ἀπάντηση, ὄχι γιὰ τὸ μακρινὸ μέλλον ἀλλὰ γιὰ τὸ αὖριο. Στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, λοιπόν, θὰ πρέπει νὰ βροῦμε τὸν μίτο γιὰ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴ γενικότερη κρίση.

Ἄν ὅμως πρὸς στιγμὴ θελήσουμε νὰ περιορισθοῦμε αὐστηρὰ στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, θὰ πρέπει νὰ πάροουμε ὑπόψη τοὺς συγκεκριμένους αὐτόνομους κανόνες, τίς χαρακτηριστικὲς σταθερὲς πού παρουσιάζει. Εἶναι δὲ ἐδῶ προτιμότερο νὰ διακινδυνεύσουμε τὴν ἐπανάληψη μερικῶν «αὐτονομήτων» πραγμάτων, παρά νὰ μὴν συνεννοηθοῦμε. Καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ αὐτονόητα, πού συχνὰ ἐπαναλαμβάνουμε, εἶναι ὅτι ἡ πάλῃ τὼν τάξεων στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο ἐκφράζεται ἀπὸ δυνάμεις πολιτικὲς, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν μονάχα μέσα ἀπὸ τὴν πάλῃ τους πρὸς τίς ἀντίπαλες πολιτικὲς παρατάξεις. Ὅμως τὸ θεωρητικὸ αὐτὸ αἴτημα συμβαίνει νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἀπαίτηση τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας: καμία πολιτικὴ παρατάξη, οὔτε δέβια καὶ ἡ ἀριστερὰ, δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς τὴν ἀντιπαλότητά της πρὸς ὅσες τουλάχιστον δυνάμεις δὲν εἶναι σύμμαχη. Γιατί εἶναι τὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς τῆς πάλῃ πού τὴν κρατᾷ ἐπὶ ζωῆς, τὴν ἀναγεννᾷ διαρκῶς, τὴν συγκροτεῖ πολιτικὰ. Εἶναι οἱ ἐκαστοτε ἀνάγκες αὐτῆς τῆς πάλῃ πού τὴν διαμορφώνουν, πού καθορίζουν τὴν ἰδιαίτερη χροιά τῆς ὑπαρξῆς της: Μέσα δηλαδή ἀπὸ τὴν πολιτικὴ πάλῃ καὶ λόγω αὐτῆς διαμορφώνεται συνεχῶς ἡ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ συγκρότηση τῆς ἐκαστοτε ἀριστερᾶς· μέσα ἀπὸ αὐτὴ διαμορφώνεται ἡ μὲ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερους ὅρους ἐπικοινωνία τοῦ πολιτικοῦ μὲ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα πεδία ὀρισμοῦ τῆς ἀριστερᾶς· μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἀποκαθίσταται ἡ ὀργανικὴ - λειτουργικὴ τους ἐνότητα· μέσα ἀπὸ αὐτὴν τέλος ἀνανεώνεται τὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ τῆς.

Στὴ διάρκεια ὅμως τῆς πολιτικῆς πάλῃ - ἀκριβῶς λόγω τῶν ἀπαιτήσεών της - ἡ κάθε πολιτικὴ δύναμη, ἐπομένως καὶ ἡ ἀριστερὰ, κάθε ἄλλο παρὰ ὁμοιογενῆ καὶ συμπαγῆς εἶναι: στίς γραμμὲς της συνωθοῦνται καὶ συγκροτοῦνται, «συγκλίνουν», μίᾳ σειρά «ἐσωτερικὰ μέτωπα», ἄλλοτε ἐμφανῶς δρῶντα καὶ ἄλλοτε φαινομενικὰ καὶ πρόσκαιρα ἀδρανή, ἀποτελούμενα ἀπὸ ἄτομα, ὁμάδες, φράξιες, ὀργανώσεις καὶ κόμματα, πού, εἴτε νόμιμα, εἴτε παράνομα, ἐκφράζουν διαφορετικὲς ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς ἀποχρώσεις - κι ὄχι μόνον «ἀποχρώσεις» -, ἱστορικὲς καταβολές, κοινωνικὲς, πολιτικὲς, ἀκόμα καὶ ὁμαδικές ἢ προσωπικὲς ἐπιδιώξεις. Κι αὐτὴ ἡ «μετωπικὴ» συγκρότηση δὲν ἰσχύει μόνον γιὰ τὴν εὐρύτερη πολιτικὴ ἀριστερὰ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα, τὴν μόνῃ ἀριστερῇ δύναμει πού ἐξ ὀρισμοῦ ὑποτίθεται πῶς τὰ ἔχει μέχρι τέλος καλὰ μὲ τὴν ἱστορία: γιατί, παρ' ὅλες τίς ψευδαισθήσεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου, ἡ ἐνοποιητικὴ δύναμη τῆς θεωρίας - ὁ μαρξισμὸς, ὁ λενινισμὸς καὶ ὅ,τι τέλος πάντων κουβαλᾷ στίς πλάτες μας - δὲν φτάνει οὔτε καν ὡς ἐκεῖ πού φτάνει ἡ θεωρία. Πολύ σύντομα μολιάζεται - «νοθεύεται» κατ' ἄλλους - ἀπὸ τὴν ἰδεολογία μας· κι αὐτὴ, στὸ ἐπίπεδο τουλάχιστον τοῦ τί ἔχει ὁ καθένας μας στὸ κεφάλι του, διαφέρει τόσο πολὺ ἀνάμεσά μας, ὅσο διαφέρουν κι οἱ φάτσες μας.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν κομμουνιστῶν στὸ εὐρύτερο δυ-

νατὸ μέτωπο, τὴν παράταξη τῆς Ἀριστερᾶς, ἐγγυᾶται καὶ συνδέει τὴν πολιτικὴ πράξη τοῦ σήμερα μὲ τὴν ἱστορικὴ προοπτικὴ πού οἱ ἴδιοι ἐπαγγέλλονται γιὰ τὸ μέλλον. Ἀλλὰ καὶ ἀντίστροφα: οἱ κομμουνιστὲς εἶναι ἀνὰ πάσα στιγμὴ ὑποχρεωμένοι, ἀκόμα κι ἂν στὴν πραγματικότητα εἶναι μόνοι τους, νὰ δροῦν μετωπικὰ, νὰ συνδέουν δηλαδή, μὲ ὄρους τοῦ τρέχοντος πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συσχετισμοῦ, τὴν προοπτικὴ πού ἐπαγγέλλονται μὲ τίς ἀντιθέσεις στίς ὁποῖες ἐστιάζεται ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ. Νὰ πατοῦν συνέχεια μὲ τὸ ἓνα πόδι στὸ παρόν - ἐπειδὴ εἶναι δεμένοι μὲ τίς ἀντιθέσεις του - καὶ μὲ τὸ ἄλλο στὸ μέλλον - ἐπειδὴ σ' αὐτὸ προσβλέπουν γιὰ νὰ οἰκοδομήσουν τὴν λύση τους. Ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία τους ἀναζητᾷ τὴν πολιτικὴ ὑπέρβαση τῆς μοναξιάς της.

Μέσα ἀπὸ τίς πιὸ πάνω «αὐτονομήτες» γραμμὲς θὰ μπορούσε, πιστεύω, ὁ κάθε ἀριστερὸς τῆς ἀνανέωσης νὰ ἀναγνωρίσει στοιχεῖα τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ ἀνύπαρκτου παρόντος του· τῆς προέλευσής του καὶ τῶν ἐκκρεμοτήτων πού ἄφησε ἢ πορεία τῆς ἀνανέωσης. Συγχρόνως ὅμως σύμφωνα μ' αὐτὲς ὀφείλομε νὰ προσαρμόσουμε καὶ τὴν περὶ ἀριστερᾶς αἰσθητικὴ μας, τὴν πολιτικὰ λειτουργικὴ καὶ ὄχι θεόπεμπτα ἀναλλοίωτη, νὰ διαμορφώσουμε τίς προτάσεις μας, νὰ ὀραματισθοῦμε τὸ μέλλον της. Ἄς μὴ μακρογοροῦμε λοιπόν μίᾳ καὶ τὰ γεγονότα μᾶς εἶναι τραγικὰ γνωστὰ: ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς διάσπασης τοῦ 1968, τῆς ἀπόλυτα ὑγιοῦς καὶ φυσιολογικῆς, ἀπόρροιας μιᾶς πολύχρονης ἱστορίας λαθῶν, ἡτῶν καὶ ἀδιεξόδων τοῦ πρώην ἐνιαίου ΚΚΕ, παρέμενε συνεχῶς ὡς ἱστορικὴ ἐκκρεμότητα ἡ κατίσχυση τοῦ νέου ἐπὶ τοῦ παλιοῦ ἢ καὶ ἀντίστροφα. Ὑπῆρχε συνεπῶς τὸ αἴτημα γιὰ μίᾳ νέα ἐσωτερικὴ συνοχὴ μὲ βάση ἀφ' ἑνὸς τὴν ἰδεολογικὴ ἐκλογικὴ τῶν πολιτικῶν αἰτιῶν τῆς διάσπασης, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐξειδίκευση καὶ ἐκφραστὴ τους στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς πάλῃ, στὸ ὁποῖο θὰ κρινόταν σέ τελικὴ ἀνάλυση καὶ ἡ λύση τῆς ἐκκρεμότητας. Καθὼς ὅμως οἱ ἐκκρεμότητες αὐτὲς συνεχίζον νὰ ἐκκρεμοῦν, ἐμεῖς ὀδηγηθήκαμε στὸν ἐκφυλισμὸ τοῦ 1980· ὅπου τὸ νέο - ἡ «ἀνανέωση», ἐκεῖνη πού ἐκφράστηκε καὶ μαζί της κι ἐκεῖνη πού δὲν ἐκφράστηκε - ψυχορραγεῖ, τὴν ὥρα πού τὸ παλιὸ ζεῖ καὶ βασιλεύει. Ὅπου ἡ ἀνύπαρκτη ἐσωτερικὴ συνοχὴ καθιστᾷ πλέον ἀδύνατη τὴν πάλῃ πρὸς τίς ἀντίπαλες πολιτικὲς δυνάμεις, τὴν ὥρα πού ἀντίστοιχα ἡ ἀνυπαρξία πολιτικῆς ἀντιπαλότητας διαλύει καὶ τὰ τελευταία κατάλοιπα ἐσωτερικῆς συνοχῆς· ὅπου οἱ ἀλλεπάλληλες σχάσεις καὶ διασπάσεις, μὴ ὄντας πιά ἄμεσα πολιτικὲς, ἀποκαλύπτουν ἄπλως καὶ τὰ τελευταῖα ἐσωτερικὰ μέτωπα, ἐξ ὧν συνετέθη κάποτε ἡ ἀριστερὰ παραθέτοντάς τα τὸ ἓνα πλάι στὸ ἄλλο, ἀνίκανα γιὰ οἰδηθῆποτε πέρα ἀπὸ τὴν ἀδράνεια στὴν ὁποῖα τὰ καταδικάζει ἡ ἀντιπαλότητά τους. Ὅπου τὸ ἐλάχιστο βάρος πού ζυγίζει ἡ ἀριστερὰ - δηλαδή ἡ ἀνανεωτικὴ ἀριστερὰ - στὴ πλάστιγγα τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων ἔχει φέρεται τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου στὸ σημεῖο, ἄλλοι νὰ διεκδικοῦν τὴν πολιτικὴ ἐκφραση τῆς πάλῃ τῶν τάξεων, ἄλλοι τὴ θεωρία της κι ἐμεῖς τὴν κρίση της· ἄλλοι νὰ διεκδικοῦν πολιτικὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀριστερᾶς κι ἐμεῖς τὰ λάθη της· σέ ἄλλους νὰ χρεώνεται ὁ μαρξισμὸς καὶ σέ μᾶς οἱ ἀντιφάσεις του. Σέ σημεῖο κοντολογίς, ὅπου ἡ ἀποσύνθεση ἔχει προχωρήσει τόσο βαθιὰ ὥστε τὰ διάφορα ἐπίπεδα πού θὰ συνέθεταν τὴν ἔννοια «ἀριστερᾶς», σήμερα ὄχι μονάχα δὲν ἐπικοινωνοῦν πολιτικὰ, ἀλλὰ αὐτονομοῦνται ἐπικίνδυνα, πρὸς δόξα καὶ ἀγαλλίαση

των ειδικών: οι ειδικοί διαχειριστές της πολιτικής του σήμερα αποκρούουν ως «κουλτουριάρικη» και άπολιτική οποιαδήποτε σκέψη που θά ξεφευγε από την άμεσότητα του παρόντος, για ν' ασχοληθεί και με τό αύριο· οι θεματοφύλακες της άριστερης μας ιστορίας προτιμούν τή στεγανότητα των μουσείων από τή μόλυνσή της με τή συνέχεια του κοινωνικού γίγνεσθαι· οι αντιπρόσωποι τής λαϊκής διαμαρτυρίας – πασοκικοί κατά κανόνα – άγνοούν τό μαρξισμό· και οι μύστες των μαρξιστικών αποκαλύψεων άγνοούν πού θρίσκειται και πώς εκφράζεται ή λαϊκή διαμαρτυρία προτιμώντας τήν από καιρού εις καιρόν υποκατάστασή της με θεατρικές πράξεις «έπαναστατικού» περιεχομένου· τό λαϊκό άποστρέφεται τό διανοούμενο, κι αυτό με τή σειρά του περιφρονεί τό λαϊκό.

Η αυτονόμηση των διαφόρων επιπέδων μεταξύ τους, τό γεγονός ότι, στεγανά καθώς είναι, κανένα δέν θρίσκει τήν τελείωση και ολοκλήρωσή του μέσω του άλλου, ολοκλήρωση πού μόνο μέσα σ' εκείνο τόν οργανισμό πού ονομάζουμε άριστερά θά μπορούσε νά πραγματοποιηθεί, νά θρει δηλαδή τήν πολιτική της συμπύκνωση, συνιστά ένα βασικό στοιχείο τής κρίσης τής άριστερας στό πολιτικό επίπεδο. Κρίση μιάς άριστερας πού σήμερα δέν υφίσταται ως οργανική - λειτουργική ενότητα, με τά διάσπαρτα στοιχεία της, απομονωμένα και έσωστρεφή, νά τρώνε από τά ίδια τους τά σπλάχνα προσπαθώντας νά αυτοσυντηρηθούν. Αυτήν όμως τήν κρίση μονάχα έμεις, οι κομμουνιστές τής ανανέωσης, πού τήν αναγνωρίζουμε και μιλάμε γι' αυτήν, είμαστε διατεθειμένοι νά υπερδούμε. Μονάχα έμεις φανταστήκαμε – έστω και περιορισμένα, με πιασχυρισματα και άσυνέπειες – από τό 1968 μιάν άλλη άριστερά και ξεκινήσαμε νά τήν πλάσουμε. Μονάχα έμεις προσπαθήσαμε – όσο τό μπορούσαμε – νά αποκρυσταλλώσουμε δρισμένα συμπεράσματα από τή μέχρι τότε πορεία της. Άλλά και μονάχα έμεις άποτύχαμε νά τήν φτιάξουμε. Γι' αυτή λοιπόν τήν άριστερά συζητάμε σήμερα, έμεις, πού δέν απέμεινε τίποτα πιά στά χέρια μας εκτός από τό όραμά της, μαζί με τήν επίγνωση ότι ή συγκέντρωση και ένοποίηση των στοιχείων της, ή συγκρότησή της, δέν μπορεί νά ξεκινήσει παρά μόνον από τό πολιτικό επίπεδο. Και εκεί ή άριστερά θά αρχίσει νά ύπάρχει, μόνον έφόσον μπορέσει νά εκφράσει τήν αντιπαλότητά της προς τούς άλλους: αντιπαλότητα προς τή δεξιά, τήν έξουσία της, τόν κόσμο πού έφτιαξε και πού μäs περιβάλλει· αλλά και αντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ, γιατί διαφωνεί με τήν ιδεολογία του και τό νόημα τής πολιτικής του· γιατί διεκδικεί από τό κόμμα αυτό όλα όσα τής ανήκουν· για νά μπορέσει έτσι κάποτε, έφόσον τό επιδιώξει, νά συμμαχήσει μαζί του. Αντιπαλότητα τέλος προς τό ΚΚΕ γιατί διεκδικεί τήν ολοκληρωτική έξόντωση τής βαρβαρότητάς του. Έπειδή όμως ή άποτελεσματική έκφραση τής πολιτικής αντιπαλότητας προϋποθέτει κάποια συμμετοχή στό συσχετισμό των δυνάμεων, ή όποια για τήν σημερινή ανανέωση μόνον εκ των ένόντων μπορεί νά προέλθει, γι' αυτό θά πρέπει ν' ανιχνεύσουμε κατά πόσον ύπάρχουν σήμερα εκείνοι οι πολιτικοί όροι πού θά επέτρεπαν τήν υποκατάσταση μιάς έστω και περιορισμένης έσωτερικής συνοχής του χώρου. Πρώτιστα όμως θά πρέπει νά διώξουμε από τά κεφάλια μας σκέψεις και άπόψεις πού έχθρεύονται με διάφορες προφάσεις αυτή τή συνοχή, σκέψεις άποτικές τής κρίσης μας, άπόψεις πού κινούντα μέσα

στό τέλμα της χωρίς διάθεση νά σηκώσουν κεφάλι.

Ένας δψιμος «άντικοινοβουλευτισμός»

Ένας από τούς μεγαλύτερους κινδύνους πού άπειλει σήμερα τόν ανανεωτικό χώρο, είναι μιά ιδεολογία «άντικοινοβουλευτισμού» από τήν όποία διακατέχεται μεγάλο μέρος των ομάδων και άτομων εκείνων, πού στην πορεία αποσπάστηκαν από τό ΚΚΕ έσωτ. Ένας νέος ψευδώνυμος διαχωρισμός μεταξύ «κοινοβουλευτικής» και «έξωκοινοβουλευτικής» άριστερας, έρχεται νά δημιουργήσει δύο ακόμη έχθρεύομενα στρατόπεδα πού δέν θέλουν ν' ακούσουν τίποτε τό ένα για τό άλλο, ακριβώς επειδή και τά δύο αυτονομούμενα άποτελούν στοιχεία τής κρίσης τής άριστερας.

Η ιδεολογία αυτή, όσο κι αν εμφανίζεται μόλις τά τελευταία χρόνια έντονα στό προσκήνιο, έχει τίς ρίζες της σε πολιτικές αντιθέσεις, πού αναπτύχθηκαν στους κόλπους του ανανεωτικού χώρου κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας και κατά τή μεταπολιτευτική περίοδο. Σε εποχές δηλαδή κατά τίς όποιες ή κοινοβουλευτική έκφραση και άσκηση τής έξουσίας, είτε ήταν τελείως άνύπαρκτη, είτε θρισκόταν στό στάδιο τής ανασυγκρότησής της. Ένώ όμως τήν εποχή εκείνη οι αντιθέσεις αυτές ήσαν άμεσα πολιτικές, διότι αντανακλούσαν διαφορετικές στάσεις πάνω σε ύπαρκτά προβλήματα στρατηγικής σημασίας για τήν άριστερά, πού άφορούσαν τήν αναμέτρησή της με τήν τότε έξουσία, τά σημερινά ιδεολογικά τους καταλόγια, όσο κι αν προσφέρουν μιά διέξοδο ύπαρξης σε ομάδες, πού στην κεντρική πολιτική σφαίρα θά ήταν καταδικασμένες σε άφάνεια, είναι παρ' όλη τήν έπαναστατική ήχηρότητά τους άπολιτικά. Άπολιτικά διότι άγνοούν ότι πεδίο όρισμού τής πολιτικής είναι ο συσχετισμός των δυνάμεων· στη γλώσσα του εκφράζεται ή κεντρική πολιτική στρατηγική για τήν έξουσία, και έπομένως κάθε πρόταση πού θέλει νά ονομάζεται πολιτική, θά πρέπει νά μιλά αυτή τή γλώσσα, νά έμπεριέχει δηλαδή τήν ένταξη τής παρατάξης στην όποια άπευθύνεται σε κάποιο πεδίο συσχετισμού δυνάμεων. Και τέτοια ύπάρχουν πολλά: κρατούντα και κυρίαρχα, πολιτικά και στρατιωτικά, πρωτεύοντα και δευτερεύοντα, έξωτερικά ως προς μιά πολιτική παρατάξη και έσωτερικά. Άπ' όσο γνωρίζω όμως, κανείς άπ' όσους άρνοούνται σήμερα τόν κρατούντα κοινοβουλευτικά εκφραζόμενο συσχετισμό, δέν ενδιαφέρεται νά τόν άρνηθεί έμπρακτα, δέν τολμά – και πολύ λογικά στίς σημερινές συνθήκες – νά προτείνει κάποιο άλλο πεδίο συσχετισμού δυνάμεων, μέσα από τό όποιο θά εκφραζόταν ή στρατηγική τής άριστερας για τήν έξουσία. Γι' αυτό λοιπόν πίσω από τήν μόδα του «άντικοινοβουλευτισμού» κρύβονται άπλώς άπόψεις πού άρνοούνται έξ ολοκλήρου τήν ανάγκη οίασδήποτε κεντρικής πολιτικής έκφρασης τής άριστερας, τήν ανάγκη συγκροτημένης πολιτικής παρουσίας της.

Τό περιεργο είναι πώς οι άπόψεις αυτές δέν εκφράζονται από αναρχικούς – όποτε ή συζήτηση ίσως περίττενε – αλλά από άτομα πού, θεωρητικά τουλάχιστον, αναγνωρίζουν τήν ανάγκη κεντρικής άριστερης πολιτικής και, έστω και διά τής εις άτοπον άπαγωγής, γνωρίζουν ότι αυτή έμειρα είναι σήμμερα νοητή μονάχα στο κοινοβουλευτικό πεδίο· διότι ο κοινοβουλευτικός θεσμός, στα πλαίσια του όποιου εκφράζεται κατά συγκεκριμένο τρόπο ο συσχετισμός των πολιτι-

κῶν δυνάμεων, εἶναι ταυτόχρονα ἀποτέλεσμα καὶ ἔκφραση ἑνὸς πολὺ γενικότερου ἰδεολογικοπολιτικοῦ συσχετισμοῦ, τόσο συντριπτικοῦ σήμερα, ὥστε ἡ ἀπόλυτη ταῦτησι τοῦ πολιτικοῦ μὲ τὸ κοινοβουλευτικὸ νὰ ἀποτελεῖ ὑπαρκτὸ καὶ ἀδιαχώριστο στοιχεῖο τῆς πραγματικότητος πού ζοῦμε. Συγχρόνως ὁ συντριπτικὸς αὐτὸς συσχετισμὸς συντελεῖ στὸ νὰ μὴν ἀποτελεῖ ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἕνα ἀπλό στοιχεῖο τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀρχουσας τάξεως – ἂν καὶ ἐνσωματώνεται σ' αὐτήν – ἀλλὰ συγχρόνως στὸ νὰ ἄρχει καὶ πάνω σ' αὐτήν. Καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ σήμερα τὸ κεντρικὸ – ὄχι βέβαια καὶ ἀποκλειστικὸ – πεδίο σύγκρουσης μαζί της.

Δέν ἔχει πάντως κανένα νόημα νὰ ἐμπλακοῦμε ἐδῶ σέ συζητήσεις περὶ κοινοβουλευτικῆς ἢ ἄλλης στρατηγικῆς. Διότι κανέναν, ἀπ' ὅσους ἀντιμάχονται σήμερα τὰ «κοινοβουλευτικὰ κόμματα», δέν φαίνεται νὰ ἀπασχολοῦν ζητήματα στρατηγικῆς καὶ κεντρικῆς πολιτικῆς ἔκφρασης. Ὁ Κ.Β. Δημοτηρίου λ.χ. σέ ἄρθρο του στὸ περιοδικὸ Ἀγῶνας (τευχ. 12), ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι «ἡ κυριότερη ἐπιτυχία τῆς ἐλληνικῆς ἀστικῆς τάξεως, εἶναι ἡ σταθεροποίηση τοῦ ὀμαλοῦ κοινοβουλευτικοῦ βίου, ἡ ὑπαγωγή μ' ἄλλα λόγια στὸ κοινοβουλευτικὸ παιχνίδι ὄλων τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων», ἀρκεῖται νὰ ἀποδώσει τὸ φαινόμενο ἀποκλειστικά ἀλλὰ καὶ ἐκφοβιστικά «στὴν ἐπιγράτση τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἀντιπολιτευτικῶν κομμάτων», γιὰ νὰ καταλήξει ἔτσι στὴν πολιτικὴ του πρόταση, πού περιέχει «τὰ καθήκοντα ὄσων δυνάμεων ἐπιμένουν νὰ λέγονται ἐπαναστατικές». «Τὰ μόνα πού μποροῦν νὰ γίνουν σήμερα» (μιά καὶ τόσο αὐτόνοητα ἀποκλείστηκε τὸ κοινοβούλιο) εἶναι λοιπὸν τὰ ἑξῆς μίξερα: «νὰ ὀργανωθοῦν τὰ μαζικὰ κινήματα... ὅπου αὐτὸ εἶναι δυνατό» καὶ νὰ «ὀξυνθεῖ ἡ κριτικὴ τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας...»

Ἐπειδὴ ὁμως μὲ τέτοια μυαλά ἐκεῖνα πού θὰ μποροῦν νὰ γίνουν στὸ μέλλον θὰ εἶναι ἀκόμα λιγότερα, ἐπειδὴ πουθενά δέν εἶναι δυνατό νὰ «ὀργανωθοῦν» μαζικὰ κινήματα ἐφόσον δέν ἀποκατασταθεῖ ἡ πολιτικὴ τους ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀριστερά, ἐπειδὴ ἡ κριτικὴ τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας πού ἐνδιαφέρει τὸν κόσμο εἶναι ἐκεῖνη πού ἔχει ἄμεσα πολιτικὴ διάσταση, ἐπειδὴ τέλος οἱ ἐπαναστατικὲς ἀερολογίες δέν ἐνοχλοῦν κανένα, γι' αὐτὸ εἶναι καιρὸς νὰ σοβαρευτοῦμε. Ὅταν ἡ ἀστικὴ «μας» τάξη «διαλέγει» τὸ κοινοβουλευτικὸ πεδίο γιὰ τὴν ἀναμέτρηση μὲ τοὺς ἀντιπάλους της, ἐμεῖς – οἱ ἐπαναστάτες ἀντίπαλοι – ἀρνούμαστε φαίνεται τόσο βαθιὰ τὴν τάξη αὐτή, ὥστε ἀπαξιοῦμε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσουμε. Ὅταν ἡ πάλη τῶν πολιτικῶν δυνάμεων δίνεται ἐκεῖ, ἐμεῖς δέν συμμετέχουμε, ἀναμένοντας στὸν κόκκινο βάλτο, στὸν ὁποῖο λημνάζουν οἱ ἀπόψεις μας. Ὅταν ὁ κόσμος ὀμιλεῖ ὡς κυρίαρχη καὶ νομιμοποιημένη πολιτικὴ γλώσσα τὴν κοινοβουλευτικὴ, ἐμεῖς τοῦ ὀμιλοῦμε ἐπιμονα ἀκατανόητες ἐπαναστατικὲς διαλέκτους καὶ ἀριστεροῦς ἰδιωματισμοῦς. Ὅταν «ὄλες οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις» – σύμφωνα μὲ τὴν ὁμολογία τοῦ Κ.Β. Δημοτηρίου – ἐδράζονται ἐντὸς Βουλῆς, κι ὅταν στίς ἀντιθέσεις αὐτὲς βασίζει τὴν ὑπαρξή της ἡ ἀριστερά, ἐμεῖς ἀναμένουμε μὲ τὸ τουφέκι στὸ προαύλιο, μὴν τύχει καὶ ξεφύγει καμιά, ὥστε νὰ τὴν ἐκφράσουμε ἐξωκοινοβουλευτικὰ.

Τελικὰ τέτοια ἄγνοια τῆς πασιδήλης πραγματικότητος, ὅτι ὁ κοινοβουλευτικὸς συσχετισμὸς δυνάμεων εἶναι ὁ τρέχων πολιτικὸς παράγων πού ρυθμίζει τὴ ζωὴ ὄλων μας, ὅτι ἡ ἀπουσία κάθε μὴ κυρίαρχης πο-

λιτικῆς δυνάμεως ἀπ' αὐτὸν σημαίνει καὶ ἀπουσία ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς πολιτικῆς – κι αὐτὴ τὴν πραγματικότητα τὴν γνωρίζει καὶ αἰσθάνεται καὶ ὁ τελευταῖος κάτοικος τούτης τῆς χώρας – καταντὰ προκλητικὴ. Ἰδίως ὅταν προέρχεται ἀπὸ ἄτομα, πού γνωρίζουν πολὺ καλά αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, προτιμοῦν ὁμως νὰ τὴν ἀγνοοῦν, παρά νὰ ἀντιμετωπίζουν τίς συνέπειές της (μια ἀπὸ τίς συνέπειες τῆς κοινοβουλευτικῆς πραγματικότητος, πραγματικὸς ὀγκόλιθος γιὰ ὀρισμένους, εἶναι καὶ τὸ ΚΚΕ ἔσωτ.). Τόσο δὲ προκλητικὴ, ὥστε ὑποψιάζομαι πὼς πίσω ἀπὸ τὴν μεγαλόδοχη ἐπαναστατικότητα κρύβεται ἀπλῶς ἡ κενότητα ἐκείνων, πού πολιτικά δέν θὰ εἶχαν νὰ ποῦν τίποτα τὸ διαφορετικὸ πρὸς τὰ ἔξω, ἀπ' ὅσα λένε τὸ ΠΑΣΟΚ, τὸ ΚΚΕ, ἀκόμα καὶ τὸ ΚΚΕ ἔσωτ., κενότητα πού τοὺς ἐξαναγκάζει νὰ ἀντιλαμβάνονται τὴ διαφορετικοποίησή τους ἀπὸ τὰ κόμματα αὐτά, τὴν ἀντιπαλοτήτά τους, ὡς ἐπιλογή διαφορετικῶν (ἐξωκοινοβουλευτικῶν) μορφῶν πάλης. Κι ἐφόσον ἡ ἐπιλογή αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ ἀποκλειστικὸ πολιτικὸ τους κριτήριο, ἀπὸ κεῖ κι ὕστερα τὰ πάντα μπαίνουν σέ λάθος δόση: οἱ τεράστιες ἰδεολογικοπολιτικὲς μας διαφορὲς μὲ τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὸ ΚΚΕ ὑποβαθμίζονται, οἱ διαφορὲς μὲ τὸ «κοινοβουλευτικὸ» ΚΚΕ ἔσωτ. ἐξισώνονται μὲ αὐτὲς τῶν ἄλλων κομμάτων.

Τελικὰ οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς, ἀποκλείοντας τὴν κοινοβουλευτικὴ ἀντιπαλοτητα πρὸς τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὸ ΚΚΕ, ἐξαφανίζουν ἐκεῖνα ἀκριβῶς τὰ κεντρικὰ πολιτικὰ μέτωπα τῆς ἀριστερᾶς πρὸς τὰ κόμματα αὐτά καὶ πρὸς τὴν ἐξουσία, πού στὴν παράνομα φάση θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηριστοῦν πολιτικῶς ἐνεργὰ· ἐνεργὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἐπικοινωνοῦν καὶ συνδέουν τὴν ἀριστερά μὲ τὸν περίγυρό της, ἐνεργὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι προσπαθοῦν νὰ παρέμβουν μὲ ὄρους τοῦ τρέχοντος συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων. Ἡ ἐξαφάνιση τῶν μετώπων αὐτῶν ὀδηγεῖ μονοσήμαντα στὴν ἐξαφάνιση τῆς ἀριστερᾶς, καθὼς τίποτα πιά δέν ἀπομένει πού νὰ δικαιολογεῖ πολιτικὰ τὴν ὑπαρξή της.

Δυστυχῶς ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἀριστερά πρέπει ἀνά πάσα στιγμή νὰ δικαιολογεῖ πολιτικὰ τὴν ὑπαρξή της δέν εἶναι σήμερα ἰδιαίτερα διαδεδομένη. ζώντας σέ μιὰν ἐποχὴ μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴ μακρόχρονη ἀπουσία τῆς ἀνανέωσης ἀπὸ τὴ σύγκρουση μὲ τὴν ἐξουσία καὶ τίς ἄλλες ἀντίπαλες πολιτικὲς δυνάμεις, καὶ δεδομένου ὅτι ἀπὸ τὴ σύγκρουση αὐτὴ τροφοδοτεῖται καὶ διαμορφώνεται ἡ πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ συγκρότηση τῆς ἐκάστοτε ἀριστερᾶς, ἐπικρατοῦν στοὺς κόλπους της, καὶ κυρίως σέ νεότερες γενεὲς ἀριστερῶν πού διαπλάστηκαν μετὰ τὸ 1968, ὅταν τὰ ἐσωτερικὰ μέτωπα ἦταν ἰδιαίτερα ἐνεργὰ, τὰ δὲ ἐξωτερικὰ ἀδρανοῦσαν, ἀπόψεις πού διακατέχονται ἀπὸ μιὰν ἰδεολογικὴ ἐσωστρέφεια. Ἀπόψεις πού ἐξαντλοῦν τὴν προβληματικὴ τους σέ ὀρισμένες ἐσωτερικὲς «ἐνδοαριστερὲς» διεργασίες, ἐνῶ παραμελοῦν τελείως τὴν πάλη πρὸς τίς ἀντίπαλες πολιτικὲς δυνάμεις. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο βέβαια ἐξουδετερώνουν καὶ ἐξαντλοῦν τὴν ἀριστερά στὸ σύνολό της, ὀδηγώντας τὴν μὲ μαθηματικὴ ἀκρίβεια σέ πολιτικὴ ἐξαφάνιση, καθὼς «τρῶνε ἀπὸ τὰ ἔτοιμα», μὴ δντας σέ θέση νὰ παράγουν οὔτε καινούργια ἰδεολογία – πλὴν ἴσως ἐκείνης πού ἀναπαράγει καὶ ἐντείνει τὴν κρίση –, οὔτε συνολικὴ ἀριστερὴ πολιτικὴ, οὔτε ὁμως καὶ νέο ἀριστερὸ ἀνθρώπινο δυναμικὸ.

Θεωρῶ τὴν πρόταση τοῦ Χ. Λαζαρίδη καὶ γενικότερα τοῦ ρεύματος τῆς «ἐπαναστατικῆς ἀνανέωσης» ὡς κλασικὸ ἐκπρόσωπο παρόμοιων ἰδεολογικῶν συμ-

πρωμάτων. Διότι έχοντας επιλέξει ως αποκλειστικό πεδίο αναφοράς της τόν μικρόκοσμο της ανανέωσης και ως αποκλειστικό πολιτικό στόχο την εκλογική ήττα του ενός πόλου της - του ΚΚΕ έσωτ. - μέσω της οποίας ελπίζει ότι θα αποδεσμευθούν δυνάμεις που θα ενισχύσουν κάποιον άλλο, αδιαμόρφωτο ακόμα, «πόλο σύγκλισης», αδιαφορεί πλήρως για τόν πολιτικό και κοινωνικό περίγυρο του χώρου· προς χάρη του «έσωτερικού μετώπου» κατά του ΚΚΕ έσωτ. άγνοει τήν ανάγκη μετώπων προς τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις· άγνοει ότι εκτός μικρόκοσμου, στην πολιτική σφαίρα - όπου βέβαια κανείς εκπρόσωπος της «επαναστατικής ανανέωσης» δέν είναι παρών - ή ήττα αυτή θα κατακυρωθεί υπέρ του ΠΑΣΟΚ και, κυρίως, υπέρ του ΚΚΕ· ότι κατ' αυτόν τόν τρόπο θα λήξει όριστικά τό θέμα του διύισμού του κομμουνιστικού κινήματος στον τόπο μας - θέμα που ήδη μόλις και μετά βίας μένει ανοιχτό - καθώς ή συντριπτική πλειοψηφία των άριστερών θα έχει αποφανθεί πως «ένα είναι τό κόμμα» και τ' όνομα αυτού ΚΚΕ· άγνοει ακόμα ότι ή πλειοψηφία των «δυνάμεων» που θα αποδεσμευθούν από τήν κρίση της άριστεράς», δηλαδή από τό ΚΚΕ έσωτ., θα αποδεσμευθούν συγχρόνως και από τήν άριστερά γενικότερα: γιατί, όπως φάνηκε και μετά τήν άποτυχία του 1977; οι δυνάμεις αυτές δέν έλκονται από άνύπαρκτους πολιτικά «πόλους σύγκλισης», αλλά κατά τεκμήριο αποκλίνουν: προς τήν «Μπέττυ» και τήν «Παραγγελιά», προς ύψηλης πιστότητας μουσικές απολαύσεις και όπτικοακουστικές ένασχολήσεις, προς τις πολιτιστικές - κι ίσως όχι μόνο πολιτιστικές - εκδηλώσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ (όπως πολύ σωστά πρόβλεψε ό Β. Πάικος στο ΒΗΜΑ), προς τήν οίκογενειακή και επαγγελματική ιδιότητα ως αντίσάθμισμα της όμαδικής άπογοήτευσης. Όποτε θα ήταν έξαιρετικά ενδιαφέρουν να πληροφορηθούμε, από πού θα άντληθούν δυνάμεις για τόν «πόλο σύγκλισης» έν έτει 1985, όταν σύμφωνα με τις επιθυμίες πολλών τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θα υπάρχει πιά.

Γιά άλλη μιά φορά λοιπόν ή άγνοια της πραγματικότητας και ή υποβάθμιση της σημασίας της προς τά έξω πολιτικής πάλης, τήν οποία επιδεικνύουν οι «παρασιτικές» απόψεις, που αϊμοδοτούνται και ζούν αποκλειστικά σε βάρος του ΚΚΕ έσωτ., δέν τις απαλλάσσει από τις συνέπειές της: οι απόψεις αυτές τελειώνουν μαζί με τό τέλος του κόμματος, τέλος που αποκλειστικά και μόνον επιδιώκουν. Η ίδια ή προϋπόθεση της δημιουργίας του «πόλου σύγκλισης», ή εξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτ. από τήν πολιτική σφαίρα, έμπεριέχει μέσα της τό σπέρμα της καταστροφής του πόλου, μιά και του έχει ήδη εν προοίμιου αφαιρεθεί - και «μάς» έχει αφαιρεθεί γενικότερα - ή δυνατότητα επαφής με τήν πολιτική· ή εξαφάνιση αυτή καθιστά τις μεταξύ μας διαφωνίες άσημαντες, τις καθιστά άπολιτικές. Όπως άσημαντες και χωρίς ενδιαφέρον θα είναι και οι όποιοσδήποτε εξελίξεις, συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες, που θα άφορούν τά έσωτερικά μέτωπα του ανανεωτικού χώρου. Παράλληλα δέ, θα έχει εκλείψει και ή μοναδική δυνατότητα έξόδου από τήν κρίση μας: ή πολιτική, μέσα από τις ανάγκες της πάλης προς τις αντίπαλες δυνάμεις, συγκέντρωση, άνάδειξη και έκφραση των όποιων σωστών ιδεών και απόψεων υπάρχουν ανάμεσά μας.

Σέ μιάν εποχή λοιπόν όπου τό προφανές αίτημα των καιρών είναι (μεταχειρίζομαι εδώ φράσεις από τό κείμενο του Χ. Λαζαρίδη) «τά καθαρά μέτωπα

τόσο προς τήν κατεύθυνση του σοβιετόφιλου ΚΚΕ, όσο και προς τήν πλευρά όλων των άλλων κομμάτων της έξουσίας και της αντιπολίτευσης», σε μιάν εποχή που τό κυριότερο, τό πλέον ενεργό τέτοιο μέτωπο είναι τό κοινοβουλευτικά έκφραζόμενο κεντρικό πολιτικό μέτωπο, είναι προφανές ότι αναγκαία συνθήκη γι' αυτό άποτελεί ή αυτόνομη παρουσία της ανανέωσης στο κοινοβούλιο. Η αυτόνομη αυτή παρουσία συνιστά ήδη μιά πρώτη ένσταση, ένα βασικό πρώτο μέτωπο, μιά και άποτελεί προϋπόθεση για κάθε άλλο. Αν λοιπόν φροντίσουμε να μολιάσουμε τις απόψεις και προτάσεις μας με κάποια συνέπεια προς τήν στοιχειώδη πολιτική υγεία που μάς έχει άπομείνει, είναι φανερό, ότι, πριν άπ' όλα, τήν αυτόνομη αυτή παρουσία της ανανεωτικής Άριστεράς θα πρέπει να διαφυλάξουμε και να ενισχύσουμε, κρατώντας έτσι άνοιχτή τή βασική προϋπόθεση για να υπάρξουμε.

Μέ ή ενάντια στο ΚΚΕ έσωτ.; Τό ψευδοδίλημμα

Βέβαια στην «πρακτική διάσταση των όσων λέμε» ή αναγκαία αυτή συνθήκη ίσοδυναμεί, έξίσου αναγκαία, με ύποστήριξη προς τό ΚΚΕ έσωτ., ως μοναδικής δύναμης του ανανεωτικού χώρου που διαθέτει - ακόμα - κάποια πρόσβαση στην πολιτική σφαίρα. Στο σημείο λοιπόν αυτό αρχίζουν και τά προβλήματα: γιατί συμμερίζομαι κι εγώ τήν άποψη του Χ. Λαζαρίδη, αλλά και πολλών άλλων, ότι τό κόμμα αυτό «δέ θέλει και δέν μπορεί» να πράξει πολλά, άπ' όσα έμεις οι άλλοι θα θεωρούσαμε άπαραίτητα στοιχεία μιάς έστω και άμυδρης πολιτικής προοπτικής. Όλος λοιπόν εκείνος ό κόσμος που σε κάποια περίοδο είχε βρεθεί μέσα ή γύρω από τό ΚΚΕ έσωτ., που τό ύποστήριξε, κριτικά ή από καρδιάς, για να εισπράξει άπ' αυτό μονάχα τήν προσωπική του άπογοήτευση και τόν πολιτικό καταποντισμό της ανανέωσης, καλείται να επανέλθει στον ίδιο άσφυκτικό κομματικό έναγκαλισμό, καλείται να κρατήσει τήν ίδια πολιτική στάση όπως τό 1974 ή τό 1977 με μόνη προοπτική τήν επανάληψη των λαθών και της ήττας του παρελθόντος; Φαίνεται πως κάτι τέτοιο κατάλαβαν, ή θέλησαν να καταλάβουν, και ό Χ. Λαζαρίδης και ό Α. Παππας, γι' αυτό και αισθάνθηκαν τήν ανάγκη να τονίσουν ότι ή πρόταση του Γ. Καρρά καταντάει άπαγορευτική για κάθε περαιτέρω συζήτηση:

«Πρός τί λοιπόν ή συζήτηση; Σύμφωνα με τήν άποψη του Γ. Καρρά, μιά είναι ή αυτόνομη λύση, και αυτή άπραγματοποίητη. Η άναζήτηση κάθε άλλης παραδιάζει τά αυτόνομη. Και ή έμμογή σ' αυτήν φαίνεται αντιρεαλιστική. Η συζήτηση είναι τελειωμένη λοιπόν. Η κάτι χειρότερο: μάταιη!

Κάτι που δέν ύποπτεύεται ό Γ. Καρράς είναι ότι ή συζήτηση αρχίζει άπ' τό σημείο ακριβώς που τελειώνει τό άρθρο του. Διάλογος μπορεί να υπάρξει μόνο έξω από τά όρια της λογικής του: Έπειδή τό ΚΚΕ έσωτ. δέν θέλει και δέν μπορεί να κάνει τά ανοίγματα που ό ίδιος θεωρεί άπαραίτητα, όλες οι δυνάμεις που συνειδητοποιούν τήν κρίση της άριστεράς και ιδιαίτερα αυτές που στρατεύονται στην προοπτική της κομμουνιστικής ανανέωσης - είτε άνήκουν σε κόμματα και όργανώσεις είτε είναι

άνετακτες – πρέπει επιτέλους νά αναλάβουν πρωτοβουλίες, νά ασκήσουν πιέσεις, νά εκδιώκουν καταστάσεις, νά ταράξουν τά νερά, νά θρούν δρόμους σύγκλισης». (Χ. Λαζαρίδης)

Θά έτεινα άκόμα και νά συμφωνήσω μέ τά τελευταία λόγια του Χ. Λαζαρίδη. Δυστυχώς όμως – αυτό τουλάχιστον προσπάθησα νά δείξω προηγουμένως – ό τρόπος πού ξειδικεύει τίς προτάσεις του, οί συγκεκριμένοι δρόμοι σύγκλισης πού προτείνει, ενώ προσπαθούν νά διαμορφώσουν τίς ικανές εκείνες συνθήκες πού θά μάς επέτρεπαν νά υπάρξουμε, άγνοούν και κινούνται έξω από τά πλαίσια πού καθορίζονται από τίς αναγκαίες. Γι' αυτό και μάς καταδικάζουν σέ άνυπαρξία.

Αναφέρθηκα προηγουμένως επίμονα στό θέμα τής πολιτικής άντιπαλότητας και τής έσωτερικής συνοχής. Κι αυτό όχι μόνο γιατί, έφόσον μιλάμε για δρόμους σύγκλισης, δέν μπορούμε νά άγνοήσουμε ότι οί πολιτικές δυνάμεις συγκλίνουν για νά μπορούν νά ξευηρητήσουν υπό καλύτερους όρους τήν άντιπαλοτήτά τους προς κάποιες άλλες· όχι μόνο γιατί τό θέμα αυτό συνιστά μιάν ιστορική έκκρεμότητα τής ανανέωσης, τής όποίας τό χώρο θέλησε νά ήγεμονεύσει τό ΚΚΕ έσωτ., χωρίς νά κατανοεί ούτε τήν άνάγκη για ιδεολογική και πολιτική συνοχή τών δυνάμεων πού τήν άποτελούν, ούτε τήν άνάγκη πραγματικής άντιπαλότητας προς τήν έξουσία και τίς υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις· αλλά κυρίως γιατί ή σημερινή πραγματικότητα έρχεται νά υπενθυμίσει τίς έκκρεμότητες αυτές σέ όλους μας – στό ΚΚΕ έσωτ., στίς οργανώσεις και σ' όσους έχουν παραμείνει στό άζήτητα – θέτοντάς τες υπό άλλους όρους: σέ μιά γλώσσα πού ίσως τήν κατανοήσουμε. Στήν διάρκεια τών δωδεκαετών περιπλανήσεων σέ ξένους βοσκοτόπους, στίς πολύβοες αίθουσες άνύπαρκτων έθνικών άκροατηρίων ή στό κελιά τής άτομικής και όμαδικής μάς άπομόνωσης, τά μέτωπα γύρω μας, του ΚΚΕ, του ΠΑΣΟΚ, χτίστηκαν, ύψώθηκαν, άπειλούν. Άπειλούν δέ αυτή τή φορά μέ πολιτική έξαφάνιση: αυτός είναι ό κίνδυνος πού, όχι πιά λόγω πολιτικής διορατικότητας, αλλά από άπλό ένστικτο άυτοσυντήρησης, έπιτάσσει τήν άναζήτηση τής δικής μας συνοχής, τών δικών μας μετώπων.

Δέν ξέρω πώς άντιλαμβάνεται ό καθένας αυτή τήν πραγματικότητα. Διαισθάνομαι ότι τό ΚΚΕ έσωτ. τήν άντιλαμβάνεται για πρώτη φορά ίσως, έσωτ και περιορισμένα, μέσω τών άναγκών τής έκλογικής του επιβίωσης. Όρισμένοι άλλοι καλυπτόμενοι πίσω από τό άλλοθι τής άπουσίας τους από τήν πολιτική και περιορίζοντας στό έλάχιστο τίς άνάγκες τους ίσως νά μήν τήν άντιλαμβάνονται καθόλου. Όμως άνεξάρτητα από τήν αντίληψη μας για αυτήν, ή ίδια ή πραγματικότητα, όντας ύπαρκτη, έξαναγκάζει. Έξαναγκάζει άνάμεσα στό άλλα και τό ΚΚΕ έσωτ. νά τραθήξει για λίγο τό βλέμμα του τό άπλανώς προσανατολισμένο προς τά βάθη του πολιτικού όρίζοντα και νά κοιτάξει τί συμβαίνει στό χώρο πού θρίσκει κάτω από τά πόδια του. Έπειδή δέ τόν χώρο αυτόν δέν τόν έξουσιάζει πιά, είναι άναγκασμένο νά τόν πλησιάσει: έσωτ και μέ τά μέχρι τώρα δειλά άνοίγματα και τίς άνεπαρκείς και φοβισμένες παραχωρήσεις, τίς ζαβολιές και τά πισωγυρίσματα. Είναι άναγκασμένο, γιατί από τόν ευρύτερο χώρο τής ανανέωσης και όχι από τήν άκτινοβολία και τήν πειστικότητα τών πολιτικά άνύπαρκτων πλέον έπαγγελιών του, θά έξαρτηθεί ή

επιβίωση του. Όπως άντίστροφα και ή επιβίωση όλων τών ύπολοίπων έξαρτάται από τήν τύχη του ΚΚΕ έσωτ. Είναι ή ίδια λοιπόν ή πραγματικότητα πού μάς φέρνει κοντά, πού μάς άναγκάζει νά ψηλαφίσουμε ό ένας τόν άλλον. Για νά συναντηθούμε τούτη τή φορά όμως πάνω σέ πολύ γενικότερους άξονες πού συνέχουν και διαπερνούν όλόκληρο τόν άνανεωτικό χώρο, κι όχι, όπως παλιότερα, πάνω στήν στρεβλή και σήμερα πιά άνύπαρκτη πολιτική τους έξειδίκευση, τήν όποία έξέφρασε τό ΚΚΕ έσωτ. Άκριβώς δέ επειδή ή τελευταία είναι πλέον κλινικά νεκρή, για αυτό τό πραγματικό και συνάμα σωτήριο αίτημα τών καιρών, τό άντικειμενικό νόημα τών πράξεών μας, δέν είναι πιά ή κατάφαση του ΚΚΕ έσωτ., αλλά ή – έσωτ και διά του ΚΚΕ έσωτ. – αυτοκατάφαση του άνανεωτικού χώρου. Τόσο του συνόλου του, ως γενικότερης πολιτικής ένότητας, μέ βασικά κοινά χαρακτηριστικά, όσο και του καθενός μας χωριστά ως μέλους και μέλους αυτής τής ένότητας, μέρους μέ συγκεκριμένο είδικό θάρος και δικαίωμα πολιτικής έκφρασης. Άνοίγεται λοιπόν εκ τών πραγμάτων μιά δυναμική μπροστά μας: έφόσον δέ μπορούμε στόν κόπο τής και έμπλακούμε στό γρανάζια τής, έφόσον διεκδικήσουμε στήν πράξη – γιατί κανείς δέν πρόκειται νά μάς χαρίσει τίποτα – τό πραγματικό νόημα τών καιρών και μετατρέψουμε τήν κριτική ύποστήριξη του 1977 σέ δυναμική ύποστήριξη όχι πιά του ΚΚΕ έσωτ. αλλά όλόκληρου του χώρου, τών έαυτών μας συμπεριλαμβανομένων, τότε ίσως άνοίξει και ό δρόμος πού ουσιαστικά θά αφαιρέσει από τό ΚΚΕ έσωτ. τούς άποκλειστικούς τίτλους πολιτικής άντιπροσώπευσης τής ανανέωσης, για νά τούς καταστήσει έπαναδιεκδικήσιμους στόν καθένα· και στό ίδιο τό ΚΚΕ έσωτ.

Πιστεύω πως ή προοπτική αυτή είναι ή μόνη πού θά μάς επέτρεπε, όντας άντίπαλοι του ΚΚΕ έσωτ., νά υπάρξουμε συνάμα, σέ ένα άλλο επίπεδο, μαζί μέ τό ΚΚΕ έσωτ. ως άντίπαλοι τών άλλων πολιτικών δυνάμεων· ή μόνη δηλαδή πού διατηρεί άνοιχτά όλα μας τά μέτωπα, από τά πιο κοντινά ως τά πιο μακρινά και συγχρόνως πιο σημαντικά· ή μόνη πού θά μάς επέτρεπε νά κάνουμε όρισμένα όνειρα για τό μέλλον, όπωσδήποτε πολύ πιο συναρπαστικά από τά καθήκοντα του Κ.Β. Δημητρίου: γιατί ύπάρχει κάποιος χώρος και για τήν άριστερά στήν πολιτική, ένα κενό, πού ή ίδια τής ή άπουσία δημιουργεί. Τό δέ κενό αυτό στίς μέρες μας άποκαλύπτεται έντονα· κυρίως γιατί τό άντιφατικό ΠΑΣΟΚ δέν μπορεί πιά εν όψει έξουσίας νά συνεχίσει νά είναι άτιμώρητα άντιφατικό.

Άς είναι όμως. Για τήν ώρα προέχουν άλλα. Και κυρίως νά διώξουμε από πάνω μας τήν κρίση εκείνη πού δέν είναι μόνο τής άριστεράς, αλλά όντας και προσωπικά δική μας, καταλήγει νά άφορά τήν άριστερά, στό μέτρο πού και έμεις τήν άποτελούμε. Γι' αυτή τή κρίση δέν ύπάρχει σήμερα κανένα γιατρικό. Δικαιούμεθα λοιπόν νά είμαστε άπολύτως άπαισιόδοξοι.

ΠΟΥ ΠΑΕΙ Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΗΜΕΡΑ;

Οί πολιτικές επιπτώσεις τής τρομοκρατίας και οί πολιτικές ανακατατάξεις

Η άπαγωγή του δικαστικού Τζιοβάνι Ντ' Ούρσο στις 12.12.80 έληξε μετά 34 ημέρες με τήν άπελευθέρωσή του από τίς «φυλακές του λαού» τών Έρυθρών Ταξιαρχιών προσθέτοντας μία καινούρια, ανέκδοτη σελίδα στην πολυτάραχη πορεία τής πολιτικής ζωής στην Ιταλία. Άλλά ή υπόθεση Ντ' Ούρσο άφησε βαθιά σημάδια στο κορμί τής Ιταλικής Δημοκρατίας και έφερε στην επιφάνεια μερικά νέα στοιχεία που σίγουρα θά επηρεάσουν τίς μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις στή χώρα αυτή.

Ένας μελλοθάνατος, καταδικασμένος από τό «Λαϊκό Δικαστήριο» τών Ε.Τ. αποδίδεται ζωντανός στον «ταξικό έχθρό». Τό επίσημο κράτος, καλυμμένο πίσω από ένα παραπέτασμα σιωπής, σιωπής ανατριχιαστικής όπως τήν χαρακτήρισαν οί έπικριτές του, διαπραγματεύεται έμμεσα με τούς τρομοκράτες και ικανοποιεί όρισμένες από τίς απαιτήσεις τους, σέ αντίθεση με άλλες περιπτώσεις (όπως ή περίπτωση Μόρο) όπου τήρησε στάση πλήρους αδιαλλαξίας. Δύο κόμματα που εκπροσωπούνται στο Ιταλικό Κοινοβούλιο, τό Ριζοσπαστικό και τό Σοσιαλιστικό (τό δεύτερο μετέχει και στην κυβέρνηση) όχι μόνο αναλαμβάνουν να παίξουν ρόλο μεσολαβητή μεταξύ κράτους και Έρυθρών Ταξιαρχιών αλλά εξαπολύουν μεγάλη «άνθρωπιτική» έκστρατεία διακηρύσσοντας ότι δεν υπάρχει πολιτική σκοπιμότητα ικανή να δικαιολογήσει τήν εγκατάλειψη ενός θύματος στα χέρια τών δολοφόνων και ότι κάθε ταπείνωση ή παραχώρηση προς τίς Έρυθρές Ταξιαρχίες σέ βάρος του κύρους του κράτους και του πολιτικού κόσμου, είναι θεμιτή προκειμένου να σωθεί μία ανθρώπινη ζωή. Ο εκβιασμός τών τρομοκρατών στην τελευταία φάση τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο μετατίθεται από τήν κυβέρνηση στον Ιταλικό τύπο. Και τέλος, τό σημαντικότερο νέο στοιχείο είναι ότι ο πολιτικός κόσμος τής Ιταλίας χωρίστηκε σέ δύο στρατόπεδα ως προς τό θέμα τής αντιμετώπισης τών τρομοκρατών. Ένα τρίτο στρατόπεδο, αποτελούμενο από όρισμένες δυνάμεις τής άριστερας (π.χ. Μανιφέστο κ.λπ.), που στο παρελθόν είχε επιδείξει μία κάποια ανοχή προς τούς «συντρόφους που κάνουν λάθος», έναρμονίζεται με τό στρατόπεδο εκείνων που ζητούν τή σθεναρή αντιμετώπιση τών Έρυθροταξιαρχιτών.

Τό νόημα τής διαίρεσης τών πολιτικών δυνάμεων τής Ιταλίας δεν αποδίδεται με τήν τρέχουσα πολιτική όρολογία και οί δυνάμεις που τάχθηκαν στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο δεν χαρακτηρίζονται μεταξύ τους από πολιτική όμοιογένεια. Γι' αυτό οί παρατάξεις βαφτίστηκαν από μέν τούς κομμουνιστές κόμμα τής «άποφασιστικότητας» και κόμμα τής «ύποταγής», από δέ τούς σοσιαλιστές και τούς ριζοσπάστες «κόμμα του θανάτου» και τής «ζωής» αντίστοιχα.

Τό κεντρικό ζήτημα, για τό οποίο διχάστηκε ο Ιταλικός πολιτικός κόσμος, συνοψίζεται στα εξής: Στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού καθεστώτος είναι θεμιτή ή όχι ή ύποταγή του κράτους στις απαιτήσεις μιας ομάδας τρομοκρατών; Και ή ύποταγή σημαίνει μείωση του κύρους του ή ενίσχυση τών Ε.Τ.; Κι ακόμη ή ύποταγή αυτή ενισχύει και ενθαρρύνει τούς τρομοκράτες να συνεχίσουν παρόμοιες ενέργειες ή τούς αποδυναμώνει απομονώνοντάς τους ακόμη περισσότερο στο περιθώριο ενός κοινωνικού σώματος που διέπεται από τούς κανόνες τής ειρηνικής πολιτισμένης συμβίωσης;

Άς ξεετάσουμε από αναλυτικά τή στάση τών πρωταγωνιστών του δράματος που ξετυλίχτηκε πρόσφατα στην Ιταλία.

Χριστιανοδημοκρατία: διατήρηση τής κεντροαριστερού συνασπισμού με κάθε τρόπο

Ο χριστιανοδημοκράτης πρωθυπουργός Φορλάνι άρνήθηκε να παίξει τό ρόλο που θά περίμενε κανείς από τόν ήγέτη του μεγαλύτερου Ιταλικού κόμματος, από τόν εκπρόσωπο του συνασπισμού που κυβερνά τήν Ιταλία. Θά περίμενε κανείς από τόν Πρωθυπουργό μιά άμεση άπάντηση που θά ξεκαθάριζε τή στάση τής κυβέρνησής του και θά έδινε τήν κατεύθυνση στα στελέχη του κρατικού μηχανισμού. Ο Φορλάνι, όμως, στην πρώτη φάση τής άπαγωγής δεν έκανε καμιά δήλωση δημιουργώντας έτσι ένα κενό.¹ Τό κενό δεν κάλυψαν ούτε οί τοποθετήσεις του προέδρου του κόμματος Πίκολι, παρόλο που τάχθηκε υπέρ τής μη ύποχώρησης στους εκβιασμούς, ούτε οί δηλώσεις του ύπουργού Δικαιοσύνης Σάρπι που, απαντώντας στο κύμα έπερωτήσεων στην Ιταλική Βουλή, είπε ότι κυβέρνηση δεν επιδιώκει καμιά άπολύτως συνδιαλλαγή με τούς τρομοκράτες. Κι αυτό γιατί οί τοποθετήσεις τών εκπροσώπων τής Χριστιανοδημοκρατίας έρχονται σέ αντίθεση με τήν ικανοποίηση του πρώτου αιτήματος τών τρομοκρατών για τήν κατάρρηση τών φυλακών τής Άζινάρα.²

1. Μπροστά σ' αυτή τήν πρωτοφανή παραίτηση του Πρωθυπουργού από τήν άσκηση τής εξουσίας που του παρέχει ή έντολή του, εκπρόσωποι διαφόρων τομέων τής κρατικής εξουσίας, πήραν θέση κατά συνείδηση, όπως ο στρατηγός τών καρραμπινιέρων Καπούτσο μ' ένα λόγο καθαρά πολιτικό πλατιάς δημοκρατικής όπτικής. Επίσης ο πρόεδρος τής Έθνικής Ένωσης Δικαστικών Αντόλφο Μπέρια με συνεντεύξεις στις όποιες χαρακτήριζε καθαρή τρέλα τήν άποψη ότι τό δικαστικό σώμα διαπραγματεύεται με τούς τρομοκράτες καταλήγοντας ότι ή επιθυμία τών Ιταλών δικαστικών να σωθεί ή ζωή του συναδέλφου τους Ντ' Ούρσο δεν σημαίνει ότι είναι διατεθειμένοι να ύποχωρήσουν στο ελάχιστο στους εκβιασμούς τών Έρυθρών Ταξιαρχιών.

2. Φυλακές ύψηλης άσφαλείας.

Μετά την πρώτη φάση, κι ενώ ο αναβρασμός και η αναστάτωση στην Ιταλία βρίσκονται στο ζενίθ, ο πρωθυπουργός Φορλάνι προβαίνει σε δηλώσεις που αποτελούν θρίαμβο της κενολογίας: θά αποφύγει νά συνταχθεί με τή μιιά ή τήν άλλη άποψη άραδιάζοντας γενικότητες.

Η στάση αυτή του πρωθυπουργού δέν είναι άνεξήγητη: Τό κόμμα του είναι μπλεγμένο σέ πολυάριθμα οικονομικά σκάνδαλα – με πιό πρόσφατο τά πετρέλαια – στά όποια άποδείχθηκε έμμεση³ ή άμεση⁴ συμμετοχή κρατικών παραγόντων. Άκόμα, στά μάτια τής κοινής γνώμης, ή Χ.Δ. είναι ένοχη γιά τήν τεράστια έκταση τών καταστροφών από τούς σεισμούς στή Νότια Ιταλία, όταν δημόσια κτίρια, νοσοκομεία κ.ά., πού διεφθαρμένες και χρηματιζόμενες κρατικές υπηρεσίες είχαν χαρακτηρισίσει άντισεισμικά, κατέρρευσαν και εκατοντάδες άνθρωποι βρήκαν άργό θάνατο από πείνα και δίψα παγιδευμένοι κάτω από τά έρείπια: όταν τό έργο τής διάσωσης γινόταν με προχειρότητα, δυσκινησία, έλλειψη οργάνωσης και άποτελεσματικότητας, τά έφόδια με προορισμό τς σεισμόπληκτες περιοχές, συχνά, γινόταν άντικείμενο λεηλασίας ή κατέληγαν μέσα από τς διασυνδέσεις κρατικού μηχανισμού - Μαφίας στο κύκλωμα του λαθρεμπορίου και τής μαύρης αγοράς.

Στό μεταξύ οι εξελίξεις στο ΙΚΚ, μετά τήν άρση τής έμπιστοσύνης προς τήν κυβέρνηση Άντρεότι τόν Ιανουάριο του 1979, οδήγησαν στή βαθμιαία σκλήρυνση τής κομμουνιστικής στάσης. Έτσι προστέθηκε ένα άκόμη πρόβλημα στή χριστιανοδημοκρατική ήγείσα γιατί θά 'πρεπε τώρα νά άντιμετωπίσει⁵ τήν πιθανή έλξη πού θά άσκοϋσε ή κομμουνιστική πρόταση προς τά κεντροαριστερά κόμματα δημιουργώντας έτσι σοβαρά προβλήματα γιά τήν επιβίωση του παρόντος κυβερνητικού σχήματος.

Ύστερα άπ' όλα αυτά γίνεται φανερό ότι εκείνο πού κυρίως άπασχολούσε τόν Ιταλό πρωθυπουργό, και έπομένως τήν ήγείσα του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος, κατά τή διάρκεια τής άπαγωγής του Ντ' Ούρσο, ήταν ό χειρισμός τής όλης υπόθεσης έτσι ώστε νά μήν όξυνθούν οι άντιθέσεις ανάμεσα στά κόμματα πού άποτελούσαν τόν κυβερνητικό συνασπισμό. Γιατί ή κυβέρνηση Φορλάνι είναι ή ύστατη λύση πού ή παρούσα Βουλή τούς προσφέρει και ή πτώση τής θά σήμαινε πρόωρες εκλογές, σέ μιιά φάση πού ή Χριστιανοδημοκρατία – κι όχι μόνο αυτή – χρειάζεται χρόνο γιά νά ξεπεράσει τς δυσκολίες τής.

Αυτό κυρίως φόβιζε τόν Φορλάνι. Η παραχώρηση μιās «νίκης» στους τρομοκράτες δέν ήταν τό πρόβλημά του. Γιά τήν άντιμετώπιση τών Ταξιαρχιών έχει τς άναφορές του στρατηγού Ντέλα Κιέζα (άρχηγού του ειδικού άντιτρομοκρατικού σώματος) πού μιλούν γιά πολυάριθμες συλλήψεις τρομοκρατών, γιά πλήρη έξάρθρωση όρισμένων τμημάτων τους (δπως στο Τουρίνο), γιά άνακάλυψη δεκάδων κρησφύγτων και κρυψώνων. Άλλωστε, τώρα πιά, όλες οι νίκες τών τρομοκρατών, άν έξαιρέσουμε τήν προσωπική τους ίκανοποίηση, δέν έχουν κανένα άντίκρισμα. Τώρα πλέον πού και οι τελευταίοι θιασώτες τής άποψης περί «συντρόφων πού κάνουν λάθος» τούς καταδίκασαν άπερίφραστα, ή συνέχιση τής άπελπισμένης και παράλογης βεντέτας με τό κράτος έξαρτάται άποκλειστικά και μόνο από τό πόσο ακριβά θά μπορέσουν νά πουλήσουν τό τομάρι τους, από τό πόσες δεκάδες «άπελπισμένων» και άπογοητευμένων θά πυκνώσουν τς γραμμές τους, διαλέγοντας, άνάμεσα στίς σύγχρονες μορφές άυτοκτονίας, τήν τρομοκρατία άντί γιά τά σκληρά ναρκωτικά. Η ύπαρξη τής τρομοκρατίας θά έξαρτηθεί επίσης – άν δεχτούμε μιάν άποψη πού άποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί τήν έξέφρασε ό πρόεδρος Περτίνι και γιατί τς μέρες αυτές βρίσκεται στο έπίκεντρο τής πολιτικής διαμάχης στήν Ιταλία αλλά και στο έπίκεντρο τής διεθνούς διπλωματικής κονίστρας μετά τς έντονες διαμαρτυρίες τής ΕΣΣΔ – από τά συμφέροντα του καθοδηγητικού κέντρου πού βρίσκεται εκτός Ιταλίας πού τήν υποθάλπουν.

Κρίση κομμάτων - Ριζοσπαστικό Κόμμα

Είπαμε πιό πάνω ότι δέν είναι μόνο ή χριστιανοδημοκρατία πού έχει άνάγκη από πίστωση χρόνου. Η κρίση τών κομμάτων, ή κρίση ιδεών κατά κύριο λόγο πού έχει ως συνέπεια τήν κρίση έμπιστοσύνης και άντιπροσωπευτικότητας είναι άποτέλεσμα τής άδυναμίας τους ή και τής άνικανότητάς τους νά άνταποκριθούν στίς άπαιτήσεις – παλιές και καινούριες – μιās κοινωνίας όπου:

- Τό ίσχυρότερο συνδικαλιστικό κίνημα συνυπάρχει με τό ίσχυρότερο συνδικάτο του έγκλήματος.
- Τό μεγαλύτερο κομμουνιστικό κόμμα συνυπάρχει με τό ίσχυρότερο εκκλησιαστικό κατεστημένο.
- Η προηγμένη τεχνολογία του Βορρά συνυπάρχει με τς έξαθλιωμένες παράγκες του Νότου.
- Η αύξηση τής άνεργίας συναγωνίζεται τήν αύξηση τής βιομηχανικής παραγωγής.
- Η άνάπτυξη του κινήματος γιά τήν άπελευθέρωση τής γυναίκας συνυπάρχει με τήν αύξηση περιπτώσεων βιασμού, έγκλημάτων τιμής και περιφρόνησης τής γυναίκας.
- Η διάδοση τών επαναστατικών έντύπων και οργάνωσης με τή διάδοση τών ναρκωτικών.

3. Ο άρχηγός του σώματος τών Ιταλών τελωνοφυλάκων, παραστρατιωτικού σώματος πού άστυνομεύει τή διακίνηση και διάθεση τών έμπορευμάτων και κεφαλαίων.

4. Οι χριστιανοδημοκράτες ύπουργοί Τζόια και Μπιζάλια.

Η κρίση δέν άφησε άνέπαφο κανένα από τά κόμματα, εκτός από τό Ριζοσπαστικό, του οποίου ή αύξηση είναι δείκτης του βαθμού άπογοήτευσης και άρνητικής αντίδρασης τών μαζών προς τούς παραδοσιακούς εκφραστές. Οι Ριζοσπάστες, λοιπόν, συνεχίζουν μέ επιτυχία τό «σού» που ξεκίνησαν εδώ και μερικά χρόνια μετά τήν επιτυχή προώθηση του δημοψηφίσματος για τό διαζύγιο. Από τότε ακολουθούν μία συνταγή επιτυχίας. Μέ τήν εύκινησία και τή ζωντάνια που τούς διακρίνει, χωρίς ένδοσιαμούς και χασομέρια σε αναλύσεις, χωρίς μακροπρόθεσμους στόχους, πηγαίνουν κατευθείαν στο ψητό:

Στέκονται στο πλευρό τών γυμνόστηθων τραβεσί σε δημόσια κολυμβητήρια, μετατρέπουν σε γραφεία τους τήν πλατεία μπροστά στο Ιταλικό Κοινοβούλιο· ή μία άπεργία πείνας διαδέχεται τήν άλλη· θεαματικά και πρωτότυπα εύρήματα και παραδειγματικές πράξεις κατορθώνουν να προσελκύουν τήν προσοχή και τήν συμπάθεια όσων Ιταλών - και σ' αυτή τή φάση είναι άρκετοί - έχουν πιά κουραστεί από τά λόγια.

Δύο είναι τά βασικότερα στοιχεία τής επιτυχίας τους. Τό πρώτο είναι ή ανάγκη για καθημερινή κατανάλωση σκανδάλων, θεάματος, σουπερ στάρς, τσόντας και συναφών, μία ανάγκη που δημιουργήθηκε ύστερα από τό βομβαρδισμό τών μαζών από τά μέσα μαζικής ενημέρωσης και κυρίως τήν τηλεόραση που σιγά σιγά μετέτρεψε σε τηλεθεάτες τών πολιτικών και κοινωνικών γεγονότων μία τεράστια κατηγορία του πληθυσμού. Αυτή τήν τηλεοπτική ανάγκη έρχονται να καλύψουν οι Ριζοσπάστες που δέν ενδιαφέρονται και πολύ για τή δημιουργία κινήματος, μετατρέποντας τόν πολιτικό άγώνα σε «πόλεμο άστέρων».

Τό δεύτερο είναι ότι οι Ριζοσπάστες εκμεταλλεύτηκαν τήν εύθυμη και σκωπτική διάθεση που διακρίνει τούς Ιταλούς αλλά και λίγο πολύ υπάρχει σε κάθε άνθρωπο. Άν και πολλές φορές - ίσως τίς περισσότερες - καταλήγουν σε κακόγουστες φάρσες, διαθέτουν πάντως μία κάποια αίσθηση χιούμορ που τά άλλα κόμματα, επιδιώκοντας τό σπουδαίο, τό σοβαρό, τό βαρύγδουπο και τό τεκμηριωμένο, ή έχασαν τελείως ή τό καταστρέφουν στα κομματικά καλούπια.

Μπετίνο Κράξι. Μοιραίος άνθρωπος για τό Σοσιαλιστικό Κόμμα;

Λίγα λόγια τώρα για τό Σοσιαλιστικό Κόμμα που μαζί μέ τό Ριζοσπαστικό αποτέλεσαν τόν κύριο φορέα τής «άνθρωπιστικής» άποψης στην περίπτωση Ντ' Ούρσο.

Τό ΙΣΚ, ως γνωστό, είναι τό μεγαλύτερο από τά μικρά κόμματα τής Ιταλίας. Τό τρίτο κόμμα τής Ιταλικής Βουλής, μετά τούς γίγαντες ΚΚ και Χριστιανοδημοκρατία. Ο ρόλος του στις Ιταλικές πολιτικές εξελίξεις είναι άποφασιστικής σημασίας γιατί ή παρουσία του είναι άπαραίτητη στη διαμόρφωση κυβερνητικής πλειοψηφίας. Χωρίς τήν ψήφο του ούτε οι κεντροαριστεροί συνασπισμοί περί τήν Χριστιανοδημοκρατία είναι έφικτοί, αλλά ούτε και ή καινούρια στρατηγική τών κομμουνιστών μπορεί να υλοποιηθεί.

Τό ΙΣΚ, μαζί μέ τό Ριζοσπαστικό, καθώς και μικρότερα άριστερά κόμματα και συνασπισμούς, π.χ. PDUP, D.P. (Προλεταριακή Δημοκρατία) σημείωσε αύξηση ψήφων στις τελευταίες εκλογές. Αυτή ή εκλογική επιτυχία του είναι άποτέλεσμα κυρίως τής «άνθρωπιστικής» στάσης που τήρησε κατά τήν άπαγωγή του Μόρο και τής άρνητικής, ως προς τό ΙΚΚ, επίδρασης που είχε ή άπαγωγή αυτή σε μία μερίδα του εκλογικού σώματος - ψηφοφόρων κυρίως του ΙΚΚ - στην όποια ή άποψη ότι οι τρομοκράτες είναι ιδεολογικά παιδιά του κομμουνισμού έπιασε. Ο Μπετίνο Κράξι, από τήν εποχή τής εκλογής του ως Γραμματέα του ΙΣΚ, έδωσε τέλος σε μία μακροχρόνια παράδοση σύμφωνα μέ τήν όποια ή συμμετοχή του κόμματός του στην κυβέρνηση έρχόταν σε αντίθεση μέ τήν, κατά κάποιο τρόπο, ιδεολογική ύπαγωγή του στο ΙΚΚ και στη σύμπλευσή του μέ αυτό στην αντιμετώπιση τών κοινωνικών προβλημάτων.

Η εκλογική στασιμότητα, άποτέλεσμα αυτής τής αντίθεσης και τών δυσκολιών του ΙΣΚ να παρουσιάσει πολιτικές προτάσεις αντίξεις ενός κόμματος που πρόσφερε πολλά στην υπόθεση του Ιταλικού σοσιαλισμού, ήταν δείγμα σταθερότητας και άντοχής στο χρόνο ενός ιστορικού ρεύματος τής Ιταλικής άριστερας βαθιά ριζωμένου σε μία μερίδα τών Ιταλών εργαζομένων. Άλλά σε μία φάση κατά τήν όποια ήταν αναγκαία μία ένταση τών προσπαθειών και τών πρωτοβουλιών για να μπορέσει τό ΙΣΚ να ξεπεράσει τίς αντιθέσεις του, ο Μπετίνο Κράξι, γυρίζοντας τίς πλάτες στη σοσιαλιστική παράδοση του κόμματός του - μία παράδοση που τό διαφοροποιεί από τά υπόλοιπα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα τής Εύρώπης -, άδιαφορώντας για ένα μεγάλο μέρος τής βάσης του σταθερά άκόμη τοποθετημένο στο χώρο τής άριστερας, διαλέγει ένα δρόμο που τό άπομάκρυνε όλο και πιο πολύ από τίς μαρξιστικές και σοσιαλιστικές του ρίζες. Τό δρόμο τών πολιτικάντικων παζαρεμάτων και τής αντικομμουνιστικής προκατάληψης. Κράτησε τό κόμμα του για κάμποσο καιρό έξω από τήν πλειοψηφία για να τό επαναφέρει όταν οι άποστάσεις μέ τό Ιταλικό ΚΚ είχαν μεγαλώσει. Η κριτική που άσκησε στους κομμουνιστές άφορούσε κυρίως τό λενινιστικό χαρακτήρα του κόμματός τους και τήν τάση του να υποτάσσουν τίς άλλες δυνάμεις τής άριστερας προωθώντας μονόπλευρα τίς άπόψεις τους. Τό γεγονός αυτό, μαζί μέ τήν ούσιαστική άποχώρηση, λόγω ήλικίας, από τήν ενεργό πολιτική δραστηριότητα του γηραιού σοσιαλιστή ήγέτη Ρικ. Λομπάρντι που έξασθένησε τήν άριστερή πτέρυγα του κόμματος, άπομάκρυνε τό ΙΣΚ

από τις μαρξιστικές του ρίζες και αύξησε την απόσταση μεταξύ ΙΣΚ και ΙΚΚ ανοίγοντας εσωτερικό μέτωπο στο πλαίσιο της άριστερας.

Σήμερα ο Κράξι αποδύεται σ' ένα αγώνα χωρίς «άπαγορευμένα χτυπήματα», με σκοπό ν' αναλάβει την εντολή για τό σχηματισμό κυβέρνησης. Η πολιτική ασυνέπεια, χαρακτηριστικό στοιχείο του Κράξι, έχει προξενήσει δυσφορία και αντιδράσεις τόσο στο πλαίσιο του κυβερνητικού σχηματισμού όσο και στην Ιταλική άριστερά.

Η δυσφορία και οι αντιδράσεις δέ λείπουν ούτε και μέσα στο ίδιο τό ΙΣΚ. Ο Λομπάρντι, ύστερα από μακρά σιωπή, έδωσε μία συνέντευξη σέ περιοδικό μέ εκτιμήσεις πού εκφράζουν την πλήρη αποδοκιμασία του στην πολιτική του Κράξι. Μάλιστα σπεύδει ν' αποκρούσει την υπόθεση μιάς διάσπασης του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος συμπληρώνοντας όμως ότι ή απομάκρυνση του κόμματος από τό χώρο της άριστερας και ή μετατροπή του σέ μετριοπαθή παράταξη θά σήμαινε ότι ή άριστερά πτέρυγα δέν θά είχε πλέον καμιά θέση σ' αυτό. Οι σοσιαλιστές πάντως αντιμετώπισαν την στροφή των κομμουνιστών άρχικά μέ κάποια έκπληξη και στή συνέχεια μέ δυσπιστία. Ο Κράξι δηλώνει ότι «δέν είναι καιρός για τέτοια», υποστηρίζοντας ότι ή προοπτική για κυβέρνηση της άριστερας είναι άκόμη άρκετά μακρινή και ότι ή σημερινή κρίσιμη κατάσταση της χώρας επιβάλλει ενότητα και σύμπνοια όλων των δημοκρατικών δυνάμεων, σέ αντίθεση μέ την κομμουνιστική πρόταση πού αποκλείει τούς χριστιανοδημοκράτες.

Σ' όλη τή διάρκεια της υπόθεσης Ντ' Ούρσο τό ΙΣΚ και τό Ριζοσπαστικό Κόμμα επιβεβαίωσαν τίς μέχρι τώρα επιλογές τους. Τό μέλλον θά δείξει άν οι επιλογές αυτές (πού όδήγησαν τούς Ριζοσπάστες νά μετατρέψουν την «άνθρωπιστική» τους έκστρατεία σέ τρομοκράτηση δσων δέν συμφωνούσαν μαζί τους και ίδίως της μερίδας του τύπου πού άρνήθηκε νά υποκύψει στον έκβιασμό των Ε.Τ., και τόν Κράξι νά δημοσιεύει τά κείμενα των Έρυθρών Ταξιαρχών στό δημοσιογραφικό όργανο του Κόμματος Άθάντι σάν προσωπική άπόφαση του διευθυντή του Ίντινι «τήν όποία κατανοεί πλήρως»), – θά έχουν την άνάλογη επιβεβαίωση και από μέρους των υποστηρικτών τους στον Ιταλικό λαό.

Κομμουνιστική «στροφή» – έπιστροφή στα παλιά πρότυπα ή επιβεβαίωση της ιδιαιτερότητας του Ιταλικού κομμουνισμού;

Άλλά άς δούμε τώρα τίς εξελίξεις πού σημειώθηκαν στό ΙΚΚ. Η στροφή της 26ης Νοεμβρίου συνίσταται σέ μία πρόταση πού άπευθύνεται πρώτα πρώτα στις πολιτικές δυνάμεις της άριστερας για μία κυβέρνηση όλων των έντιμων δημοκρατικών δυνάμεων της Ιταλίας, πού αποκλείει όμως τό κόμμα της Χριστιανοδημοκρατίας σάν άνίκανο σήμερα νά συμβάλει στό δύσκολο έργο της ύλικής, πολιτικής και ήθικής έξυγίανσης. Μέ την πρόταση αυτή μπορούμε νά πούμε ότι κλείνει μία φάση κατά την όποία μέ τή στρατηγική του ιστορικού συμβιβασμού τό Ιταλικό ΚΚ άναγνώριζε τόν κεντρικό ρόλο του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος σέ κάθε πολιτική κυβερνητική προοπτική της Ιταλίας. Τό σύστημα πολιτικών συμμαχιών – τό λεγόμενο σύστημα έξουσίας – των Χριστιανοδημοκρατών πού τούς επέτρεπε νά κυβερνούν και νά ταυτίζονται μέ τό κράτος τέθηκε από τούς κομμουνιστές σέ άμφισβήτηση.

Είναι γεγονός ότι ή στροφή, πού έγινε δεκτή μέ αισθήματα άνακούφισης από τό μεγαλύτερο μέρος της κομμουνιστικής βάσης και αντιμετώπιστηκε εύμενώς από τά μικρότερα κόμματα της κομμουνιστικής άριστερας, μικραίνοντας τίς άποστάσεις από τό Ιταλικό ΚΚ, έντάσσεται στό πλαίσιο μιάς γενικότερης προσπάθειας για τό ξεπεέρασμα της κρίσης. Οι χριστιανοδημοκράτες όμως χαρακτήρισαν τή στροφή των κομμουνιστών ως άυταπάτη, γιατί, κατ' αυτούς, δέν είναι δυνατό νά προφυλάξουν τό κόμμα τους από τή σκληρή δοκιμασία πού περνά στην Ιταλία τό σύστημα των κομμάτων ή νά ξεπεράσουν την κρίση μέ μιάν έμπνευση της στιγμής. Άλλά τό ότι δέν πρόκειται για έμπνευση της στιγμής επιβεβαιώνεται και από τή συνέχεια πού δόθηκε σ' αυτή την άλλαγή στρατηγικής συμμαχιών, όταν κατά τή διάρκεια των εργασιών της Κεντρικής Έπιτροπής στις άρχές Ίανουαρίου σημειώθηκε μία άλλαγή, πού αυτή τή φορά άφορούσε μία καινούρια όπτική για τό χαρακτήρα και τή λειτουργία του κόμματος.

Σήμερα τό ΙΚΚ μοιάζει νά λέει: άφού ή πολιτική της συνεργασίας όλων των πολιτικών δυνάμεων άπέτυχε, άφού ή ποικιλότητα διαφοροποίηση από τόν ύπαρκτό σοσιαλισμό και ή συνεπής προώθηση των εθνικών του επιλογών δέν ήταν άρκετά για νά εξαλείψουν την άντικομμουνιστική προκατάληψη των άλλων κομμάτων, τώρα πιά έχει κάθε δικαίωμα νά έμφανισθεί μπροστά στον Ιταλικό λαό ως ή μόνη δύναμη πού είναι ικανή νά προωθήσει τή διαδικασία έξυγίανσης και τή δημιουργία των προϋποθέσεων για μία δημοκρατική άπάντηση στην Ιταλική κρίση.

Όσοι άπέρριπταν τό ΙΚΚ έσπευσαν νά κραυγάζουν: Ίδού ή άπόδειξη. Τό ΙΚΚ δείχνει τό πραγματικό του πρόσωπο επιστρέφοντας στην παλιά μετωπική τακτική των κομμουνιστών νά υποτάσσουν τά άλλα κόμματα.

Τό συμπέρασμα πού βγαίνει από τίς εργασίες της ΚΕ του ΚΚ στις 7 Ίανουαρίου είναι: *περισσότερη δημοκρατία, λιγότερος συγκεντρωτισμός*. Ο εισηγητής Ναπολιτάνο, και άλλοι ήγέτες του ΙΚΚ μέ προεξάρχοντα τόν Πιέτρο Ίνγκράο, ύπογράμμισαν ότι ή άνάπτυξη και κατοχύρωση της δημοκρατίας στην έσωκομματική ζωή είναι ζωτική άνάγκη. «... Τό πρόβλημα δέν περιορίζεται στην έκπόρευση των νέων

5. Άλλωστε μία πρώτη άπάντηση δόθηκε από τό Έθνικό Συμβούλιο του Χριστιανοδημοκρατικού Κόμματος άμέσως μετά την έκδήλωση της κομμουνιστικής στροφής, όταν όλα τά μέλη του Ε.Σ., άκόμη και οι εκπρόσωποι του άριστερου ρεύματος, συσπειρώθηκαν γύρω από τίς θέσεις του δεξιού προέδρου Πίκοι. Όλοι την χαρακτήριζαν ούτοπική, άνεδαφική και επικίνδυνη για τό πολιτικό μέλλον της χώρας.

6. Οι πιέσεις, οι άπειλές, οι σημένες συγκεντρώσεις έξω από τά γραφεία των έφημερίδων και τά τηλεφωνήματα «άγανακτισμένων πολιτών» είναι μερικά από τά στοιχεία πού προσδίδουν τόν τρομοκρατικό χαρακτήρα στην «άνθρωπιστική» έκστρατεία των Ριζοσπαστών πού πολλοί δημοσιογράφοι παρομοίωσαν μέ την επίθεση κατά του τύπου πού πραγματοποιήσαν οι συμμορίες του Μουσσολίνι στην πρίν από την «Πορεία προς τή Ρώμη» περίοδο.

γραμμών από την κορυφή» ... γιατί τά μέλη και οι όπαδοί πρέπει να καταλάβουν ότι η ήγεςία δέν έχει ανάγκη μόνο από τή συμφωνία τους «και να πάψουν να θεωρούν τόν εαυτό τους καλό κομμουνιστή όταν βρίσκονται σέ στάση άναμονής διαταγών...»

Ένδεικτικό τών άλλων είναι ότι στό τέλος τής διαδικασίας ή πλειοψηφία τών παρόντων καταψήφισε τό κείμενο πού πρότεινε τό προεδρείο, γιά τήν καταγραφή τών εισηγήσεων και τών απόψεων πού άκούστηκαν. Και πρότεινε ένα άλλο πιο άντιπροσωπευτικό πού έδινε καλύτερα τό νόημα τής εισηγησης του Ναπολιτάνο, τής παρέμβασης του Μπερλινγκουέρ και άλλων όμιλητών και του γενικού κλίματος.

Άνέφικτη ή συνεννόηση κομμουνιστών-σοσιαλιστών;

Τό ιστορικό τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο όλοκληρώθηκε μέ τή συζήτηση στή Βουλή στις 15 Ιανουαρίου, μία μέρα πριν από τήν άπελευθέρωση του Ιταλού δικαστή. Η Βουλή ύστερα από πρόταση του ΙΣΚ όδηγήθηκε σέ ψήφο εμπιστοσύνης τής κυβέρνησης. Έτσι οι διαφωνούντες του κυβερνητικού συνασπισμού γιά τό χειρισμό τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο, όπως οι Ρεπουμπλικάνοι και ένμέρει οι Σοσιαλδημοκράτες, άναγκάστηκαν να επανέλθουν στην τάξη ύπερψηφίζοντας τις πρωθυπουργικές δηλώσεις γιά να άποφευχθεί ή πτώση τής κυβέρνησης γιά τήν όποία δέν ήταν έτοιμοι. Γενική δέ είναι ή έντύπωση ότι ήδη άρχισε ή μετά τόν Φορλάνι περίοδος.

Σάν άπόηχος τής υπόθεσης Ντ' Ούρσο ήρθε να προστεθεί μία νέα περιπλοκή: οι δηλώσεις του προέδρου τής Ιταλικής Δημοκρατίας Περτίνι γιά τήν πιθανή ύπαρξη καθοδηγητικών κέντρων τής Ιταλικής τρομοκρατίας εκτός Ιταλίας, μέ ύπαινεγμούς έμμεσους πλήν σαφείς ότι οι τρομοκράτες βοηθούνται από τις Άνατολικές χώρες. Τίς δηλώσεις αυτές διαδέχτηκε μία λυσααλέα επίθεση κατά του ΙΚΚ μέ σκοπό τήν άπομόνωσή του αλλά και σφοδρή άντεπίθεση τών κομμουνιστών. Έτσι ή διαμάχη γύρω από τις δηλώσεις Περτίνι μεγάλωσε τό χάσμα ανάμεσα στο ΙΣΚ και τό ΙΚΚ. Σήμερα, τή στιγμή πού ή χριστιανοδημοκρατία βρίσκεται στή χειρότερη στιγμή τής κρίσης της, ό διάλογος μεταξύ κομμουνιστών και σοσιαλιστών είναι σχεδόν άδύνατος. Και τό μεγάλο πρόβλημα είναι πού θα κατασταλάξει τό ΙΣΚ στο συνέδριό του τόν προσεχή Άπρίλιο.

Όποιες και άν είναι όμως οι επίμερους εξελίξεις, τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τής σημερινής Ιταλίας είναι ότι πρόκειται γιά μία κοινωνία πού πορεύεται μέσα στην άβεβαιότητα. Η χώρα αυτή έγινε τό θέατρο σημαντικών άναμετρήσεων, πολιτικών και κοινωνικών, αλλά και πεδίο δοκιμής νέων μεθόδων και νέων άντιλήψεων, από τις πιο άντιδραστικές ως τις πλέον προοδευτικές και προωθημένες γιά τήν εποχή μας. Σίγουρα ότι συμβαίνει στην Ιταλία δέν είναι άπλά και μόνο έσωτερική τής υπόθεση...

Γιώργος Ρωμαίος

ΟΙ ΠΡΟΕΔΡΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΜΙΑ ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Στις 26 Άπριλίου γιά τήν έκλογή του νέου προέδρου, άνεξάρτητα από τόν αριθμό τών ύποψηφίων, ή μάχη θα δοθεί ανάμεσα στους επίσημους εκπροσώπους τών τεσσάρων μεγάλων πολιτικών παρατάξεων.

Τήν ώρα πού γράφονται αυτές οι γραμμές, μόνο ό Μαρσαί έχει δηλώσει επίσημα τήν ύποψηφιότητά του. Γιά τόν Μιτεράν θα πρέπει να περιμένουμε τό έκτακτο συνέδριο του σοσιαλιστικού κόμματος στις 24 Ιανουαρίου, στο όποιο θα εκλεγεί ό ύποψήφιος του κόμματος. Βέβαια ή διαδικασία είναι τυπική, μία και ύστερα από τήν άποχώρηση του Ροκάρ, ό Μιτεράν είναι ό μόνος ύποψήφιος. Ο Σιράκ θα ξεκαθαρίσει άν είναι ή όχι ύποψήφιος στις αρχές Φεβρουαρίου. Στο χώρο όμως στον όποιο κινείται, ή ύποψηφιότητα του Ντεμπρέ του βάζει σοβαρά προβλήματα. Ο Ντεμπρέ, ιστορική φυσιογνωμία του γκωλισμού και παλιός πρωθυπουργός του στρατηγού Ντεγκώλ, είναι σέ θέση να αφαιρέσει από τόν Σιράκ ένα σημαντικό ποσοστό ψήφων. Σέ σχέση μέ τόν Σιράκ, ό Ντεμπρέ άντιπροσωπεύει μέ μεγαλύτερη συνέπεια τήν προοπτική μιάς άλλης πολιτικής, άντίθετης μέ εκείνη τής έξαιτίας του Ζισκάρ, άντίθετης επίσης μέ τήν «σοσιαλιστική ψευδαίσθηση και τήν κομμουνιστική άπάτη», όπως ό ίδιος ό Ντεμπρέ χαρακτηρίζει τά προγράμματα τών σοσιαλιστών και κομμουνιστών. Αν ό Ντεμπρέ παραμείνει μέχρι τέλος ύποψήφιος, όπως κατ' επανάληψη τό 'χει δηλώσει, ό Σιράκ δέν έχει καμιά έλπίδα να περάσει στον πρώτο γύρο τών προεδρικών, έστω κι άν όλος ό μηχανισμός του κόμματός του, στο όποιο άνήκει και ό Ντεμπρέ, έργαστεί γι' αυτόν. Άκόμα ό Ντεμπρέ άνακοινώνοντας πρώ-

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

τος τήν υποψηφιότητά του (Ιούνιος 1980), βάζει τόν Σιράκ μπροστά στην εύθνη τής διάσπασης τών δυνάμεων του γκωλισμού. Πιό ξεκάθαρα είναι τά πράγματα στο άλλο τμήμα τής δεξιάς. Ο Ζισκάρ φαίνεται αποφασισμένος να διεκδικήσει για δεύτερη φορά τήν προεδρία. Ο ίδιος βέβαια δέν έχει κάνει καμιά δήλωση, όμως μεθοδικά προχωράει στο στήσιμο του εκλογικού του μηχανισμού.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η άβεσθαιότητα χαρακτηρίζει μόνο τούς γκωλικούς. Όμως όπως και να 'ρθουν τά πράγματα, όλα δείχνουν ότι η τελική μάχη στο δεύτερο γύρο θα δοθεί ανάμεσα στον Ζισκάρ και τόν Μιτεράν. Γιατί ο Σιράκ, κι αν ακόμα αποσυρθεί ο Ντεμπρέ, είναι αμφίβολο αν θα περάσει στον πρώτο γύρο. Τό ίδιο δέ ισχύει και για τόν Μαρσαί, παρά τήν ένταση και τήν πώλωση που φαίνεται αποφασισμένο να δημιουργήσει τό κομμουνιστικό κόμμα. Αν λοιπόν βρεθούμε πάλι σε μιά αναμέτρηση ανάμεσα στον Ζισκάρ και τόν Μιτεράν, όπως τό 1974, ποιός θα βγει νικητής; Τό ερώτημα είναι βασικό. Γιατί από τό αποτέλεσμα τών προεδρικών εκλογών εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό οι πολιτικές εξελίξεις στη Γαλλία τά επόμενα έφτά χρόνια. Μιά νίκη του Μιτεράν ίσως οδηγήσει στην επίσπευση τών βουλευτικών εκλογών και στη δημιουργία μιάς νέας κυβερνητικής πλειοψηφίας με άξονα τήν πολιτική του σοσιαλιστικού κόμματος. Αυτό είναι και η μόνη προϋπόθεση για να λυθούν οι αντιθέσεις ανάμεσα στον πρόεδρο και τήν κυβερνητική πλειοψηφία και για να απαλλαγεί τό σοσιαλιστικό κόμμα από τό σύνδρομο τής ενότητας τής άριστερας και τήν πολιτική και ιδεολογική τρομοκρατία που ασκεί πάνω του τό κομμουνιστικό κόμμα. Γιατί, βέβαια, η ενότητα με τούς κομμουνιστές είναι απαραίτητη. Θα γίνει όμως έφικτή και αποτελεσματική μόνον αν εγκαταλείψουν και οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές τήν πολιτική τής χειραγώγησης όλόκληρου του προοδευτικού κινήματος. Όχι μόνο τών δυνάμεων που έλέγχουν (σταλινικό, βέβαια, αλλά θεμιτό) αλλά και τών δυνάμεων που ιδεολογικά ανήκουν στους συνεργάτες τους (σταλινικό πάντα, αλλά άθέμιτο). Αντίθετα αν ο Ζισκάρ κερδίσει τήν προεδρία θα διατηρήσει κατά πάσα πιθανότητα και τήν κυβερνητική πλειοψηφία μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1983. Ίσως μάλιστα και να τής δώσει μιά κάποια μεγαλύτερη όμοιογένεια. Να απαλλαγεί δηλαδή από εκείνους που τόν υποστηρίζουν χωρίς να συμφωνούν με τήν πολιτική του και είναι στην αντίπολίτευση.

Αν σπρηχτούμε στις δειγματοληπτικές έρευνες που έχουν γίνει μέχρι τώρα βλέπουμε να πυκνώνουν τά σημάδια μιάς μεταστροφής του εκλογικού σώματος. Ένώ δηλαδή μέχρι τόν περασμένο Νοέμβριο η νίκη του Ζισκάρ φαινότανε σίγουρη και άνετη, σήμερα όχι μόνο άνετη δέν φαίνεται αλλά ούτε καν σίγουρη. Βέβαια είναι ναυρίς ακόμα για να θγαζουμε συμπεράσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες. Στους μήνες που θα ακολουθήσουν μέχρι τις εκλογές θα βλέπουμε άλλοτε να προηγείται ο Ζισκάρ και άλλοτε ο Μιτεράν, ανάλογα με τό μέγεθος και τήν ποιότητα του δείγματος. Αυτό που έχει κυρίως σημασία είναι ότι η πτώση του Ζισκάρ είναι συνεχής. Η γενική εντύπωση που επικρατούσε μέχρι τώρα, ότι ο Ζισκάρ θα είναι ο σίγουρος νικητής και ότι εν πάση περιπτώσει ο Μιτεράν δέν μπορεί να τόν αντιμετώπισει, έχει κλονιστεί. Όπως δήλωσε ο ίδιος ο Μιτεράν, αν η νίκη του Ζισκάρ είναι ακόμη πιθανή, η δική του είναι πλέον δυνατή. Η μεταστροφή του εκλογικού σώματος φαίνεται και από τις εκθέσεις τών νομαρχών που εκφράζουν τή δυσαρέσκεια του κόσμου στην πολιτική του Ζισκάρ. Και πώς τά πράγματα θα ήταν διαφορετικά, όταν η Γαλλία πλησιάζει τά 2.000.000 άνέργους; Όταν οι εργαζόμενοι βλέπουν να πέφτει συνεχώς η αγοραστική τους δύναμη; Και όταν όλα δείχνουν, και η Κυβέρνηση τό όμολογεί, ότι η κατάσταση αυτή θα συνεχιστεί;

Δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Ζισκάρ όταν κέρδισε τις εκλογές του 1974 είχε τή φήμη ενός πετυχημένου τεχνοκράτη. Με μιά εκπληκτική εκλογική καμπάνια αυτό τό «τέρας ψυχραιμίας» ξεπέρασε στον πρώτο γύρο τόν τότε εκπρόσωπο του ντεγκωλικού κόμματος για να κερδίσει τήν απόλυτη πλειοψηφία στο δεύτερο γύρο, με αντίπαλο και πάλι τόν Μιτεράν. Από τότε, ακόμα και όταν είχε πρωθυπουργό του τόν Σιράκ, έκανε ό,τι και οι προηγούμενοι πρόεδροι τής Πέμπτης Δημοκρατίας. Η κυβέρνηση ήταν κάτω από τόν έλεγχό του και η άσκηση τής κυβερνητικής πολιτικής εξαρτιόταν απόλυτα απ' αυτόν. Οι προκάτοχοί του όμως, τόσο ο Ντεγκώλ όσο και ο Πομπιντού, είχαν μιά πλειοψηφία απόλυτα ταυτισμένη μαζί τους. (Και όταν τό 1969 η πλειοψηφία διασπάται ο Ντεγκώλ υποβάλλει τήν παραίτησή του). Αντίθετα η πλειοψηφία του Ζισκάρ ήταν πάντα ένα μωσαϊκό δυνάμεων, αποτέλεσμα περισσότερο του φόβου μπροστά στις δυνάμεις του Κοινού Προγράμματος, παρά τής ύπαρξης μιάς ενιαίας αντίληψης γύρω από τή δομή και τήν άσκηση τής εξουσίας. Βέβαια όλες οι δυνάμεις που απαρτίζουν αυτό τό μωσαϊκό έπαιξαν τό παιχνίδι που τούς επέβαλε ο Ζισκάρ. Η δυσαρέσκειά τους και η αντιπολιτευτική τους στάση εξαφανίζονταν τή στιγμή τής ψηφοφορίας. Μέσα σ' αυτό τό μωσαϊκό οι ντεγκωλικοί, συσπειρωμένοι από τό 1976 και μετά στον «Συναγερμό για τή δημοκρατία», αποτελούν τήν κύρια δύναμη. Ο Ζισκάρ, παρόλο που μερικές φορές έσπασε τή συνοχή τους, δέν κατόρθωσε να τούς διαλύσει. Διατήρησαν τήν αυτοτέλειά τους και σήμερα φαίνονται αποφασισμένοι να τελειώνουν μ' αυτόν τόν πρόεδρο και τήν πλειοψηφία του. Μιά νίκη του Ζισκάρ θα βάλει σε κίνδυνο τήν αυτονομία τους. Με πρόεδρο τόν Ζισκάρ θα μπορούσαν στις βουλευτικές εκλογές του 1983 να παραμείνουν η κύρια δύναμη στον χώρο τής δεξιάς ή ο Ζισκάρ με τήν άνευση μιάς νέας έφταετίας θα μπορέσει να επιβάλει τις δικές του λύσεις, τούς δικούς του άνθρώ-

πους, τή δική του παράταξη; Μπροστά σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο τί θά κάνουν ό Ντεμπρέ, ό Σιράκ καί ό όπαδοί του; Ένα μέρος τών όπαδών τους δέν θά αντιμετώπισει θετικά τήν περίπτωση Μιτεράν, μιά καί ό κίνδυνος του Κοινού Προγράμματος έχει άπομακρυνθεί; Πολύ περισσότερο όταν δίπλα τους μεγαλώνει ό κίνδυνος τής εξαφάνισής τους σέ μιά προεδρική πλειοψηφία μέ τήν όποία δέν συμφωνούν καί ή όποία τούς θεωρεί ύπολείμματα μιάς άλλης εποχής. Όταν ό Ντεμπρέ δηλώνει ότι στό δεύτερο γύρο θά καλέσει τούς όπαδούς του νά μίν ψηφίσουν γιά τόν αντίπαλό του τί άκριβώς έννοεί; Στή σημερινή πολιτική συγκυρία ποιός είναι περισσότερο αντίπαλός του; Ό Ζισκάρ ή ό Μιτεράν;

Άν ό Μιτεράν κερδίσει ψήφους από τό χώρο τών ντεγκωλικών δυνάμεων οι πιθανότητες τής νίκης του αύξανονται σημαντικά. Άρκει βέβαια νά μή χάσει ψήφους από τήν πλευρά τών κομμουνιστών. Η ήγεσία του κομμουνιστικού κόμματος κάνει τά πάντα γι' αυτό. Ξαναθυμήθηκε ότι ό Μιτεράν ήταν ύπουργός Δικαιοσύνης στήν κυβέρνηση Γκυ Μολλέτ τό 1957. Γιά τόν Μαρσαί «οί σοσιαλιστές είναι έτοιμοι νά πραγματοποιήσουν μιά ιερή συμμαχία μέ τή δεξιά». Όλα αυτά βέβαια άποβλέπουν στό νά πετύχει ό Μαρσαί ένα ικανοποιητικό γι' αυτούς ποσοστό στόν πρώτο γύρο. Στά πλαίσια αυτής τής ψηφοθηρικής πολιτικής τό κομμουνιστικό κόμμα έχει άναπτύξει μιά δραστηριότητα πού συχνά δέν ύστερει σέ τίποτε από αντίστοιχες ενέργειες τής δεξιάς. Τό άποκορύφωμα αυτής τής πολιτικής ήταν ή επίθεση από τούς κομμουνιστές εναντίον ενός σπιτιού όπου είχαν εγκατασταθεί μετανάστες, σ' ένα προάστιο του Παρισιού. Η ενέργεια αυτή όχι μόνο έγινε παρουσία του κομμουνιστή δήμαρχου τής περιοχής, αλλά καί ύποστηρίχτηκε χωρίς κανένα ένδοιασμό από τόν καθοδηγητή. Κι αυτό βέβαια γιατί οι Γάλλοι πού είναι εναντίον τής μετανάστευσης (αυτό είναι δικαίωμά τους) καί τών μεταναστών (αυτό δέν είναι δικαίωμά τους) ψηφίζουν, ενώ οι Ξένοι εργάτες δέν ψηφίζουν. Γιά νά ξαναγυρίσουμε όμως στίς προεδρικές εκλογές. Τί θά γίνει στό δεύτερο γύρο; Τό κομμουνιστικό κόμμα δέν μπορεί νά ύποστηρίξει τόν Ζισκάρ ή νά στείλει τούς όπαδούς του γιά ψάρεμα. Είναι ύποχρεωμένο, μέ κρύα βέβαια καρδιά, νά ζητήσει από τά μέλη του νά ψηφίσουν Μιτεράν. Πώς όμως θά πείσει όλους αυτούς, πού μέχρι χθές διάβαζαν στήν Ούμανιτέ καί άκουγαν στίς προεκλογικές συγκεντρώσεις τόν Μαρσαί, ότι οι σοσιαλιστές είναι προδότες καί ότι ό Μιτεράν είναι ύπεύθυνος γιά βασανιστήρια καί εκτελέσεις στήν Άλγερία; Πόσο θά άντέξουν τά μέλη τους τή σχιζοφρένεια πού τούς επιβάλλει; Η νίκη του Μιτεράν εξαρτάται σέ μεγάλο βαθμό από τόν αριθμό τών κομμουνιστών πού θά τόν ψηφίσουν στό δεύτερο γύρο. Η επιτυχία τής Άριστεράς γενικότερα εξαρτάται από τό κατά πόσο ή ήγεσία του κομμουνιστικού κόμματος θά μπόρσει ν' αλλάξει τακτική: Νά εγκαταλείψει τήν άπλοϊκή άνάλυσή της, τό χυδαίο οικονομισμό της, τήν εύκολη συνθηματολογία, τήν χωρίς άρχές ψηφοθηρική πρακτική της. Γιατί βέβαια τό τί θά γίνει στίς προεδρικές εκλογές συνδέεται άμεσα μέ τό τί θά γίνει στίς βουλευτικές πού θά ακολουθήσουν, άν ό Μιτεράν εκλεγεί πρόεδρος.

Μάκης Καβουριάρης

12 Ιανουαρίου 1981

ΤΑ ΤΡΑΣΤ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

— Η περίπτωση Matra καί Hachette στή Γαλλία —

Παρίσι. Δεκέμβριος 1980. Μιά σφοδρή έκρηξη συνταράζει συθέμελα τό γαλλικό κόσμο του τύπου καί τής πληροφόρησης: ή εταιρεία πολεμικών εξοπλισμών Matra παίρνει τόν έλεγχο του άρχαιότερου γαλλικού έκδοτικού οίκου, τύπου καί βιβλίου, τήν Hachette.

Η επιχείρηση είναι άξιοσημείωτη γιά πολλούς λόγους. Από τή μιά μεριά άπεικονίζει τέλεια τή λογική του σημερινού γαλλικού χρηματιστικού καπιταλισμού, ενώ από τήν άλλη μεριά, γιά πρώτη φορά στήν Εύρώπη σέ τέτοια κλίμακα καί μέ τέτοιες διαστάσεις, άποκαλύπτει μιά από τίς σύγχρονες τάσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού, έκδηλες στήν Άμερική εδώ καί δεκαπέντε χρόνια. Τάσεις πού συνίστανται σέ μιά γιγαντιαία προσπάθεια άναδόμησης τών βιομηχανικών τομέων αίχμης (ήλεκτρονικά, τηλεπικοινωνίες, καί επομένως πολεμικών εξοπλισμών) τούς όποιους, μέ μιά αύξανόμενη συγκεντροποίηση, τούς προσανατολίζει άκριβώς πρós τήν κατάρκτηση τών μέσων παραγωγής τής πληροφορίας καί, γενικότερα, τής πολιτιστικής παραγωγής.

Η άνατομία, λοιπόν, τής ύπόθεσης Matra - Hachette ίσοδυναμεί μέ τήν κατευθείαν διείδυση στό βάθος του συστήματος πού κυριαρχεί σ' όλόκληρη τήν κοινωνία μας. Γιατί κανένα από τά στοιχεία του δέν είναι τυχαίο, ούτε οι πρωταγωνιστές του, ούτε ή χρησιμοποιούμενη τακτική, ούτε οι άντικειμενικοί του στόχοι πού βεβαίως δέν είναι πολιτικά άθώοι.

A. Οι πρωταγωνιστές

Η Matra λοιπόν, με 32.000 εργαζόμενους και πάνω από 6 δισεκατομ. φράγκα τζίρο, είναι:

- μία εταιρεία κατασκευής πολεμικού υλικού, ιδίως πυραύλων με περιζήτητες, απ' όλες τις πολεμικές αεροπορίες του κόσμου, ιδιότητες. Ός εκ τούτου η Matra συνδέεται πολύ στενά με το Κράτος, τον καλύτερο πελάτη της.
- μία εταιρεία ειδικευμένη στη διαστημική βιομηχανία, κατασκευάστρια του πυραύλου Ariane, φορέα του δορυφόρου TDFI που θα επιτρέψει τη δημιουργία του τρίτου καναλιού της γαλλικής τηλεόρασης.
- εξάλλου οι κλάδοι της Πληροφορική (informatique), Ηλεκτρονικών, Τηλεματική (Télématique) κατατάσσουν την Matra στην πρώτη γραμμή των τεχνολογιών αιχμής.
- και ποιος μπορεί να ξεχάσει ότι ο όμιλος αυτός είναι επίσης κατασκευαστής αυτοκινήτων επιβλητικών επιδόσεων, υλικών μεταφορών και άλλων μηχανισμών ακριβείας.
- επίσης η Matra είναι κατά τό ημισι ή Eyrope I / Images et Son, (Ευρώπη Νο 1 / Εικόνες και ήχος), δηλαδή ο όνομαστός περιφερειακός ραδιοφωνικός σταθμός, με τεράστια ακρόαση στη Γαλλία, και η τηλεόραση Μόντε Κάρλο. Άλλά νά πού ο δεύτερος μέτοχος τής Eyrope I είναι το γαλλικό κράτος.

Από την πλευρά της η Hachette, με 23.000 υπαλλήλους, 135 θυγατρικές εταιρείες, σήμερα, είναι πιά πολύ μακριά από το «βιβλιοπωλείο» που ίδρυσε το 1826 κάποιος κύριος Hachette. Είναι μακριά επίσης από τον διάσημο εκδοτικό οίκο που επί τόσα χρόνια τροφοδοτούσε τις παιδικές και σχολικές βιβλιοθήκες σ' όλες τις ηπείρους (40 θυγατρικές στην Ευρώπη, Αφρική, ΗΠΑ, Λατ. Αμερική και Αυστραλία), ο εκδοτικός οίκος που εγκαινίασε το «Βιβλίο Τσέπης» και άπορρόφησε πάνω από 5 από τους μεγαλύτερους γάλλους εκδότες (Stook, Fayard, Grasset, Tallendier, Fasquelle). Λιγότερο γνωστό είναι ότι η Hachette εκδίδει μερικά από τα μεγαλύτερα γαλλικά περιοδικά, λαϊκά όπως το *Elle*, *France Dimanche*, *Télé 7 Jours* με δύομιοι εκατομμύρια αναγνώστες και πολιτικά όπως *Le Point*, και *Le journal du Dimanche*: και μετά κάθε είδους έντυπα για παιδιά, όπως επίσης ειδικευμένα περιοδικά φωτογραφίας, σπόρ, μουσικής κ.λπ.

Η Hachette είναι ακόμη ένας τεράστιος μηχανισμός διανομής εντύπων. Διά μέσου των Nouvelles Messageries de la Presse Parisienne είναι απόλυτος κυρίαρχος τής διανομής του τύπου στη Γαλλία. Αν από την άλλη μεριά πάροουμε υπόψη ότι τα 18% των πωλουμένων βιβλίων στη Γαλλία και σχεδόν το σύνολο των πωλουμένων έξω από τη χώρα περνούν από το δίκτυό της, είναι θεμιτό νά πούμε ότι η Hachette κατέχει ένα από τα κλειδιά της γαλλικής γραπτής πληροφόρησης.

Γιά νά κάνουμε έναργέστερο τό πορτρέτο των δύο συμβαλλομένων πρέπει νά προσθέσουμε ότι αν η Matra βρίσκεται σέ πλήρη ανάπτυξη - θά μπορούσαμε νά πούμε μία ανάπτυξη θυελλώδη - και διαθέτει σημαντικά ρευστά, ο γίγαντας τής Hachette, αντίθετα, εδώ και λίγο καιρό ήταν σέ αδύνατη θέση: η κρίση του βιβλίου μαζί με τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε στην εκμετάλλευση μερικών εφημερίδων του όμιλου της δημιουργούσαν σ' αυτό τό γηραίο οίκο μίαν κατάσταση τραπή οικονομικά που γνώριζε όλος ο κόσμος. Σέ τέτοιο σημείο μάλιστα έφταναν οι δυσκολίες της ώστε είχαν κιόλας εμφανιστεί όρισμένοι γιά νά τήν απαλλάξουν από έντυπα έλλειμματικά όπως *Le journal du Dimanche*. Γι' αυτό τίθεται τό έρώτημα: Γιατί η εύμερούσα Matra θά πήγαινε νά έναγκαλιστεί μία επιχείρηση που έχανε διαρκώς έδαφος; Ποιό ήταν τό συμφέρον της σέ μία τέτοια επιχείρηση;

Τήν απάντηση θά τήν βρούμε εξετάζοντας τις διάφορες εταιρείες που συγκροτούν τον όμιλο. Είδαμε ότι οι πιά σημαντικές έχουν τό εξής χαρακτηριστικό: μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο εξαρτώνται από τό Κράτος. Σ' αυτές τις συνθήκες θά ήταν άδιανόητο νά υποθέτουμε ότι η Matra θά μπορούσε νά άρνηθεί στους «πρίγκιπες που μάς κυβερνούν» (ή έκφραση άνήκει στον πρόεδρό της Λαγκαρντέρ) τήν έξυπνηρήτηση που τής ζητούσαν, δηλαδή νά άποφευχθεί η διάλυση του εκδοτικού όμιλου τής Hachette και η εξαγορά της από άγοραστές που κρίνονται άμφίβολοι, μή φιλικοί, άκόμη και έχθρικοί.

Ο τρόπος μέ τον όποιο άλλωστε η Matra απέκτησε τον έλεγχο τής Hachette είναι κι αυτός άποκαλυπτικός τής συμπαιγνίας έξουσίας και κεφαλαίου στη Γαλλία, όπως και των μεθόδων που εφαρμόζει ο γαλλικός χρηματιστικός καπιταλισμός.

B. Η τακτική

Από τον Άπριλη ως τό Δεκέμβρη του 1980 στους παρατηρητές του χρηματιστηρίου του Παρισιού δόθηκε η δυνατότητα νά παρακολουθήσουν μία μυστηριώδη κίνηση γιά τήν εξαγορά των διαθέσιμων μετοχών τής Hachette (τό 70% περίπου του συνόλου, δεδομένου ότι οι υπόλοιπες βρίσκονταν στά χέρια των Τραπεζών ή των ανθρώπων του οίκου και έπομένως δέν ήταν διαπραγματεύσιμες) από κάποια Ίδιω-

τική Τράπεζα Χρηματικής Διαχείρισης, τήν BPGF. Δηλαδή ένα τραπεζομεσίτη. Άρχισε λοιπόν μία εξαγορά μετοχών τόσο προσεκτικά πού να περνάει απαρατήρητη, στη συνέχεια επιταχύνθηκε και τελικά έγινε μαζική. Και θά μπορούσε ό τραπεζομεσίτης στήν άρχή νά ισχυριστεί ότι άπλώς εκμεταλλεόταν τήν πτώση τής τιμής τών μετοχών τής Hachette γιά νά πραγματοποιήσει μία κερδοσκοπική επιχείρηση. Άλλά γρήγορα έγινε φανερό ότι κανείς δέν θά διακινδύνευε νά ριχτεί σέ μία ύπόθεση τόσο σημαντική (περίπου 1 δισεκατομ. δραχμές) χωρίς νά έχει βρει κιόλας συγκεκριμένο πελάτη. Ίδιως όταν ό τραπεζομεσίτης, τό όργανο, δηλαδή ή BPGF, έντελώς τυχαία τάχα, χάρη σέ διάφορες τραπεζικές διαμεσολαθήσεις είχε κύριο μέτοχο τό γαλλικό Κράτος. Καί κυρίως όταν άποδείχτηκε, τό Δεκέμβριο του 1980, ότι ό μυστηριώδης πελάτης ήταν ή εταιρεία πολεμικών εξοπλισμών Matra. Όχι μόνο, λοιπόν, είναι σύγυρο ότι ή BPGF εξασφάλισε τή συγκατάθεση του γαλλικού Δημοσίου και ιδιαίτερα τήν οικονομική του ύποστήριξη, αλλά θά μπορούσαμε νά άναρωτηθούμε άκόμη μήπως αύτή ή επιχείρηση ήταν τηλεκατευθυνόμενη - ό όρος ταιριάζει άπόλυτα στήν περίπτωση - άπό τό Κράτος τό ίδιο. Ή σκιά τής έξουσίας πλανιέται πραγματικά πάνω άπ' αύτήν τήν ύπόθεση, σέ σημείο μάλιστα πού μερικοί μίλησαν γιά «κρατικοποίηση μεταμφιεσμένη» ή, ίσως άκριβέστερα, γιά «ιδιωτική έθνικοποίηση». Γιά τό καθεστώς του Ζισκάρ τό πρόβλημα ήταν νά κρατήσει στα χέρια του όλα τά μέσα μαζικής επικοινωνίας. Κι άν ή Hachette δέν πρόσφερε πλέον τά άναγκαία εχέγγυα, όπως τό έγραφε ό *Monde*; Πολύ καλά λοιπόν, θά τής βρούμε ένα Μέντορα-όδηγό: τή Matra. Έτσι τό άφεντικό τής, ό Λαγκαρντέρ, καθώς όρίζει τό σκοπό τής επιχείρησης, δηλώνει άδιστακτα: «όταν δουλεύουμε μέ τό Κράτος πρέπει νά ξέρουμε νά συντριβόμαστε».

Γ. Οί άντικειμενικοί στόχοι

Σέ μία πολύκροτη συνέντευξη τύπου (παρευρέθηκαν 400 δημοσιογράφοι) ό ίδιος ό Λαγκαρντέρ μέ τό προκάλυμμα νά «επανακτήσει ή γαλλική κουλτούρα μία επίλεκτη θέση» όρίζει τό σχέδιό του στήν έντέλεια: στήν πραγματικότητα θέλει νά άποκτήσει τό διαβόητο τρίτο κανάλι άμεσης τηλεόρασης του γαλλικού δορυφόρου πού άκόμη δέν έχει κατακυρωθεί σέ κανένα. Θέλει άκόμη νά του παραχωρηθεί τό 4ο κανάλι τής τηλεόρασης. Αυτό είναι ιδιωτικό. Γι' αυτό ποντάρησε στήν έξουσία πού σέ άντάλλαγμα του επιτρέπει, έλέγχοντας τήν Hachette, νά γίνει άπό τή μία μέρα στήν άλλη γίγαντας τών μέσων μαζικής επικοινωνίας και πληροφορησης.

Βλέπουμε όμως ταυτόχρονα και τήν πολιτική διάσταση τής έντυπωσιακής αύτής επιχείρησης. Άρνητικά φαίνεται πολύ καθαρά στίς άθώες διαμαρτυρίες του άφεντικού τής Matra αλλά και θετικά στίς καταγγελίες τών δημοσιογράφων του «ελεύθερου τύπου»:

Λαγκαρντέρ: «... Θά πούνε όπι εξαρτώμαστε άπόλυτως πιά άπό τό Κράτος(...) Δέν είμαι στήν ύπηρεσία κανενός. Άλλά είτε τό θέλουμε είτε όχι ή συγκεντροποίηση είναι άναπόφευκτος και άναγκαίος παράγοντας τής σημερινής εξέλιξης τών κοινών μας...» Μέ δύο λόγια «πρέπει νά βαδίσουμε σύμφωνα μέ τήν εποχή μας».

Μέ δύο λόγια πρέπει νά ύποταχθούμε στήν άδυσώπητη πορεία τής Ιστορίας.

Τά σχόλια του γαλλικού τύπου ύπογραμμίζουν τήν άπειλή πού βαραινεί πάνω στήν πολυμέρεια τής πληροφορησης και, ως εκ τούτου, πάνω στήν έλευθερία τής έκφρασης πού, επιπλέον, βρίσκεται στά πρόθυρα τής τηλεματικής επανάστασης ενώ σύμφωνα μέ τίς όμολογίες του ίδιου του διευθυντή τών Έθνικών Έπικοινωνιών «όποιος έλέγχει τά μέσα τής τηλεματικής θά έλέγχει επίσης και τή χρήση τους».

Τό σύστημα, λοιπόν, εγκαθίσταται στήν έντέλεια: πραγματοποιείται μία τεράστια χρηματιστική συγκέντρωση, πού άρχισε στα κρυφά στο χρηματιστήριο ένας τραπεζικός όμιλος· όχι ένας όποιοσδήποτε όμιλος αλλά, βεβαίως, εκείνος πού άπό τή μία στηρίζει χωρίς όρους τήν έξουσία του Ζισκάρ και άπό τήν άλλη μεριά συστηματικά, επενδύει τά τεράστια κεφάλαιά του στους τομείς τεχνολογιών αίχμης. Άλλά τό νά λέμε τεχνολογία αίχμης είναι σά νά λέμε τά σημερινά και τ' αύριανά μέσα επικοινωνίας και πληροφορησης. Άς μή γελιόμαστε. Αυτά πού ό τραπεζικός όμιλος Paribas και ή βιομηχανία Matra κατάφεραν ίσοδυναμούν μέ τήν όλοσχερή ένσωμάτωση όλόκληρου του κύκλου τής πνευματικής δημιουργίας και τής πληροφορησης μέ τό υλικό τους ύπόβαθρο: τύπος, διανομή, βιβλίο, νέες τεχνολογίες άπό τό δορυφόρο τής τηλεμετάδοσης στήν πληροφορική, στή τράπεζα πληροφοριών και τήν τηλεματική.

Μία επιχείρηση πραγματικά πετυχημένη. Μία επιχείρηση όνειρευτή γιά τους τεχνοκράτες, αλλά και έφιαλτογόνα γιά όλους εκείνους πού πίστευαν, εδώ και τριάντα χρόνια, ότι τό βιβλίο τσέπης θά ήταν ή κουλτούρα στα χέρια όλου του κόσμου.

Ό κ. Λαγκαρντέρ δέν έκανε λάθος. Στή συνέντευξη τύπου πού άναφέραμε δέν έδωσε καμιά έμφαση στήν πολυμέρεια και πολυφωνία του τύπου αλλά βεβαίως τόνισε τή σπουδαιότητα τής γαλλικής κουλτούρας.

Γιατί πράγματι, είναι τό μέλλον αύτής τής κουλτούρας πού διακυβεύεται. Ή φαντασιακή δύναμη ενός όλόκληρου λαού άπειλείται άπό ένα χωρίς κόμπλεξ άφεντικό στήν ύπηρεσία τών «άνθρώπων του προέδρου».

Γιά μία έμπεριστατωμένη άνάλυση του σημερινού γαλλικού χρηματιστικού καπιταλισμού βλέπει Francois Morin, *Le capitalisme francais*, Paris 1979

Φρανσουάζ Άρβανίτη

15 Ιανουαρίου 1981

ΤΟ ΣΑΛΘΑΝΤΟΡ, ΚΡΙΣΙΜΟ ΣΗΜΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ.

– Ρήγκαν, Σοσιαλιστική Διεθνής και Σοβιετική Ένωση στο παιχνίδι
για την Λατινική Αμερική –

«Είναι δεκατέσσερις. Τά όνόματά τους είναι γραμμένα στην πρόσοψη των κτιρίων με τά κλιματιζόμενα γραφεία, στίς τράπεζες, τίς εμπορικές και ασφαλιστικές εταιρείες του Σάν Σαλθαντόρ. Παίζουν γκόλφ. Όργανώνουν δεξιώσεις δίπλα στίς πισίνες τους. Είναι μέλη «κλειστών» λεσχών. Κατέχουν τεράστιες *fincas* με καφέ στήν επαρχία τής Λιμπερτάδ και χωράφια με μπαμπάκι πρὸς τό Σονσονάτε. Αυτοί οί δεκατέσσερις άρχηγοί οικογενειών έλέγχουν στενά τήν οικονομική και πολιτική ζωή του Σαλθαντόρ».

Marcel Niedergang, «Οί 20 Λατινικές Αμερικές»

Έτσι άρχίζει τό κεφάλαιο πού άφιερώνει στό Σαλθαντόρ ό ειδικός στά θέματα τής Λατινικής Αμερικής Μαρσέλ Νιεντεργάγκ, σ' ένα βιβλίό του πού έγραψε πρίν 12 χρόνια. Στίς 14 οικογένειες θά μπορούσαμε νά άντιπαρατάξουμε τά τεσεεράμισι έκατομμύρια τών κατοίκων τής μικρής αύτής χώρας – τό ένα έκτο τής Ελλάδας σέ έκταση – πού ζούν στοιβαγμένοι κυριολεκτικά: πάνω άπό 200 κάτοικοι σέ κάθε τετραγωνικό χιλιόμετρο. Οί άθλιες συνθήκες κάτω άπό τίς όποιες ζει ή συντριπτική πλειοψηφία τών κατοίκων του Σάν Σαλθαντόρ έχουν περιγραφεί άρκετά άπό τόν τύπο. Οί φρικιαστικές εικόνες τών κατατεμαχισμένων σωμάτων άθώων χωρικών ή γνωστών άριστερών πολιτών έχουν παρελάσει άπό τούς δέκτες τής τηλεόρασης. Έκείνο πού ίσως δέν έχει τονιστεί είναι ή τεράστια σημασία πού έχει ό άγώνας πού διεξάγεται αύτή τή στιγμή στό Σαλθαντόρ σέ σχέση με τίς εξελίξεις στήν Κεντρική αλλά και στήν ύπόλοιπη Νότια Αμερική μετά τήν άνάληψη τής διακυβέρνησης τών ΗΠΑ άπό τήν ομάδα Ρήγκαν. Ήδη στίς τελευταίες μέρες τής προεδρίας Κάρτερ, μπροστά στήν αύξανόμενη δράση τών άνταρτών πού άπειλούν νά επαναλάβουν τό προηγούμενο τής Νικαράγουα, οί Ήνωμένες Πολιτείες άποφάσισαν νά ξαναρχίσουν τήν παροχή στρατιωτικής βοήθειας στή Χούντα του Σαλθαντόρ.

Όμως στήν προκειμένη περίπτωση κρίνεται κάτι παραπάνω άπό τήν τύχη του Σαλθαντόρ: θά ύπάρξει ή ριζική άλλαγή τής άμερικανικής πολιτικής άπέναντι στήν άμερικανική ύποήπειρο πού παύει νά είναι τής άποκλειστικής άρμοδιότητας τών ΗΠΑ; Θά έγκαταλειφθεί, δηλαδή, ή πολιτική Κάρτερ περί «άνθρωπίνων δικαιωμάτων», πού βοήθησε ώστόσο νά σταθεροποιηθούν οί Σαντινιστές στή Νικαράγουα και νά γίνουν όρισμένα βήματα προόδου στήν Δημοκρατία του Αγίου Δομίνικου, τό Περού και τόν Ίσημερινό; Φαίνεται όμως ότι ή άμερικανική έξωτερική πολιτική, παρά τίς παλινωδίες διαφόρων προέδρων ή «μάγων», έχει μιά έσωτερική συνέχεια. Πρίν λίγες μέρες είδε τό φώς τής δημοσιότητας στήν Ούάσιγκτον ένα κείμενο πού οί συγγραφείς του βεβαιώνουν πώς δουλεύουν στό Στέιτ Ντιπάρτμεντ, στή CIA, στό Έθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας κ.λπ. και στό όποίο τονίζεται ότι άν ό Ρήγκαν άποφάσιζε νά χρησιμοποιήσει στρατιωτική ισχύ στό Σαλθαντόρ «οί ιστορικοί θά μπορούσαν νά άποδείξουν ότι τό πλαίσιο αύτής τής ένέργειας προετοιμάστηκε τήν τελευταία χρονιά τής προεδρίας Κάρτερ». Ίσως ή επανάληψη τής βοήθειας στους φασίστες στρατηγούς του Σαλθαντόρ νά είναι ένα δείγμα τών έναλλακτικών έπιλογών πού σχεδίαζε και ό Κάρτερ. Με τόν Ρήγκαν όμως δέν έχουμε κανένα δόγμα «άνθρωπίνων δικαιωμάτων», πού τουλάχιστον είχε μειώσει σέ όρισμένους άστικούς κύκλους τών λατινοαμερικανικών κοινωνιών τήν παλαιά έχθρότητα άπέναντι στίς άμερικανικές έπεμβάσεις. Τό έπιτελείο του Ρήγκαν μάς έδωσε μέχρι στιγμής δείγματα σκληρής γραμμής γιά τή Λατινική Αμερική. Ή Τζήν Κιρκπάτρικ, καθηγήτρια στό Πανεπιστήμιο του Τζωρτζτάουν – άπ' όπου ό Ρήγκαν έχει άντλήσει πολλούς «έγκεφάλους» – και εκπρόσωπός του στόν ΟΗΕ μίλησε άπερίφραστα στούς *Τάιμς* τής Νέας Υόρκης: «Δέν πιστεύω ότι ή νίκη τών Σαντινιστών ήταν άναπόφευκτη ούτε οί «δυσκολίες» στό Σαλθαντόρ είναι άναπόφευκτες. Θά μπορούσαν νά σταματήσουν, νά έξαλειφθούν. Κι αυτοί πού τίς τροφοδοτούν θά μπορούσαν νά έγκαταλείψουν τό παιχνίδι». Ήδη ή Χούντα στό Σαλθαντόρ έχει στό ένεργητικό τής 10.000 νεκρούς μέσα στό 1980. Κι ένας άπό τούς στρατηγούς τής έχει δηλώσει ότι με 100.000 νεκρούς θά μπορούσε νά «ρυθμιστεί» ή άνατρεπτική δράση στή χώρα. Με τέτοιες όμως προοπτικές ή κυβέρνηση Ρήγκαν κινδυνεύει νά χάσει κι αυτούς πού παραδοσιακά θεωρούνται «φιλοι» τών ΗΠΑ (Μεξικό, χώρες του «Συμφώνου τών Άνδεων») ή νά όδηγήσει σέ πλήρη άπομόνωση μερικά καθεστώτα τά όποια θά έπιμείνουν στούς δεσμούς με τήν Ούάσιγκτον. Πράγμα πού θά εύνοήσει τίς ριζοσπαστικές τάσεις πού ή πολιτική Κάρτερ είχε ίσως ανακόψει. Έδώ ίσως νά βρίσκεται τό κλειδί ενός αύξανόμενου ενδιαφέροντος γιά τήν Λατινική Αμερική γενικά, και ιδιαίτερα γιά

τήν Κεντρική, από δύο διαφορετικές πλευρές: τή Σοσιαλιστική Διεθνή και τήν ΕΣΣΔ, πού όσο κι αν ξεκινούν από διαφορετικές αφητηρίες έδειξαν και οι δύο μεγάλο ενδιαφέρον για τήν περιοχή έξαιτίας τής αντίστοιχης μεγάλης ή μικρής παρουσίας του καθένα σ' αυτή. Έτσι τό Νοέμβρη του 1980 στή Μαδρίτη, παρά τίς αμερικανικές πιέσεις, τό 15ο Συνέδριο τής Σοσιαλιστικής Διεθνούς καταδίκασε τή χούντα του Σαλβαντόρ και έξέφρασε τίς ανησυχίες του για τήν υποστήριξη από τόν Ρήγκαν των δικτατορικών καθεστώτων τής Γουατεμάλας και του Σαλβαντόρ. Καί οι σοσιαλιστές ήγέτες, χρησιμοποιώντας σά μπούμεραγκ κατά του Ρήγκαν τήν περίφημη αντίληψη τής «σύνδεσης» (δηλαδή τή σύνδεση όλων των προβλημάτων στίς συνομιλίες μέ τήν ΕΣΣΔ πού πρόβαλε ο Ρήγκαν) κατέληξαν στήν απόφασή τους τονίζοντας ότι θεωρούν τή στάση τής νέας κυβέρνησης των ΗΠΑ άπέναντι στή Λατ. Αμερική ως «τέστ για τή θέση της άπέναντι σ' όλόκληρο τόν κόσμο». Έτσι κλιμακώθηκε ή ένεργητική ανάμειξη τής Σοσιαλιστικής Διεθνούς στα πράγματα τής Λατ. Αμερικής πού είχε αρχίσει μεθοδικά από τίς αρχές του 1979 και πού κατάφερε μέσα σέ δύο χρόνια όχι άμελητά πράγματα: υποστήριξε στόν Άγιο Δομίνικο τόν Άντόνιο Γκούγμαν βοηθώντας στο διώξιμο του Μπαλάνγουερ, βοήθησε τούς Σαντινιστές στή Νικαράγουα, τόν Μπίσοπ στήν Γκρενάτα και τώρα τούς «κοντινότερους» συμμάχους της στή Γουατεμάλα και στο Σαλβαντόρ.

Η Σοσιαλιστική Διεθνής - μέ κύριο κορμό τό Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και τόν ίδιο τόν Μπράντ προσωπικά - κατάλαβε πολύ άργά ίσως ότι υπάρχει έδαφος και στήν ίδια τήν αμερικανική υποήπειρο για να άμφισβητήσει τήν ήγεμονία των ΗΠΑ προκαλώντας ήδη του μύδρους των έπιτελών του Ρήγκαν και τίς κατηγορίες των όρθόδοξων ΚΚ (πρώτο και καλύτερο τό Γαλλικό) ότι είναι πράκτορας του ήμπεριαλισμού.

Ο ίδιος ο Φιντέλ Κάστρο άναγνώρισε στο λόγο πού έβγαλε στή λήξη του δευτέρου Συνεδρίου του ΚΚ τής Κούβας ότι υπάρχουν και όρισμένα θετικά στοιχεία στίς πρωτοβουλίες των ευρωπαϊών σοσιαλιστών τονίζοντας ωστόσο ότι ή Σοσιαλιστική Διεθνής έγινε στήν Λ. Αμερική «μιά δύναμη μέ τήν όποία θα χρειαστεί να άναμετρηθούμε». Ίσως στή στρατηγική σύλληψη των σοσιαλιστών για ένεργότερη δράση στή Λ. Αμερική να έπαιξε ρόλο και τό γεγονός ότι ή πρόσφατη άλλαγή στή Νικαράγουα δέν έγινε καθόλου σύμφωνο μέ κάποιο σοβιετικό ή σοβιετοκίνητο σχέδιο αλλά ότι ή ΕΣΣΔ άκολούθησε και στήν περίπτωση των Σαντινιστών μια γνωστή μέθοδο: υποστήριξε άνεπιφύλακτα τό μέτωπο των άνταρτών όταν αυτό είχε σχεδόν έξασφαλίσει τήν έξουσία και μετά προσφέρθηκε να βοηθήσει οικονομικά κ.λπ. για τήν άνασυγκρότηση τής χώρας. Καί οι σοσιαλιστές θέλουν ότι κι εκείνοι μπορούν να βοηθήσουν σε άνάλογες περιπτώσεις συμβάλλοντας στο να μή προσχωρήσουν στο σοβιετικό μπλόκ και άλλες χώρες, μετά τήν Κούβα και ίσως τή Νικαράγουα. Από τή μεριά της ή Σοβιετική Ένωση δέν σπεύδει να υποστηρίξει κανένα Κίνημα ή Μέτωπο πού μάχεται ενάντια στίς στρατιωτικές δικτατορίες τής περιοχής. Ίσα ίσα μερικές φορές έλπίζει στή διαφοροποίηση ή «νασεροποίηση» των ίδιων των στρατιωτικών καθεστώτων. Κλασικό πιά παράδειγμα ή «κεντρώα» Χούντα του Βιντέλα στήν Άργεντινή, αλλά και ή ίδια ή Χούντα του Σαλβαντόρ σε κάποια τουλάχιστο φάση της, πράγμα πού έξηγεί τίς παλιωδίες μερικών από τούς πιστούς άκόλουθους τής σοβιετικής έξωτερικής πολιτικής (π.χ. άρθρογραφία του Ριζοσπάστη σχετικά μέ τό Σαλβαντόρ). Βέβαια ή διαφοροποίηση μερικές φορές μπορεί να άργεί (ή Χούντα τής Άργεντινής κοντεύει να κλείσει πέντε χρόνια στήν έξουσία) και στο μεταξύ οι «έξασφαινωμένοι» αυξάνονται, αλλά μαζί αυξάνονται και οι οικονομικοί δεσμοί (οι έξαγωγές άργεντινών κρεάτων στήν ΕΣΣΔ τριπλασιάστηκαν τό 1980, ενώ προς τίς χώρες τής ΕΟΚ μειώθηκαν στο μισό). Όταν όμως οι έξελίξεις παίρνουν ραγδαίο ρυθμό, όπως τώρα στο Σαλβαντόρ, οι έπιφυλάξεις παραμερίζονται και εκφράζεται πλήρης ή υποστήριξη στους μαχόμενους σχηματισμούς, έστω κι αν δέν έλεγχονται από τό «ίσχυρό» κατά κανόνα τοπικό ΚΚ.

Όπως και να είναι όμως, ή Λατινική Αμερική έπαψε να είναι άποκλειστικά χώρα των ΗΠΑ και τήν διαπερνούν όλες τίς διεθνείς έπιρροές. Πέρα από τή Σοβιετική Ένωση ή τή Σοσιαλιστική Διεθνή δεδομένη είναι ή ανάμειξη και άλλων δυνάμεων. Η Χούντα τής Γουατεμάλας έχει τό Ίσραήλ να τής δίνει όπλα όσο διαρκεί τό εμπάργκο των ΗΠΑ και οι Παλαιστίνιοι είναι πρόθυμοι να βοηθήσουν τήν επανάσταση των Σαντινιστών να περιφρουρήσει ή να προωθήσει τά έπιτεύγματά της. Τελικά, όμως, δέν πρέπει να άγνοήσουμε τό βασικό ιστορικό δίδαγμα πού λέει ότι λίγα καθεστώτα μπορούν να διαιωνίζονται μέ τή βία μιας ξένης χώρας. Οι έξωτερικοί παράγοντες είναι καθοριστικότεροι. Καί στήν περίπτωση του Σαλβαντόρ ή νέα κυβέρνηση του Ρήγκαν μπορεί να μήν καταφύγει σε μια άμηση ή έμμεση άνοιχτή έπέμβαση. Γιατί τό Σαλβαντόρ διαφέρει από τή Νικαράγουα. Ο στρατός δέν είναι στήν ύπηρεσία ενός δικτάτορα πού κυβέρνησε επί δεκαετίες, αλλά μιας τάξης πού, εκτός από τίς δεκατέσσερις κορυφαίες οικογένειες, είναι πλούσια, οργανωμένη και έλπίζει στή νέα ήγεσία των ΗΠΑ. Καί άκόμη ή έπιχειρηματική άστική τάξη δέν έχει, τουλάχιστο μέχρι τώρα, συμμαχήσει μέ τά επαναστατημένα στρώματα και τίς πολιτικοστρατιωτικές τους οργανώσεις: τό Δημοκρατικό Μέτωπο και τήν Ένωμένη

ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Επαναστατική Διεύθυνση πού κατευθύνει τόν ένοπλο αγώνα.

Πάντως ένα είναι σίγουρο. Ο Ρήγκαν και τό νέο έπιτελείο του θά δυσκολευτοῦν πάρα πολύ νά άναχαιτίσουν τίς γοργές άλλαγές πού άρχισαν νά σημειώνονται στή Λατ. Αμερική. Μπορεί τό 1981 νά δοῦμε κάτι πρωτότυπο στή Λατ. Αμερική. Όχι πιά τούς «μπαρμπούτος» τής Κούβας ή τούς γκεριγκέρος τής Νικαράγουας νά άνατρέπουν ένα λαομίσητο δικτάτορα, άλλά ένα επαναστατικό μέτωπο πού είχε τήν πρόνοια νά θέσει έπικεφαλής του τό σοσιαλιστή Γκιέρμο Ούγκο, νά άνατρέπει μιά στρατιωτική Χούντα πού έθεσε έπικεφαλής της σάν άνδρείκελο τό χριστιανοδημοκράτη Χοσέ Ναπολέον Ντονάλτε. Θά είναι μιά ιδιόμορφη έκδίκηση του Σαλβαντόρ Αλλιέντε.

Νικόλας Βουλέλης

15-1-81

ΚΩΣΤΑ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ
Η ΑΝΑΝΕΩΜΕΝΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
 από τή σειρά
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ
 Γραβιάς 10-12 τηλ. 3605520

*Κυκλοφορεί τό νέο τεῦχος
 του*

Σύγχρονου Κινηματογράφου

26

Στήν πλούσια και ποικίλη ὕλη του περιλαμβάνει:

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ:

Έκτεταμένες κριτικές γιά τίς ταινίες του πρόσφατου Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης: «Μεγαλέξαντρος», «Μελόδραμα», «Παραγγελιά», «Όμίχλη κάτω άπ' τόν ήλιο», «Γυρολόγος», καθώς και σημειώματα γιά τίς σημαντικότερες ταινίες μικρού μήκους.

ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ:

Άφιέρωμα στό πρωτοποριακό κίνημα τών ΦΕΚΣ (Φάμπρικα του Έκκεντρικού Ηθοποιού) πού έμφανίστηκε στήν Σοβιετική Ένωση τή δεκαετία του '20 μέ κεντρικό πυρήνα τό άριστούργημα τών Κόζιντσεφ και Τράουμπεργκ «Η Νέα Βαβυλώνα». Στήν ενότητα αυτή θά θρει ό αναγνώστης μιά βασική μελέτη τής Τζιούζι Ραπιζάρντα: «Η Φέκς και ή παράδοση τής πρωτοπορίας» καθώς ένα απόσπασμα άπό τό βιβλίο του Γκριγκόρι Κόζιντσεφ «Βαθείά όθόνη» πού αναφέρεται στη σύλληψη και πραγμάτωση τής «Νέας Βαβυλώνας». Τό άφιέρωμα κλείνει μέ άναπόκριση άπό τό Φεστιβάλ του Πέζαρο 1980 πού είχε σάν θέμα μιά άναδρομή στόν Σοβιετικό Κινηματογράφο, άπό τόν Βουθό μέχρι τή δεκαετία του '70.

ΖΑΚ ΤΟΥΡΝΕΡ:

Αναλυτική παρουσίαση του έργου (καθώς και βιοφιλμογραφία) του μεγάλου άλλά παραγνωρισμένου, γαλλοαμερικάνου σκηνοθέτη, πού γύρισε μερικά άπ' τά άριστούργηματα του Φανταστικού Κινηματογράφου.

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ:

Άποσπάσματα άπό τό τελευταίο του βιβλίο «Ό Φωτεινός Θάλαμος», (πού έκδόθηκε λίγο πριν άπό τό θάνατό του) και πού είναι άφιερωμένο στήν φωτογραφία.

Σπίτια, έξουσία και αισθητική μόλυνση

του Άλεξανδρου Ε. Χριστοφέλλη

«...Οί πράξεις τῶν ἄλλων δέν μέ πειράζουν, καί ἄς εἶναι στούς ἀντίποδες τῆς θέλησης τῆς δικῆς μου καί τῶν συντρόφων πού συμμερίζονται τίς ἰδέες μου. Ἄνησυχῶ ὅμως γιατί ὅ,τι κάνουν θά ἀφήσει σέ κάποια τετραγωνικά μέτρα τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς ἕνα ἀρχιτεκτονικό ἴχνος, ξεδεύοντας γι' αὐτό πέτρες καί ἀσβέστη, ἀνθρώπινη διάνοια καί ἰδρώτα τῶν χεριῶν· καί ὅλα αὐτά γιά ἕνα κτίσμα πού δέν ξέρω νά προβλέψω τό αὐριανό ἔρεισμά του· ὅταν δηλαδή ἡ σημερινή του χρησιμότητα θά εἶναι ὀριστικά παρελθόν, ὅταν τό κτίριο θά ἔχει πιά χάσει γιά ὅλους αἶγλη καί κύρος, καί ὅταν δέν θά εἶναι ἄλλο παρά πέτρες καί ἀσβέστης, ἀνάκατα χτισμένα. Ἡ ἀνησυχία τούτη εἶναι καί ζωντανή καί ἐπίκαιρη. Ὅ,τι παράγεται σέ στέρεη μορφή, ὅ,τι μεταβάλλει γεωλογικά τήν ἐπιφάνεια τοῦ κόσμου πρέπει νά ἀντέχει στό χρόνο, νά διαρκεῖ, γιά νά μπορεῖ νά προσαρμόζεται σέ νέες χρήσεις. Ὁ ἄνθρωπος παρέρχεται· ἡ μιά γενιά παίρνει τή θέση τῆς ἄλλης. Ἡ ἱστορία τῶν ἀνθρώπων εἶναι γόνιμη μήτρα νέων πάντα συνειδήσεων ὅσο καί ἂν τρέφεται μέ παλαιές παραδόσεις. Ἡ ἀκατέργαστη ὅμως ὕλη δέν ἔχει ἀπό μόνη τῆς αὐτή τήν ἐλαστικότητα στήν ἀνανέωση. Τῆς τῆ δίνουν οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἔχουν συνείδηση τῆς διακόνισής τους, τοῦ ὅτι δηλαδή ἡ σημερινή τους προσπάθεια θά ξαναζῆσει μέ μιά αὐριανή δύναμη. Καί ἔτσι, ὅταν μετασχηματίζονται τή γεωλογική διαστρωμάτωση τοῦ κόσμου, ὅταν ἀφαιροῦν γρανίτη ἀπό τό βουνό καί ἀσβέστη ἀπό τό νταμάρι γιά νά τά κάνουν τοίχους καί ὀροφές, θά πρέπει νά κάνουν τή δουλειά τους μέ κριτήριο τῆ συνέχεια, γιά νά μήν πληγῶνουν ἄδικα τόν γερασμένο κόσμο καί γιά νά μήν ἐμποδίζουν μέ τόν ὄγκο τους τόν καινούριο κόσμο πού πασχίζει νά γεννηθεῖ»¹.

1. Antonio Gramsci, «Proccupazioni», *Sotto la mole*, 1916-1920, Τοῦρίνο, Einaudi, σ. 272.

Τό ρυθμιστικό σχέδιο τῆς Ἀθήνας, οἱ νέες οἰκιστικές περιοχές, οἱ παιδότοποι, τό πράσινο καί οἱ πεζοδρόμοι, ὅλα αὐτά μαζί μέ τό μετρό, ἐδῶ καί λίγα χρόνια ἔγιναν τά χειρουργικά ἐργαλεῖα στά ὁποῖα οἱ κάτοικοι τοῦ Λεκανοπεδίου ἐναποθέτουν τίς ἐλπίδες τους γιά τόν ἐξανθρωπισμό τοῦ κτιριακοῦ συνωστισμοῦ τοῦ κέντρου καί τῆς περιφέρειας: Ἐργαλεῖα σχεδιασμοῦ πού χειρίζονται τά ἀρμόδια Ὑπουργεῖα καί ἐλπίζουν ὅτι σέ πέντε δέκα χρόνια θά καταφέρουν νά ἀλλάξουν τό τοπίο τῶν σπιτιῶν καί τῶν δρόμων καί νά βελτιώσουν τήν ἀρχιτεκτονική μορφολογία τῆς πόλης.

Πολυκατοικίες, γραφεῖα, σουπερμάρκετ, ἐκθέσεις ἐπίπλων καί φωτιστικῶν, σχολεῖα, ἐργοστάσια, δημαρχεῖα, ξενοδοχεῖα, παρτέρια καί πεζοδρόμια συνθέτουν τήν εἰκόνα μιᾶς νεόπλουτης τριτοκοσμικῆς πολιτείας πού δέν ἀρέσει σέ κανένα, πού δέν βολεύει κανένα. Καί πρέπει κάποτε ν' ἀλλάξει. Μέ σχέδια καί νομοθετικά μέτρα, μέ νέες ἰδέες καί ὕλικά μέσα πρέπει νά ἀνασυνταχθοῦν τά στοιχεῖα τῆς ἀποκρουστικῆς αὐτῆς πόλης πού ζοῦμε, μιά ἄλλη κοινωνική καί πολιτική πρακτική πού θά στηρίζεται σέ νέα λειτουργικά καί αισθητικά κριτήρια πρέπει ν' ἀντικαταστήσει τό βόλεμα, τήν κακογουστία, τήν ἀμορφία.

Ἀκόμη κι ἂν παραμένει ὁ ἴδιος (ἐμπορικός, τουριστικός, κερδοσκοπικός) ὁ κοινωνικός προορισμός τῶν στοιχείων τῆς πόλης, πρέπει ὅπωςδήποτε νά ἀναμορφωθεί ἡ ἀρχιτεκτονική τους.

Ὡστόσο στά διάφορα μελετήματα καί ἄρθρα πού βλέπουν τό φῶς τῆς δημοσιότητας ἀπό καιρό σέ καιρό σχεδόν ποτέ δέν κατονομάζεται ἡ Ἀρχιτεκτονική, οὔτε κἀν ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἀρχιτέκτονες, ὡς ἡ ἀρμόδια γιὰ τόν κτιριακό πολιτισμό μας τέχνη, ἐπιστήμη καί αἰσθητική.

Ἡ ἀρχιτεκτονική ἔχει παραγκωνιστεῖ στό νά περιγράφει παραδοσιακοὺς οἰκισμούς ἢ ἀρχιτεκτονικοὺς ρυθμούς κάποιων διατηρητέων πού ἡ ὀπισθοδρομική γοητεία τους θέλει νά διασκεδάσει τή μορφολογική φτώχεια τῶν σημερινῶν κτιρίων. Ἡ πολεοδομία, ἡ χωροταξία, ἡ οἰκιστική καί ἀσαφέστατα ὁ ὅρος «περιβάλλον» ὑποκαθιστοῦν ὄλο καί περισσότερο αὐτό πού ἄλλοτε ὀνομάζαμε ἀρχιτεκτονική.

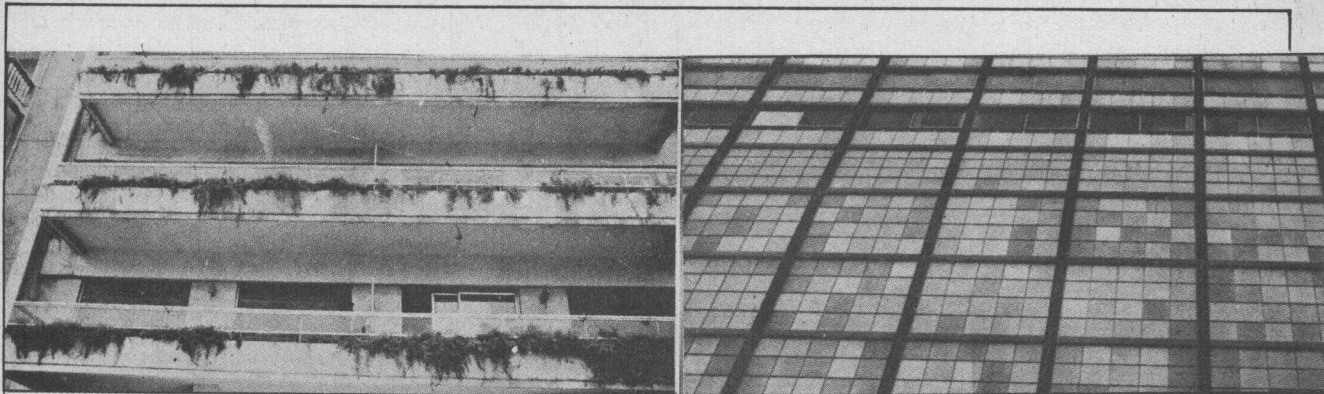
Οἱ νέες αὐτές εἰδικότητες δέν κατοχύρωσαν βέβαια τήν αὐτοτέλειά τους σέ σχέση μέ τήν ἀρχιτεκτονική, οὔτε κατάφεραν νά γίνουν τό πεδίο μιᾶς διεπιστημονικῆς σχέσης. Κάθε ἄλλο. Ἀκόμη κι ὅσοι ἐσπευσαν νά προσθέσουν στήν κάρτα τους ἐκεῖνο τό Ἀρχιτεκτων Παύλα Πολεοδόμος, ἀκόμη κι αὐτοί, σαστίζουν μέ τό λίγο ἀπ' ὅλα τῶν μελετῶν τους. Ἀλλά ἀκόμη καί ἐκεῖνοι οἱ ἀρχιτέκτονες πού δέν ἐνέδωσαν στήν ἐπιστημολογική πολυπραγμοσύνη τῶν τελευταίων ἐτῶν κατέχονται ἀπό ἓνα περίεργο θεωρητικό κόμπλεξ: δέν ὑπερασπίζονται, δέν διεκδικοῦν τήν αὐτοτέλεια τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καί συχνά ἐξουσιοδοτοῦν τίς νέες ἀρμοδιότητες γιὰ νά καλύψουν τήν κοινωνική πλευρά τῆς αἰσθητικῆς μαστοριάς μέ τά προκαταρκτικά κεφάλαια τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδιασμοῦ. Κι αὐτό εἶναι σχεδόν ἀνεξήγητο. Λές καί τά προβλήματα τῆς ἔκφρασης δέν ἔχουν τή δική τους κοινωνική διάσταση ἢ «πολιτικοποιοῦνται» μόνο ὅταν συμμαχήσουν μέ κάποιες τρέχουσες πολεοδομικές ἀντιλήψεις.

Ἀλλά οὔτε καί οἱ ἀκραιφνεῖς πολεοδόμοι ἀμφισβητοῦν στά σοβαρά τήν κοινωνική σημασία τῆς ἀναπαράστασης· κανεῖς δέν ἀντιλέγει στό ὅτι οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ καί οἱ κοινωνικὲς σχέσεις, οἱ ποικίλες δραστηριότητες, δημόσιες ἢ ιδιωτικὲς, ἐκφράζονται στό χώρο μέ σπίτια, μέ δρόμους, μέ πλατείες πού διαθέτουν ἓνα ὀρισμένο ὕψος καί μιὰ ὀρισμένη αἰσθητική. Κανεῖς δέν λέει ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι οὐδέτερα ἀπὸ ἰδεολογική ἀποψη. Ὅλοι θά συμφωνήσουν ὅτι τό εἶδος τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν σχέσεων πού ἐπικρατοῦν σέ μιὰ ὀρισμένη ἐποχὴ ἀποτυπώνονται ἀνάγλυφα καί ἀντίστοιχα στό δομημένο

περιβάλλον: Σέ ὅλες τίς ἐποχές, πλὴν τῆς σημερινῆς.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τόν Β' παγκόσμιο πόλεμο στίς καπιταλιστικὲς μας κοινωνίες ὅ,τι δέν ἐμφανίζονταν οὐδέτερο ἀπὸ ἰδεολογική ἀποψη ἦταν συνήθως ὑποπτο εἴτε ὡς ἐρυθρὸ εἴτε ὡς μαῦρο, γιατί ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τή νοοτροπία τῶν παντοδύναμων μεσοστρωμάτων σκορπίζοντας δυσπιστία καί δέος. Ὁ φόβος τῆς σύγχρονης κοινωνίας, ἡ ἀμφιβολία γιὰ τό τί ἐπιτρέπεται καί τί πρέπει νά ἐκφράζει π.χ. ἓνα σύγχρονο λαϊκὸ μνημεῖο, ὁ φόβος τῆς ἱστορίας καί ὁ γενικότερος δισταγμὸς γιὰ κάθε ἐπώνυμη καί προσωπική στάση ζωῆς γιὰ νά νομιμοποιηθοῦν στή συνείδηση τοῦ μέσου ἀνθρώπου χρειάστηκαν ὡς ἀντίβαρο τό μικρὸ καί ἀνώμυμο δημιούργημα, τό παραδοσιακὸ, τῆ «ρίζα» μιᾶς περασμένης – κατὰ τό δυνατόν προκαπιταλιστικῆς – ἐποχῆς καί ἐν πάσῃ περιπτώσει τήν εὐεργετική ἐπικουρία κάποιας περιόδου ἀπόμακρης σέ σχέση μέ τά σημερινὰ προβλήματα. Ἔτσι σχεδόν σ' ὅλες τίς χώρες τῆ μνημειοφοβία καθησυχάζει μιὰ ἀκατάσχετη τάση πρὸς τήν «παραδοσιακὴ» ἀρχιτεκτονική. Γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅτι μετὰ τόν πόλεμο κάθε ἔργο μέ ἐκδηλῆ ἰδεολογική θέση – ἢ μνημειακὴ λεγόμενη ἀρχιτεκτονική – θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἀρχιτέκτονες σύμβολο τοῦ μεσοπολεμικοῦ αὐταρχισμοῦ. Κάθε ἐπική διατύπωση σέ δημόσια ἢ ἄλλα κτίρια θεωρήθηκε ὀπισθοδρομική, ρητορική ἢ πολυσεβίκα καί γι' αὐτό ὄλοι προτίμησαν γιὰ ὅλα τὰ οἰκοδομήματα – ιδιωτικὰ ἢ δημόσια – τὰ οἰκεία καί οἰκιακά πρότυπα ἐνός ἥπιου τεχνολογικοῦ λυρισμοῦ: πρότυπα ἐγγλέζικα, σκανδιναβικά καί ἀνώνυμα παραδοσιακά.

Ἔτσι, κατοικίες, δημαρχεῖα, σχολεῖα, ὑπουργεῖα ἢ ὅ,τι ἄλλο, ἔπρεπε νά χτίζονται σέ μετριοπαθεῖς «διεθνοποιημένο» στυλ, χωρίς διαφορὲς ἀνάμεσά τους, χωρίς προσωπικότητα, χωρίς ἀποτυπωμένη στά μορφολογικά τους χαρακτηριστικὰ λειτουργικότητα, μέ ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ διάσημα τῆς μετριότητας τῆς μαζικῆς κατοικίας. Τὰ κτίσματα ἤρθαν σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τή μετριότητα τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν – ἐργαζομένων, ἔγιναν τό κέλυφος τῆς ἀπρόσωπης, μαζικοποιημένης καί ρουτινιέρινης ζωῆς τῶν ἀνθρώπων πού «στέγασαν». Γι' αὐτό σέ πολλές ἀρχιτεκτονικὲς μελέτες ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἐξομοιώθηκε μέ στοιχειώδεις βιολογικὲς ἀνάγκες καί τὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἔγιναν συνώνυμο ὑπεραπλουστευμένων ἀνθρώπινων ἀνακλαστικῶν: στεγάζομαι, κοιμάμαι, ἐργάζομαι, τρώγω, περπατῶ, ἀγοράζω, ἀναπαύομαι, προκαθορισμένα καί διατεταγμένα στό μικρὸ σύμπαν τῆς περιλάλητης «γειτονιάς», τοῦ δρόμου, τῆς οἰκιακῆς θαλάσσης, χωρίς διάλογο καί σχέση μέ τόν «ἔξω», μέ τόν διπλανό, μέ τόν ἄλλο.

Με τὰ πρότυπα αὐτὰ ὁ ἰδιωτικός καὶ δημόσιος χώρος, ἡ γειτονιά καὶ ἡ ὑπόλοιπη πόλη, οἱ συνοικισμοὶ καὶ τὸ ἀστικό κέντρο ἀποτέλεσαν ξεχωριστές ἐνότητες, καί, λόγω κλίματος πλέον, δύο διαφορετικὰ ἀντικείμενα μελέτης. Ὁ συσχετισμὸς καὶ ἡ σύνδεσή τους θὰ γίνῃ ἐκτοτε ἀπὸ εἰδικότητες καὶ τεχνικές ὄλο καὶ μεγαλύτερου κατακερματισμοῦ καὶ ἀποσπασματικότητας.

Ἴσως γιὰ τοὺς προηγούμενους λόγους τὰ περισσότερα κείμενα πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ στεγαστικό, τὴ ΔΕΠΟΣ καὶ γενικότερα μὲ τὴν οἰκιστική πολιτική ἐνῶ θρῖθουν ἀπὸ οἰκονομολογικές καὶ κοινωνιολογικές κατασκευές, εὐστοχες ἢ ἀστοχες, ὅταν ἐπιχειροῦν ὁμως νὰ προσδιορίσουν τὰ στοιχεῖα τῆς ἰδιωτικῆς κατοικίας μέσα στό εὐρύτερο πολεοδομικὸ σύνολο χρησιμοποιοῦν γενικότητες ὅπως «σωστὴ πολεοδομικὴ διάταξη», «ἀνθρωπινότερη διαβίωση», «στάνταρ ἀναγκῶν κατὰ κάτοικο» κ.λπ.

Καὶ ἡ ἀνεκδιήγητη μονοτονία τῆς μαζικῆς κατοικίας, καὶ οἱ αἰσθητικὴ φτώχεια τοῦ κοινοῦ μας βίου; Κανείς, βέβαια, δέν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ καθοριστοῦν ὀρθολογικὰ τὰ μεγέθη, οἱ ποσότητες καὶ οἱ χρήσεις τοῦ ἐδάφους. Τὸ τί καὶ τὸ πού. Οἱ παιδότοποι, τὸ πράσινο, ἡ ὀρθὴ κατανομή τῶν δραστηριοτήτων, τὰ ρυθμιστικά, τὸ μετρό, οἱ πεζόδρομοι εἶναι ἀναμφισβήτητα ἀπαραίτητα καὶ ἐπείγοντα μέσα ἐξυγίανσης καὶ ἐργαλεῖα παρέμβασης. Ἐπειδὴ ὁμως κάθε τεχνικὴ διευθέτηση ἐπιδρᾷ καὶ ἰδεολογικὰ στό συνολικὸ κτιριακὸ πολιτισμὸ, ἐπειδὴ τὰ σχεδιαστικά μέσα πού κάθε διευθέτηση χρησιμοποιεῖ εἶναι ἐκεῖνα πού κυρίως θὰ πλάσουν τὴν εἰκόνα τῆς αὐριανῆς πόλης, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι οὔτε ἡ ἐπιλογή τους οὔτε ἡ χρησιμοποίησή τους εἶναι πρακτικὰ καὶ ἰδεολογικὰ οὐδέτερες καί, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νὰ ἀφήνονται στὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα μιᾶς ὀρισμένης εἰδικότητας ἢ εἰδικῶν. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ὀρθώθηκαν τόσα στεγανά ἐκεῖ πού θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει ἡ μέγιστη δυνατὴ ἐπικοινωνία, συμμετοχὴ, διάλογος ἀνθρώπων, εἰδικῶν καὶ ἐπιστημῶν καὶ τεχνικῶν.

«...Καὶ ἐπειδὴ τὰ ἐργαλεῖα σχεδιασμοῦ (π.χ. ἡ πανάκεια τοῦ ρυθμιστικοῦ σχεδίου) (...) εἶναι σὰν σακοράφες πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ κέντημα, γι' αὐτὸ κάνουμε λιγότερο σχεδιασμὸ καὶ περισσότερο "σχεδιολογία"»².

Ποίος θὰ συζητήσει λοιπὸν τὴν παιδαγωγικὴ σημασία μιᾶς μορφολογικῆς ἐπιλογῆς; Ποίος θὰ θεσπίσει νέα κριτήρια γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῶν οἰκοδομικῶν κανονισμῶν; Ποίος θὰ καταργήσει τὸ κτιριολογικὸ ρεπερτόριο τῆς ἐπαγγελματικῆς ρουτίνας; Ποίος θὰ

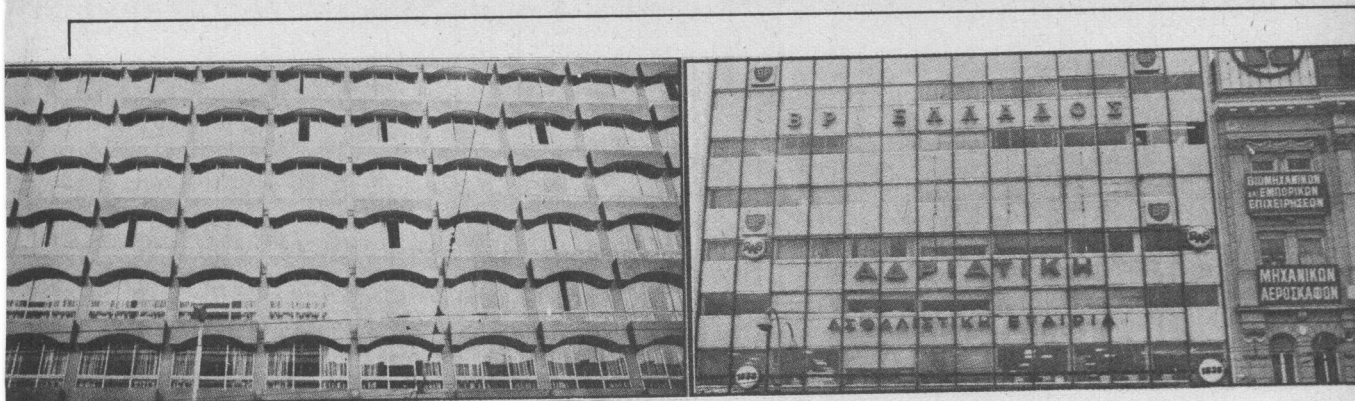
διεκδικήσει, τέλος πάντων, τὴν αἰσθητικὴ ἀναμόρφωση τοῦ δομημένου χώρου ἀφοῦ αὐτὴ δέν κατέχει καμιά θέση καὶ καμιά προτεραιότητα στὶς πολεοδομικές, χωροταξικές καὶ περιβαλλοντικές διευθετήσεις;

Γιὰ τὸ μετασχηματισμὸ τῆς πόλης γίνονται πάντα κάποιες μορφολογικές ἐπιλογές τόσο ὅταν πρόκειται γιὰ πολεοδομικές ρυθμίσεις ὅσο κι ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἐνταξὴ νέων δημοσίων κτιρίων στὸν ἰστό τῆς πόλης. Ἄν ἓνα καινούριο κτίριο θὰ εἶναι μικρὸ ἢ μεγάλο, ψηλὸ ἢ χαμηλὸ, μονολειτουργικὸ ἢ πολλαπλῶν συλλογικῶν χρήσεων σχετίζεται βέβαια μὲ τὰ κυκλοφοριακὰ ζητήματα (μετρό, ἀρτηρίες, πεζόδρομοι κ.λπ.). Ἄλλὰ ἔχει νὰ κάνει ἐπίσης καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα κτίσματα, τοὺς δρόμους, τὶς πλατείες πού βρίσκονται σὲ μιὰ ὀρισμένη ἀκτίνα ὀλόγυρά του. Αὐτὰ εἶναι γνωστά. Συνηθίσαμε ἀκόμη νὰ λέμε ὅτι ἓνα κτίριο «πρέπει νὰ ἐντάσσεται ἀρμονικὰ στό περιβάλλον του» καὶ θεωροῦμε δεδομένο ὅτι ἡ κτιριολογικὴ του μορφή, τὰ ὑλικά του, τὰ χρώματά του θὰ πρέπει νὰ σέβονται τὸν περίγυρό τους. Ἄλλὰ ποιὸν περίγυρο; Ἄν π.χ. ἓνα κτίριο ἐντάσσεται εὐλαδικὰ στό τοπίο τῆς σημερινῆς Ἀθήνας ὄχι μόνο δέν προβάλλει καμιά νέα ἀποψη γιὰ τὴν ἀναμόρφωσή της ἀλλὰ, ἀντίθετα, εὐθυγραμμίζομε μὲ τὸν περίγυρό του συντελεῖ ἀκόμη περισσότερο στὴ παραμόρφωσή της. Προσθέτει ἀπλῶς ἀκόμη ἓνα νέο κύβο στό γενικὸ συνωστισμὸ γειογραφώντας καὶ παραχαράσσοντας κάθε μελλοντικὴ ἢ παλιότερη πολεοδομικὴ σύλληψη.

Δέν ξέρω ἂν οἱ πολεοδόμοι τραυματίζονται μὲ τὴν τουρτοειδῆ μορφή τοῦ νέου ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, μὲ τὴν πομπώδη ἀπλοϊκότητα τῶν Δικαστηρίων τῆς Λεωφ. Ἀλεξάνδρας καὶ τοῦ μεγάλου Μουσικῆς στὴ Βασιλίσσης Σοφίας. Δέν ξέρω ἂν ἐνοχλοῦνται σὰν ἐπιστήμονες ἀπὸ τὴ μονοτονία τῶν business centers τῆς Λεωφόρου Κηφισίας καὶ ἀπὸ τὰ τυποποιημένα σχολικὰ κτίρια στοὺς τυποποιημένους περιφερειακοὺς συνοικισμούς. Εἶναι ὁμως βέβαιο ὅτι ὅλα αὐτὰ, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, εἰκονογραφοῦν τρισδιάστατα αὐτὸ πού οἱ πολεοδομικοὶ χάρτες φαντάζονται ὅτι εἶναι ἀπλῶς ζήτημα κατανομῆς δραστηριοτήτων καὶ τὸ παριστάνουν μὲ ὀραία χρώματα.

Ὅποσδήποτε σὲ κανένα δέν εἶναι σαφές ἂν οἱ μορφολογικές ἐπιλογές πού θὰ σημαδέψουν τὴν αὐριανὴ πόλη ἐμπύπτουν στὶς ἀρμοδιότητες τῶν ὑπουργείων Πολιτισμοῦ ἢ Χωροταξίας-Περιβάλλοντος. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ὀργάνωση τοῦ χώρου, γιὰ τὸν παρόντα καὶ μέλλοντα κτιριακὸ πολιτισμὸ μας, ἀρχιτέκτονες, νομοθέτες, ἐπιμελητήρια, σύλλογοι καὶ πολιτικοὶ φορεῖς, διστάζουν ἢ ἀποφεύγουν νὰ συζητήσουν.

Είναι γνωστό άλλωστε ότι η Κυβέρνηση, πλὴν ἐλαχίστων νύξεων περί σεβασμοῦ τῆς παραδοσιακῆς μας κληρονομιάς, ριζῶν καὶ νεοελληνικοῦ μεγαλείου καμιά ἀποψη δὲν διατυπώνει γιὰ τὰ αἰσθητικὰ ζητήματα. Περιορίζεται κυρίως σὲ τεχνικές διευθετήσεις, ἀνασθηλώσεις, κυκλοφοριακὲς ρυθμίσεις. Οἱ ἀρμόδιοι ὑπουργοὶ ἀνασθηλώνουν, ἀνακαινίζουν, ἀναπαλαιώνουν, νομιμοποιοῦν αὐθαίρετα, θεσπίζουν καὶ ἀναιροῦν ρυθμιστικὰ προγράμματα, τροποποιοῦν τὶς ἀνὰ κάτοικο ἀνάγκες (τὰ στάνταρ τῶν πολεοδομῶν). Φαίνεται ὅτι δὲν ἔχουν καιρὸ νὰ συζητήσουν γιὰ τὸ στὺλ τῶν κτιρίων. Ἡ πολεοδομία καὶ ἡ οἰκοδομικὴ εἶναι γιὰ ὅλους τὸ ψωμί, ἐνῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὰ τριαντάφυλλα. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ πεί κανεὶς ὅτι σὲ μιὰ κοινωνία ἐλεύθερη καὶ πλουραλιστικὴ ἢ συζήτηση γιὰ τὸ στὺλ, τὴν αἰσθητικὴ ἢ τὰ τριαντάφυλλα θὰ περιορίζε, ἴσως, τὴν καλλιτεχνικὴ ἐλευθερία τοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ τὴν αὐθαιρεσία ἢ τὸ δόγμα τοῦ ἐργολάβου. Τόσο τὸ καλύτερο. Γιατί σήμερα ἡ μορφολογικὴ ἀρρυθμία, ὁ κτιριακὸς συνωστισμὸς, ἡ κακογουστιά καὶ ἡ αἰσθητικὴ μόλυνση ἀποτελοῦν τὸ ἀναγκαῖο τίμημα πού ὀλοοι πληρώνουμε στὸ βωμὸ τῆς ἐλεύθερης ἐπαγγελματικῆς καὶ οἰκοδομικῆς δραστηριότητος.

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο ἡ Κυβέρνηση καὶ τὰ Ὑπουργεῖα. Ἡ ἀντιπολίτευση, κι αὐτὴ, δὲν προβάλλει καὶ δὲν διεκδικεῖ διαφορετικὲς μορφές ὀργάνωσης τοῦ χώρου ἂν καὶ καθημερινὰ ἐπικρίνει τὴν κατάσταση καὶ τὰ μέτρα τῆς κυβέρνησης. Ἐπιφυλάσσεται μήπως νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ τὰ αἰσθητικὰ ἀργότερα, σὲ εὐθετότερο χρόνο, ὅταν δηλαδή θὰ ἔχουν «ἀλλάξει» οἱ σχέσεις παραγωγῆς καὶ οἱ λαϊκὲς δυνάμεις «κατακτήσουν» τὴν ἐξουσία; Ἐλπίζει μήπως ὅτι οἱ προοδευτικοὶ ἂς ποῦμε ἀρχιτέκτονες (ἢ καὶ οἱ πολεοδόμοι) θὰ φαντάζονται τότε ἀλλιῶς τὴ συλλογικὴ ζωὴ, καὶ θὰ ἔχουν ἀπορρίψει τὰ σημερινὰ στερεότυπα τῆς καταναλωτικῆς πόλης; Γιατί δὲν συζητᾷ ἢ ἀριστερὰ τῆς αἰσθητικῆς (καὶ κατὰ συνέπεια πολιτιστικῆς) ἐπιλογῆς πού ἴσχυσαν γιὰ τὰ νέα Δικαστήρια, τὰ νέα ὑπουργικὰ μέγαρα, τὰ πολιτιστικὰ κέντρα, τὰ κτίρια πού θὰ στολίσουν τὸ φαληρικὸ Δέλτα, γιατί δὲν ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὴ πληθώρα τῶν shopping καὶ business centers πού μετασχηματίζουν τὴν πόλη πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ρυθμιστικῶν σχεδίων; Μήπως ὅλα αὐτὰ εἶναι τριαντάφυλλα; Τότε ὅμως γιατί νὰ κουβεντιάσουμε περί παραδοσιακῆς κληρονομιάς, λαικοῦ πολιτισμοῦ, ἱστορικῶν προοπτικῶν, πολιτιστικῆς πρωτοβουλίας τῶν μαζῶν καὶ τοῦ δημιουργικοῦ ρόλου τῆς τοπικῆς αὐτοδιορίξεως; Ἄραγε ὅταν μετὰ πέντε, δέκα, τριάντα χρόνια ὑπάρξει κάποια ἀλλαγὴ

στὸν σημερινὸ πολιτισμὸ μας ἢ ἀλλαγὴ αὐτὴ θὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὰ ἴδια κτιριολογικὰ πρότυπα, τὴν ἴδια αἰσθητικὴ τοῦ κυβισμού πού ἀνέδειξε σάν βολικότερη λύση ἢ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία;

Ἡ ἀπάντηση σὲ τέτοιου τύπου ἐρωτήματα δὲν εἶναι εὐκόλη γιατί ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αἰσθητικὴ μιᾶς πολιτικῆς παράταξης συνήθως δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκλαϊκευμένες ἀπόψεις τῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ συναφῶν πού ἐντάσσονται στὸν χώρο τῆς. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀρχιτέκτονες σπανίως μιλοῦν γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, ἢ ἀντιπολίτευση δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κἀν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ αἰσθητικὴ τῶν ὁπαδῶν τῆς.

Ἔτσι ὅταν π.χ. ἓνας βουλευτὴς ἐπιχειρεῖ σὲ κάποιο νομοσχέδιο νὰ φανταστεῖ τὰ σπίτια τῆς αὐριανῆς πολιτείας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δανειστεῖ καὶ νὰ ἀσπαστεῖ τὴν αἰσθητικὴ τῶν κύβων τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας πού γνωρίζει, καὶ μέσα στοὺς ὁποίους ζεῖ. Ἀναγκαστικὰ θὰ προβάλλει πάνω τους μιὰν ἀντίληψη συλλογικῆς ζωῆς, «πολεοδομημένης» ὅπως ὅπως, καὶ θὰ προσπαθήσει νὰ τοὺς ἐξωραΐσει αὐτοὺς τοὺς κύβους ἐπὶ τὸ «κοινωνικότερον». Ὅχι δέβαια μορφολογικὰ ἀλλὰ – ὅπως εἶναι φυσικὸ – ...νομοθετικά. Τὰ στοιχεῖα ὅμως πού ἓνας πολιτικὸς υἱοθετεῖ καὶ στὴ συνέχεια ἐξωραΐζει στὴν τελικὴ τους μορφολογικὴ συνάρθρωση δίνουν καὶ πάλι τὴν ἀρχικὴ εἰκόνα πού ὁ ἴδιος πολιτικὰ εἶχε ἀπορρίψει. Ἡ φαῦλος κύκλος.

Ὡστόσο στὰ μάτια τοῦ κόσμου αὐτὴ ἢ ρουτινιερικὴ αἰσθητικὴ σὲ ἐκσυγχρονισμένη ἐκδοσὴ ἔχει ἀκόμη κύρος χάρι τῆς σοβαροφάνειας τῶν κτιριακῶν προτύπων καὶ χάρι στὸν τεχνολογικὸ ρεαλισμὸ τῶν ἀπλοϊκῶν τῆς γραμμῶν. Ἐδραιώνεται ἐπομένως ὡς τεχνικὴ, ὡς ἰδεολογία ἀκόμη καὶ ὡς «ἐπιστήμη» μετατοπίζοντας τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν αἰσθητικὴ ἐκφραση τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ πεδίο τῶν ἀναγκαίων πολεοδομικῶν μέτρων πού ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ὁμαλὴ καὶ ἐνσωματωμένη διαβίωση κατοικιδίων ζώων.

Ἔτσι, ἄλλοτε σιγὰ σιγὰ καὶ ἄλλοτε ραγδαῖα τὸ πολιτιστικὸ-αἰσθητικὸ ἰδεολογικὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας ἀντικαθιστοῦν ὄλο καὶ περισσότερο οἱ πεζοδρομήσεις, τὸ πράσινο, τὰ παρτέρια καὶ οἱ γλάστρες, τὰ μεγαλόπνοια ρυθμιστικά καὶ τὰ μικρὰ διατηρητέα, οἱ νέες μπουτικὲς στὰ ἰσόγεια, τὰ γκαράζ καὶ τὰ κλιματιζόμενα γραφεῖα: μεγάλα παρδαλά κουτιά ἢ, σὲ ἀνθρώπινη κλίμακα, μικρότερα κουτάκια. Καὶ ἀναζητεῖται τὸ μετρὸ.

2. Α. Βασενχόβεν, «Ἡ πολεοδομικὴ πολιτικὴ τῆς τελευταίας τριετίας καὶ κάποια διδάγματα», Ἄντι, τ. 157-58, 1η Αὐγ. 1980, σελ. 30.

Η ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

— ιστορικό, τάσεις και προοπτικές —

του Μιχ. Ο. Μοδινού

1. Γενικά

Ἡ ὁποιαδήποτε προσέγγιση τῶν προβλημάτων τῆς βιομηχανίας σέ μιά περιφέρεια συνδέεται ἀναπόφευκτα μέ τό λεγόμενο «περιφερειακό πρόβλημα» τῆς χώρας πού χωρίς ὑπερβολή θά μπορούσε νά χαρακτηριθεῖ «μειζόν ἐθνικό» θέμα. Ἐτσι ἡ πάρα κάτω ἀνάλυση κινδυνεύει νά χαρακτηριθεῖ ἔντονα τεχνοκρατική ἂν διαφεύγει ἀπό τόν ἀναγνώστη ἡ διάσταση τοῦ προβλήματος. Παρ' ὅλα αὐτά ὑποθέτω πώς δέν θά πρέπει νά ἐπεκταθῶ στά θέματα τῆς ἐν γένει περιφερειακῆς ἀνάπτυξης, μιά καί ἡ ἀναφορά στό σύνολο τῶν τομέων τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος θά κατέλγη σέ ἀναπόφευκτη διόγκωση τοῦ κειμένου.

Ἡ ἐργασία αὐτή ξεκινᾷ ἀπό δύο ἀπλοποιημένες θέσεις:

1. Ἡ ἀνάπτυξη μιάς περιοχῆς συνδέεται ἄμεσα μέ τή διόγκωση τῆς συμμετοχῆς στό ἀκαθάριστο προϊόν τοῦ δευτερογενοῦς τομέα τῆς οἰκονομίας, σέ δάρος κυρίως τοῦ πρωτογενοῦς. Ἡ θέση αὐτή θά τεκμηριωθεῖ στή συνέχεια μέ βάση τά ὑπάρχοντα στοιχεία γιά τήν περιφέρεια τῆς Θεσσαλίας.
2. Τό περιφερειακό πρόβλημα μιάς χώρας βρῖσκει τήν ἀνάγλυψη ἔκφρασή του στήν ἀνισομερῆ ἀνάπτυξη τοῦ δευτερογενοῦς τομέα ἐνδοπεριφερειακά καί διαπεριφερειακά. Ἡ δεύτερη αὐτή θέση ἔχει ιδιαίτερη ἰσχὺ γιά τή φάση στήν ὁποία σήμερα βρῖσκεται ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας.

* Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ πρωτοπαρουσιάστηκε κατά τμήματα στά συνέδρια τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου στή Λάρισα (1.11.80) καί τό Βόλο (14.11.80) μέ ἀντίστοιχα θέματα «Ἡ Βιομηχανία στή Θεσσαλία», καί «Ἡ Βιομηχανία στή Μαγνησία». Τά στοιχεία πού παρατίθενται προέρχονται κυρίως ἀπό τίς ἐπίσημες ἀπογραφές τῆς Ε.Σ.Υ.Ε., τά Ἀναπτυξιακά Προγράμματα καί τίς μελέτες τῆς τελευταίας 2ετίας τῆς Ὑπηρεσίας Περιφερειακῆς Ἀναπτύξεως Θεσσαλίας (ΥΠΑΘ), ἀπό ἐρευνητικές ἐργασίες τοῦ Κ.Ε.Π.Ε. καί ἀπό συνεργασίες τοῦ συγγραφέα μέ τίς κεντρικές Ὑπηρεσίες τοῦ ὑπουργείου Συντονισμοῦ καί τοπικούς φορεῖς. Ἀπέφυγα τή διαρκή παραπομπή σέ πηγές γιατί θά καθιστοῦσε τήν ἀναγνώριση προβληματική.

Ἡ ἀναφορά στή θεωρία τῆς Περιφερειακῆς Ἀνάπτυξης θά ξεπερνοῦσε κατά πολύ τούς στόχους τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Ἐτσι περιορίζομαστε σέ ἀπλές νύξεις γιά τά σχετικά πρόβλήματα κυρίως σέ σχέση μέ τήν ἀναπτυξιακή διαδικασία στό θεσσαλικό χῶρο, ἐπιφυλασσόμενοι ν' ἀντιμετωπίσουμε ἴσως μελλοντικά μιά κριτική ἐπεξεργασία τῶν σχετικῶν θεωριῶν. Πολύ συνοπτικά θά μπορούσαμε πρὸς τό παρόν νά ποῦμε ὅτι ἀνάλογα μέ τίς πολιτιστικές, γεωγραφικές, ἱστορικές καί ἄλλες ἰδιομορφίες τῆς, ἡ ἀνάπτυξη κάθε χώρας ἔχει περάσει μέσα ἀπό μιά διαδικασία στή διάρκεια τῆς ὁποίας ξεπεράσθηκαν τά φυσικά, κοινωνικά, διοικητικά καί διαρθρωτικά ἐμπόδια πού εἶχαν δημιουργηθεῖ σέ προγενέστερες φάσεις τῆς παραγωγῆς. Ἐτσι κατά τούς τελευταίους δύο αἰῶνες ἐξασφαλίσθηκε στίς θεωρούμενες σήμερα ἀναπτυγμένες χώρες ἡ ἐλεύθερη διακίνηση τῶν συντελεστῶν τῆς παραγωγῆς, δηλαδή τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, τοῦ κεφαλαίου, τῶν προϊόντων καί ἀκόμη τῶν ἰδεῶν καί ἐπιτεύχθηκε αὐτό πού στήν κλασική πολιτική οἰκονομία λέγεται ἐθνική ἀγορά. Παρ' ὅλα αὐτά ἡ μετάβαση πρὸς τήν ἐθνική ἀγορά δέν ὑπῆρξε κατά καμιά ἔννοια γραμμική ἢ ἔστω ὁμαλή. Ὅπως ἀποδεικνύεται συνοδευτικῶς, στήν πράξη, ἀπό ἔντονες διαπεριφερειακές ἀνισότητες ὅπου ἡ ὑπαρξη ὑπεραναπτυγμένων περιοχῶν προϋπέθετε καί συχνά διαίωνιζε τήν ὑπαρξη τῶν ὑπαναπτυκτῶν. Ἐτσι εἴτε μιλάμε γιά τή σχέση Βόρειας καί Νότιας Ἰταλίας ἢ τῆς Ἠπείρου καί τοῦ ἄξονα Ἀθήνας-Θεσσαλονίκης, ἢ μεταξύ Ρίο ντέ Τζανέιρο καί ζούγκλας τοῦ Ἀμαζονίου, ἡ περιφερειακή ὑπανάπτυξη παραμένει ἕνα διεθνές φαινόμενο. Σ' αὐτό τό πλαίσιο οἱ θεωρίες τοῦ νομπελίστα καθηγητῆ Α. Lewis καί καί τῶν ἄλλων «ὑπαναπτυξιολόγων»¹ γιά τήν κρίσιμη minimum ἐπενδυτική προσπάθεια πού ἀπαιτεῖται γιά μιά ἀπογείωση τῆς οἰκονομίας, ἔχουν, ἴσως, τή σημασία τους μόνο ὅταν ἀναφερόμαστε στό ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἀντίστοιχα οἱ πολύ διαδεδομένες θεωρίες περιφερειακῆς ἀνάπτυξης πού εἶδαν τό φῶς μετά τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο διατηροῦν, βέβαια, τή θεωρητική τους ἀξία, ἀλλά δέν στάθηκαν ἀπόλυτα ἱκανές νά ἐρμηνεύσουν τή χωρική διάσταση τῶν πολυπλοκῶν ἀναπτυξιακῶν

1. Δές W.A. Lewis, *Development Planning: The Essentials of Economic Growth*, Allen and Unwin, London 1976.

φαινομένων. Έτσι ή αυτόνομη διάχυση τής ανάπτυξης στο χώρο, πού υπαινίσσονται οι «πόλοι ανάπτυξης» του Perroux,² ή ή θεωρία των κεντρικών θέσεων των Christaller³ και Lösch⁴ συχνά δέν βρήκαν τό αντίστοιχό τους στόν πραγματικό φυσικό χώρο. Κι αυτό, γιατί συνήθως ξεχνιέται ένα στοιχείο: ότι ούτε οι περιφέρειες μιās χώρας, ούτε οι ίδιες οι χώρες είναι αποτελείες μονάδες πού μπορούν ν' αποτελέσουν τό αντικείμενο μιās ιδιαίτερης ανάλυσης και των αντίστοιχων αναπτυξιακών προγραμμάτων. Αντίθετα υπάρχουν αλληλοσυσχετίσεις πού δέν μπορούν ν' αγνοηθούν και ακόμη ή μετάδοση τής ανάπτυξης μέσα στό χώρο και μεταξύ κοινωνικών ομάδων αποτελεί ούσιαστικά μιá αδιαίρετη διαδικασία, τουλάχιστον στό βαθμό πού οι κοινωνικές ομάδες είναι σαφώς «χωροθετημένες».

Έτσι ή ύπαρξη ενός έθνικου χωροταξικού προγραμματισμού μέ έντονο κρατικό παρεμβατισμό είναι απαραίτητη γιά τήν κατά τό δυνατόν ισόρροπη ανάπτυξη των περιφερειών μιās χώρας, άν και οι γεωργικές ιδιαιτερότητες και ή λογική του μονοπωλιακού κεφαλαίου σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά υποτιμούνται.

Οι θεωρίες γιά τήν εγκατάσταση τής βιομηχανίας θά μπορούσαν ίσως ν' αποτελέσουν τό αντικείμενο μιās ξεχωριστής έργασίας. Τό σχετικό βάρος των διαφόρων κριτηρίων πού τελικά καθορίζουν τήν επιλογή του τόπου εγκατάστασης έχει αποτελέσει τό αντικείμενο έκτεταμένων συζητήσεων μεταξύ οικονομολόγων και χωροταξτών. Κριτήρια όπως τό κόστος μεταφοράς των πρώτων ύλων, ή απόσταση των αγορών, ή ύπαρξη ύποδομής, ή παράδοση και ή ύπαρξη φτηνού και ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, παίζουν συχνά καθοριστικό ρόλο στις έναλλακτικές επιλογές του επενδυτού, αλλά συχνά τά πιό πάνω κριτήρια ώχριοι «μπροστά στην επιλογή πού θά κάνει ή γυναίκα του βιομηχανού». Στην περίπτωση πάντως τής ελληνικής περιφέρειας πρωταρχική σημασία στην ανάλυση του χώρου έχει ή διαρκής συσσώρευση αιτίων και προϋποθέσεων ανάπτυξης στις ήδη αναπτυγμένες περιοχές τής Αθήνας και – κατά δεύτερο λόγο – τής Θεσσαλονίκης, γεγονός πού διαρκώς διευρύνει τίς ήδη ύφιστάμενες ανισότητες. Έτσι εκτός από τίς ιδιωτικές επενδύσεις, ό πληθυσμός, ή κατανάλωση, οι πολιτιστικές και οι άναψυχιακές δραστηριότητες έχουν σήμερα ύπερσυγκεντρωθεί στην πρωτεύουσα μέσα σέ μιá κυκλική και έπιταχυνόμενη διαδικασία πού δέν φαίνεται νά πλησιάζει τό σημείο καμπής τής. Ο Σουηδός Myrdal⁵ είχε έπεξεργασθεί ένα παρόμοιο μοντέλο πού αναφερόταν σέ βιομηχανικές περιοχές βασιζόμενες στις έσωτερικές και έξωτερικές οικονομίες τής βιομηχανικής παραγωγής, φτάνοντας σ' αυτό πού ό ίδιος όνόμασε «διαδικασία άπομύζησης» τής περιφέρειας από τό κέντρο, φαινόμενο πού λίγα χρόνια αργότερα οι Νοτιοαμερικανοί F. Cardoso⁶ και E. Casanova άποκάλεσαν «διαδικασία έσωτερικού άποικισμού». Τό γεγονός ότι σέ κάποια φάση τής οικονομίας λειτουργεί παράλληλα μέ τήν άπομύζηση και ή «διάδοση τής ανάπτυξης» από τό κέντρο προς τήν περιφέρεια, πολύ λίγο μπορεί νά μäs παρηγορεί στην Ελλάδα, ενώ καλό θά ήταν νά μäs βάλει σέ σκέψεις ή άποψη – και πάλι – του Myrdal ότι «στις αναπτυγμένες οικονομίες έπικρατούν οι διαδικασίες διάδοσης, ενώ στις ύπανάπτυκτες οι διαδικασίες άπομύζησης».

Τό περιφερειακό πρόβλημα τής χώρας μπορεί εύ-

κολα νά τεκμηριωθεί μέ λίγους χαρακτηριστικούς αριθμούς. Έτσι, στην 30ετία 1950-80 ό πληθυσμός τής Αθήνας σχεδόν τριπλασιάστηκε όταν στό σύνολο τής χώρας αύξήθηκε κατά 19% μόνο. Ακόμη, στό ίδιο διάστημα ό πληθυσμός 39 νομών τής χώρας μειώθηκε, σέ άλλους 5 έμεινε περίπου στάσιμος και μόνο στους ύπόλοιπους 7 παρουσίασε κάποια αύξηση (μεταξύ αυτών και οι νομοί Λάρισας και Μαγνησίας). Άς σημειωθεί ακόμη ότι στην Αθήνα, εκτός από τό 40% του πληθυσμού τής χώρας, έχουν σήμερα συγκεντρωθεί τό 50 περίπου τής μεταποιητικής δραστηριότητας, τό 65% των ύπηρεσιών, τό 52% των νοσοκομειακών κλινικών, τό 60% των γιατρών, τό 57% των πτυχιούχων Άνωτάτων Σχολών, τό 60% των φοιτητών και ακόμη τό 85% όσων κατέχουν κάποιο μεταπτυχιακό δίπλωμα.

Σέ ό,τι άφορά τή βιομηχανία, τό 1974, ό νομός Αττικής συγκέντρωνε τό 48% του βιομηχανικού προϊόντος, τό 52% τής άπασχόλησης στον τομέα και τό 40% των βιομηχανικών καταστημάτων. Αν στα μεγέθη αυτά προστεθούν τά αντίστοιχα ποσοστά του νομού Θεσσαλονίκης, παρατηρούμε ότι τό 62% τής παραγωγής, τό 74% τής άπασχόλησης και τό 50% των βιομηχανικών καταστημάτων τής χώρας είναι συγκεντρωμένα σέ δύο νομούς πού έχουν συνολική έκταση μικρότερη από τό 5% του ελληνικού έδάφους.

Τό μόνο ένθαρρυντικό σημείο, άν προχωρήσουμε στην παραπάνω ανάλυση, είναι ότι στην περίοδο 1970-74 ή συμμετοχή του ν. Αττικής στό έγχώριο βιομηχανικό προϊόν σημείωσε μικρή πτώση (άπό 50,4% σέ 47,8%) μέ αποτέλεσμα ν' αύξηθεί τό μερίδιο τής Κεντρικής-Δυτικής Μακεδονίας και τής Θεσσαλίας. Η τάση δέ αυτή, όπως φαίνεται από τά ανεπίσημα στοιχεία, συνεχίστηκε και κατά τήν τελευταία 5ετία. Κάτι ακόμη σημαντικότερο – πού αποτελεί και βασική μäs θέση – είναι ότι ό νομός Αττικής στό ίδιο διάστημα έπαψε νά κατέχει τά πρωταία στον τομέα τής παραγωγικότητας (δηλαδή, στό προϊόν ανά άπασχολούμενο): τον ξεπέρασαν οι περιφέρειες Ανατολικής Στερεάς, Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας, Πελοποννήσου και Θεσσαλίας. Γιά τήν περίπτωση τής Θεσσαλίας σημειώνω ότι τό 1974 τό βιομηχανικό προϊόν ανά άπασχολούμενο ήταν στην περιφέρεια 158.730 δρχ. ενώ στό ν. Αττικής 155.184 δρχ. (στοιχεία τής Γεν. Δ/σεως Έθν. Λογαρισμών του ύπουργείου Συντονισμού).

Η εξέλιξη αυτή δίνει μιá συντριπτική άπάντηση σέ όσους ύποστηρίζουν ότι ή άπομάκρυνση τής βιομηχανίας από τήν πρωτεύουσα θά συνοδευθεί από

2. Δές F. Perroux, *Note sur la notion de Poles de Croissance*, Economie appliquée 1952.

3. Δές W. Christaller, *Central Places in Southern Germany*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1966.

4. Δές A. Lösch, *The Economics of location*, Yale Univ. Press, New Haven, Conn. 1954.

5. Δές G.M. Myrdal, *The Asian Drama: An Enquiry into the Poverty of Nations*, Pantheon, New York 1968 και του ίδιου *Economic Theory and Underdevelopment*, Duckworth, London 1957.

6. Δές π.χ. F. Cardoso, «Imperialism and Dependency» στό *Structure of Dependency*, F. Bonilla και R. Cirling (ed) 1971. Επίσης P. Casanova «Internal Colonialism and National Development», *Studies in Comparative International Development* 1 No 4, 1965.

μείωση της ανταγωνιστικής της θέσης. Και αυτό χωρίς να ληφθούν υπόψη τό τεράστιο κοινωνικό κόστος που συνεπάγεται σήμερα ή υπερσυγκέντρωση δραστηριοτήτων στην Αθήνα, τά διαρκώς διογκούμενα περιβαλλοντικά προβλήματα, τό κατακόρυφα αύξημένο κόστος τών επενδύσεων σέ ύποδομή και οι άλλοι σχετικοί λόγοι. "Αν δέ στά προηγούμενα προσθέσουμε ότι σέ όλες σχεδόν τίς προγραμματικές περιφέρειες τής χώρας ό αριθμός τών απασχολούμενων άνά κατάσταση αύξήθηκε μέ ρυθμό ταχύτερο άπ' αυτόν του ν. Αττικής, άδίαστα φθάνουμε στό συμπέρασμα ότι ή άποκέντρωση ύπαγορεύεται πιά και άπό λόγους καθαρά οικονομικούς.

2. Βασικοί εξέλικτικοί δείκτες

Η βιομηχανική δραστηριότητα στή Θεσσαλία είναι βασικά συγκεντρωμένη στίς τέσσερις πρωτεύουσες τών νομών και στήν έπαρχία Άλμυρού του νομού Μαγνησίας. Μέ εξαίρεση τό Βόλο, που ύπήρξε βιομηχανικό κέντρο και πριν άπό τό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ή βιομηχανική άνάπτυξη στους ύπόλοιπους νομούς άρχισε γύρω στα μέσα τής δεκαετίας του '60. Απεναντίας μικρές βιοτεχνικές μονάδες ύπήρξαν άνέκαθεν σέ όλους τούς νομούς και εξακολουθούν νά κυριαρχούν στα μικρότερα άστικά ή ήμισιατικά κέντρα (Έλασσόνα, Σοφάδες, Παλαμάς, Φάρσαλα κ.λπ.).

Λόγω του γεωργικού χαρακτήρα τής Θεσσαλίας, κυριαρχούν γενικά οι μεταποιητικές δραστηριότητες που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα μέ τόν πρωτογενή τομέα (τρόφιμα, θαμδάκι, χαρτί, μάρμαρα, ύφαντουργίες, έτοιμα ένδύματα). Στο Βόλο, παράλληλα μέ βιομηχανίες όπως οι πιο πάνω, άναπτύχθηκαν άπό παράδοση και οι μηχανολογικοί-μηχανουργικοί κλάδοι, λόγω κυρίως τής μαζικής συρροής προσφύγων μετά τή Μικρασιατική καταστροφή και τής ύπαρξης έτσι ειδικευμένου, φθηνού εργατικού δυναμικού.

Η μεταποίηση τής Θεσσαλίας πέτυχε άπό τούς ψηλότερους ρυθμούς αύξης του προϊόντος τής σέ σχέση μέ τίς άλλες προγραμματικές περιφέρειες τής χώρας. Κατά τήν περίοδο 1970-77, τό προϊόν του δευτερογενούς τομέα σημείωσε (σέ τρέχουσες τιμές) μέση έτήσια αύξηση 21,55% έναντι 18,49% του συνόλου τής χώρας, ενώ τής μεταποίησης 21,90% έναντι 18,90% του συνολικού. Έδώ θά ήταν ένδιαφέρον νά παρατεθούν όρισμένα στοιχεία που δίνουν σ' ένα βαθμό τήν οικονομική σημασία του θεσσαλικού χώρου σέ σχέση μέ τό σύνολο τής Ελλάδας. Συγκεκριμένα, τό ακαθάριστο έγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) τής περιφέρειας αύξήθηκε άπό 14.786 έκατ. δρχ. τό 1970 σέ 21.020 τό 1977 (σέ τιμές 1970). Έτσι ή μέση αύξηση κατά τήν πιο πάνω περίοδο ήταν 5,2% έναντι 5,3% τής χώρας και ή συμβολή τής περιφέρειας στό ΑΕΠ τό 1977 ήταν 5,7%. Πρέπει νά σημειώσουμε έδώ ότι ή μέση έτήσια αύξηση του ΑΕΠ στήν ίδια περίοδο, εξααιρουμένων τών νομών Αττικής και Θεσσαλονίκης, ήταν 4,5%, ή δέ συμμετοχή τής Θεσσαλίας στό ΑΕΠ (όπως όρίζεται πιο πάνω) ήταν τό 1977 16,4%, δηλαδή υπερέχει αισθητά άπό τούς σχετικούς δείκτες έκτασης και πληθυσμού.

Η εξέλιξη τής συμβολής τών τριών βασικών παραγωγικών τομέων στό σχηματισμό του ΑΕΠ τής περιφέρειας έχει ως εξής:

	1970	1977
Πρωτογενής Τομέας	36,7%	28,5%
Δευτερογενής Τομέας	26,0%	33,4%
Τριτογενής Τομέας	37,3%	38,1%
Σύνολο	100,0	100,0

Βλέπουμε δηλαδή ότι στήν περίοδο 1970-77 ή ποσοστιαία συμμετοχή του δευτερογενούς κυρίως τομέα αύξήθηκε σέ βάρος του πρωτογενούς και ήδη εϋθύνεται για τό 1/3 τής παραγόμενης ακαθάριστης άξιας στήν περιφέρεια.

Κατά τήν περίοδο 1970-77 τό κατά κεφαλήν ΑΕΠ τής περιφέρειας σέ σταθερές τιμές 1970 αύξήθηκε μέ μέσο έτήσιο ρυθμό 5,3% έναντι 4,5% τής χώρας, ενώ σέ ποσοστό συμμετοχής τής περιφέρειας στή χώρα, τό κατά κεφαλήν ΑΕΠ άντιπροσώπευε τό 76,2% τό 1970 και τό 80,3% τό 1977. "Αν, όπως κάναμε προηγούμενα, εξαιρέσουμε τούς νομούς Αττικής και Θεσσαλονίκης άπό τό σύνολο τής χώρας, τότε ό μέσος έτήσιος ρυθμός μεταβολής του κατά κεφαλή ΑΕΠ γίνεται 4,9%, ενώ ως ποσοστό συμμετοχής τής περιφέρειας στή χώρα, τό κατά κεφαλή ΑΕΠ άντιπροσώπευε τό 93,1% τό 1970 και τό 95,3% τό 1977.

Έξετάζοντας τά στοιχεία τής περιόδου 1963-77 διαπιστώνουμε ότι ενώ ό αριθμός τών μεταποιητικών μονάδων παρέμεινε σχεδόν σταθερός (1963: 8.266, 1973: 8.304 και 1977: 8.236) ή αύξηση τής απασχόλησης στή μεταποίηση σημείωσε μέσο ρυθμό 2,9% τό χρόνο και τής έγκατεστημένης άνερχόταν τό 1973 στό 13,6% του ενεργού πληθυσμού τής περιφέρειας ενώ οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου στήν 7ετία 1970-77 αύξήθηκαν (σέ τρέχουσες τιμές) μέ μέσο ρυθμό 36% τό χρόνο, έναντι 29% συνόλου χώρας, και άποτελούσαν τό 6,1% τών συνολικών βιομηχανικών επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν σ' όλόκληρη τήν Ελλάδα. Θά πρέπει νά σημειωθεί τέλος, ότι τό 1978 ή συμμετοχή τών νομών Λάρισας και Μαγνησίας στό συνολικό άριθμό τών μεταποιητικών μονάδων τής περιφέρειας ήταν 65,8%, στήν απασχόληση 78,5% και στήν έγκατεστημένη ίλποδύναμη 85% περίπου.

Αναλύοντας παραπέρα τά ύπάρχοντα στοιχεία θά ήταν ένδιαφέρον νά δει κανείς τή συμμετοχή τών 4 νομών τής περιφέρειας στα πιο πάνω χαρακτηριστικά μεγέθη:

NOMOI	Συμμετοχή στα κατά-στήματα %	Συμμετοχή στήν απασχόληση	Συμμετοχή στήν ίλποδύναμη	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ	15,9	8,4	30,1	Έχει περιληφθεί τό Υ/Η Έργοστάσιο Ταυρωπού
ΛΑΡΙΣΑΣ	35,2	39,3	17,7	-
ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	30,6	39,2	46,9	-
ΤΡΙΚΑΛΩΝ	18,3	13,1	5,3	-
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100	

(Ανεπίσημα στοιχεία ΥΠΑΘ 1978).

Σημειώνεται ότι η φαινομενικά μεγάλη συμμετοχή του νομού Καρδίτσας στην ιπποδύναμη της περιφέρειας οφείλεται βασικά στον κλάδο 4.1 (Ηλεκτρισμός-Φωταέριο-Άτμός) και συγκεκριμένα στο υδροηλεκτρικό έργοστάσιο του Ταυρωπού. Αντίθετα αν δεν ληφθεί υπόψη η ιπποδύναμη του έργοστασίου (176.800 PS) ή συμμετοχή του νομού στο δείκτη αυτόν πέφτει αρκετά κάτω από το 10%, όπως άλλωστε συμβαίνει και με το νομό Τρικάλων. Βασική επίσης είναι η παρατήρηση ότι ο νομός Μαγνησίας διαθέτει σχεδόν 3πλάσια εγκατεστημένη ισχύ από το νομό Λαρίσης παρόλο που ύστερεί ελαφρά σε αριθμό καταστημάτων και θρόνκεται στα ίδια επίπεδα σ' ό,τι αφορά την άπασχόληση.

Εδώ φαίνεται ο αυξημένος ρόλος του νομού αυτού στη μεταποίηση της περιφέρειας εφόσον η πιο πάνω συλλογιστική οδηγεί στο επιπρόσθετο συμπέρασμα ότι η μέση ανά μονάδα ισχύς είναι συντριπτικά μεγαλύτερη από αυτή των άλλων νομών της Θεσσαλίας.

Σύμφωνα με στοιχεία της βιομηχανικής απογραφής του 1973, οι σημαντικότεροι κλάδοι της περιφέρειας με βάση το προϊόν, την άπασχόληση και την ιπποδύναμη ήταν: τὰ είδη διατροφής, ένδυση-ύπόδηση, μεταλλικά προϊόντα, κλωστοϋφαντουργία και τσιμέντα. Κατά την τελευταία εικοσαετία μεγαλύτερους ρυθμούς ανάπτυξης παρουσίασαν από μὲν τούς κλάδους που έχουν κάποια βιομηχανική παράδοση ή αξιοποιούν πρώτες ύλες της περιοχής, οι κλάδοι χάρτου, κλωστοϋφαντουργίας, ποτοποιίας, μεταλλικών προϊόντων, ειδών διατροφής, μη μεταλλικών ορυκτών και τσιμέντων, ενώ από τις μονάδες που εγκαταστάθηκαν πρόσφατα οι δυναμικότερες κατά σειρά είναι: χαλυβουργία, μονάδες πλαστικών-ελαστικού και μονάδες ηλεκτρολογικού υλικού. Αντίθετα, σημαντική κάμψη παρουσίασαν οι κλάδοι καπνού και έπεξεργασίας δέρματος, ενώ σταμάτησε τελείως ή κατασκευή μηχανών έσωτερικής καύσεως.

Γενικά, η μεγέθυνση των μονάδων στους παραδοσιακούς κλάδους προήλθε από επέκτασεις και από συγχωνεύσεις. Εξέο κεφάλαιο συναντάται σε μονάδες της Λαρίσης και του Βόλου και οι κλάδοι στους οποίους έχει σημαντική συμμετοχή είναι: χάρτης, κονσερβοποιία, καλώδια, έτοιμα ένδυματα, γυαλί, συρματόσχοινα, ελαστικό και γεωργικά μηχανήματα. Τέλος, σημαντικές εξαγωγές πραγματοποιούν κυρίως οι κλάδοι τσιμέντων, έτοιμων ένδυμάτων, ύφαντών, μαρμάρων, νημάτων, άκατέργαστων δερμάτων, κονσερβοποιίας, οίνων, μεταλλικών κατασκευών και εκκοκιστηρίων δάμδακος.

3. Ειδίκευση κατά νομό

Ένδιαφέρον θά ήταν νά εξετάσουμε στο σημείο αυτό την κατά νομό ειδίκευση σε μεταποιητικούς κλάδους διψηφίου κωδικού όπως αυτοί όρίζονται από την ΕΣΥΕ. Ως κριτήριο έχει χρησιμοποιηθεί τό ποσοστό συμμετοχής της άπασχόλησης στον κλάδο ως προς τό σύνολο της βιομηχανικής άπασχόλησης κάθε νομού. Στη συνέχεια γίνεται μιά σύγκριση των ποσοστών του συνόλου της χώρας με τὰ αντίστοιχα ποσοστά για κάθε νομό της Θεσσαλίας. Αν τὰ ποσοστά του νομού υπερβαίνουν σε κάποιο κλάδο τὰ αντίστοιχα του συνόλου της Ελλάδας θεωρούμε ότι στο συγκεκριμένο νομό υπάρχει ειδίκευση. Όταν όμως τό ποσοστό στο νομό είναι μεγαλύτερο από τό διπλάσιο του αντίστοιχου ποσοστού στή χώρα θεωρούμε ότι υπάρχει

μεγάλη ειδίκευση. Έτσι έχουμε κατά νομό, με βάση τις έπίσημες απογραφές της ΕΣΥΕ για τὰ έτη 1963, 1973 (έπεξεργασία ΚΕΠΕ, «Χωροταξική κατανομή της Βιομηχανίας»):

Ο νομός Καρδίτσας παρουσίαζε κατά τό 1963 μικρές μόνο ειδιεύσεις στους κλάδους διατροφής (21,8% έναντι 16,2%), ξύλου και φελλού (10,3% έναντι 6,0%) ενώ κατά τό 1973 έμφάνισε μεγάλη ειδίκευση στον τελευταίο κλάδο (12,2% έναντι 5,7%) και ο κλάδος διατροφής παρέμεινε στα επίπεδα της μικρής ειδίκευσης (23,4% έναντι 14,8%). Χαρακτηριστική είναι επίσης η εξαφάνιση της ειδίκευσης στον κλάδο ποτών και ένδυσεως-ύποδήσεως και η εμφάνιση κατά τό 1973 μιάς νέας ειδίκευσης στον κλάδο επίπλων και ειδών επιπλώσεως. Τέλος παρατηρήθηκε μιά πτώση ειδίκευσης στον κλάδο προϊόντων εκ μη μεταλλικών ορυκτών (7,2% έναντι 10,8%), αύξηση στον κλάδο κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου και εξαφάνιση της ειδίκευσης στον κλάδο κατασκευής μεταφορικών μέσων.

Ο νομός Λαρίσης, ενώ κατά τό 1963 παρουσίαζε μικρές μόνο ειδιεύσεις στους κλάδους ξύλου και φελλού (9,0% έναντι 6,0%) και μεταφορικών μέσων (11,6% έναντι 7,3%), τό 1973 παρουσίασε μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο χάρτου (3,2% έναντι 1,3%). Ακόμη μέσα στην 10ετία αυτή σημειώθηκαν αύξησης στους κλάδους διατροφής (21,0% έναντι 19,3%), ποτών (2,7% έναντι 2,5%), και κατασκευής μηχανών-συσκευών (5,2% έναντι 4,0%), ενώ εμφανίσθηκε και μιά νέα ειδίκευση, των ύφαντουργικών βιομηχανιών. Άς σημειωθεί ακόμη η πτώση της ειδίκευσης στους κλάδους ένδυσεως-ύποδήσεως (14,5% έναντι 17%), ξύλου-φελλού (7,0% έναντι 9,0%) και μεταφορικών μέσων (10,7% έναντι 11,6%) και τέλος η εξαφάνιση προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά και κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου

Ο νομός Μαγνησίας παρουσίασε τό 1963 μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο καπνού (14,3% έναντι 3,6%) και κατασκευής μηχανών-συσκευών (6,5% έναντι 3,3%). Αντίθετα τό 1973 μεγάλη ειδίκευση εμφανίστοταν στις κατασκευές τελικών προϊόντων από μέταλλο και τὰ μεταφορικά υλικά (15,3% έναντι 7,9%). Αύξηση ειδίκευσης παρουσιάσθηκε ακόμη στους κλάδους διατροφής (19,7% έναντι 18,0%), ξύλου-φελλού (6,1% έναντι 6,0%) προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά (10,5% έναντι 10,1%) κατασκευής τελικών προϊόντων από μέταλλο (15,3% έναντι 9,0%) και μηχανών-συσκευών (6,7% έναντι 6,4%). Τέλος πτώση ειδίκευσης εμφάνισαν οι κλάδοι ποτών (2,3% έναντι 2,6%) και καπνού (1,7% έναντι 14,3%).

Ο νομός Τρικάλων παρουσίαζε τό 1963 μεγάλη ειδίκευση στον κλάδο ξύλου και φελλού (19,4% έναντι 6,0%), ειδίκευση που εξακολούθησε νά υφίσταται και τό 1973 αν και με ελαφρά πτωτική τάση (17,0% έναντι 5,7%), ενώ αύξηση παρατηρήθηκε στον κλάδο ύφαντικών βιομηχανιών (20,5% έναντι 12,3%). Έξαφάνιση ειδίκευσης παρατηρήθηκε στους κλάδους ειδών ένδυσεως-ύποδήσεως, κατασκευής τελικών προϊόντων εκ μετάλλου και μεταφορικών μέσων και ελαφρά μείωση στον κλάδο προϊόντων από μη μεταλλικά ορυκτά.

Δέν θά ήταν σκόπιμο στο πλαίσιο του σύντομου αυτού κειμένου νά προχωρήσουμε σε άνάλυση της ειδίκευσης κατά κλάδο τριψήφιο κωδικού.

4. Βασικά προβλήματα

Ένα καθοριστικό γιά τήν παραγωγικότητα του τομέα στοιχείο αναφέρεται στο μέγεθος των βιομηχανικών καταστημάτων κατά νομό με κριτήριο τήν απασχόληση. Η εξέλικτική λοιπόν τάση του πύο πάνω δείκτη εμφανίζεται ως εξής:

NOMOI	1963	1973	1978	Ποσοστιαία αύξηση 1963 - 1978
Καρδίτσας	1,9	2,3	2,6	37%
Λάρισας	2,8	4,4	5,2	8%
Μαγνησίας	3,9	4,4	6,1	56%
Τρικάλων	2,4	3,1	3,4	42%

Είναι εμφανές λοιπόν τό μικρό μέσο μέγεθος των καταστημάτων πού, παρά τή σημαντική αύξηση του μέσου μεγέθους κατά τήν τελευταία 15ετία, εξακολουθούσε νά βρίσκεται τό 1978 στο επίπεδο των 4,7 απασχολουμένων ανά κατάστημα στο σύνολο τής Θεσσαλίας. Τό φαινόμενο άλλωστε αυτό εξηγεί σέ μεγάλο βαθμό και γιά ενόητους λόγους τή σχετικά χαμηλή παραγωγικότητα τής μεταποιητικής δραστηριότητας στην περιφέρεια. Άς σημειωθεί πάντως ότι και σέ σύνολο χώρας παρατηρείται ή ίδια διαρθρωτική αδυναμία μιά και ό μέσος δείκτης απασχολούμενων ανά κατάστημα ήταν μόλις 3,8 τό 1963, γιά νά περάσει στο 4,8 τό 1973 και νά ξεπεράσει τό 5 μόλις πρόσφατα. Άς σημειωθεί ακόμη ότι από τους 54 νομούς τής χώρας μόνο 4 τό 1963 και 7 τό 1973 είχαν μέσο κατάστημα μεγαλύτερο των 5 απασχολούμενων.

Στήν ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα στή Θεσσαλία παρουσιάζονται δύο ακόμη βασικά προβλήματα: ή κατανομή των βιομηχανικών μονάδων μέσα στο χώρο και ή διάθεση των βιομηχανικών αποβλήτων. Οί μεγάλες βιομηχανικές μονάδες συγκεντρώνονται κατά πρώτο λόγο στο Βόλο και κατά δεύτερο λόγο στή Λάρισα ενώ τά Τρίκαλα, ή Καρδίτσα και οί μεγάλες κομποπόλεις δέν συμμετέχουν. Παράλληλα, ό Παγασητικός κόλπος και ό Πηνειός ποταμός έχουν εξαντλήσει τίς δυνατότητές τους γιά ύποδοξη αποβλήτων, και συνεπώς δέν πρέπει νά εγκατασταθούν άλλες ρυπαίνουσες βιομηχανικές μονάδες, εφόσον άστικά, βιομηχανικά και άλλα απόβλητα παροχετεύονται χωρίς έπαρκή καθαρισμό.

Ειδικά δέ από τίς ύδροβόρες βιομηχανίες τής Λάρισας (ζάχαρη, τοματοπολτός, χαρτόμαζα κ.λπ.) απορρίπτονται ιδιαίτερα ρυπαντικά λύματα, πού σέ συνδυασμό μέ τά διαρκώς αυξανόμενα άστικά λύματα, τήν απόπλυση μεγάλων ποσοτήτων λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων και τή διαρκή ελάττωση των ρεόντων ύδάτων του Πηνειού, δημιουργούν μιά συνεχή αύξηση του BOD και έπομένως ένα οικολογικό πρόβλημα πρώτης τάξεως. Επίσης τρεις τουλάχιστον μεγάλες βιομηχανίες στο νομό Μαγνησίας σκορπίζουν στον άερα μεγάλες ποσότητες σιδηροσκουριάς και τσιμεντόσκονης μέ δυσμενέστατες επιπτώσεις στο περιβάλλον τής περιοχής ενώ και αυτή ακόμη ή ύδρευση τής βιομηχανικής περιοχής του Βόλου δέν συνοδεύθηκε από βιολογικό καθαρισμό των λυμάτων. Έτσι και ή ύδρευση τής αντίστοιχης περιοχής στα όρια τής κοινότητας Μακρυχωρίου του νομού Λαρίσης δημιουργεί εύλογα έρωτηματικά σ' ό,τι άφορά τήν αντιμετώπιση του προβλήματος τής ρύπανσης του

θεσσαλικού πεδίου. Πάντως είναι αξιοσημείωση μιά κάποια συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων από τό θεσσαλικό λαό και τους εκπροσώπους του, τουλάχιστον τήν τελευταία 2ετία. Οί ευρείες λαϊκές κινητοποιήσεις κατά τής εγκατάστασης του Διυλιστηρίου Πλοίων στον Άλμυρό κατέδειξαν τον ενεργό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή τοπική αυτοδιοίκηση και άλλοι φορείς (όπως π.χ. τά Έπιμελητήρια) στή διαδικασία λήψης αποφάσεων πού σέ τελευταία άνάλυση καθορίζουν άμεσα τό αναπτυξιακό μοντέλο και έμμεσα τήν ποιότητα ζωής σέ μιά περιφέρεια.

Τά λοιπά βασικά προβλήματα του τομέα στην περιφέρεια σχετίζονται κυρίως μέ μιά ύποεπενδυτικότητα πού είναι όμως χαρακτηριστική τής όλης αναπτυξιακής μας δομής και του καταναλωτικού-μεταπρατικού προτύπου πού εμφανίζει ή ελληνική οικονομία. Οί επενδύσεις στις οικοδομές και στα παραθαλάσσια οικόπεδα απορροφούν σημαντικό μέρος τής αποταμίευσης ενώ ό πληθωρισμός έχει επιτείνει τά παρασιτικά φαινόμενα, πού πάντως βρίσκονται σέ έξαρση στην πρωτεύουσα. Άς σημειωθεί ακόμη ότι τά φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν τήν ελληνική βιομηχανία στο σύνολό της, όπως τό μικρό μέγεθος των μονάδων, ό οικογενειακός τους χαρακτήρας, τό χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο και ή ειδικεισή τους κυρίως σέ καταναλωτικούς κλάδους, άπαντώνται και στή Θεσσαλία σέ μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό.

5. Η μεταποιητική δραστηριότητα στις προ-όλμηματικές περιοχές τής Θεσσαλίας

Οί προβληματικές περιοχές τής Θεσσαλίας έχουν έκταση 8 έκ. στρεμμάτων περίπου και καταλαμβάνουν τό 55,3% τής συνολικής έκτασης τής περιφέρειας έναντι 50,5% του μέσου όρου τής Ελλάδας (έκτίμηση Έπιμελησίας Περιφερειακής Άναπτύξεως Θεσσαλίας).

Δέν θά ήθελα νά έπεκταθώ στα βασικά χαρακτηριστικά πού αποδεικνύουν τον προβληματικό χαρακτήρα των όρεινων αυτών περιοχών. Πρέπει πάντως νά σημειωθεί ότι είναι κυρίως ή έλλειψη σοβαρής μεταποιητικής δραστηριότητας στις περιοχές αυτές πού δημιουργεί τά δξύτατα πληθυσμιακά προβλήματα ενώ εξάλλου ή έξορμητική δραστηριότητα των προβληματικών περιοχών είναι ουσιαστικά άνυπαρκτη και ή βιομηχανική έξαιρετικά περιορισμένη.

Στό σύνολο των προβληματικών περιοχών βρίσκονταν, τό 1973, περίπου 1900 βιομηχανικά και βιοτεχνικά καταστήματα (23% του συνόλου Θεσσαλίας) πού απασχολούσαν 3.600 περίπου άτομα (14,8% τής Θεσσαλίας), άντιστοιχούσαν δηλαδή λιγότερα από 2 άτομα ανά κατάστημα. Ειδικότερα δέ στην περιοχή τής Αργιθέας του Ν. Καρδίτσας, πού άποτελεί τό προβληματικότερο ίσως τμήμα τής Θεσσαλίας, ύπήρχαν πρό 2ετίας 260 περίπου βιοτεχνικά και βιομηχανικά καταστήματα μέ 320 απασχολούμενους. Άντίστοιχα, στην προβληματική περιοχή του νομού Τρικάλων πού κατέχει σημαντικά μεγαλύτερη έκταση (τά 2/3 περίπου τής έκτάσεως του νομού) λειτουργούσαν τήν ίδια έποχή περί τά 380 καταστήματα μέ 750 περίπου απασχολούμενους. Τέλος, στην έπαρχία Έλασσόνας του νομού Λαρίσης, πού τό μεγαλύτερο μέρος της είναι έντονα προβληματικό, τό 1978

λειτουργούσαν 561 καταστήματα με 1.000 περίπου απασχολούμενους. Χαρακτηριστικό για την τελευταία περίληψη είναι ότι η εγκατεστημένη ισχύς στο σύνολο της επαρχίας (πού σημειώτεον έχει έκταση μεγαλύτερη από 12 νομούς της χώρας) ήταν τό ίδιο έτος μόνο 2.843 PS και η συνολική αξία του επενδυσμένου κεφαλαίου δέν ξεπερνούσε τά 220 εκατ. δρχ. 'Ας σημειωθεί ακόμη ότι καμία από τίς πλώ πάνω επιχειρήσεις δέν απασχολούσε περισσότερα από 30 άτομα ενώ μία και μοναδική μονάδα απασχολούσε 25 άτομα. Τέλος τό 61% τών μονάδων της επαρχίας ήταν της τάξεως τών 0,1-5 PS και διέθετε λιγότερο από τό 10% της εγκατεστημένης ισχύος.

6. 'Η 'Αναπτυξιακή Πολιτική και τά αποτελέσματα της

'Η βιομηχανική ανάπτυξη στη Θεσσαλία μέχρι τό 1971 ύποστηριζόταν από τά κίνητρα ανάπτυξεως της επαρχιακής βιομηχανίας πού ίσχυαν αδιαφοροποίητα για όλη τή χώρα εκτός απ' τήν 'Αθήνα. 'Από τό έτος 1971, πού τίθεται σέ εφαρμογή τό Ν.Δ. 1078, ή Θεσσαλία ύπάγεται στην Γ' περιοχή κινήτρων. Μέ τό νόμο δέ 849 οί νομοί Λάρισας και Μαγνησίας ύπάγονται στην ύποπεριοχή Γα και οί νομοί Τρικάλων-Καρδίτσας στην ύποπεριοχή Γδ. 'Από τήν εξέταση τών άδειών λειτουργίας νέων βιομηχανιών έχει προκύψει ότι μόνο ένμέρει ή ανάπτυξη της περιφέρειας μπορεί ν' άποδοθεί στα κίνητρα. 'Η πολυνομία, οί γραφειοκρατικές διαδικασίες και ή τάση για ύπερσυγκέντρωση στην 'Αθήνα δέν επέτρεψαν τήν εφαρμογή αποτελεσματικής πολιτικής για τήν άποκέντρωση τών ιδιωτικών επενδύσεων. Δέν θά πρέπει πάντως νά άγνοηθεί ή σημαντική ανάπτυξη της περιφέρειας σέ σχετικούς δείκτες, ανάπτυξη πού έχει ήδη τονισθεί. 'Ετσι, τά βιομηχανικά καταστήματα 10 απασχολούμενων και άνω στη Θεσσαλία, από 264 τό 1963 αύξήθηκαν σέ 381 τό 1973 ενώ αντίστοιχα ή απασχόληση από 9.483 άτομα αύξήθηκε σέ 15.518 μέσα στη 10ετία. Ειδικότερα ή συμμετοχή τών νομών Λάρισας και Μαγνησίας στο σύνολο της Θεσσαλίας σέ ό,τι άφορά τά καταστήματα, από 75,4% τό 1963 αύξήθηκε σέ 76,1% τό 1973, ενώ αντίστοιχα σ' ό,τι άφορά τήν απασχόληση, από 86,2% τό 1963 μειώθηκε σέ 85,7% τό 1973. 'Επίδραση πάντως στην ανάπτυξη της περιφέρειας είχαν και ή γεωγραφική θέση της, οί διαπεριφερειακές και έθνικές συνδέσεις της, ή συνεχής διεύθυνση και μεγέθυνση του τομέα γεωργίας και συνακόλουθα τών τομέων κατοικίας και κατασκευών. 'Επιπλέον για τή Λάρισα και τό Βόλο επέδρασαν ή άμεση σύνδεση με ένθικά δίκτυα μεταφορών, ή μεγάλη σχετικά συγκέντρωση πληθυσμού και άστικής ύποδομής και, ειδικότερα για τό Βόλο, ή βιομηχανική παράδοση και ειδίκευση και από τό 1970 ή λειτουργία της βιομηχανικής περιοχής. Τά επιπλέον αυτά πλεονεκτήματα εξηγούν και τήν άσύμμετρη κατανομή της βιομηχανικής ανάπτυξης μέσα στην περιφέρεια.

7. Προοπτικές και δυνατότητες

Στήν περιφέρεια Θεσσαλίας εκτιμάται ότι ύπάρχει εργατικό δυναμικό πού είτε ύποαπασχολείται στον πρωτογενή τομέα είτε απασχολείται σέ κλάδους χαμηλής παραγωγικότητας στο δευτερογενή και τριτο-

γενή, και, κατά συνέπεια, προσφέρεται για τήν εφαρμογή προγραμμάτων έντάσεως του πρωτογενούς τομέα και προγραμμάτων επενδύσεων στον δευτερογενή και τριτογενή.

Ειδικότερα, στον πρωτογενή τομέα εκτιμάται ότι ύπάρχουν 19,7 χιλ. άτομα ηλικίας 15 έως 64 ετών πού πραγματοποιούν κάτω από 140 ήμερομίσθια τό χρόνο κατά μέσο όρο. 'Από τά άτομα αυτά 16,7 χιλ. άνήκουν σέ άγροτικά νοικοκυριά με μέγεθος κλήρου 1 ως 29 στρέμματα και από αυτά πάλι 11,3 χιλιάδες πραγματοποιούν 115 ως 140 ήμερομίσθια τό χρόνο ενώ 5,4 χιλ. πραγματοποιούν μόνο 70 ως 114.

'Υπολογίζεται ότι σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού τών παραπάνω κατηγοριών πού δέν είναι άπόλυτα άπαραίτητο για τήν άντιμετώπιση της ζήτησης αίχμης του πρωτογενούς τομέα θά μπορούσε νά αξιοποιηθεί στο πλαίσιο τών προγραμμάτων νέων απασχολήσεων στο δευτερογενή κυρίως τομέα. 'Εννοείται ότι ή άνελαστικότητα στη ζήτηση εργατικών χεριών είναι ένας ακόμη παράγοντας πού ένισχύει τήν ιδέα νά ιδρυθούν μονάδες κάθετης αξιοποίησης της πλεονάζουσας παραγωγής του γεωργικού τομέα, με φορείς τους συνεταιρισμούς και σέ άμεση σύνδεση με όμαδικές άγροτικές εκμεταλλεύσεις.

'Η κεντρική γεωγραφική θέση της Θεσσαλίας, ή προοπτική αύξησης του όγκου και της ποικιλίας τών παραγομένων γεωργικών προϊόντων, ή παράδοση του Βόλου σέ μηχανολογικούς κλάδους, ή προοπτική ανάπτυξης τών μεταφορών Βόλου-Μ. 'Ανατολής και τέλος, ή ύπό ίδρυση βιομηχανική περιοχή της Λάρισας αποτελούν στοιχεία πού προδικάζουν εύνοικά τή γενικότερη βιομηχανική ανάπτυξη της περιφέρειας.

Καλές προοπτικές ανάπτυξης παρουσιάζουν γενικά οί κλάδοι πού έχουν σχέση με τήν έπεξεργασία προϊόντων του πρωτογενούς τομέα, και ειδικότερα ή έπεξεργασία γάλακτος, ή παραγωγή ζωοκομικών προϊόντων, ή έπεξεργασία, συντήρηση και συσκευασία όπωροκηπευτικών, ή έπεξεργασία δάμβακος, ελαιών και ξύλου. 'Ικανοποιητικές προοπτικές μπορεί επίσης νά έχει και ή κλωστοϋφαντουργία, με τήν προϋπόθεση όμως ότι θά δημιουργηθούν σύγχρονες - μεγάλες μονάδες και θά εξειδικευθούν στην παραγωγή ύψηλης ποιότητας προϊόντων. Δυνατότητες ανάπτυξης ύπάρχουν τέλος για τίς βιομηχανίες γεωργικών εργαλείων, μηχανημάτων και εγκαταστάσεων, μεταλλικών κατασκευών και μηχανολογικού εξοπλισμού.

Σ' ό,τι άφορά τίς προβληματικές περιοχές τά πράγματα είναι όπωσδήποτε λιγότερο ένθαρρυντικά. Μέ τό νέο νομοσχέδιο για τά κίνητρα πού εξαλείφει μεγάλο μέρος τών άδυναμιών της μέχρι σήμερα σχετικής νομοθεσίας, έπιτυγχάνεται άνάμεσα στα άλλα και ή διαφοροποίηση του ύψους τών ένισχύσεων μέσα στον ίδιο νομό, όπως π.χ. με τήν περίπτωση της επαρχίας 'Ελασσόνας και ή παραπέρα ένίσχυση τών περιοχών όπου εφαρμόζονται ειδικά προγράμματα με ένα επιπλέον ποσοστό της τάξεως του 10%. 'Ετσι ένθαρρύνεται ή εγκατάσταση μονάδων στις παρυφές τών όρεινων περιοχών. 'Ας σημειωθεί εδώ ότι πολλές από τίς βιομηχανίες και βιοτεχνίες πού σήμερα εγκαθίστανται στη Λάρισα και τό Βόλο είναι δυνατό νά σταθούν σέ μικρότερα άστικά κέντρα και κάτω από όρισμένες προϋποθέσεις σ' όλα τά κεφαλοχώρια της περιφέρειας (Μουζάκι - Πύλη - Φαρκαδόνα - Νεοχώρι - Σοφάδες - 'Αργαλαστή κ.λπ.).

'Επιγραμματικά θά λέγαμε ότι στη βιομηχανία θά

πρέπει να ενθαρρυνθεί ή εγκατάσταση μονάδων που: α) δεν είναι δυνατή ή λειτουργία τους σε λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, β) συνδέονται με τον γεωργικό τομέα, τους ήδη αναπτυγμένους βιομηχανικούς κλάδους και τους τομείς κατοικίας και κατασκευών της Θεσσαλίας, και γ) δεν έχουν απόβλητα ή στις οποίες έχει εξασφαλιστεί ή διάθεση των αποβλήτων. Παράλληλα πρέπει να επιδιωχθεί η ολοκλήρωση της βιομηχανικής περιοχής της Λάρισας, ή δημιουργία βιομηχανικής περιοχής στον άξονα Τρικάλων-Καρδίτσας και ο όρισμός βιομηχανικών ζωνών στα μικρότερα αστικά κέντρα.

Σάν επίλογος

Τό 1933 είχε πραγματοποιηθεί στο Σικάγο μία παγκόσμια έκθεση που αναφερόταν στη συμβολή της τεχνολογίας και της εκβιομηχάνισης στην ανθρώπινη ευημερία. Όπως ήταν τότε της μόδας και όπως συνέχισε να είναι για πολλές δεκαετίες, οι οργανωτές πίστευαν ότι η πρόοδος είναι συνώνυμη με τη βιομηχανική ανάπτυξη υποστηρίζοντας ένα ιδιότυπο ουμανισμό με τη σύνθημα «*ή επιστήμη βρίσκει, ή βιομηχανία εφαρμόζει, ο άνθρωπος συμμορφώνεται, τα άτομα, φυλές ολόκληρες εθνογραμμίζονται με την επιστήμη και τη βιομηχανία*». ⁷ Ανεξάρτητα από την ιστορική σημασία του απλοϊκού αυτού «πιστεύω», μπορούμε έτσι να εξασφαλίσουμε ένα σημείο αναφοράς απ' όπου θα δούμε ξεκάθαρα τις διαφορές που έχουν επέλθει στην νοοτροπία μας μέσα στις πέντε τελευταίες δεκαετίες. Τώρα πιά τό κράτος προνοίας φαίνεται όλο και λιγότερο ικανό να υπερασπισθεί τον επερχόμενο παράδεισο, τον βασισμένο στη διαρκώς εντεινόμενη βιομηχανική υπερπαραγωγή που υπόσχονταν οι διοργανωτές της εκθέσεως μιά και ή ανεργειακή και ή περιβαλλοντική κρίση, ο υπερπληθυσμός και ή ανεργία σε παγκόσμιο επίπεδο θέτουν σε σκληρή δοκιμασία την έννοια της προόδου που κυριαρχούσε στη σκέψη μας από τη Γαλλική Έπανά-

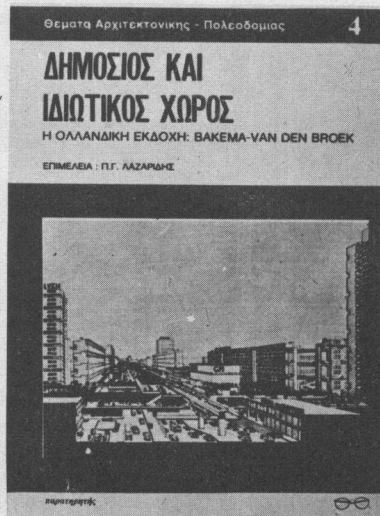
σταση μέχρι πρόσφατα. Έτσι ο εξανθρωπισμός της τεχνολογίας και της όλης διαδικασίας παραγωγής απασχολεί ένα συνεχώς διευρυνόμενο κύκλο ανθρώπων που έχουν συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που κλείνει μέσα της ή υπερβολική, αλόγιστη και απειθαρχητή βιομηχανική ανάπτυξη και ή σπατάλη των φυσικών πόρων.

Χωρίς να καταφεύγουμε σε γενικολογίες πιστεύουμε πως ή Θεσσαλία θα πρέπει να συνεχίσει τό δρόμο της προς μιά ήπια εκβιομηχάνιση που θα βρίσκεται σε άρμονία με τον ντόπιο τρόπο ζωής, τις παραδόσεις της και - κυρίως - τις πρώτες ύλες της. Η κατεύθυνση που πρόσφατα ακολουθεί ή Πολιτεία σ' ό,τι αφορά την περιφερειοποίηση της βιομηχανικής δραστηριότητας είναι βασικά σωστή μόνο που αυτή ή αναγκαιότητα συνειδητοποιήθηκε κάπως αργά απ' όλους τους υπεύθυνους φορείς, με όλα τά γνωστά επακόλουθα.

Πάντως είναι ακόμη καιρός να αγωνισθούμε ώστε οι μηχανισμοί διάχυσης της ανάπτυξης από τό κέντρο προς την περιφέρεια να πάρουν πιά μιά ουσιαστική υπόσταση. Ο νέος νόμος για τά κίνητρα, ή επιδότηση γεωργικών βιομηχανιών από τό Π.Δ. Έπενδύσεων και τά Ευρωπαϊκά Ταμεία, ή προσπάθεια να δημιουργηθούν συλλογικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις κάθετης αξιοποίησης των προϊόντων της πρωτογενούς παραγωγής αποτελούν κατ' αρχήν δήματα προς τή σωστή κατεύθυνση. Έτσι ή Θεσσαλία με τον όγκο και την ποικιλία της παραγωγής της, τή θέση της στον άξονα ανάπτυξης της χώρας, τήν ήδη κεκτημένη της ταχύτητα στον τομέα της εκβιομηχάνισης μπορεί ν' αποτελέσει τήν υγιέστερη περιφέρεια της χώρας με αναπτυξιακά ή μη κριτήρια.

7. Δές Ρ. Ντυπό: «Βιομηχανική ανάπτυξη και περιβάλλον», *Διάλογος*, άρ. 21. Επίσης Λ. Λουλούδη «Έν Όνόματι του Οικολογικού Άντιλόγου», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 7.

Κυκλοφόρησαν από τις εκδόσεις ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ

Έκδοτικός οίκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Πρ. Κορομηλά 38, τηλ. 264-958 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΤΟΥΜΠΝΕΡ ΛΕΙΨΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΛΑΣΙΚΟΙ

Σπουδαιότατη προσφορά των εκδόσεων ΠΑΠΑΔΗΜΑ προς τό αναγνωστικό κοινό τής χώρας, ή γνωστή σειρά των 'Αρχαίων συγγραφέων ΤΟΥΜΠΝΕΡ-ΛΕΙΨΙΑΣ.

Πρόκειται για τίς μεγάλες εκδόσεις (καί τελευταίες χρονικά), πού περιέχουν τό αρχαίο κείμενο καί πλούσιο κριτικό υπόμνημα. ΟΜΗΡΟΣ, ΗΡΟΔΟΤΟΣ, ΘΟΥΚΙΔΙΔΗΣ, ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ, ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, ΛΥΣΙΑΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, ΣΟΦΟΚΛΗΣ, ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, ΑΙΣΧΥΛΟΣ, ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ σέ καλαίσθητη επανέκδοση καί βιβλιοδετική μέριμνα, προσφέρονται κατά 80% φθηνότερα από τίς αντίστοιχες εκδόσεις του έξωτερικού.

'Η πρώτη σειρά των εκδόσεων ΤΟΥΜΠΝΕΡ-ΛΕΙΨΙΑΣ, συμπεριλαμβάνει 24 πολύτιμους τόμους —σπάνιο άπόκτημα τής πνευματικής μας κληρονομιάς.

Εκδόσεις ΠΑΠΑΔΗΜΑ
Εκδόσεις ποιότητας.

Ίπποκράτους 8, Τηλ. 36.27.318, Αθήνα —143

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΝΗΜΗ
'Ακαδημίας 77 - 1ος όρ., Τηλ.
3600808 - ΑΘΗΝΑ

Δύο σημαντικά βιβλία
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥ-
ΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ ΓΑΛΛΙΑΣ

Μόλις κυκλοφόρησε ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Οί σχέσεις άντρών-γυναικών, ή άντρική κυριαρχία • τό δικαίωμα στή δουλειά • ή γυναικεία εργατική δύναμη • ή δουλειά του νοικοκυριού • ή γυναικεία σεξουαλικότητα • ή αναπαραγωγή των κοινωνικών μοντέλων αναφορικά μέ τά φύλα • ή σεξιστική ιδεολογία • ό βιασμός • στή Θεσσαλία ή πώς ή έξουσία ξεφεύγει από τίς γυναίκες κ.λ.π.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Δουλειά καί καθημερινή ζωή • σεξουαλική ζωή καί προβλήματα τής οικογένειας • γιατί ή κουλτούρα; • θέση των έπιστημόνων στήν κοινωνία • ύπάρχει επαναστατική ήθική;

Συλλογικά έργα, γραμμένα από δεκάδες Γάλλους καί άλλων εθνικοτήτων πανεπιστημιακούς (βιολόγους), ψυχαναλυτές, κοινωνιολόγους, φιλόσοφους κ.λπ.

αεροστάτο
μόλις βραδυάζει

χώρος
ζωής

σίνα 50κ αναγνωστοπούλου

ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΟΥΣ ΠΟΥ ΠΡΟΤΙΜΟΥΝ
ΤΑ ΚΑΥΤΑ ΔΙΣΚΟΠΟΛΕΙΑ,
ΥΠΑΡΧΕΙ ΤΟ...

POP-11

ΣΚΟΠΙΑ 150
ΚΟΛΟΝΑΚΙ
36 30 868

ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ

ΘΑ ΒΡΗΤΕ:
είδικα τμήματα δίσκων εισαγωγής

ROCK new wave
jazz punk
soul ROCK 'N' ROLL
reggae • BLUES •

• επίσης: **ΕΙΔΙΚΟ ΤΜΗΜΑ:**
ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΑ
ΑΡΑΒΙΚΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΟΧΕΙΣΙΣ: **αυθεντικά** **μικρασιατικά**
«sphinx» • ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΖΑΖ

ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΣΤΟΥ ΜΠΑΡΑΚΟΥ' [3]
□ "Τώρα, 7 κανάλια κομπάρτα" □ Ο ΝΕΟΣ ΔΙΣΚΟΣ ΤΖΑΖ των:
□ **ΑΛΕΞΙΟΥ ΤΡΑΝΤΑΛΙΔΗ** □
□ **ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ-ΖΩΗ** □

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΝΕΟ POP-11 ΜΕ ΚΑΦΕ ΚΑΙ ΤΙΣ!

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 8 84-41-484
Πλατεία 100 Μαιευτήριου Έλενας (έναντι από το γηπέδο του Π.Α.Ο.) στους ΑΜΠΕΛΟΚΥΤΟΥΣ

ΠΑΛΗΝ ΧΩΜΑΡΙΚΗ-ΛΙΑΜΚΗ

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΑΝΩΤΑΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ

Μπορεί να υπάρξει ένας πολιτικός διάλογος για την κρίση στο Πανεπιστήμιο; Μπορεί να υπάρξει μία αναζήτηση που θα συνδέει τις αλλαγές που θεωρούνται αναγκαίες και προοδευτικές για το Πανεπιστήμιο με τη γενικότερη στρατηγική της σοσιαλιστικής αλλαγής; Οί δυνάμεις της ανανεωτικής άριστερας, ιδιαίτερα εκείνες που δρουν στον πανεπιστημιακό χώρο δεν μπορούν ν' αγνοήσουν την πρόκληση που ὀρθώνουν τά ἄλλα και συσσωρευμένα προβλήματα. Ὁ Πολίτης, θέλοντας νά συμβάλει σ' αὐτή τήν αναγκαία αναζήτηση, μέ ἀφορμή τόν κυοφορούμενο Νόμο-πλαίσιο δημοσίευσε στό προηγούμενο τεύχος του (ἀριθ. 39) τό κείμενο τῶν Μοροπούλου, Γέραλη καί Μπαλτά. Σέ τοῦτο τό τεύχος συνεχίζουμε μέ τή συμβολή τῆς Ἄννης Βρυχέα - Κώστα Γαβρόγλου καί Λεωνίδα Λουλούδη.

Γιά τό ἑλληνικό Πανεπιστήμιο σήμερα

– κάποινα νέα ἐρωτήματα –

γράφουν: Ἄννη Βρυχέα,
Κώστας Γαβρόγλου

Α. Εἰσαγωγή

«Γιά ἕνα πολιτικό διάλογο γύρω ἀπό τό νόμο-πλαίσιο» εἶναι τό θέμα τῆς συζήτησης πού ἀνοίξει ὁ Πολίτης (τεύχ. 38) μέ τό κείμενο τοῦ Α. Μπαλτά.

Καί μιάς καί οἱ ἔννοιες καί οἱ πιά κλασικές ἔχουν ἀδειάσει ἀπό μονοσήμαντο περιεχόμενο ἔτσι πού ταλαιπωροῦνται συνηματολογικά, ἐπιβάλλεται κατ' ἀρχήν ὁ ἐπαναπροσδιορισμός τους. Ἀπό τήν ἀριστερά τουλάχιστον, τήν ἀνανεωτική αὐτή πού ὑπάρχει, ἀνησυχεῖ ἀκόμη καί ἀναρωτιέται.

- Τί σημαίνει λοιπόν οὐσιαστική πολιτική συζήτηση γιά τό πανεπιστήμιο;
- Τί ἀντιπροσωπεύει ἕνας νόμος - πλαίσιο; Καί τί σημαίνει πολιτική συζήτηση γιά τό ν.-π.; Στήν Ἑλλάδα ΣΗΜΕΡΑ;

Ἡ σύνδεση πανεπιστημίου καί κοινωνίας καί τό ἀνοίγμα στή διερεύνηση τοῦ κοινωνικοῦ ρόλου τοῦ πανεπιστημίου ἐνώ παραμένουν ζητήματα ἀνοικτά, δέν προφύλαξαν ἐνώ τέθηκαν κι ἀπ' τήν παραδοσιακή ἀριστερά ἱστορικά τά πανεπιστημιακό κίνημα ἀπό τό νά ἀντιπαραθέτει μονότονα «ἕνα πανεπιστήμιο γιά τό λαό καί τόν τόπο» πού θάρθει μέ τήν ἀλλαγή καί θά ἀντικαταστήσει αὐτόματα αὐτό πού ὑπάρχει, τό «ἀστικό». Ἀνοιχτό ζήτημα ἄρα γιά τήν ἀνανεωτική ἀριστερά ΚΑΙ ὁ τρόπος πού θέτει τά ἐρωτήματα ὥστε νά δημιουργήσει ἐκείνους τούς ὅρους στήν πολιτική συζήτηση πού δημιουργοῦν καί ἐμπνέουν μιά προοπτική.

– Γιατί ἐνώ ἡ γνώση τῆς «διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς τοῦ νεοελληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ καί ἡ λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας» ἐπιβάλλεται νά βαθαίνει καθῶς ὀλοκληρώνεται, τήν ἴδια στιγμή ἐπιβάλλονται τολμηρές τομές στήν μαρξιστική μεθοδολογία πού θά ἱεραρχήσουν κάποια ἐρωτήματα πού ἀπαιτοῦν πιά ἐπεξεργασμένες ἀπαντήσεις.

– Γιατί ἐνώ ἡ ὀλοκλήρωση τῆς θεωρίας συνολικά παραμένει τό ζητούμενο, τό πανεπιστημιακό κίνημα ἀναδεικνύει ἐρωτήματα πού δέ μπορεῖ παρά νά ἀξιολογηθοῦν πρωτεύοντα γιά τό βάθεμα τῆς θεωρίας ἀπό τήν εὐαισθητοποιημένη πολιτικά σέ τέτοια ἐρεθίσματα ἀριστερά.

– Τέλος διαφοροποιεῖται ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά, γιὰ τή στιγμή πού συντελοῦνται κάποιες αλλαγές θέτει καινούρια ἐρωτήματα πού ἀμφισβητοῦν τίς ὑπάρχουσες δομές καί σχέσεις χαράζοντας μιά καθημερινή συνεχῆ ἐπίπονη προοπτική.

1. Ἐνα πρῶτο ἐρώτημα ἄρα «πῶς διαφοροποιεῖται ἡ ἀνανεωτική ἀριστερά στόν τρόπο πού ἀνοίγει τόν πολιτικό διάλογο» πέρα ἀναντίρρητα ἀπό τό σημαντικό γεγονός ὅτι τόν ἀνοίγει.

2. Τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο, βασικός μηχανισμός ἀναπαραγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, βρίσκεται σέ

ο σχετική αντίστοιχία με την οικονομική δομή και ιδεολογικές απαιτήσεις της άρχουσας τάξης στη χώρα μας και συνολικά ανταποκρίνεται στο είδος ανάπτυξης που επιβλήθηκε από τις κυβερνήσεις της δεξιάς όλα τα τελευταία χρόνια. Ξεκινώντας όμως από τη θέση ότι η κοινωνία μας είναι μία ταξική κοινωνία και ότι στο πανεπιστήμιο αντανακλάται ο συσχετισμός των ευρύτερων κοινωνικών δυνάμεων επιβάλλεται να ιεραρχήσουμε:

- Ποιά η παρέμβαση της άριστερας στη διαμόρφωση του πανεπιστημίου; Είναι μία γνώση που πρέπει να αποκτηθεί και μία κριτική που συνολικά μένει να γίνει, όσο κι όδυνηρή όταν είναι, της άριστερας για την άριστερά. Ίδιαίτερο βάρος άρα στην αναγνώριση του ρόλου της άριστερας ιστορικά μέσα στο πανεπιστήμιο όσο και έξω από το πανεπιστήμιο για τα ένδοξο-πανεπιστημιακά. Ρόλος που μπορεί να ερμηνευτεί μόνο αν συνδεθεί με τη στρατηγική αντίληψη που επικρατούσε για τη σοσιαλιστική αλλαγή, την ενιαία μέχρι το 1968, και την διαφοροτική που εκφράστηκε με τη διάσπαση του κομμουνιστικού κόμματος το 68. Τι τό καινούριο έφερε η διάσπαση του 68, η διαφοροτική στρατηγική αντίληψη για τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό πάνω στα ζητήματα του πανεπιστημίου; Κι αν οι κατευθύνσεις στο περιεχόμενο σπουδών και έρευνας δεν έχουν επί της ουσίας συνολικά τεθεί γιατί η συγκεκριμένη μεταπρατική ελληνική κοινωνία δεν χρειάζεται κάποιον επαναπροσδιορισμό τους;

- Γιατί οι ευρύτεροι κοινωνικοί αγώνες δεν έκαναν υπόθεσή τους τά προβλήματα της Α.Ε. και έρευνας ή αλλιώς, δεν διεκδίκησαν μία ΓΝΩΣΗ στην υπηρεσία τους; Μέθρους μαζικό κινήματος, σε μία τέτοια περίπτωση, τά ουσιαστικά ζητήματα του πανεπιστημίου θα είχαν τουλάχιστον τεθεί. Ίδιαίτερο βάρος άρα στη σύνδεση (ή στην άνυπαρξία σύνδεσης) του ευρύτερου λαϊκού κινήματος με τό πανεπιστημιακό κίνημα, ενώ τό αντίστροφο επιχειρείται στη συνθηματολογία.

- Ίδιαίτερο βάρος επίσης στα χαρακτηριστικά του ελληνικού πανεπιστημίου που ενώ διαμορφώθηκαν ιστορικά αποτέλεσμα των συγκεκριμένων οικονομικών, πολιτικών, ιδεολογικών, πολιτιστικών συνθηκών αποτελούν σήμερα την ύπαρκτή ελληνικότητά του.

Η γνώση του μπορεί και μόνο να ερμηνεύσει πολύπλευρα την άκριτη διάσταση κάθε συγκυρίας, να δώσει τη δυνατότητα της επίκαιρης παρέμβασης.

3. Άς ξαναγυρίσουμε όμως στο νόμο-πλαίσιο. Τι σημαίνει ένας νόμος για τό πανεπιστήμιο, στην Ελλάδα, σήμερα, πέρα από τη νομική του διάσταση; Έπιλογή της Δεξιάς; Έκσυγχρονισμός; Στρατηγικός ή τακτικός στόχος της άριστερας; Ο έκδηλοκρατισμός της άριστερας;

Είναι μία οργανωτική ρύθμιση κάποιων ένδοξο-πανεπιστημιακών σχέσεων και αντιθέσεων; Είναι περισσότερη δημοκρατία; ή περισσότερη τεχνοκρατία; Είναι κατάκτηση του κινήματος ή ένσωμάτωση;

Τό σίγουρο: Ένα Πανεπιστήμιο που εκτός των άλλων λειτουργεί μ' ένα νόμο του 1932. Κάποιες αλλαγές δεν μπορεί παρά να γίνουν, δεν μπορεί παρά να αντανακλούν τό συσχετισμό δυνάμεων της συγκυρίας.

Άναντίρητα κάποια ερωτήματα άναδείχθηκαν από τό πανεπιστημιακό κίνημα. Τι σημαίνει έκσυγχρονισμός; Προωθεί ή δεξιά τόν έκσυγχρονισμό στα Πανεπιστήμια; Μέ ποιο τρόπο; Και τό κυριότερο:

Ποιά η άριστερή παρέμβαση - άπάντηση στους, έκσυγχρονισμούς της δεξιάς;

4. Κι άκόμα τη στιγμή που συντελούνται κάποιες αλλαγές ποιά είναι τά καινούρια ερωτήματα που θά πρέπει να θέσει ή άριστερά; Η άριστερά που εξακολουθεί να σκέφτεται και να ενδιαφέρεται όχι για τη μορφή των έκσυγχρονισμών άλλα για τούς όρους που δημιουργούν για την παραπέρα παρέμβαση του κινήματος.

Έτσι ο πολιτικός διάλογος σήμερα για τό νόμο-πλαίσιο και τό πανεπιστήμιο δεν μπορεί παρά να έχει άφetterία την κατάσταση του λαϊκού κινήματος έξω από τό πανεπιστήμιο, την γενικότερη κρίση της άριστερας σε μία προσπάθεια αυτογνωσίας, να καταγράφει σεμνά κι ελπιδοφόρα τά κάποια - ελάχιστα μηνύματα της άνανεωτικής άριστερας, αυτής που εξακολουθεί να μή συντρι-

βεται από τούς όγκόλιθους ΠΑΣΟΚ - ΚΚΕ, τό συντηρητισμό άλλά και από τά δικά της λάθη, να στηρίζεται στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού πανεπιστημίου για να ερμηνεύσει την συγκυρία, να θέτει τά καινούρια ερωτήματα στην προοπτική μιάς συνεχούς και βασανιστικής πορείας.

Διάχυτη είναι ή «αίσθηση» πώς μία νέα συγκυρία άρχίζει να χαρακτηρίζει τη λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου: οι σπουδές σήμερα - όσο κι αν έχει ξευτελιστεί αυτή ή διαπίστωση - βρίσκονται σ' ένα τεράστιο άδιέξοδο, οι διακηρύξεις για δημοκρατικά προγράμματα σπουδών, για τό «καλό του τόπου και του λαού» δεν προχώρησαν ούτε καν στις προσπάθειες διατύπωσης τους, όρισμένα δέ προγράμματα που σαφώς δεν ξεπερνούσαν τεχνοκρατικά όρια και είχαν τη συναίνεση και των τριών φορέων άπορρίφθηκαν από τό ύπουργείο, οι μεμονωμένες θετικές πρωτοβουλίες όρισμένων διδασκόντων, είτε ξέφτισαν, είτε παρέμειναν σ' ένα επίπεδο προβληματισμού που πιά δεν συγκινεί, ούτε συνεχίζουν να κάνουν «καλά» (κι αυτό είναι σημαντικό και παρήγορο σύνάμα) τό μάθημά τους. Έ άνεργία, άλλά ένδεχομένως από μία άποψη, πολύ σημαντικότερο, ή ύποαπασχόληση των νέων πτυχιούχων έχει πάρει, φαίνεται, άπελπιστικές διαστάσεις και αυτό είναι γνωστό στους φοιτητές από τά πρώτα χρόνια των σπουδών τους. Τό φοιτητικό κίνημα (μετά από τις καταλήψεις στο ΕΜΠ) ύπέστη την πρώτη του ουσιαστική ήττα και όχι μονάχα σε επίπεδο τακτικής: Η πλήρης άδυναμία του ΦΚ και του ΕΔΠ να παρέμβουν άποφασιστικά στις εξελίξεις για τό νόμο-πλαίσιο, ή αλλαγή γραμμής των συνδικαλιστών του ΠΑΣΟΚ και ή αντίληψη που έντονα καλλιεργείται ότι τώρα που ο πρωθυπουργός κ. Ράλλης και ο καθηγητής κ. Παπανδρέου άνέλαβαν προσωπικά την ύπόθεση της Άνώτατης Έκπαίδευσης, έμεις οι ύπόλοιποι θά πρέπει να τούς διευκολύνουμε, όλα αυτά, έξαφανίζουν και αυτά τά λίγα στοιχεία άυτονομίας και δημοκρατικών διαδικασιών που με τη φανατική έπιμονή των άνανεωτικών δυνάμεων είχαν κατακτηθεί στο ΦΚ και στο ΕΔΠ. Τέλος, δεν πρέπει να μάς άφήσουν άδιάφορους οι διαφοροποιήσεις στο καθηγητικό σώμα: για πρώτη φορά, ίσως, άρχισε να διαμορφώνεται μία μερίδα έπιστημονικά έπαρκής και έρευνητικά δραστήρια, χωρίς όμως άκόμη καμιά δική της άυτόνομη πολιτική λειτουργία. Παράλληλα οι - περιφέρηση - προσδευτικοί καθηγητές έπαψαν να παίζουν τόν όποιο ρόλο συλλογικά, ενώ στα πανεπιστήμια ρυθμιστές της καθημερινής λειτουργίας είναι οι άυταρχικοί καθηγητές άνεξάρτητα από τις γενικότερες πολιτικές και (δια)κομματικές τους τοποθετήσεις. Αυτή σε γενικές γραμμές είναι ή σημερινή συγκυρία στο πανεπιστήμιο: ένα σύνολο άδιεξόδων, στα όποια βέβαια πρέπει να προστεθούν τό προεκλογικό κλίμα και οι άβέβαιες για όλα τά κόμματα προεκλογικές εξελίξεις, οι άνακατατάξεις λόγω ΕΟΚ και οι νέες τάσεις στην οικονομική δραστηριότητα σαν άποτέλεσμα και της ένταξης άλλά και της μορφοποίησης παλαιών τάσεων στη δεξιά. Σ' αυτό τό πλαίσιο θά πρέπει να εκτιμήσουμε τις πιθανές εξελίξεις του νόμου-πλαίσιο.

Τό ζήτημα της σχέσης πανεπιστημίου-κοινωνίας, όπως έχει τονιστεί και σε προηγούμενα άρθρα εδώ, αποτελεί σήμερα τό κεντρικό ερώτημα στο όποιο καλείται ν' άπαντήσει ή άριστερά. Άντίθετα με τό κείμενο των Γεραλή, Μοροπούλου και Μπαλτά¹ θεωρούμε πώς τό ερώτημα αυτό έχει τεθεί άπ' όλους και άνεξάρτητα από τό αν οι άπαντήσεις είναι «λάθος», άνεπαρκείς ή συγκαλύπτουν διάφορες πτυχές του προβλήματος, έχουν δοθεί άπαντήσεις με βάση τις στρατηγικές έπιλογές κάθε κόμματος. Ο προβληματισμός λοιπόν των άνανεωτικών δυνάμεων δεν πρέπει να σηματοδοτείται άποκλειστικά και μόνο από τις άπαντήσεις στα ερωτήματα που ή άριστερά έθετε και θέτει σήμερα. Η παρέμβαση των άνανεωτικών δυνάμεων - άκόμη και στο χώρο της θεωρίας - πέρα από τις άπαντήσεις στα γνωστά και πραγματικά σοβαρά προβλήματα, και πέρα από τό ότι αυτές οι δυνάμεις θέτουν συνέχεια νέα ερωτήματα, χαρακτηρίζεται

καί από τόν τρόπο μέ τόν όποιο γίνεται δυνατή ή διατύπωση αυτών τών ερωτημάτων.

Τό πανεπιστημιακό κίνημα, ανεξάρτητα από τή θεωρία πού τό «καθοδηγεί», μέσα από τά λάθη του καί τίς νίκες του, ακόμη καί μέσα από τό γραφειοκρατικό τρόπο λειτουργίας του, αντιμετώπιζει καθημερινά καί καθημερινά αναδεικνύει νέες πτυχές πολλών προβλημάτων. Τά νέα ερωτήματα δέν «ξεπηδούν» απλά σάν αποτέλεσμα θεωρητικών αναζητήσεων αλλά αναδεικνύονται καί από τή διαδικασία κατανόησης εκείνων τών στοιχείων τής εμπειρίας του κινήματος πού ή συστηματικότητα τους συνθέτει τό πρόβλημα μέσα από τίς προσπάθειες αντιμετώπισης του.²

Αυτό διαφοροποιεί, νομίζουμε – όχι μονάχα μεθολογικά αλλά κυρίως – πολιτικά τήν έκφραση του προβληματισμού τών ανανεωτικών δυνάμεων. Ένδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί ή περίφημη «κατάργηση τής έδρας». Μετά τή μεταπολίτευση θεωρούσαμε – όλοι – πώς κάποια πρόταση πού έλεγε ότι «καταργείται ό θεσμός τής έδρας» μαζί μέ τόν όρισμό του τομέα, τόν ελάχιστο αριθμό καθηγητών πού θά έχει ό τομέας καί κάποιο ποσοστό συμμετοχής τών διαφόρων φορέων στα όργανα λήψης αποφάσεων, αποτελούσαν όλα τά στοιχεία πού θά οδηγούσαν στήν ουσιαστική κατάργηση τής έδρας. Καί άρα ό αγώνας ήταν γιά ένα «καλύτερο» όρισμό του τομέα μέ όσο γίνεται περισσότερους καθηγητές καί ΕΔΠ κατά τομέα, όσο γίνεται μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στους φοιτητές καί στο ΕΔΠ. Στή διάρκεια όμως αυτών τών αγώνων αναδείχθηκαν δύο άλλα ζητήματα θεμελιώδη γιά τήν αποτελεσματικότητα τής μακρόχρονης διαδικασίας κατάργησης τής έδρας: ή εξασφάλιση τής ισοτιμίας μεταξύ διαφορετικών μορφών διδασκαλίας (νά μήν έχουν οι «παραδόσεις» τόν προνομιακό ρόλο καί οι υπόλοιπες μορφές νά είναι βοηθητικές) καί ό τρόπος καθορισμού καί κατοχύρωσης (νομικής ή μή) του ειδικού γνωστικού περιεχομένου θέσεων του διδακτικού προσωπικού.

Ο διάλογος, λοιπόν, γιά τό πανεπιστήμιο θά πραγματοποιηθεί μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο άδιεξόδων από τή μία μεριά καί συνειδητοποίησης από τήν άλλη τών ανανεωτικών δυνάμεων τής άριστεράς πώς πρέπει νά ξαναθεθούν παλιά ερωτήματα καί νά διαμορφωθούν καί νά ιεραρχηθούν τά νέα πού άπορρέουν από τήν καθημερινή μας εμπειρία.

Β. Όρισμένες ιδιομορφίες του ελληνικού πανεπιστημίου

Η άπόπειρα νά προχωρήσει ουσιαστικά ή κατανόηση του ελληνικού πανεπιστημίου δέν έντάσσεται μονάχα στα πλαίσια τής δημιουργίας μιάς θεωρίας γιά τό ελληνικό πανεπιστήμιο ούτε καί στήν ολοκλήρωση κάποιας πού υπάρχει. Ούτε ό ρόλος τών θεωρητικών του κινήματος, ούτε καί ή εξέλιξη του «κινήματος», τών «κινητοποιήσεων», του «λαού» καί τής «εργατικής τάξης» μπορούν νά συμβάλουν στήν προσπάθεια τών ανανεωτικών δυνάμεων νά κατακτήσουν τήν άρθρωση ενός δικού τους λόγου μέσα από μιά πολιτική πρακτική πού στόχο της έχει τήν κατανόηση τής πραγματικότητας – καί συγκεκριμένα τής πραγματικότητας του ελληνικού πανεπιστημίου. Όσο περίεργο κι άν φαίνεται, ή ανάγκη άναγνώρισης τής πραγματικότητας είναι καί αυτή μιά κατάσταση τών ανανεωτικών δυνάμεων! Καί είναι θλιβερό ότι ένα πάρα πολύ μεγάλο μέρος αυτών πού έχουν ραφτεί γιά τό πανεπιστήμιο, ελάχιστη έως καμιά σχέση δέν

έχουν μέ τό ελληνικό πανεπιστήμιο – ουσιαστικά αναφέρονται σ' ένα πανεπιστήμιο μιάς αυταρχικής άστικής κοινωνίας. Γιά αυτό νομίζουμε πώς πρέπει πέρα από τήν πραγματικά ένδιαφέρουσα καί σωστή διαπίστωση ότι τό ελληνικό πανεπιστήμιο ανταποκρίνεται πλήρως στήν ανάγκη άναπαραγωγής του πλέγματος μεταπρατισμού τής ελληνικής κοινωνίας, νά έντοπισθούν τά μονιμότερα χαρακτηριστικά πού προσδίδουν στο ελληνικό πανεπιστήμιο μιά ιδιομορφία – τήν ελληνικότητά του ιστορικά διαμορφωμένη καί όπου ή κατανόηση της δέν είναι δυνατό νά ξεκινήσει από τή διαπίστωση πώς τό ελληνικό πανεπιστήμιο είναι άστικό: Αυτή ή ταυτολογικά όρθή διαπίστωση στήν ουσία της βασίζεται σ' ένα έτεροπροσδιορισμό (άφού σίγουρα δέν είναι προλεταριακό τότε είναι άστικό) καί στή γενικότητά της όπωσδήποτε είναι άποπροσανατολιστική.

Άς δούμε λοιπόν όρισμένα χαρακτηριστικά του ελληνικού πανεπιστημίου.

1. Άναπροσαρμογή του ελληνικού πανεπιστημίου

Τό πανεπιστήμιο είναι ό κατ' έξοχήν θεσμός πού ό ίδιος πρέπει νά εξασφαλίζει τήν άναπαραγωγή του: «... γιά νά υπάρξει πανεπιστήμιο πρέπει νά μπορεί νά κατάρτιζει όχι μόνο επαγγελματίες ίκανούς νά εφαρμόζουν τήν έπιστήμη στους επαγγελματικούς τους κλάδους, αλλά καί δασκάλους ικανούς νά διδάσκουν τους μελλοντικούς έπιστήμονες. Όπως γιά όλους τους ζωντανούς οργανισμούς έτσι καί γιά τό πανεπιστήμιο ή ικανότητα άναπαραγωγής είναι προϋπόθεση γιά τήν έπιβίωσή του μέσα στο χρόνο».³ Τό ελληνικό πανεπιστήμιο άδυνατεί γιά κάτι τέτοιο. Αυτή ή διαπίστωση του Κατηφόρη πού ή άριστερά συστηματικά άγνόησε, διαφοροποιεί ριζικά τό ελληνικό πανεπιστήμιο από τά πανεπιστήμια όλων τών χωρών πού έμεις τουλάχιστον γνωρίζουμε... Η κατάσταση είναι πραγματικά έντυπωσιακή: Διά στόματός Ράλλη: «Μέσα από περίπου 200 καθηγητές καί ύφηγητάς πού διορίστηκαν στήν τελευταία διετία (1974-76) σέ άνώτατα εκπαιδευτικά μας ιδρύματα, οι 150 περίπου προέρχονται από έυρωπαϊκά καί άμερικανικά πανεπιστήμια στα όποια κατείχαν άνάλογες θέσεις ή τίτλους».⁴ Θά προσθέταμε καί έμεις ότι τό ποσοστό τών καθηγητών καί έντεταλμένων ύφηγητών πού έχουν διοριστεί μέχρι σήμερα καί οι όποιοι ολοκλήρωσαν τήν εκπαίδευσή τους στήν Ελλάδα ή πού σπούδασαν στο έξωτερικό αλλά κατείχαν θέσεις σέ κατώτερη βαθμίδα τόν καιρό τής έκλογής τους, δέν ξεπερνά τό 10% τών διορισμένων.

Η έλλειψη λοιπόν μεταπτυχιακών σπουδών καί έρευνας δέν είναι απλά μιά «παράλειψη» αλλά στερεί από τό πανεπιστήμιο τή βασικότερή του θεσμική λειτουργία: τή δυνατότητα άναπαραγωγής του. Καί κάτι ακόμη: ή μη ύπαρξη έρευνας συνοδεύεται από τό άφύσικα μεγάλο κοινωνικό κύρος τής διδασκαλίας στο πανεπιστήμιο. Πουθενά άλλου ή διδασκαλία δέν έχει τόσο μεγάλο κύρος. Τό κύρος όμως αυτό μαζί μέ τήν αυταρχικότητα στή διδασκαλία καί τήν «αύστηρότητα» στις έξετάσεις λειτουργούν καί ως ακαδημαϊκό άλλοθι γιά τήν έλλειψη κάθε σοβαρής έρευνας. Άκόμη ό αυταρχικός τρόπος διδασκαλίας ύπονομεύει καί τίς προσπάθειες τών φοιτητών πού φύσει καί θέσει θέλουν νά άναθεωρήσουν τίς άξίες καί τίς σχέσεις τους. Όμως ή διαδικασία μετάδοσης τής γνώσης είναι ταυτόχρονα καί ή άναπαραγωγή τής διαδικασίας γένεσης καί εξέλιξης της – δηλαδή ή έκφραση μιάς συστηματικής καί πειθαρχημένης διαδικασίας άμφισβήτησης. Πώς τότε είναι δυνατό ό τρόπος μετάδοσης τής εξέλιξης αυτού πού ή ύπαρξή του όφείλεται στήν άμφισβήτηση του προϋπάρχοντος, νά είναι αυταρχικός; Άν δέν ήταν όμως έτσι, τότε ή διδασκαλία θά κατοχύρωνε τή δυνατότητα του συνεχούς έπανα-

1. Άναφερόμαστε στο άρθρο τών Μ. Γέραλη, Τ. Μοροπούλου καί Α. Μπαλά «Γιά τό Πανεπιστήμιο, γιά τήν άριστερά, σήμερα» Πολίτης 39.

2. Δέν πρωτοτυπούμε σ' αυτό τό σημείο. Η ίδια σκέψη είναι διατυπωμένη με σαφήνεια στήν «8η θέση γιά τόν Φόουερμαχ» του Μάρξ: «Η κοινωνική ζωή είναι ουσιαστικά πρακτική. Όλα τά μυστήρια πού ψθούν τή θεωρία προς τόν μυστικισμό, βρίσκουν τήν λογική τους λύση στήν ανθρώπινη πράξη καί στήν κατανόηση αυτής τής πράξης.»

3. Γ. Κατηφόρης «Γιατί δέν έχουμε Πανεπιστήμιο...», Άντί, 16/10/1976.

4. Γράμμα του κ. Γ. Ράλλη όταν ήταν ύπουργός Παιδείας στήν Καθημερινή, 24/8/1976, από τό άρθρο πάλι του Γ. Κατηφόρη.

προσδιορισμού των σχέσεων μεταξύ διδάσκοντος και διδασκόμενου, θά ανάγκαζε τή συνεχή ανανέωση των διδασκόντων και θά ενθάρρυνε τόν πειραματισμό. Για όλους αυτούς τούς λόγους οι αγώνες που οδηγούν στην απομυθοποίηση και παράλληλα στην ουσιαστικοποίηση της διδασκαλίας – ακόμη και σε τεχνοκρατικά πλαίσια – σήμερα στο ελληνικό πανεπιστήμιο αντικειμενικά έχουν μία ριζοσπαστική λειτουργία.⁵

2. Μαζικότητα και ταξική σύνθεση των φοιτητών

Έχει σήμερα τό ελληνικό πανεπιστήμιο περισσότερους φοιτητές από ό,τι «πρέπει» νά είχε; Ή, σωστότερα, είναι σήμερα μαζική ή τριτοβάθμια εκπαίδευση; Ποιοί σπουδάζουν σήμερα στο πανεπιστήμιο; Ο Τσουκαλάς, για τις αρχές του αιώνα, καταλήγει σε δύο βασικά συμπεράσματα σχετικά με αυτά τά θέματα και θεωρεί πώς αυτά διαχωρίζουν τό ελληνικό πανεπιστήμιο:

α. Ή ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα διείσδυσε με εξαιρετική ταχύτητα και ανοίχτηκε σ' ένα ταξικό άκροατήριο εξαιρετικά εύρύ άν τήν συγκρίνουμε μ' όλες τις χώρες τής Δυτικής Εύρώπης.

β. Φαίνεται ότι ή επιλογή πάνω στη βάση τής ταξικής προέλευσης των φοιτητών ήταν εξαιρετικά χαμηλή.⁶

Είναι λοιπόν ενδιαφέρον νά δει κανείς τί μπορεί νά επιπρωθεί για αυτά τά χαρακτηριστικά σήμερα.

Ο πίνακας 1 συγκρίνει τόν αριθμό σπουδαστών τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης επί 1.000 κατοίκων.⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

	1912-13	1964-65	1974-75
Ελλάδα	1,3	6,8	10,9
Γερμανία	1,2	6,3	12,7
Γαλλία	0,9	10,9	18,8
Ίταλία	-	7,8	16,8
Βέλγιο	-	8,9	15,5
Άγγλία	0,7	7,9	11,6
Δανία	1,0	10,9	20,9
Όλλανδία	0,9	12,4	19,5
Ίρλανδία	-	7,6	12,3

Οι αριθμοί είναι ένδεικτικοί και μονάχα σάν τέτοιοι πρέπει νά λαμβάνονται υπόψη. Πάρ' δλ' αυτά είναι σαφές πώς ό ισχυρισμός για τή μαζικότητα τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δέν μπορεί νά γίνει με τήν ίδια σιγουριά όπως και για τά παλαιότερα χρόνια. Ή δυσμενής θέση τής Ελλάδας δέν αλλάζει ούτε με τις αλματώδεις αύξήσεις του σπουδαστικού πληθυσμού στην τριτοβάθμια εκπαίδευση στη δεκαετία '64-'74.⁸

Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τό δεύτερο συμπέρασμα. Φαίνεται πώς ή ταξική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού έχει διατηρήσει τή «δημοκρατική» του δομή και – τό σημαντικότερο – ότι αυτή ή σύνθεση έχει «βελτιωθεί».

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ο λόγος του ποσοστού φοιτητών (από οικογένειες με αντίστοιχο επάγγελμα του πατέρα) και του ποσοστού των αντίστοιχων επαγγελματιών επί του συνόλου των εργαζομένων.⁹

	Άγρότες και εργάτες	Μεσαία στρώματα	Ελεύθερα επαγγέλματα
1936	0,39	2,4	9,6
1964	0,52	1,1	2,3
1974	0,68	1,3	1,7

Υπάρχουν βέβαια σοβαρά προβλήματα με τόν καθορισμό αυτών των λόγων και θά πρέπει νά είμαστε επιφυλακτικοί στην όποια γενίκευση. Οι κατευθύνσεις όμως που διαφαίνονται από τούς αριθμούς είναι σαφείς και δηλώνουν τή «βελτίωση» τής ταξικής σύνθεσης του φοιτητικού πληθυσμού.

Ή «πιστή» αντανάκλαση του κοινωνικού σχηματισμού στο πανεπιστήμιο θά έδινε τόν λόγο 1 για όλες τις κατηγορίες και παρατηρούμε πραγματικά μία τάση σ' αυτή τήν κατεύθυνση. Έντελώς επιγραμματικά θά θέλαμε νά κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις.

α) Δέν μπορεί ν' άγνοηθεί ό ιδιόμορφος και μοναδικός σε σύγκριση με άλλες χώρες ρόλος των φροντιστηρίων. Καί πέρα από τόν παρασιτικό τους ρόλο τά «κυκλώματα τής παραπαιδείας» τους. Θά πρέπει κάποτε νά εκτιμηθεί στα σοβαρά ή περίεργα *έξισωτική τους λειτουργία* και που αντανακλάται στη σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Ή αντικειμενική λειτουργία – και ένδεχομένως προσφορά – των φροντιστηρίων δέν έχει μελετηθεί. καθόλου και ή άριστερά έχει ουσιαστικά ξεμπερδέψει με αυτά αναθεματίζοντας τήν παραπαιδεία, τις εύθυνες τής δεξιάς κ.λ.π.¹⁰

β) Ή «δημοκρατική» σύνθεση των φοιτητών δέν είναι ή ίδια για όλες τις σχολές, με εμφανέστερες τις διαφορές μεταξύ π.χ. των πολυτεχνικών και ιατρικών σχολών και των γεωπονικών, θεολογικών, φιλολογικών τμημάτων.¹¹

γ) Μία τέτοια σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού και ανεξάρτητα από τή μαζικότητα του ελληνικού πανεπιστημίου, έχει σημαντικές επιπτώσεις και ως προς τήν κοινωνική λειτουργία του φοιτητικού κινήματος και ως προς τήν – επιδιωκόμενη τουλάχιστον – ιδεολογική λειτουργία του πανεπιστημίου πάνω στους φοιτητές.

Ή δυνατότητα αναπαραγωγής του ελληνικού πανεπιστημίου δέν άποτελεί μία πτυχή τής συνολικής του λειτουργίας. Ή τριτοβάθμια εκπαίδευση φαίνεται νά έχει χάσει, συγκρινόμενη με άλλες χώρες, σταδιακά τό προβάδισμά της, ως προς τή μαζικότητά της, αλλά παράλληλα φαίνεται νά «βελτιώνεται» ή ταξική σύνθεση του φοιτητικού πληθυσμού. Ποιές είναι οι βαθύτερες κοινωνικές επιπτώσεις αυτών των χαρακτηριστικών και πώς

5. Άς μελετήσουμε όλοι πίο αναλυτικά αυτό τό – πολιτικό στην ούσια – σημείο πριν καταλήξουμε ότι σκοπός του ΕΔΠ είναι νά γίνουν όλοι τώρα καθηγητές!

6. Κ. Τσουκαλά, «*Εξάρτηση και Αναπαραγωγή...*», Θεμέλιο 1979 σελ. 430-449. Δέν αναφέρουμε εδώ τό τρίτο συμπέρασμα του Τσουκαλά σχετικά με τήν ιδιόμορφη λειτουργία των παν/μίων ως προς τήν ελληνική διασπορά και τήν σχέση της με τόν ελλαδικό χώρο.

7. Ή πρώτη στήλη είναι από τό βιβλίο του Τσουκαλά, πίνακας 80. Πηγές για τις ύπολοιπες είναι οι Unesco, *Annual Statistics* 1976, και ΕΣΥΕ, *Στατιστική τής Εκπαίδευσης 1976* (έκδοση 1979).

8. Πήραμε τήν δεκαετία '64-74 που παρουσιάζει και τις μεγαλύτερες αύξήσεις στους φοιτητικούς πληθυσμούς και τά στοιχεία που παρουσιάζονται είναι για τό σύνολο τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Υπάρχουν όμως όρισμένα προβλήματα: ό αριθμός σπουδαστών στο εξωτερικό (σήμερα περίπου τό 25% του συνολικού αριθμού) και τούς όποιους δέν έχουμε συμπεριλάβει, οι έγγεγραμμένοι για δεύτερο πτυχίο ή αυτοί που δέν έχουν πάρει πτυχίο μετά από 6-7 χρόνια σπουδές, και οι ξένοι που σπουδάζουν στα ελληνικά ΑΕΙ (και οι τρεις αυτές κατηγορίες έχουν συμπεριληφθεί και είναι περίπου τό 20% του φοιτητικού πληθυσμού). Ένδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ένα άλλο «κριτήριο» μαζικότητας: Ο αριθμός σπουδαστών επί π.χ. 1 εκατομμυρίου λογιστικών μονάδων του ΑΕΠ. Ή Ελλάδα τότε έρχεται τρίτη (μετά τήν Ίταλία και τήν Ίρλανδία). Έδώ όμως παρουσιάζονται άλλα προβλήματα στην έρμηνεία – τεχνικού χαρακτήρα περισσότερο. Βλ. επίσης άρθρο Κ. Τσουκαλά στο *Journal of the Hellenic Diaspora*, τεύχος άνοιξης 1981. Τονίζουμε και πάλι πώς τά στοιχεία αυτά θά πρέπει νά θεωρηθούν σάν ένδεικτικά για μία εκτίμηση των τάσεων που διαμορφώνονται και όχι σάν τελικά συμπεράσματα.

9. Οι δυσκολίες στην σύνταξη ενός τέτοιου πίνακα είναι προφανείς και βασικά ένδιαφέρουν οι τάσεις που διαφαίνονται στις στήλες I (εργάτες και άγρότες) και III (ελεύθερα επαγγέλματα). Βλ. Κ. Τσουκαλά, *Αναπαραγωγή και Εξάρτηση...* σελ. 439 πίνακας Ι3, Γ. Μητραλιάς «*Η κοινωνική προέλευση φραγμός στην Εκπαίδευση*», *Οικονομικός Ταχυδρόμος* 15/12/1978, Α. Κεντής, «*Η Ανωτάτη Παιδεία στην Ελλάδα*, Gutenberg 1980, και Ι. Λαμπήρη-Δημάκη, *Πρός μία ελληνική Κοινωνιολογία τής Παιδείας*, εκδόσεις ΕΚΚΕ 1974.

10. Βλ. άρθρο του Σ. Τουλιάτου «*Φροντιστήρια Γενικής Εκπαίδευσης*» *Συνέδριο ΟΙΕΛΕ*, έκδ. Τεκμήριο 1980. Έχει όρισμένα στοιχεία αλλά δέν θίγει αυτά τά ζητήματα.

11. Μ. Μείμαρης, Η. Νικολακόπουλος, «*Παραγοντική Ανάλυση Δεδομένων*», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών*, τεύχος 33-34, 1978.

διαφοροποιείται ή θεσμική πιά λειτουργία του ελληνικού πανεπιστημίου από τα πανεπιστήμια της Δύσης σάν αποτέλεσμα αυτών των ιδιομορφιών; Αυτά - και άλλα αντίστοιχα ζητήματα - πιστεύουμε πώς πρέπει επίσης ν' απασχολήσουν ιδιαίτερα σοβαρά τις ανανεωτικές δυνάμεις της άριστεράς.

Γ. Συμπεράσματα και παρατηρήσεις από τις απόπειρες εκσυγχρονισμού του πανεπιστημίου

Η «ελληνικότητα» του πανεπιστημίου και η σχέση του με τον κοινωνικό σχηματισμό δέν προσδιορίζεται μονάχα με την καταγραφή όρισμένων ιδιομορφιών στη λειτουργία και σύνθεσή του. Η ιστορική ανασκόπηση διαφόρων πτυχών του είναι πολύ αποκαλυπτική στην προσπάθεια κατανόησής του και θά προσπαθήσουμε εδώ νά συνοψίσουμε τά κυριότερα τά πορείας του θεσμικού εκσυγχρονισμού του πανεπιστημίου.

Η πορεία εκσυγχρονισμού του παν/μίου με σχετικά άμεσες επιπτώσεις στην κατάσταση πού έχει διαμορφωθεί σήμερα άρχίζει τό 1966, όταν μετά από έντονες «κινητοποιήσεις» των ύφηγητών της Ιατρικής προτείνεται ένας νόμος-πλαίσιο από την κυβέρνηση άποστατών με πρωθυπουργό τον κ. Στεφανόπουλο. Έχουμε πιά αρκετό «ύλικό»¹² γιά νά είναι δυνατή μιά πρώτη εκτίμηση των βασικών ερωτημάτων πού άπορρέουν μέσα από την πορεία εκσυγχρονισμού του ελληνικού παν/μίου.

Τρία πιστεύουμε πώς είναι τά σημαντικά ερωτήματα πού από τις άπαντήσεις τους θά άρχισι νά διαμορφώνεται και η εκτίμησή μας γιά την πορεία εκσυγχρονισμού του ελληνικού παν/μίου: Γιατί δέν μπόρεσε (ή δέν θέλησε) η δεξιά νά «επιβάλει» τό εκσυγχρονισμό των ΑΕΙ, ιδιαίτερα δέ μετά τό 1974, όταν οι προτεινόμενες θεσμικές αλλαγές γιά τό παν/μιο δέν ήταν «ριζοσπαστικότερες» από αυτές πού πήρε την πρωτοβουλία νά εφαρμόσει στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης; Τί είδους πρότυπο παν/μίου προτείνεται από τά διάφορα σχέδια και ποιο πρόβλημα άναδεικνύεται σάν καθοριστικό γιά την πραγματοποίηση της όποιας μεταρρύθμισης; Τί διαφαίνεται από τις αντιδράσεις της άριστεράς στις απόπειρες μεταρρύθμισης;

1. Φαίνεται πώς η δομή της ελληνικής οικονομίας είναι τέτοια ώστε νά μήν έχει «ανάγκαι» - ως τώρα τουλάχιστον - την ύπαρξη και άποδοτική λειτουργία ενός σύγχρονου παν/μίου. Και λέμε «φαίνεται», γιατί μονάχα διαισθητικά και έμπειρικά μπορεί νά τό δει κανείς αυτό σήμερα. Όπως τονίσαμε ήδη, συμφωνούμε με την παρατήρηση των Γέραλη, Μοροπούλου, Μπαλτά ότι στό βαθμό πού τό ελληνικό παν/μιο άναπαράγει τό πλέγμα των μεταπρατικών σχέσεων πού η κατά βάση μεταπρατική οικονομία έχει δημιουργήσει, τότε τό ελληνικό παν/μιο είναι «έπαρκές» στις ανάγκες της κοινωνίας. Όπως είναι σωστή και η παρατήρηση ότι η άσκηση διαφόρων έπαγγελμάτων «δέν προϋποθέτει συστηματική πανεπιστημιακή μόρφωση». Δέν νομίζουμε όμως ότι αυτές οι παρατηρήσεις είναι έπαρκεις νά στοιχειοθετήσουν τό κατά πόσο η ελληνική οικονομία έχει «άνταγκη» από ένα σύγχρονο παν/μιο. Θεωρούμε ιδιαίτερα σημαντικό αυτό τό ζήτημα και τους έαυτούς μας όχι τους καταλληλότερους γιά τί μελέτη του. Θά προτείνομε όμως όρισμένες πτυχές πού πιστεύουμε πώς η συζήτησή τους θά άποσαφηνίσει σταδιακά τό κείριο αυτό ζήτημα.

α) Τό φαινόμενο μαζικοποίησης του παν/μίου στη δεκαετία '64-74 δέν είναι άνεξάρτητο από την εμφάνιση σοβαρών προβλημάτων άνεύρεσης εργασίας των νέων και, παράλληλα, από την εκ των πραγμάτων δημιουργία θέσεων γιά έξειδικευμένο προσωπικό στην προοπτική «άνθισης» ακόμη περισσότερο της κοινωνίας της άφθονίας. Όρισμένα λοιπόν θέματα πού θά μπορούσαν νά διερευνηθούν είναι τά εξής: Πόσες θέσεις υπάρχουν στά διαφορετικά έπαγγέλματα πού άπαιτούν πανεπιστημιακή μόρφωση; Πόσα πού νά άπαιτούν γνώσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης; Πόσα από αυτά κατέχουν ξένοι;

Πόσα Έλληνες πτυχιούχοι του έξωτερικού; Πόσα από Έλληνες πού έχουν μετεκπαιδευτεί από τους εργοδότες; Ποιό τό ποσοστό αυτών των θέσεων σε σχέση με τό συνολικό αριθμό πτυχιούχων κατά κλάδο; κ.λπ.

β) Η έρευνα πού γίνεται, η χρηματοδότησή της και ό τρόπος διεξαγωγής της είναι ένα άλλο κριτήριο με τό όποιο μπορεί νά μελετηθεί η σχέση οικονομίας και παν/μίου. Γιά τό θέμα της έρευνας έντοπίζεται συνήθως η χαμηλή χρηματοδότηση (0,27% του Άκαθάριστου Έγχώριου Προϊόντος, όταν οι δαπάνες άνέρχονται σε 1-1,5% κατά μέσο όρο στις χώρες της ΕΟΚ),¹³ την ιδιόμορφη άποδοτικότητα της γεωργικής έρευνας, την άνυπαρξία μεταπτυχιακών σπουδών κ.λπ. Έμεις θά θέλαμε νά θίξουμε μιά άλλη πτυχή του ζητήματος: την εκτέλεση έρευνας από τις 100 μεγαλύτερες ιδιωτικές επιχειρήσεις: τό 1976 μονάχα 10 δήλωσαν πώς κάνουν έρευνα.¹⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Ποσοστό χρηματοδότησης (πρώτη στήλη) και εκτέλεσης (δεύτερη στήλη) άναπτυξιακής έρευνας στις χώρες της ΕΟΚ.¹⁵

	Βιομηχανία		Κρατικοί οργανισμοί		ΑΕΙ
Έλλάδα	26%	26%	73%	59%	- 15%
Γερμανία	50%	63%	48%	17%	- 16%
Γαλλία	39%	60%	58%	25%	- 22%
Ίταλία	51%	56%	47%	22%	- 22%
Βέλγιο	63%	64%	36%	10%	- 26%
Άγγλία	41%	62%	54%	29%	- 8%
Δανία	37%	41%	62%	27%	- 31%
Όλλανδία	50%	54%	46%	23%	- 23%
Ίρλανδία	32%	31%	65%	53%	- 16%

Από τον πίνακα 3 βγαίνει ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα: ενώ στην Έλλάδα τό ποσοστό χρηματοδότησης άναπτυξιακής έρευνας από τις βιομηχανίες και τό κρέτος είναι περίπου τό ίδιο με τις χώρες της ΕΟΚ, η εκτέλεση κατά ένα μεγάλο ποσοστό γίνεται από κρατικούς οργανισμούς και όχι από τις βιομηχανίες όπως στις χώρες της ΕΟΚ. Άν δεχθούμε ότι σ' αυτά τά στοιχεία περι-

12. Αυτό τό «ύλικό» είναι αρκετό και παρουσάζει τεράστιο ενδιαφέρον. Άναφέρουμε τά κυριότερα κείμενα: Σχέδια νόμου-πλαίσιο: 1966 έκδ. παν/μίου Άθηνών μαζί με τί εισηγητική έκθεση (ή μοναδική πού άναφέρει πώς σκοπός της Πολιτείας πρέπει νά είναι η σύνθεση του παν/μίου και της οικονομικής άνάπτυξης της χώρας) και τό μνημειώδες γράμμα των πρυτάνεων των παν/μίων Άθηνών, Θεσ/νικής και ΕΜΠ στην κυβέρνηση 1973 (Βήμα, 17-23/1/1973) και μιά πολυγραφημένη έκθεση επιτροπής άνωτάτης εκπαίδευσης του ύπ. Παιδείας τό 1972 με πρόεδρο τον βιομήχανο Μαρινόπουλο και μέλη διάφορους «γνωστούς»: Π. Χρήστου, Α. Χουσιάδα, Α. Άποστολάκη, Χ. Φραγκίστα κ.λπ. 1975 (έκδόσεις Έρμη), 1977 (έκδ. από τον κ. Ταλιαδούρο, πρόεδρο της επιτροπής), μιά πρόταση του ύπ. Παιδείας τον Μάρτιο του 1978 και πού άποσύρθηκε όμως άμέσως, ό νόμος 815/1978, τό προεδρικό διάταγμα 407/1980 γιά τό παν/μιο Κρήτης, και τά σχέδια της Όμάδας Έργασίας και της Έπιτροπής Πρυτάνεων. Υπάρχουν επίσης οι προτάσεις γιά τό Άττικό παν/μιο (έκδ. Κολιός 1976) και τό πόρισμα της επιτροπής γιά τις μεταπτυχιακές σπουδές (έθνικό Τυπογραφείο 1977). Οι άπαντήσεις των σχολών (γιά τά σχέδια 1975 και 1978) και οι μειοψηφούσες άπόψεις διαφόρων καθηγητών έχουν επίσης μεγάλο ενδιαφέρον! Τέλος υπάρχουν τά 10 σημεία της ΕΦΕΕ, οι θέσεις της Κομοτηνής του ΕΔΠ (1975), Οι προτάσεις του Πανεπιστημιακού Όμίλου (1980) και μιά πρόταση της Ένωσης Καθηγητών Οικονομικών Σχολών (1980) πού είναι πολύ πιά πίσω και από τον 815.

13. Ι. Μίχας, Π. Ρουμελιώτης «Έπιστημονική Έρευνα» 1977 γιά τό Άναπτυξιακό Πρόγραμμα του ΚΕΠΕ. Α. Γκίκα, Ι. Ζαμπετάκη, Γ. Καλογήρου, Ι. Παπαγιαννάκη, Γ. Σαχαρίδη «Έρευνα - Τεχνολογία - Άνάπτυξη», Πολίτης, τεύχος 39.

14. «Έπιστημονική Έρευνα και Τεχνολογία. Άπογραφή δραστηριοτήτων του 1976» ΥΕΕΤ 1977.

15. Άπό έκθεση γιά την Έπιτροπή Έρευνας της ΕΟΚ σχετικά με τί κατάσταση σ' αυτόν τον τομέα των ύποψηφίων χωρών (Έλλάδα, Πορτογαλία, Ίσπανία) 27/3/1979 (έκθεση ΧΙΙ/371). Σημειώνεται στην έκθεση με έκπληξη ότι τά στοιχεία γιά την Έλλάδα είναι πού 1971 ενώ γιά τις υπόλοιπες πού 1975. Σχετικά με την άξιοπιστία του 26% της χρηματοδότησης από τί βιομηχανία θλ. άρθρο Α. Γκίκα κ.λπ.

έχεται ή γεωργική έρευνα και του ΙΓΜΕ (καί ένδεχομένως ή έρευνα πού γίνεται στους οργανισμούς κοινής ώφελείας μιά και τά στοιχεία είναι ιδιαίτερα παραπλανητικά) τότε βλέπουμε πώς τό ποσοστό έρευνας πού γίνεται από τίς βιομηχανίες είναι πάρα πολύ μικρό. Είναι κι αυτό, νομίζουμε, μιά από τίς ένδείξεις γιατί ή ελληνική οικονομία δέν φαίνεται νά χρειάζεται ένα σύγχρονο παν/μιο.

γ) Μιά άλλη πτυχή έχει σχέση μέ τήν εισαγωγή τεχνολογίας. "Αν και υπάρχουν διαφορετικές (συμπληρωματικές μάλλον) άπόψεις πάνω σ' αυτό τό θέμα, πολλοί συμφωνούν στό ότι ή διαδικασία μεταφοράς τεχνολογίας είναι παράλληλα και διαδικασία έμπορευματοποίησης της: είναι δύσκολο στόν άγοραστή ν' άποκτήσει γνώση γύρω από τό έμπόρευμα πού θέλει ν' άγοράσει, μιά και τίς περισσότερες φορές ή γνώση αυτή είναι τό ίδιο τό άντικείμενο άγοραπωλησίας. Πρέπει λοιπόν νά μελετηθεί πολύ σοβαρά τό θέμα τών συμβάσεων γιά εισαγωγή τεχνολογίας, τών διαφόρων πατεντών, ή κρατική πολιτική σχετικά μέ τήν άπορρόφηση ξένης τεχνολογίας και οι προσπάθειες επηρεασμού της μορφής της εισαγόμενης τεχνολογίας πέρα από τή σύσταση δημόσιων επιχειρήσεων.¹⁶

δ) Πρέπει επίσης νά διερευνηθούν οι επιπτώσεις τών αναπτυξιακών επιλογών πάνω στόν ιδιόμορφο διογκωμένο τριτογενή τομέα και τήν έντελώς ιδιόμορφη κοινωνική λειτουργία όρισμένων επαγγελμάτων (π.χ. δικηγόρων).

ε) Πέρα από τήν κατανόηση τών βασικών στοιχείων στη σχέση οικονομίας-παν/μίου, θά πρέπει νά δοϋμε όρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά επιμέρους σχολών. "Ας πάρουμε σάν παράδειγμα τή σχολή πολιτικών μηχανικών στό ΕΜΠ και τίς φιλοσοφικές σχολές 'Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Αρχίζοντας μέ τήν καθοριστική συμβολή του Ν. Κιτσίκη,¹⁷ μέ τό ρόλο στη συνέχεια της κατασκευής στη μεταπολεμική αναπτυξιακή πολιτική και φτάνοντας στη σημερινή κατάσταση όπου ελληνικές επιχειρήσεις μέ τεχνικούς εκπαιδευμένους βασικά στό ελληνικά Πολυτεχνεία ανταγωνίζονται ξένες επιχειρήσεις στίς 'Αραβικές χώρες, βλέπουμε τή λειτουργία ενός επαγγέλματος έντελώς διαφορετική από όλα τά υπόλοιπα. Σχετικά μέ τίς Φιλοσοφικές Σχολές και τήν ιδεολογική τους λειτουργία πολλά θά μπορούσαν νά γραφτούν: "Από παλιά ή διαμάχη γιά τήν έδρα παιδαγωγικών στό παν/μιο 'Αθηνών, ή σύνθεση της Φιλοσοφικής Σχολής Θεοσίνικης και τό 'ιστορικό' διαφόρων καθηγητών της, ή δική τών τόνων, τά υπόμνηματα της Φιλοσοφικής Σχολής 'Αθηνών πού πάντοτε εκφράζουν τήν αντίθεσή της γιά κάθε στοιχειώδως προοδευτικό νόμο πού προτεινόταν ή ψηφίζόταν, τά προγράμματα σπουδών τους κ.λπ. προσδίδουν μιά συγκεκριμένη ιδεολογική λειτουργία στίς φιλοσοφικές σχολές - πού είναι και πολύ γνωστό στός φορείς του σκοταδισμού. Τά παρακάτω είναι άποκαλυπτικά και συνάμα «δισκαδαστικά»: Τό 1933 τά Συνεργαζόμενα Σωματεία καταθέτουν ένα υπόμνημα στό νομοθετικά σώματα όπου ζητούν τόν έντοπισμό και τήν άπόλυση τών «κομμουνιζόντων» στην 'Εκπαίδευση γιατί ύπονομεύουν τά θεμέλια του άστικού κράτους. «Τά Συνεργαζόμενα Σωματεία... άξίωσαν... νά ιδρυθεί 'Ανώτατον 'Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον άπαρτιζόμενον εκ του ύπουργού της Παιδείας, του 'Αρχιεπισκόπου 'Αθηνών, έξ ενός αντιπροσώπου της Φιλοσοφικής και ενός και της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου 'Αθηνών, και τριών άνωτέρων εκπαιδευτικών λειτουργών εκ τών έχόντων άποδεδειγμένως άστικά φρονήματα, ύποδείξει της Φιλοσοφικής Σχολής 'Αθηνών...¹⁸» (ύπογράμμιση δική μας).

Θέλουμε νά τονίσουμε πώς παρόλο πού δέν φαίνεται καμιά ιδιαίτερη «άπάντηση» της ελληνικής οικονομίας γιά τήν λειτουργία ενός σύγχρονου παν/μίου δέν θά πρέπει νά καταλήξουμε άβασάνιστα στό άποια συμπεράσματα. Τά παραπάνω άποτελούν όρισμένες μόνο πτυχές του ζητήματος και σίγουρα όχι τίς μοναδικές. Σημαντικό είναι επίσης νά τονισθεί πώς ή διασαφήνιση της σχέσης παν/μίου-οικονομίας πρέπει νά γίνει σ' ένα πλαίσιο άποδοχής της σχετικής άυτονομίας του παν/μίου και 'ως προς τήν ιδεολογική του λειτουργία και

ως προς διάφορες άλλες λειτουργίες και χαρακτηριστικά πού ένισχύουν τήν σχετική άυτονομία του πανεπιστημίου και πού άπορρέουν άπ' αυτήν.

2. Σάν κεντρικό ζήτημα σέ κάθε σχέδιο νόμου-πλαίσιο (πού φαίνεται και από τίς αντιδράσεις τών καθηγητών) άναδεικνύεται ή κατάργηση της έδρας χωρίς όμως αυτό καθαυτό ν' άποτελεί στήν ουσία τό σοβαρότερο πρόβλημα. 'Η κατάργηση της έδρας προβάλλει σάν τό κεντρικό ζήτημα επειδή όλοι συμφωνούν στό πρόβλημα και άρα νομιμοποιείται ή συζήτησή του: Σ' αυτό τό σημείο συμφωνούν και οι καθηγητές πού είναι ύπέρ της διατήρησης του θεσμού, αλλά πού άναζητούν τρόπους βελτίωσής του. Αυτό όμως πού δέν φαίνεται σάν τό σημαντικότερο ζήτημα και πού στήν ουσία πιστεύουμε πώς είναι, είναι κάτι πού όλοι συμφωνούν πώς δέν άποτελεί πρόβλημα: ή δημιουργία ενός διευρυμένου διδακτικού φορέα. 'Ο διαρθρωτικός χαρακτήρας του αίτήματος της κατάργησης της έδρας είναι άκριβώς αυτός: ή δημιουργία ενός διδακτικού φορέα μέ τέτοιους όρους ώστε ή καθημερινή παρέμβαση τών φοιτητών, τών δασκόντων, και τών εργαζομένων νά μπορεί νά διαμορφώνει μιά όσο γίνεται πίο πολύμορφη λειτουργία. Καί ενώ στό διάφορα στάδια διαφαίνεται μιά άνοχη στήν οργανωτική διάσταση της διαδικασίας κατάργησης της έδρας, δέν ύπάρχει μιά παράλληλη διαδικασία, στίς προτάσεις πού γίνονται, δημιουργίας ενός διευρυμένου διδακτικού φορέα - μοναδικής εγγύησης γιά τήν ολοκλήρωση της διαδικασίας κατάργησης της έδρας.

Είναι ένδιαφέρον ότι τά πρώτα δειλά μέν ως προς τήν άποτελεσματικότητά τους αλλά σημαντικότερα ως προς τήν πολιτική τους διάσταση βήματα προς αυτήν τήν κατεύθυνση έχουν γίνει στό σχέδιο της 'Ομάδας 'Εργασίας, και πού ενώ τυπικά έχουν διατηρηθεί και στό σχέδιο της 'Επιτροπής Πρυτάνεων, άλλες τροπολογίες τά ύπονομεύουν. Τά βήματα αυτά είναι σέ προφανή αντίθεση και μέ όλα τά προηγούμενα σχέδια, αλλά και μέ τίς σχετικά πίο πρόσφατες βασικές κυβερνητικές επιλογές και προθέσεις πού μέ σαφήνεια διατυπώνονται στό προεδρικό διάταγμα γιά τό διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Κρήτης. Καί δέν μπορεί νά παραγνωρίσει κανείς ότι αυτό επιτεύχθηκε σάν άποτέλεσμα της συμμετοχής όλων τών φορέων του πανεπιστημίου (πού γίνεται γιά πρώτη φορά), της ώρίμανσης τών διαφόρων ζητημάτων μέσα από τούς άγώνες τών ίδιων φορέων άλλα και τών συγκεκριμένων καθηγητών πού συμμετείχαν στήν 'Ομάδα 'Εργασίας.

Οι έξελίξεις σχετικά μέ τήν 'Ομάδα 'Εργασίας και τήν 'Επιτροπή Πρυτάνεων παρουσιάζουν όρισμένες ιδιομορφίες. Παρόλο πού οι φοιτητές στίς καταλήψεις του Δεκέμβρη του 1979 δέν ζητούσαν τή σύνταξη ενός νόμου-πλαίσιο, ή κυβερνητική άπόφαση της 3ης 'Ανουαρίου 1980 ήταν, σαφέστατα μιά ύποχώρηση και όχι έλιγμός. 'Ηταν όμως μιά ύποχώρηση μέ όρους πού προσδιόριζε τό χαρακτήρα της άντεπίθεσης της. "Ας μήν ξεχνάμε (και φαίνεται νά έχει ξεχαστεί) πώς ή κυβέρνηση ζήτησε από τούς Πρυτάνεις πρώτα προτάσεις γιά τό έξεταστικό - και τά συγγράμματα - και μετά τήν σύνταξη ενός νόμου-πλαίσιο. Καί πρέπει νά σημειωθεί πώς παρά τίς προτάσεις τών Πρυτάνεων γιά τό έξεταστικό (κατάργηση αυτού πού ίσχύει σήμερα) ή κυβέρνηση άναγκάστηκε μετά τήν ολοκλήρωση τών προτάσεων νά ψηφίσει νόμο πού νά κατοχυρώνει τό σημερινό καθεστώς και καταργούσε τίς αντίστοιχες διατάξεις γιά τό έξεταστικό του 815.

16. Λ. Παπαγιαννάκης «Μεταφορά Τεχνολογίας και παγκόσμια οικονομική τάξη», Πολίτης 21. Β. Πεσμαζόγλου «Μεταφορά Τεχνολογίας, έξάρτηση και ανάπτυξη: μιά γενική θεώρηση», Σύγχρονα Θέματα 2.

17. 'Ο έμπνευσμένος πρυτανικός λόγος του Ν. Κιτσίκη τό 1943 (πριν άκόμη φύγουν οι Γερμανοί) και τό άρθρο του «'Η Τεχνική Παιδεία στό πλαίσιο της 'Ανοικοδόμησης» Άνταξιος, 1 και 2 (1945).

18. Α. Δημαράς, 'Η μεταρρύθμιση πού δέν έγινε, τόμος Β', Νέα 'Ελληνική Βιβλιοθήκη 1974. Τά υπόμνηματα της φιλοσοφικής σχολής 'Αθηνών σελ. 98, 166, 275. Τό υπόμνημα τών Συνεργαζόμενων Σωματείων, σελ. 178.

Η υποχώρηση της κυβέρνησης ήταν και στο επίπεδο διαδικασίας – ένα μείζον πολιτικό ζήτημα – σύνταξης του σχεδίου νόμου-πλαίσιο. Η κυβέρνηση από το 1974 άρνούσαν επίμονα την συμμετοχή όλων των φορέων της ανώτατης εκπαίδευσης στην σύνταξη ενός νόμου-πλαίσιο και ανεξάρτητα από το πώς εκχυδαίστηκε αυτό το αίτημα από την ΚΝΕ και τη Νεολαία του ΠΑΣΟΚ, πού ή άλλη «συμμετοχή» εκπροσώπων τους ήταν τό άλλοθι για να υπονομευθούν οι όποιες ουσιαστικές κινητοποιήσεις, θά πρέπει να θεωρηθεί ή συμμετοχή και ή πραγματοποίηση ενός αίτηματος του συνόλου σχεδόν τών δημοκρατικών δυνάμεων από τό 1974. Αυτό όμως πού θά πρέπει επίσης να τονιστεί είναι ότι ή συμμετοχή σε τέτοιες διαδικασίες αποκτά ένα ουσιαστικό χαρακτήρα μονάχα όταν συνοδεύεται από πολύμορφες κινητοποιήσεις για τήν κατοχύρωση τών αιτημάτων του πανεπιστημιακού κινήματος, άλλως ή συμμετοχή αποκτά ένα κυρίαρχα γραφειοκρατικό χαρακτήρα.¹⁹

Η κυβέρνηση περίμενε όλο αυτό τό διάστημα – περίμενε τή διαμόρφωση τών κατάλληλων πολιτικών όρων για τήν αντιμετώπισή της. Μιάς ιδιόμορφης βέβαια αντιμετώπισης: χρησιμοποιώντας τήν ύπαρξη ενός σχεδίου νόμου-πλαίσιο και έπωφελούμενη από τά τεράστια λάθη του φοιτητικού κινήματος (όπου θά πρέπει όλοι να δούμε τίσ εύθύνες μας και να μή μās είναι άλλοθι ή ΚΝΕ και ή Νεολαία ΠΑΣΟΚ) αντιμεπιτίθεται σε δύο μέτωπα και κερδίζει και στά δύο: στριμώχνει πολιτικά τό ΠΑΣΟΚ πού αναγκάζεται να αλλάξει γραμμή για τά θέματα του νόμου-πλαίσιο, και έτσι ή κυβέρνηση εμφανίζεται ως ό φορέας μιάς εθνικής πολιτικής σε θέματα ανώτατης εκπαίδευσης επιτίθεται για πρώτη φορά στους καθηγητές καλύπτοντάς τους μέν αλλά απαιτώντας από τή σύγκλητο του ΕΜΠ να μή χαθεί τό εξάμηνο: Κάτι πού είχε αναδειχτεί σε αναμέτρηση μεταξύ καθηγητών και φοιτητών στο ΕΜΠ. Παρά τό γεγονός ότι στή συζήτηση στή Βουλή ό Πρωθυπουργός κάλυψε τούς καθηγητές, ή συνόψιση στο τέλος και ή έκκληση για να μή χαθεί τό εξάμηνο, ουσιαστικά ήταν μιά σαφέστατη επίθεση στους καθηγητές (και όχι μόνο στους καθηγητές του ΕΜΠ αλλά και μιά δήλωση προθέσεων στους υπόλοιπους). Σ' αυτό τό πλαίσιο εντάσσεται και ή θορυβώδης επίσκεψη του ύπουργού Παιδείας στο Καστρί («ένημέρωσε τόν κ. Παπανδρέου σχετικά μέ τό εξάμηνο και τόν νόμο-πλαίσιο» – ύπουργός κυβέρνησης να επισκέπτεται επίσημα τήν κατοικία του άρχηγού τής αξιωματικής αντιπολίτευσης, δέν νομίζουμε να έχει ποτέ ξαναγίνει), ή επιστολή Ταλιαδούρου στον Πρύτανη του ΕΜΠ και ή δημοσιοποίησή της, ή άρνηση κατ' άρχήν τής συγκλήτου να μή χαθεί τό εξάμηνο και (παρά τήν ασάφεια τών προτάσεων) ή υποχώρησή της στο τέλος του Ιανουαρίου. Και τέλος ή δήλωση Άβέρωφ για θέματα ανώτατης εκπαίδευσης μετά τή συζήτηση στή Βουλή, οι αποφάσεις όρισμένων συγκλήτων επίσης μετά τή συζήτηση στή Βουλή («όλα αυτά είναι μιά χαρά στο Ίδρυμά μας τουλάχιστον»), αυτά πού έχουν άκουστεί από συζητήσεις σε συνεδριάσεις σχολών («ποιός επιτέλους θά μās καλύψει από κάκοήθεις επιθέσεις»), οι πρόσφατες συνελύσεις καθηγητών διαφόρων ιδρυμάτων για να συγκροτήσουν συνδικάτα (στή Θεσσαλονίκη μάλιστα επέμεναν πώς μέλη πρέπει να θεωρούνται μονάχα οι καθηγητές πού εκλέγονται μέ τήν ισχύουσα νομοθεσία!) και οι έντεχνα διοχετευμένες «οκέφεις καθηγητών» («κρίμα, και έμειας νομίζαμε πώς ό Ράλλης ήταν ό καταλληλότερος για να ήγηθεί στήν παράταξή μας») δείχνουν πώς έχει εγκαινιαστεί μιά έντελως καινούρια σχέση κυβέρνησης και καθηγητών και πώς άν δέν τής κοστίζει πολιτικά ή κυβέρνηση θά ήθελε, πιστεύουμε, να τήν συνεχίσει.

Θά θέλαμε να κάνουμε όρισμένες πρόσθετες παρατηρήσεις σχετικά μέ τό σώμα τών καθηγητών και ιδιαίτερα μέ τό τί έχει διαφανεί από τίσ αντιδράσεις του στίς διάφορες προτάσεις έκσυγχρονισμού του πανεπιστημίου. Τό σώμα τών καθηγητών στή διάρκεια αυτής τής περιόδου απέδειξε πώς δέν είναι απλά ένα σώμα ανώτερων κρατικών λειτουργών πού έκτελει (και διαμορφώνει ως ένα βαθμό) τήν κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική ούτε και είναι ένα σώμα δυνάμει προοδευτικό πού κάτω από

τήν πίεση ιδιαίτερα του φοιτητικού κινήματος «θά μπει στο σωστό δρόμο». Η πρώτη άποψη πρακτικά όδήγησε στο να άγνοηθεί στήν ουσία ή πολιτική λειτουργία του καθηγητικού σώματος, να καταπολεμηθεί ή παρέμβαση του κινήματος σε ζητήματα πολύ σημαντικά πού υπονομεύουν τήν έξουσία του καθηγητικού σώματος (π.χ. ενιαίος φορέας) και να «υποταχθεί» τό πανεπιστημιακό κίνημα στο άγώνα άλλαγής έξουσίας. Η δεύτερη άποψη όδήγησε στήν υποταγή διαφόρων άγώνων στο πανεπιστήμιο στους στόχους μιάς μερίδας καθηγητών, στή συναλλαγή μέ διάφορους χουντικούς ή διάφορους πού κρατούσαν δημοσίως τόν Ριζοσπάστη, στήν άξέχαστη περίπτωση του Δημαρόγκωνα κ.λπ. Άς μήν ξεχνάμε όμως στίς καταλήψεις πέροι και τίσ τελευταίες μέρες μόνο όρισμένες σύγκλητοι άποδέχτηκαν ένα μονάχα μέρος τών άπόψεων τών φοιτητών για τά έξεταστικά. Η συμπεριφορά του καθηγητικού σώματος δλ' αυτά τά χρόνια απέδειξε περίτρανα τήν σχετική τους άυτονομία από τήν κυβέρνηση και ότι τό σύνολο τών ενεργιών τους ήταν στήν κατεύθυνση ενίσχυσης τής έξουσίας τους. Είναι πραγματικά έκπληκτική ή τεράστια δύναμη του καθηγητικού σώματος, ενός σώματος χωρίς καμιά σχέση μέ τήν παραγωγή, ενός σώματος μέ κυρίαρχα πολιτική και όχι εκπαιδευτική λειτουργία και τέλος ενός σώματος πού έχει άποκτήσει τό κοινωνικό κύρος του όχι από τήν «άξία» του και τήν «προσφορά» του (όπως π.χ. στή Γερμανία) αλλά από τό ότι έλέγχει τό βασικότερο μηχανισμό ταξικής κινητικότητας.²⁰

Νομίζουμε πώς τό θέμα του καθηγητικού σώματος είναι ιδιαίτερα σύνθετο και θά πρέπει να διερευνηθούν αναλυτικότερα οι παραπάνω πτυχές και μέσα από αυτές να εξηγηθεί ή άδυναμία μορφοποίησης και ουσιαστικής παρέμβασης μιάς προοδευτικότερης μερίδας σαν σύνολο. Ιδιαίτερα σημαντική σ' αυτόν τό διάλογο θά είναι και ή συμμετοχή και συμβολή καθηγητών για μιά ψύχραιμη και νηφάλια διερεύνηση του σοβαρότατου αυτού προβλήματος. Θεωρούμε επίσης άναγκαία και μιά αντίστοιχη διεύρυνση του ΕΔΠ άνεπιπρέαστη από τήν «όμοιογένεια» πού έχει επιβάλλει ό συνδικαλισμός.

3. Δέν υπάρχουν πολλές νέες διαστάσεις πού θά μπορούσαν να προστεθούν στίς ήδη γνωστές, από τίσ αντιδράσεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ μετά τό τέλος τής διαδικασίας σύνταξης του σχεδίου νόμου-πλαίσιο από τήν Όμάδα Έργασίας και τήν Έπιτροπή Πρυτάνεων. Τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ άλλάζοντας συνολικά γραμμή (χωρίς να τολμήσουν να πάρουν επίσημα θέση για τό συγκεκριμένο θέμα, αλλά μέσα από τοποθετήσεις στελεχών τους, άρθρογραφία στίς εφημερίδες) αναγκάστηκαν να καταγγείλουν προτάσεις πού στήν ουσία δέν έδφεραν από τό πρότυπο πού οι ίδιοι είχαν έπεξεργαστεί.²¹ Και αυτό γιατί βασικά κυρίαρχη στήν πολιτική σκέψη τών δύο αυτών κομμάτων είναι ή λογική τών προτύπων: Τό

19. Δέν ήταν – και ιδιαίτερα στους φοιτητές – ενιαίος ό τρόπος αντιμετώπισης αυτού του προβλήματος από τόν χώρο τής άναγνωτικής άριστερας. Και τό ζήτημα δέν είναι ότι όλοι έπρεπε να αντιδράσουν ενιαία και στα πλαίσια μιάς στρατηγικής «θεσμικών άλλαγών» κ.λπ. Τό ζήτημα είναι πώς πολιτικές όμάδες και πολλά ανεξάρτητα άτομα και σαν άποτέλεσμα μιάς γενικότερης συλλογιστικής σχετικά μέ τόν άυταρχικό έκσυγχρονισμό τής δεξιάς κ.λπ. δέν μπόρεσαν να εκτιμήσουν πώς σήμερα ή πολιτική σύγκρουση γίνεται στο ν.-π. και όχι μονάχα στο έξεταστικό.

20. Μένει επίσης να γίνει μιά λεπτομερής συζήτηση για τή σχέση μιάς τέτοιας έστίας έξουσίας μέ τήν κεντρική έξουσία. Π.χ. παρά τό γεγονός ότι ή χούντα δέν είχε ιδεολογικά και πολιτικά προβλήματα μέ τό σώμα τών καθηγητών στο σύνολο του, πώς εξηγείται τό ότι ή χούντα θέσπισε τό υποχρεωτικό όριο ηλικίας έξόδου καθηγητών και τό θεσμό τών επικουρικών καθηγητών, πού ανεξάρτητα άν «βόλεψε» όρισμένους (και πραγματικά μόνο όρισμένους βόλεψε και δέν είναι ασωτό να γίνονται οι γνωστές γενικεύσεις για όλους τούς επικουρικούς καθηγητές), και τά δύο μέτρα άντικαμικά δέν υπονόμειαν τήν έξουσία του καθηγητικού σώματος;

21. Βλ. Κ. Γαβρόγλου «Η κατάργηση του θεσμού τής έδρας: Τί δέν προτείνουν τά νομοσχέδια του ΠΑΣΟΚ και του δογματικού ΚΚΕ και τί προτείνει ή Όμάδα Έργασίας», *Αύγή*, 19/10/1980 και «Έπιτροπή Πρυτάνεων, Όμάδα Έργασίας: Διαφορές και Αντιθέσεις», *Αύγή*, 5/10/1980.

πρότυπο του δημοκρατικού πανεπιστημίου, τό πρότυπο του σοσιαλιστικού πανεπιστημίου. Η κατάληξη όμως, των εργασιών της 'Ομάδας 'Εργασίας απέδειξε πώς άν τό δημοκρατικό πανεπιστήμιο είναι ζήτημα άνεύρεσης ενός προτύπου πού θά λειτουργεί στό κατάλληλο πολιτικό καθεστώς, τότε τό πρότυπο αυτό κάθεαυτό είναι μιά ελάχιστη βελτιωμένη μορφή έπεξεργασιών πού κάλλιστα μπορούν νά πραγματοποιηθούν στό πλαίσιο μιάς έκουγχρονιστικής δεξιός. Αυτό όμως πού δείχνει ή σημερινή συγκυρία είναι πώς ή προοπτική του δημοκρατικού πανεπιστημίου ύπνοσει μιά έντελώς διαφορετική λογική από τή λογική του προτύπου: Τή λογική τής παρέμβασης και του αγώνα του κινήματος καθημερινά γιά νά κατακτήσει τά «άσήμαντα» και σημαντικά αίτήματά του και στή συνέχεια νά διευρύνει τίς κατακτήσεις του. Καί πράγματι, ένώ όταν τό 1978 κατατέθηκαν στή Βουλή τά σχέδια νόμου-πλαίσιο του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, θά μπορούσαν γιά τότε μέ κάποια έπιείκεια νά θεωρηθούν πρωτοποριακά, άκόμα και στό λίγο διάστημα των τριών χρόνων πού μεσολάβησε όρισμένα σημεία έχουν ξεπεραστεί στήν πράξη, άλλοτο έχει προχωρήσει περισσότερο ό προβληματισμός και άλλα έχουν ήδη κατακτηθεί. Η άνανεωτική άριστερά άρνείται τή λογική των προτύπων και θεωρεί πώς μονάχα ένα ένωμένο και αυτόνομο κίνημα μέσα από πραγματικά πολύμορφους και μαζικούς αγώνες - χωρίς νά άποκλείει από τά πρίν καμιά μορφή αγώνα αλλά και χωρίς νά θεωρεί μιά συγκεκριμένη μορφή αγώνα σάν πανάκεια - και μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες πρέπει νά μήν επαναπαύεται στίς κατακτήσεις του, νά διευρύνει τόν προβληματισμό του, νά θέτει συνέχεια νέα έρωτήματα. Μέ βάση άκριβώς αυτό τό σκεπτικό τό ΚΚΕ έσωτερικό δέν κατέθεσε δικό του σχέδιο στή Βουλή αλλά και παράλληλα ήταν τό μοναδικό κόμμα πού τοποθετήθηκε έπίσημα μέ άνακοίνωση του 'Εκτελεστικού Γραφείου θεωρώντας πώς σήμερα και στήν πορεία εκδημοκρατισμού του ελληνικού πανεπιστημίου τό σχέδιο τής 'Ομάδας 'Εργασίας μπορεί ν' άποτελέσει βάση συζήτησης και νά διευρυνθεί μέ τά ώριμα αίτήματα των φοιτητών και του ΕΔΠ.²²

Μέ τή διάσπαση του '68, καθώς τέθηκε και στήν Ελλάδα μέ ένταση ή κρίση τής άριστεράς και τό πρόβλημα τής άνανέωσης του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, οι καινούριες άντιλήψεις πού άρχισαν νά διαμορφώνονται ως προς τό στρατηγικό στόχο γιά τόν σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τής ελληνικής κοινωνίας δέν ήταν δυνατόν νά μήν μπολιάσουν και κάποιες άπόψεις γιά τά πανεπιστημιακά ζητήματα.

Οι καινούριες αυτές άντιλήψεις δέν άναφέρονταν σέ κάποιο άλλο σοσιαλιστικό μοντέλο, άρνιούνταν κατηγορηματικά νά προτείνουν τό τελειωμένο πρότυπο καθώς άμφισβητούσαν τά γνωστά ύπάρχοντα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, και ή ουσία τους θά πρέπει νά άναζητηθεί σέ μιά έντελώς άλλη λογική στή διαδικασία μετασχηματισμού τής ελληνικής κοινωνίας και στόν συλλογικό αυτόνομο τρόπο διαμόρφωσης αυτής τής άλλης έπιθυμητής κοινωνίας.

- Μέ τό σεβασμό των δημοκρατικών διαδικασιών σ' όλα τά στάδια τής ελληνικής εξέλιξης προς τό σοσιαλισμό.

- Μέ τό σεβασμό στόν πλουραλισμό των άπόψεων και τήν πεποίθηση ότι οι άντίθετες άπόψεις δέν καταπολεμούνται μέ διοικητικά ή δικαστικά μέτρα αλλά μέ τόν διάλογο και τόν ιδεολογικό αγώνα.

- Μέ τήν συμμετοχή όλων των εργαζομένων στίς άποφάσεις και τήν δημιουργία ολοκληρωμένων και ύπεύθυνων πολιτών. Δηλαδή κατεύθυνση νά δημιουργηθούν αίρετά λαϊκά όργανα έξουσίας σ' όλη τήν κλίμακα του κράτους (γειτονιά, έπιχείρηση, εργοστάσιο, χωριό, συμβούλια Δήμων, νομών, περιούχων) ώστε ή έξουσία νά άσκειται ουσιαστικά από τους εργαζόμενους.

- Μέ καινούριες αναλύσεις γιά τό ρόλο του μαζικού κινήματος, κύριου μοχλού σέ κάθε άλλαγή, στή βάση τής άυτονομίας του.

- Μέ πολλά έρωτηματικά και πολλά άνοιχτά ζητήματα...

Μέσα άπ' αυτή τή συνολικότερη προοπτική ό στρατηγικός στόχος γιά τό πανεπιστήμιο δέν μπορεί νά είναι ένα «καλύτερο πανεπιστήμιο στήν ύπηρεσία του λαού και του τόπου». Μέσα άπ' αυτή τή διαφορετική λογική άπορρίπτεται τό πανεπιστημιακό τελειωμένο μοντέλο και ό στρατηγικός στόχος γιά τό πανεπιστήμιο έκφράζει τήν άναζήτηση τής ουσιαστικοποίησης τής γνώσης και τής έρευνας ώστε νά άπαντάει και νά άπορρέει από τά προβλήματα και τίς άνάγκες πού έπιτακτικά θέτουν οι κοινωνικοί αγώνες. Δηλαδή συμμετοχή και καθορισμός των κατευθύνσεων σπουδών και έρευνας από τους εργαζόμενους παράλληλα μέ τήν πλήρη ύπευθυνότητα διδασκόντων - διδασκομένων.

Στή βάση αυτού του στρατηγικού στόχου ή διεκδίκηση τής κατάργησης τής έδρας και ή δημιουργία τομέα έντάσσεται στήν προοπτική ενός τομέα «κοινωνικής ή δημοκρατικής διαχείρισης» πού νά ζητούν τά εργατικά συνδικάτα και οι φορείς των εργαζομένων γενικότερα, παύει δηλ. νά είναι μιά άλλαγή οργανωτικού χαρακτήρα. «Τά εργατικά συνδικάτα θεμελιώνουν τήν προοπτική μεταβολής του κοινωνικού και παραγωγικού ρόλου του πανεπιστημίου

1. Σέ μιά διεύρυνση τής ύπευθυνότητας του όλου διδακτικού προσωπικού και
2. Στόν έλεγχο των κατευθύνσεων των πανεπιστημιακών προγραμμάτων από τίς κοινωνικές δυνάμεις. Έπειδή θεωρούν αυτόν τό έλεγχο σάν τή μοναδική έγγύηση γιά τήν άνακοπή τής θεσμικής και παραγωγικής κρίσης πού μαστίζει σήμερα τά ΑΕΙ, ή οικόδομηση του τομέα άποτελεί γιά τίς συνδικαλιστικές όργανώσεις ουσιαστική φάση αυτής τής νέας σχέσης πανεπιστημίου και κοινωνικής πραγματικότητας.²³

Άρα στρατηγικός στόχος γιά τό πανεπιστήμιο δέν είναι τό δημοκρατικό ή σοσιαλιστικό πανεπιστήμιο αλλά ή κοινωνική και δημοκρατική διαχείριση τής γνώσης και τής έρευνας. Πάνω στίς παραπάνω κατευθύνσεις στρατηγικού χαρακτήρα δέν έξηγούνται διλήμματα γιά τό πανεπιστήμιο τύπου έκουγχρονισμός ή εκδημοκρατισμός ή έκουγχρονισμός ίσον ένσωμάτωση; Μιάς και οι έκουγχρονισμοί πού έτσι κι άλλώς νομοτελειακά θά γίνονται κάτω από τό πρίσμα προφανώς μιάς πρακτικής λογικής στήν κατεύθυνση τής έπιβίωσης και τής άναπαγωγής του κοινωνικού συστήματος στό σύνολό του μπορούν νά άποτελέσουν συγχρόνως ένα νέο πεδίο ταξικής πάλης.

Μέσα άπ' αυτή τή λογική άπαιτείται ή άριστερή παρέμβαση στήν καθιέρωση νέων σχέσεων παιδείας, έρευνας και παραγωγικής εργασίας και αυτή ή παρέμβαση άφορά τό κίνημα πρώτα πρώτα και κύρια έξω από τό πανεπιστήμιο. Έδώ δέν πρέπει νά ύποτιμηθεί τό έπίπεδο άνάπτυξης του κινήματος των εργαζομένων στήν Ελλάδα και νά δημιουργηθούν άνεπίκαιρες άυταπάτες.²⁴

Η πορεία μεταρρύθμισης του ελληνικού πανεπιστημίου και ή μη πραγματοποίησή της δείχνει άνάγλυφα πώς ή δεξιά ως τώρα δέν είχε μιά άλλη συγκεκριμένη

22. Αύγή, 10/10/1980. Έπίσης φυλλάδιο Γιά τό Πανεπιστήμιο, Νοέμβριος 1980 από τους Πανεπιστημιακούς του ΚΚΕ έσωτερικού. Βλ. έπίσης Θεούριος άρ. 130, 16/10/1980. Αυτά τά κείμενα δέν άφήνουν και πολλά περιθώρια παρεξηγήσεως γιά τό κατά πόσο τό ΚΚΕ έσωτ. και ή ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραϊός» ύποτιμούν τά άμεσα προβλήματα των φοιτητών και του ΕΔΠ.

23. Α. Χριστοφείλης, «Ανώτατη παιδεία στήν 'Ιταλία. Άνάλυση και συσχέτισμός μέ τήν Ελλάδα» στό Τά Πανεπιστήμια στήν Δυτική Εύρώπη, έκδόσεις Παρατηρητής, 1978, σελ. 69.

24. Δέν είναι τυχαίο ότι στήν 'Ιταλία ή έπίλυση των προβλημάτων των ΑΕΙ ήταν μεταξύ των αίτημάτων των εργατικών συνδικάτων και έγιναν δύο σημαντικές θεσμικές κατακτήσεις: ό θεσμός των 150 πληρωμένων ώρων γιά μόρφωση και ή άμεση συμμετοχή τής τοπικής αυτοδιοίκησης στήν εκπαίδευση. Βλ. άρθρο Α. Χριστοφείλη.

άντληψη για τό πανεπιστήμιο και είχε σαν πρότυπο τό σημερινό. Σ' όλο αυτό τό διάστημα ή δεξιά δέν θέλησε νά κάνει τήν πολιτική επιλογή ν' άποκρούσει τίς απαιτήσεις των συντηρητικότερων δυνάμεων μέσα και έξω από τό πανεπιστήμιο, και μόνο τώρα αρχίζουν νά υπάρχουν ένδειξεις πώς ή δεξιά μέ άναστολές και αντιφάσεις μορφοποιεί μία νέα σχέση μέ αυτές τίς δυνάμεις χωρίς όμως και νά έχει επιλέξει και τή ρήξη μαζί τους.

Οι προτάσεις για τή μεταρρύθμιση άναδεικνύουν και ένα άλλο στοιχείο του «νέου» προτύπου: επιδιώκεται μία όρθολογικότερη λειτουργία του πανεπιστημίου χωρίς νά άμφισβητηθεί ουσιαστικά τό σημερινό θεσμικό πλαίσιο και όπου αυτή ή λειτουργία συνοδεύεται μέ μία αύταρχικότερη πολιτική άπάντη στους φοιτητές: Οι διαγραφές πού προέβλεπε ό 815 υπήρχαν και στό σχέδιο του 1975 (Τσάτσου) και 1977 (Ταλιαδούρου) και σήμερα ή άπειλή τής νομοθετικής ρύθμισης του πανεπιστημιακού άσύλου έντάσσεται άκριβώς στή λογική τής παράλληλα μέ τή μεταρρύθμιση αύταρχικότερης αντιμετώπισης του φοιτητικού κινήματος.

Ένώ τά διάφορα σχέδια νόμων-πλαίσιο έχουν σαν κύρια αίχμή τήν «διευθέτηση» οργανωτικών προβλημάτων στό πανεπιστήμιο ή διαδικασία σύνταξής τους και οι τελικές προτάσεις άποτελούν τήν πολιτική έκφραση μιάς συγκυρίας πού διαμορφώνεται μέσα από συγκρούσεις και πού καταλήγει σέ μία δυναμική ίσορροπία. Άλλιάς άν ήταν ένα θέμα άπλά οργανωτικό, ή πραγματοποίησή του θά ήταν άπλούστερη, λιγότερο όδυνηρή για τή δεξιά και ένδεχομένως πολύ πιο επιθυμητή από μέρους τής.

Δέσμια τής ιστορικά διαμορφωμένης δομής τής, ή δεξιά έχει φανεί άνίκανη ν' αναλάβει τίς όποιες πρωτοβουλίες για τήν επίλυση τής κρίσης στήν ανώτατη εκπαίδευση. Καί γι' αυτό τό λόγο ή ένότητα και ή ενεργή παρέμβαση των άνανεωτικών δυνάμεων θά παίξουν κυρίαρχο ρόλο και στήν κατάκτηση κάποιων λύσεων και στήν αντιμετώπιση του άδιεξόδου στό όποιο σιγά μέν αλλά σταθερά πορεύεται τό πανεπιστημιακό κίνημα. Καί σήμερα πού οι κυρίαρχες προοδευτικές άντλήψεις μέσα από τίς αντιφάσεις τους οδηγούνται σέ άδιέξοδο, οι άνανεωτικές δυνάμεις τής άριστεράς θά πρέπει νά συνεχίσουν τήν κριτική τους, νά δούν αυτοκριτικά τή δική τους έξω τώρα λειτουργία, και νά θέσουν νέα έρωτήματα.

Δ. Κάποια «νέα» έρωτήματα

Ένα άλλο ζήτημα χαρακτηριστικό του χώρου τής άνανεωτικής άριστεράς είναι και ή διαμόρφωση νέων έρωτημάτων ή και ό επαναπροσδιορισμός τους μετά τή συνειδητοποίηση ότι ούτε αυτές οι δυνάμεις έχουν δώσει άπαντήσεις σέ έρωτήματα πού θεωρούσαμε «δοσμένες» τίς άπαντήσεις. Θά άρκεστούμε σέ τρία τέτοια έρωτήματα:

α) Μία μερίδα πανεπιστημιακών δασκάλων άναγκάστηκαν νά έρθουν άντιμέτωποι μέ ένα έρώτημα πού συστηματικά απέφευγαν τόσον καιρό: τί σημαίνει νά είναι κανείς προοδευτικός έρευνητής, προοδευτικός δάσκαλος στό ελληνικό πανεπιστήμιο σήμερα; Πράγματι, τί κάνει ένας προοδευτικός δάσκαλος σήμερα; Άρκει μήπως τό νά διδάσκει κανείς «καλά» τό μάθημα; ή νά κουβεντιάζει μέ τους φοιτητές μετά τό μάθημα άντί ν' άπομακρύνεται μέ βλοσυρό ύφος ή νά μήν μηδενίζει τό γραπτό όποιο άντιγράφι τίς έξετάσεις; ή νά συνδικαλίζεται; Τουλάχιστον όλ' αυτά – πού σίγουρα όμως δέν είναι τά σημαντικότερα. Τά έρωτήματα αυτά δέν έκφράζουν μόνο τήν άποτυχία στήν αναζήτηση ενός ρόλου ή στήν άπόπειρα ύλοποίησής του, αλλά συγχρόνως καταλογίζουν εύθύνες σ' εκείνους πού πίστευαν – και πιστεύουν άκόμα – ότι τό

νά είναι δημοκρατικός πολίτης συνεπάγεται αυτόματα και τήν προοδευτικότητά του ως δασκάλου. Πιστεύουμε πώς ό ρόλος του προοδευτικού πανεπιστημιακού δασκάλου απέχει πολύ άπ' τό νά έχει κατακτηθεί και άπό τίς δυνάμεις τής άνανεωτικής άριστεράς.

β) Τό ιδεολογικό περιεχόμενο τής επιστήμης και ό τρόπος άσκησης τής: Τό θέμα είναι τεράστιο και έχουν ειπωθεί – σέ συνλεύσεις κυρίως – «άσύλληπτα» πράγματα. Τό πρόβλημα τής σχέσης φιλοσοφίας – ιδεολογίας – επιστήμης δέν έχει καν τεθεί και ένώ ή προβληματική αυτής τής σχέσης τής ύπαρξης «άριστερης» ή «προλεταριακής» επιστήμης, τό θέμα τής ιστορικής εμφάνισης διαφόρων επιστημών, τής άυτονόμησής τους άπό τήν παραγωγική διαδικασία και τήν κοινωνική τους λειτουργία πραγματικά άπασχολεί πολλούς φοιτητές, ύπάρχει μία πλήρης άδυναμία άπό τους διδάσκοντες νά επιχειρηθεί τό άνοιγμα ενός διαλόγου πάνω σ' αυτά τά θέματα. Κι αυτό είναι άναγκαίο γιατί ούτε ή «διδασκαλία» αλλά ούτε και τό «έξεταστικό» είναι άνεξάρτητα από τά παραπάνω ζητήματα.²⁵

γ) Υπάρχει σήμερα ζήτημα ένότητας του πανεπιστημιακού κινήματος και στή συνέχεια ένότητάς του μέ τό λαϊκό κίνημα. Η «ένότητα» πού συγκαλύπτεται κάτω άπό τίς κοινές άνακοινώσεις διαφόρων φορέων του πανεπιστημίου δίνει τήν έξής εικόνα: ή μεγάλη πλειοψηφία των φοιτητών βλέπει τό ΕΔΠ σαν επιτηρητές στις έξετάσεις, ή μεγάλη πλειοψηφία του ΕΔΠ είναι κατά των πολλών έξεταστικών περιόδων, όλοι δέν μπορούν νά ύποφέρουν τους διοικητικούς, πού όμως αντιμετώπιζουν ιδιαίτερα όξυμένα προβλήματα, και έλάχιστοι ξέρουν τήν ύπαρξη και τήν ουσιαστική προσφορά των παρασκευαστών. Καί δόστου άνακοινώσεις όπου όλοι έμεις οι καλοί καταγγέλλουμε τους κακούς. Νομίζουμε πώς άν μονάχα δέν θεωρήσουμε κατακτημένες τίς δημοκρατικές διαδικασίες και δέν τίς συγχέουμε μέ τή γραφειοκρατική λειτουργία όπου κανείς μπορεί και νά ψηφίζει, μονάχα άν θεωρήσουμε πώς άκρογωνιαίος λίθος τής ένότητας του πανεπιστημιακού κινήματος είναι ή κατάκτηση τής άυτονομίας του και μαζί μέ τίς άπόπειρες άπάντησης τά ύπόλοιπα δύο έρωτήματα θά είναι δυνατό νά γίνουν τά πρώτα θήματα για τήν ουσιαστική ένότητα του πανεπιστημιακού κινήματος.

Τέλος, και ιδιαίτερα για τους πανεπιστημιακούς αυτούς πού παρ' όλα τά άδιέξοδα και τή μιζέρια του ελληνικού πανεπιστημίου κάναμε τήν επιλογή νά μείνουμε στό πανεπιστήμιο, χρειάζεται νά τολμήσουμε στήν καθημερινή μας πρακτική, άμφισβητώντας καταρχήν τό ρόλο μας και αυτά πού ξέρουμε, νά προχωρήσουμε σέ πρωτοβουλίες πού νά έγκαινιαίνουν τόν πειραματισμό πέρα και έξω από τους θεσμούς πού νά μήν άποκλείουν άποτυχίες ή άδιέξοδα αλλά πού κύρια θά μένουν άνοικτές και εύαισθητοποιημένες στό κοινωνικό γίγνεσθαι.

«Υπάρχει μία ηλικία πού διδάσκει κανείς αυτά πού ξέρει, αλλά έρχεται κατόπιν μία άλλη πού διδάσκει αυτά πού δέν ξέρει: Αυτό νομάζεται αναζήτηση. Ίσως νά είναι τώρα ή ώρα αυτού του πειράματος... Καθόλου έξουσία αλλά μιά στάλα γνώση, μιά στάλα σοφία και ή μεγαλύτερη δυνατή γευστικότητα».²⁶

25. Μία πολύ ενδιαφέρουσα άνάλυση του θεσμού των έξετασεων και προβολή μιάς μεσοπρόθεσμης έναλλακτικής πρότασης στό στείρο – κατά τήν γνώμη μας – αίτημα των τριών περιόδων και τριών μεταφορών, ύπάρχει στά φυλλάδια του Δημοκρατικού Άγώνα Νομικής, Μάιος και Νοέμβρης 1980.

26. Roland Barthes, άπό τό άφιέρωμα του περιοδικού 'Οθόνη, άρ.5, Οκτώβρης 1980.

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 19

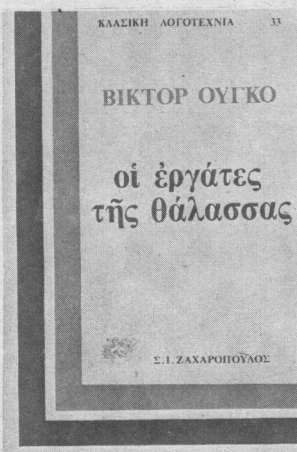
πεζο - ποίηση - κριτική

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΕΛΥΤΗΣ: Imago terrae. (Δοκίμιο). DAN PAGIS: Πέντε ποιήματα. ('Απόδοση: Βασ. Καραβίτης). MAURICE BLANCHOT: 'Ο χώρος της Λογοτεχνίας (Μελέτη απόδοση: Δημ. Δημητριάδης). JORGE LUIS BORGES: Θέμα του προδότη και του ήρωα (Διήγημα απόδοση: Σωτ. Κακίσης). GEORGES SCHEHADE: 'Οκτώ ποιήματα ('Απόδοση: Νίκος Κοντομήτρος). ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΥΠΙΔΗΣ: 'Ο θάνατος του Κωνσταντίνου (Διήγημα). ΛΟΥΚΑΣ ΚΟΥΣΟΥΛΑΣ: Μιά χρέωση (Ποίημα). ΞΕΝΟΦΩΝ ΒΑΡΒΕΡΗΣ: 'Αλγόλες (ποιήματα). ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΟΥΛΑΣ: (ποιήματα) RENÉ MAGRITTE: Σωστικόν Σχοινίον (Διάλεξη απόδοση: Σπύρος 'Ηλιόπουλος). ROLAND BARTHES: Τέσσερα κείμενα. ('Απόδοση: Βασίλ. Παπαβασιλείου, Β. Φωτίου) ROBERT DESNOS: Ξυπνήματα (ποιήμα απόδοση: Δημ. Μαλακίσης). ROLAND TOPOR: Σχέδια. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ: 'Ο Περ. Κοροβέσης και ό Χρόνης Μπότσογλου, συζητούν μέ τόν Κώστα Μαυροδῆ. ΓΡΑΦΟΥΝ ΑΠΟ: Ρώμη, Παρίσι, Λονδίνο, Βερολίνο, ('Ανταποκρίσεις). ΤΑ ΦΥΛΛΑ: Σχόλια γιά τήν πνευματική επικαιρότητα.

Σ.Ι. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 60, ΑΘΗΝΑ - 144
ΤΗΛ. 36.05.501 & 36.08.550

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:
ΠΡΑΞΙΤΕΛΟΥΣ 141, ΠΕΙΡΑΙΑΣ - 7,
ΤΗΛ. 41.16.530

Όλοκληρο τό κλασικό αυτό άριστούργημα άποτελεί ένα μεγαλόπνευστο ύμνο στην ανθρώπινη θέληση, πού άγωνίζεται και ύπερνικά τά κάθε λογής έμπόδια. Ένας άνθρωπος του λαού, μόνος και άβοήθητος, άντιμετωπίζει τήν άπεραντοσύνη του ώκεανού μέ άκατάβλητη δύναμη, μέ άπάρμιλλο σθένος, μέ άδοούλωτη ψυχική άνωτερότητα, πολεμά και νικά τήν άγρια φύση. Γύρω του ζει και κινείται ένας ολόκληρος κόσμος: ναυτικοί, τυχοδιώκτες, άπόκληροι τής κοινωνίας. Και πάνω άπ' όλα ή θάλασσα, κυρίαρχη και μυστηριακή. Και πίσω άπ' όλα ό Έρωτας, άδολος, άτυχος και άγνός. Ό συγγραφέας όρθώνει σε ανθρώπινα σύμβολα τό Καλό, τό Κακό, τή Φύση και τήν Πρόοδο. Τό βιβλίο αυτό γιά πρώτη φορά τώρα μεταφράζεται στή γλώσσα μας χωρίς καμιά άπολύτως παράλειψη ή περικοπή.

ΜΑΓΙΑΚΟΦΣΚΙ ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Κ ΕΝΑ ΠΟΙΗΜΑ - ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΤΟΥ

ΓΙΑΝΝΗ ΡΙΤΣΟΥ

ΜΝΗΜΗ

ΣΙΜΟΝ ΝΤΕ ΜΠΩΒΟΥΑΡ

ΤΑ ΓΗΡΑΤΕΙΑ

Ένα άπο τά μεγαλύτερα πνεύματα τής έποχής μας ρωτά:

«Είμαι όί γέροι
άνθρώπινα πλάσματα;»

«Κρίνοντας άπό τόν τρόπο πού ή κοινωνία μας τούς μεταχειρίζεται, τό έρώτημα παραμένει άνοιχτό στην άμφιβολία. Άπό τή στιγμή πού ή κοινωνία τούς άρνείται αυτό πού θεωρείται σάν ελάχιστο άναγκαίο, και άπό τή στιγμή πού σκόπιμα τούς καταδικάζει στην φτώχεια, τή μοναξιά και τήν άπελπισία, δείχνει μέ τή στάση της άπό ότι οι γέροι δέν έχουν ούτε τίς ίδιες άνάγκες ούτε τά ίδια δικαιώματα μέ τά άλλα μέλη τής ανθρώπινης κοινότητας... Ναι, τά γηρατεία κατάντησαν νά γίνουν ένα ντροπιαστικό μυστικό, ένα άπαγορευμένο θέμα.»

Μιά άνοιχτή, άνελέητη καταγγελία κατά τής άδιαφορίας και τής βανασθένειας τής κοινωνίας άπέναντι στα γηρατεία.

Εκδόσεις Γλάρος

Κεντρική διάθεση - παραγγελίες
ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ 31 • ΑΘΗΝΑ 141 • ΤΗΛ. 36.18.457
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ: ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΙΟΚΗΤΗΓΙΟΥ 31 • ΘΕΣ/ΝΙΚΗ • ΤΗΛ. 52.81.19

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ

Μιά φορά ἦταν ἕνας μόνος του

“... ένα συναρπαστικό μυθιστορημα...”

“... ο αναγνώστης θα συλλογίζεται για πολυ
και μετα το κλεισιμο του βιβλιου...”

“... η μοναξια του συγχρονου ανθρωπου
σε συναρπαστικη γραφη...”

“... ένα απ τα γνησιότερα μυθιστορηματα...”

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΡΕΚΟΡ: σε 2 μήνες 3 εκδοσεις

Κ Ε Δ Ρ Ο Σ

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ίδεολογικά παραλειπόμενα μιᾶς δημόσιας συζήτησης¹

του Λεωνίδα Λουλούδη

Τώρα πού ακόμα και οι πρυτάνεις....

Τὰ γεγονότα ἦταν καί φέτος – ὅπως κάθε χρόνο ἀλλωστε – δραματικά στό χώρο τῆς ἀνωτάτης ἐκπαίδευσης. Ἡ κατάληψη τοῦ Μετσόβειου Πολυτεχνείου, τοῦ Χημικοῦ Τμήματος τῆς Φυσικομαθητικῆς Σχολῆς, τὸ κλείσιμο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῆς Ἀθῆνας, τῆς Πολυτεχνικῆς Πατρῶν, ἡ κατάληψη τῆς Βιομηχανικῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἀπώλεια ἔτους στή Θράκη – Ξάνθη, ἀλλά καί οἱ δημόσιες ἀντεγκλήσεις τῶν καθηγητῶν – μελῶν τῆς Ὁμάδας Ἔργασίας² μέ τούς ἐκπροσώπους τοῦ ΕΔΠ, οἱ αἰφνίδιες ἀποχωρήσεις τῶν τελευταίων καί τῆς ΕΦΕΕ στήν τελική φάση ἐπεξεργασίας τοῦ Νόμου-πλαίσου, δείχνουν ὅτι οἱ καταλήψεις τοῦ προπερασμένου Δεκέμβρη δέν ἦταν – ὅπως ὀρισμένοι πανεπιστημιακοὶ πίστευαν – ἡ κορυφή τῆς κρίσης ἐνός θεσμοῦ πού ἔχει τὸ προνόμιο νὰ εἶναι σέ συνεχή κρίση τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια. Ἀντίθετα, καί μετά τὴν μέ πολλά ψήγματα αὐτοκριτικῆς ἀνακοίνωση τῆς συνόδου τῶν πρυτάνεων στὰ Γιάννενα, εἶναι φανερό ὅτι εἰσερχόμαστε σέ μιὰ νέα ἐποχὴ κρίσης κατὰ τὴν ὁποία οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐπίσημης παιδείας πού συχνά διαπράττουν τὸ ἀμάχημα νὰ θεωροῦν τὸν ἑαυτό τους ἀθῶο, καταγγέλλουν τὴν ἀυταπάτη τῆς ἀθωότητάς τους καί ἐρχονται ἀντιμέτωποι, μερικὰ ἔστω, μέ τὶς ἐνοχές τους. Τώρα, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ καταγγελία γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ συλλογικά καί δημόσια οἱ ὁπαδοὶ κάθε λογῆς ὀπτιμισμού, συνεκτιμώντας τὴν «ἐποικοδομητικὴ συζήτηση τῆς Βουλῆς» καί τὴν «εὐελιξία» τῆς διακομματικῆς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Παιδείας, ὑποστηρίζουν ὅτι ἤδη διαφαίνεται ἡ διέξοδος ἀπὸ τὴν κρίση. Γιὰ τούς ὑπόλοιπους ἡ κρίση συνεχίζεται καί ὀξύνεται ὅσο δέν συν-αἰσθάνονται τὴν «ἀναγκαιότητα νὰ ἀλλάξει τὸ πλαίσιο τῶν ἐρωτημάτων πού ἐντοπίζουν τὴν κρίση καί τῶν ὄρων πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατανόησή της».³ Ἀναγκαιότητα ἐπείγουσα γιὰ τὶς λεγόμενες προοδευτικὲς δυνάμεις καθὼς οἱ πλέον ἀνήσυχοι ἀπὸ τούς ἐκπροσώπους τῶν κατεστημένων ἀξιών ἀφοῦ ἔχουν ἀναγνωρίσει τὸ γεγονός ὅτι «τὰ

1. Τὸ κείμενο εἶναι ξαναδουλεμένη εἰσήγηση πού παρουσιάστηκε στίς 16.1.1981, στό πλαίσιο τοῦ Πρώτου Σεμιναριακοῦ Κύκλου μέ θέμα: Διάρθρωση καί προβλήματα τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας, τοῦ Σπουδαστηρίου Α' Ἐδρας Οἰκονομικῆς Ἀνάλυσης τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς Πειραιᾶ (καθ. Α. Λάζαρης).

Πανεπιστήμια ἀντικατοπτρίζουν μέ θαυμαστή πισότητα τὰ χαρακτηριστικά τῆς κοινωνίας μας», διερωτῶνται ἤδη: «Ποιὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο ἐπαφῆς, σύμπτωσης τῶν ἀπόψεων ὄλων τῶν πανεπιστημιακῶν παραγόντων, τοῦ κράτους, τῶν πολιτικῶν παρατάξεων, γιὰ τὸ πῶς θὰ «τραβηχτεῖ» ἡ ἀνώτατη παιδεία ἀπὸ τὸ σημερινὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο ὅπου κινεῖται, ὅταν καμιά κοινωνικὴ ἐπιταγή, μ' αὐτὸ τὸ περιεχόμενο, δέν διατυπώνεται;» (ἐφ. Καθημερινή, 8.12.80).

Ἄν ὀφείλουμε κάτι στήν ἀπόλυτη αὐτὴ διατύπωση εἶναι ὅτι ἀποδίδει ἐκ νέου κοινωνικὲς διαστάσεις σ' ἓνα ζήτημα, πού πρόοδος καί συντήρηση μέ τὴν προκρούστεια λογικὴ τους, ἔχουν ἀντιμετωπίσει μονοδιάστατα ὡς ὀργανωτικό, περὶ τοῦ ὁποίου καί ἐρίζουν αὐτόκλητοι, διορισμένοι ἢ αἰρετοὶ εἰδικοί. Μερικὰ ἀπλά δείγματα:

● Πρόβαλε καί ὀρθά ἡ νεολαία τοῦ ΠΑΣΟΚ ὡς καίριο πολιτικὸ ζήτημα τὴν ἀπειλὴ τῆς ἐντατικοποίησης. Ὅμως στήν πρόσφατη συζήτηση τῆς Βουλῆς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος αὐτοῦ δηλώνει ὅτι συμφωνεῖ ἀπόλυτα μέ τὴν ἐντατικοποίηση ἀρκεῖ νὰ ἐξασφαλισθοῦν ὑποτροφίες γιὰ τούς φοιτητές...

● «Μετά τὴν δικτατορία οἱ κυβερνήσεις τῆς Δεξιᾶς ἀνέλαβαν πρωτοβουλία γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς Ἀνωτάτης Παιδείας» ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς Καράγιωργας τῆς Ὁμάδας Ἔργασίας στή συζήτηση γιὰ τὸ Νόμο-πλαῖσο (ἐφ. Τὸ Βῆμα, 24.8.80). Ἀντίθετα, οἱ πανεπιστημιακοὶ τοῦ ΚΚΕ ἔστω, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονται μαζί μέ τὸν καθηγητὴ Καράγιωργα γιὰ τὴν ἄμεση ψήφιση τοῦ νόμου, ὑποστηρίζουν ὅτι ποτέ οἱ δεξιὲς κυβερνήσεις «δέν πῆραν πρωτοβουλίες»⁴ στήν ἀνωτάτη ἐκπαίδευση.

● Σπεύδουν οἱ τρεῖς πανεπιστημιακοὶ φορεῖς μετά μανίας σ' ἓνα ἐμφύλιο σπαραγμὸ γιὰ τὴν μονιμότητα, τὸ διδακτορικὸ, τὴν τρίτη περίοδο, γιὰ νὰ μὴν «ὑποβαθμιστοῦν οἱ σπουδές», γιὰ τὴν «ἐρευνα», γιὰ τὶς ἀνάγκες «τοῦ λαοῦ καί τοῦ τόπου» ὅταν ἐκφραστὲς ἐκείνων πού ὀρίζουν τὶς ἀνάγκες καί ἀξιοποιοῦν τὶς ἐπίδοσεις ὁμολογοῦν ὅτι: «Τὸ εἶδος τῆς πλουτοπαραγωγικῆς μας ἐπίδοσης σέ ὄλους τούς τομεῖς – στή γεωργία, στή μεταποίηση, στίς ὑπηρεσίες – δέν ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, οὔτε ἐπιστημόνων – φορέων τῆς προηγμένης τεχνολογίας» (ἐφ. Καθημερινή, 8.12.80, κύριο ἄρθρο).

Ἄπὸ τὸ τυχαῖο αὐτὸ δείγμα θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι μόλις ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸ θερμοκήπιο ὅπου εὐδοκιοῦν τὰ κομματικὰ συνθήματα (π.χ. ἐντατικοποίηση) ἢ ἡ μάζα τῶν διαφωνιῶν καί ἐπιχειρημάτων γιὰ τὴν ἔδρα, τὸν τομέα, τὴν μονιμότητα... θὰ βρεθοῦμε στήν ἐρημὴ χώρα ὅπου περιπλανῶνται οἱ σκελετοὶ κάποιων στρατηγικῶν στόχων πού

2. Ἡ Ὁμάδα Ἔργασίας συγκροτήθηκε μέ ὁμόφωνη ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς Πρυτάνεων ἀπὸ τούς καθηγητὲς Σταθόπουλο (Νομικῆς), Βέη (ΕΜΠ), Μαρωνίτη (Φιλοσοφικῆς Θεσσαλονίκης), Προυκάκη (Ἱατρικῆς Ἀθηνῶν), Καράγιωργα (ΠΑΣΠΕ), Ψαρούδα – Μπενάκη (Νομικῆς), ἐκπροσώπους τῶν Ἐντ. Ὑψηλῶν, ΕΔΠ, ΕΦΕΕ. Ἡ Ο.Ε. συνέταξε καί εἰσηγήθηκε τὸν τελευταῖο Νόμο-πλαῖσο πρὸς ἐπεξεργασία στήν Ε.Π.

3. Κ. Γαθρόγλου: «Τὰ κ τῶν καταλήψεων», περ. Σύγχρονα θέματα, περ. Β', χρ. 2ος, τεύχ. 7, σελ. 3 (1980).

4. Βλέπε: «Γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο. Οἱ θεσμικὲς ἀλλαγές καί οἱ πανεπιστημιακοὶ τοῦ ΚΚΕ ἔστω», Νοέμβρης 1980.

κάποτε ενσάρκωναν κοινωνικά δράματα με απελευθερωτικό περιεχόμενο, και τώρα διακοσμούν μόνο τους τακτικούς έλιγμούς κάθε λογής έξουσιών.

Γιατί βέβαια ούτε η έντατικοποίηση έχει σχέση με τους άπορους φοιτητές, ούτε η εκσυγχρονιστική πολιτική μιας κυβέρνησης που βρίσκεται στην έξουσία πολλές δεκαετίες τώρα μπορεί να συζητείται στο περιθώριο των συμφωνιών/διαφωνιών ενός νόμου που έγκολογικεύει την έσωτερική λειτουργία των ΑΕΙ. Μπορεί ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ να διερωτάται στη Βουλή «ποιές είναι οι βασικές πρωταρχικές κατευθύνσεις της παιδείας». Ή οι πανεπιστημιακοί του ΚΚΕ έσωτ. «ποιά ή σχέση Πανεπιστημίου/κοινωνίας».⁵ Όλοι όμως θα συμφωνούν ότι η έπεξεργασία αυτών των ζητημάτων παραμένει άσπης, και ή ιδεολογική τους χαρτογράφηση ιδιαίτερα έλλιπης.

Πού όφείλονται αυτές οι ιδεολογικές άσάφειες και παραλείψεις;

Στόχος του κειμένου που ακολουθεί είναι άπ' ενός να ύπηρετήσει την «ανάγκαιότητα να αλλάξει τό πλαίσιο των έρωτημάτων που έντοπίζονται την κρίση...», άπ' έτέρου να καταγράψει σε μία πρώτη προσέγγιση τίς συνέπειες αυτών των παραλείψεων. Όχι βέβαια διεκδικώντας κάποια, άνύπαρκτη άλλωστε, ιδεολογική καθαρότητα αλλά γιατί ύποψιαζόμαστε ότι ο συνωστισμός των διαφωνιών, και ή άδυναμία σύμπτωσης όσων συζητούν σε τελευταία άνάλυση τίς - πολύ σημαντικές άλλωστε - έσωτερικές σχέσεις ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού, και όρισμένες - άτυχώς όχι τίς πιο βασικές - άπό τίς έξωτερικές τους, όφείλονται σ' ένα άδιαπέραστο φράγμα σιωπής γύρω άπό τους άπώτερους στόχους, τά δράματα, τίς ακαδημαϊκές πολιτικές και ύπαρξιακές τους άκόμη έπιθυμίες. Άπό τίς άποψη αυτή ή ήταν ένδιαφέρον πολιτικά να δείχθει ότι στόχοι, όράματα και έπιθυμίες άγρίως πολτοποιούνται και τελικά ίσοπεδώνονται στα στενά όρια ενός Νόμου-πλαισίου που τά τελευταία πέντε χρόνια άποτελεί προνομιούχο πεδίο συνάντησης και συμπλοκής ακαδημαϊκών, πολιτικών, προσωπικών έπιθυμιών.

Ή συρρίκνωση των διεκδικητικών όρίων: άπό τό δημοκρατικό στο σύγχρονο Πανεπιστήμιο

Σ' ένα άπό τά πολλά σημαντικά άρθρα του Γ. Κατηφόρη για τό έλληνικό Πανεπιστήμιο διατυπώνεται ένα έπίκαιρο και σήμερα⁶ έρώτημα προς τους προοδευτικούς πανεπιστημιακούς και ιδιαίτερα τό Δ. Τσάτσο και Δ. Φατούρο, που στίς μέρες της πρώτης μεταχουντικής κυβέρνησης είχαν την πολιτική ευθύνη της Α.Ε. στο ύπουργείο Παιδείας. «Ήξιζε», έγραφε ο Κατηφόρης, «τόν κόπο να είναι ή ιδέα του τομέα τό μόνο σύνθημα που άπόμεινε άπό τό πέρασμα τους άπό την τότε κυβέρνηση; Δέν θα ήταν ίσως προτιμότερο να μήν είχαν έξαντλήσει την έπινοητικότητα τους στο να βρουν μία μορφή πανεπιστημιακής μεταρρύθμισης συνδιαλλακτικής και άμεσα εφαρμόσιμης - και γι' αυτό ρηχής; Δέν θα 'ταν προτιμότερο να είχαν χρησιμοποιήσει την κυβερνητική τους θέση ώστε να προβάλλουν, για μακροπρόθεσμο αγώνες, ένα πρόγραμμα - όραμα άληθινής άλλαγής, δηλαδή δημιουργίας Πανεπιστημίου;» Έρώτημα έπίκαιρο γιατί, τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε τό ίδιο ευστοχα να άπευθυνθει σήμερα προς τους πανεπιστη-

μιακούς της Όμάδας Έργασίας ή όποία θ' άρκεσθει σε μία «ρεαλιστική» δέση θεσμικών άλλαγών «χωρίς όμως να ξεπεράσει τό όριο πέρα άπό τό όποιο θα ήταν ένδεχόμενο να προκληθει ρήξη και ματαίωση της προσπάθειας» (Σ. Καράγιωργας, έφ. Βήμα, 24.8.80). Τό ζήτημα όμως βρίσκεται άλλου, και συγκεκριμένα στο Πανεπιστήμιο - στόχο που ο ίδιος ο άρθρογράφος προτείνει: Πανεπιστήμιο σύγχρονο, με βιβλιοθήκες, εργαστήρια, γλωσσομαθείς φοιτητές, φοιτητικό μισθό, έκδοτικό όικο, έπιστημονικά περιοδικά, νέους έπιστήμονες σε μόνιμες θέσεις, ζωντανό διάλογο, δημιουργική έπιστημονική ζωή και άληθινή άυτονομία άπέναντι σε όλες τίς κυβερνήσεις. Οι αντίρρησης μου δέν στρέφονται βεβαίως έναντίον αυτής της Πολιτείας του Ήλιου, άπλώς έντοπίζονται στο ρόλο του Πανεπιστημίου ως κοινωνικού θεσμού που άναζητά και παράγει καινούριες γνώσεις όπως τόν θέλει ο Γ. Κατηφόρης. Δικαιολογείται μία τέτοια μονοδιάστατη θεώρηση του πανεπιστημιακού θεσμού άπό την δήλωση ότι «στίς συγκεκριμένες έλληνικές συνθήκες (ή έπιμονή στο έρευνητικό έργο και της ποιότητας του προσωπικού) είναι ή κοινωνικότερη, ή προοδευτικότερη που θα μπορούσε κανείς να προτείνει»; Και μάλιστα άπό κάποιον που άποδοκιμάζει την ταύτιση με τη «σοσιαλδημοκρατική μανούδρα».

Ο Σ. Καράγιωργας παρά την «ρεαλιστική» του άπάντηση, που ήδη άναφέραμε, στο «ουτοπικό» όραμα του Γ. Κατηφόρη, θα στηρίζει τη μεταρρυθμιστική του λογική σ' ένα πιο ολοκληρωμένο όρισμό των λειτουργιών που έπιτελεί τό σύγχρονο Πανεπιστήμιο. Όχι μόνο ως παραγωγός νέας γνώσης, αλλά και ως μηχανισμός έγχάραξης και άναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας. Είναι ή άνάγκη του κράτους για την άποτελεσματικότερη διεξαγωγή της πρώτης λειτουργίας (έκσυγχρονισμός) που δημιουργεί τά άνοίγματα, τίς προύποθέσεις διεύρυνσης των θεσμικών άλλαγών προς την κατεύθυνση που έπιθυμούν οι προοδευτικές δυνάμεις (έκδημοκρατισμός). Έτσι μία άνταγωνιστική ιδεολογία μπορεί ν' άναπτυχθει ώστε να περιορίζει τη λειτουργία του πανεπιστημίου ως μηχανισμού έγχάραξης της κυρίαρχης ιδεολογίας. Ή πλέον σύνθετη αυτή θεώρηση δέν μάς προσγειώνει μόνο άπό την ουτοπία του «σύγχρονου Πανεπιστημίου» στίς κακοτοπιές του «ταξικού Πανεπιστημίου». Άλλά και άπό την άόριστη έμμονή στην άναγκαιότητα παραγωγής νέας γνώσης και άναπαραγωγής του διδακτικού προσωπικού, στη συγκεκριμένη άναζήτηση των διεκδικητικών όρίων μέσα στα όποια αυτή ή άνταγωνιστική ιδεολογία μπορεί να άναπτύσσεται σε βάρος της κυρίαρχης.

Αυτή κυρίως ή αντίληψη έπικράτησε μεταπολιτευτικά στο πανεπιστημιακό κίνημα. Την προπαγάνδισε και έφάρμοσε με μεγαλύτερη συνέπεια τό ΚΚΕ έσωτ. που ήδη στη συνδιάσκεψη για την παιδεία (Μάης 1975) δήλωνε κατηγορηματικά ότι «ο εκσυγχρονισμός είναι άναπόσπαστα δεμένος με τόν εκδημοκρατισμό...», αλλά και τά ύπόλοιπα κόμματα της αντιπολίτευσης, παρά τίς αντίθετες δηλώσεις ή κατά καιρούς κορόνες άδιαλλαξίας τους, στην ίδια λογική κινήθηκαν. Θα πρόσθετα μάλιστα ότι άν κάτι χαρακτηρίζει την περιπέτεια του έλληνικού πανεπιστημίου αυτά τά χρόνια είναι ή συρρίκνωση των διεκδικητικών όρίων και ο έντοπισμός τους σε άποκλειστικά όργανωτικές, λειτουργικές ρυθμίσεις. Καθόλου παράδοξο κάτω άπ' αυτές τίς έξελίξεις που κυρίαρχη και άνταγωνιστική ιδεολογία βρέθηκαν στα τέλη του 1979 άντιμέτωπες μ' ένα κίνημα που μετέφερε τό πεδίο του αγώνα έξω άπό τό πανεπιστήμιο.

5. Στο ίδιο, σμ. 4.

6. Γ. Κατηφόρη: «Τό Πανεπιστήμιο και ο νέος νόμος», περ. Άντί, Περ. Β', τεύχος 110, σελ. 24 (1978).

Καταγγέλλοντας με διαιότητα την αυτολογοκρισία των διεκδικητικών όρων, ἀμφισβητώντας την ἀποτελεσματικότητά της, ἀρνούμενο μιά διαμάχη θέσεων ἐναντίον των φεουδαρχικών προνομίων του καθηγητικού κατεστημένου, δυσπιστώντας ἀπέναντι στο θεσμικό διάλογο κυρίαρχης και ἀνταγωνιστικής ιδεολογίας, τό κίνημα αυτό διακήρυξε εμπρακτα ὅτι, ἀκόμα και ὅταν οἱ ἀντιθέσεις των τελευταίων δέν ἀφορούσαν κάποια στενά λειτουργικά προβλήματα ἀλλά μεγάλες θεσμικές ἐνότητες, οὐσιαστικά οὐδέποτε ἀμφισβήτησαν τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο ὡς κοινωνικό θεσμό.

Τό κίνημα τῶν καταλήψεων καί ἡ ἀκίνησις τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητος

Ἐπιχειρώντας αὐτή τήν ἐξωτερικήν τῆς κρίσης τοῦ πανεπιστημίου, τό «κίνημα τῶν καταλήψεων» ὅπως φιλάρεσκα ἢ χαιρέκακα τό ὄνόμασαν φίλοι καί ἐχθροί, ἀναγκαστικά συναντήθηκε σχεδόν μ' ὅλα τά προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας πού ἀποκρύπτονται ἐπιτελῶς στίς πτυχές τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος. Ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρουν δυό ἀπό τούς πρωταγωνιστές τῶν καταλήψεων σέ μιά δημόσια συζήτηση⁷: «Ὁ ν. 815 πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται σάν μιά στρατηγική, ποί ἡ λογική τῆς ξεκινάει ἀπό τό σχολεῖο, περνάει στό πανεπιστήμιο καί στό στρατό, ἐπεκτείνεται στούς ἄλλους θεσμούς τῆς κοινωνίας... Αὐτό νά προσέξουμε ιδιαίτερα ὅταν αἰῶρο ἀντιμετωπίσουμε ἕνα καινούριο νόμο... Ἡ ἀκόμα: «Μέσα ἀπ' αὐτήν τήν ἱστορία τῶν καταλήψεων ἐκφράστηκε μιά ἀντίδραση στό ἴδιο τό κατεστημένο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πού γιά μένα εἶναι τό βασικό χαρακτηριστικό ὅλης τῆς κινητοποίησης: ἀντίδραση σέ σχέση μέ τήν, ἀπό τά πάνω, θεομοθέτηση τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς (...) ἀντίδραση στό συνδικαλιστικό κατεστημένο πού ὑπῆρχε μέχρι τώρα». Πολλά θά μπορούσε νά παρατηρήσει κανεῖς στίς τοποθετήσεις αὐτές ὅπως καί σ' ἄλλες πού ἔγιναν στήν διάρκεια τῆς ἴδιας συζήτησης. Ὁφείλει ὅμως νά δεχθεῖ ὅτι δέν ἀντιμετωπίζει μιά ἀντίληψη πού, ἐνῶ καταγγέλλει τό πανεπιστήμιο ὡς θεσμό πού στηρίζει καί ἀναπαράγει τήν κοινωνική ἀνισότητα, σπεύδει νά τό ἀναδιοργανώσει ἐσωτερικά ἐρήμην τοῦ κοινωνικοῦ τῆς ὁράματος. Ἐνῶ ὑπερασπίζεται τήν κριτική κοινωνική παρουσία τοῦ φοιτητικοῦ κινήματος τό ἐγκλωβίζει στήν εὐνομία τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἀσύλου. Ἐνῶ ἀμφισβητεῖ τήν προτεραιότητα τῶν οικονομικῶν ἐπιταγῶν πού θέλει τούς φοιτητές «ρομποτάκια μέ ὀκτώρο διάβασμα τῆ μέρα καί παρακολούθηση», διεκδικεῖ ὑποτροφίες γιά τή ρομποτοποίηση καί ὅσων θά τήν διέφευγαν μέ τό... πρόσχημα τῆς οικονομικῆς τους ἀπορίας!

Ἀλλά τί σημαίνουν ὅλα αὐτά; Ὅτι βρῖσκεται κανεῖς μπροστά σέ μιά ἀνυποχώρητη ἀπαίτηση νέας ποιότητας σχέσεων ἀνάμεσα στούς ἀνθρώπους, μίαν ἀπόλυτη ταύτιση κάθε ἐξουσίας μέ τήν αὐθαιρεσία, μιά ἐδραιωμένη δυσπιστία ἀπέναντι σ' ἕνα θεσμό πού ἐπιλέγει καί κατανέμει τούς πολίτες σέ πνευματικούς – χειρῶνακτες, μορφωμένους – ἀμόρφωτους, διευθύνοντες – διευθυνομένους;

Ἀκόμη περισσότερο ὅτι θά πρέπει νά περιμένουμε στό ἄμεσο μέλλον τήν καθολική ἀνατροπή τοῦ ἰσχύοντος ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, κάτω ἀπό τήν

σαρωτική κριτική καί τούς, ἀνένδοτους ἀγῶνες μιάς φοιτητικῆς πρωτοπορίας;

Ὅ,τι ἀκολούθησε τόν ἔξορκισμό ἐκείνου τοῦ Δεκέμβρου δέν ἀφήνει περιθώρια παρερμηνείας. Ἡ πρωθυπουργική ἀπόφαση γιά τή συγκρότηση ἐπιτροπῆς ἀπό ὅλους τούς πρυτάνεις τῶν ΑΕΙ καί τήν ὑπόβολή «ὀλοκληρωμένης προτάσεως γιά τόν Νόμοπλαίσιο τῆς ΑΕ» ἔγινε μέ ἀμνηχανία ἢ ἀνακούφιση δεκτῆ ἀπ' ὅλους. Μέ ἀμνηχανία ἀπό τούς εὐφάντατους μέχρι τότε αὐτονόμους πού δέν ἔξεραν πιά τί νά κάνουν τήν πρωτοπορία ἐνός ἀγῶνα πού ἀντιστεκόταν ἐπίμονα στίς ἀπόπειρες νά ἀποκτήσει κάποια ἐξωπανεπιστημιακά κοινωνικά ἐρείσματα. Μέ ἀνακούφιση οἱ ἡγεσίες τῶν ὑπεύθυνων παρατάξεων πού διείδαν στήν πολύμηνη συμμετοχή τους σέ τριμερείς ἐπιτροπές, τό μοναδικό ἀντίδοτο τῆς κλονισμένης κομματικῆς τους ὑγείας, ἀλλά καί οἱ πρυτάνεις τῶν ὁμοίων ἀναγνωρίζονταν ἀπό ἐπίσημα χεῖλη, γιά μιά ἀκόμα φορά, οἱ ἀκαδημαϊκές καί διοικητικές ἱκανότητες. Στό πανεπιστημιακό ὄσολο κατέφυγαν ὅσοι ὑποστήριζαν τήν ἀναδιοργάνωσή του ἀλλά καί ὅσοι εἶχαν καταγγεῖλει τήν κοινωνική του ἀπομόνωση.

Τέλος καλό ὅλα κακά; Καί βέβαια ὄχι. Τό πρῶτο μοῦδιωμα διαδέχθηκε ἡ ἀνοικοδόμησι τοῦ παραινετικοῦ αὐταρχισμοῦ διδασκόντων, συνδικαλιστῶν, κομματικῶν. Ἡ διογκούμενη ἀσέβεια διδασκομένων, ἀνεξαρτήτων καί τῶν πάσης φύσεως ἀσώτων υἱῶν. Ὅλα ἔμοιαζαν ὅπως πρῖν ἀλλά καί τόσο διαφορετικά. Στίς συζητήσεις γιά τό «σύγχρονο» ἢ τό «ταξικό» πανεπιστήμιο νομομοιοποιήθηκαν οἱ παρουσίες ὄχι μόνο τοῦ «κόκκινου» ἀλλά καί τοῦ «φλεγόμενου». Στίς φοιτητικές βιβλιοθήκες ὁ αὐστηρός Ἄλτουσέρ γειτόνευσε μέ τόν κολασμένο Μαρκήσιο καί τόν πολυμήχανο Ἀστεριζ. Στίς δικαστήρες ὁ ἐπικλῆς Θεοδωράκης μέ τόν στοχαστικό Σαβδόπουλο καί τούς λυμπινικούς Doors. Μιά νεολαία πού εἶχε ἀγελήδον σπεύσει τό 1974 νά στρατευθεῖ στίς γραμμές τῆς πειθαρχημένης ἀλλαγῆς, γεύονταν περιχαρῆς τούς χυμούς τῆς ἀναρχίας ἐκλογικεύοντας μέ τήν ταχύτητα τῆς ἐποχῆς τίς ἐπαναστατικές τῆς ἀξίες. Ἡ μοναξιά ἔγινε τό κύριο ζήτημα, ὁ ἰμπεριαλισμός μπορούσε μὰ περιμένει.

Ὁ τύπος ἀφιέρωσε πολύστημα σ' ὅσους ὡς χτές ἄγνοοῦσε. Ἀνεξάρτητοι, αὐτόνομοι, ἀνέντακτοι παρουσιάστηκαν σέ περισπούδαστες ἐρευνες ὡς ἐκπρόσωποι τοῦ «περιθωρίου». Ἡ ζήτηση ἦταν τόσο μεγάλη πού γρήγορα ἡ λίστα ἐπεκτάθηκε ἀπό τούς φοιτητές καί λοιπούς διανοουμένους-καλλιτέχνες, σέ ὀμοφυλόφιλους, πόρνες ἀκόμα καί... βαρυνοῖντες. Ἐως καί βαρύνδουπα, βλοσυρά ἑλληνοπρεπῆ κομματικά φεστιβάλ ὑποχρεώθηκαν, ὑπακούοντας στούς ἀδῆριτους νόμους τῆς κατανάλωσης, νά συμπεριλάβουν στό πρόγραμμά τους ἐκδηλώσεις πού πρῖν δυό χρόνια περιφρονούσαν σάν ἀμερικάνικο τρόπο ζωῆς. Ὅχι καί τόσο ἀνεξήγητα οἱ ἰδέες τῶν καταλήψεων, ἢ μᾶλλον κάποιες γραφικές ἢ κακομασημένες ἐκδοχές τους, εἶχαν ἀρχίσει, ἐρήμην ἀλλά ὄχι καί χωρῆς τήν εὐθύνη ὅσων πρῶτοι τίς ἐκφώνησαν καί ἐπιθύμησαν τήν διάδοσή τους, νά ἀναμηνυκάζονται κωδικοποιημένες σέ συνθήματα, τερατολογίες, ἀνέκδοτα «ἐκτός τῶν τειχῶν» πρὸς τέρψη κάθε ἀγανακτισμένου πολίτη πού τσαλακάνεται σοβαρός στά λεωφορεία, ἀποβλακάνεται σοβαρός μέ τήν τηλεόραση, εἰσπνέει σοβαρός τά ὑποπροϊόντα τῆς νεφογόνου εὐημερίας του.

Ἐντός τῶν τειχῶν ἡ ἀπήχηση ἦταν ἐλάχιστη. Κανείς δέν διασκέδαζε μέ μιά ἱστορία πού ξεκίνησε σάν φάρσα γιά νά καταλήξει ἕνα πολύ ἀνησυχητικό ἀστεῖο. Οἱ συνεπεῖς καί ἀσυνεπεῖς ὀπαδοί τοῦ ἐκσυ-

7. Συζήτηση μέ τή συντονιστική ἐπιτροπή κατάληψης τοῦ Χημείου: «Ὅρια καί προοπτικές ἐνός κινήματος», περ. Ἄντι, Περ. Β' τευχ. 143, σ. 24 – 31 (1980).

χρονισμού/έκδημοκρατισμού επιχείρησαν μιά ακόμα φορά να εκλογικεύσουν τις δομές της Α.Ε. αγνοώντας επιδεικτικά όσα ανομολόγητα μέχρι τότε απέλευθέρωσε ή κρίση του περασμένου Δεκεμβρίου. Μαζί με τὰ απόνερα: τις συγχύσεις, τις αντιφάσεις, τις υπεραπλουστεύσεις, τους ναρκισσιμούς, τις εσχατολογίες, πέταξαν και τὸ μωρό: τὴν ἐλπίδα γιὰ μιά παιδεία πού δέν θά παράγεται μόνο γιὰ τὴν ἀνταλλακτική της ἀξία. Ἐγκλωβίζοντας ὅλα τὰ προβλήματα μιᾶς κοινωνία σέ κρίση μέσα στό Πανεπιστήμιο καὶ μασκαρεύοντάς τα σέ ἀντιθέσεις συντεχνιῶν, κλάδων, φορέων, καὶ μάλιστα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ἀπέκλεισαν καὶ τὴν τελευταία δυνατότητα στό σύνολο τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας νά ἐπεξεργαστεῖ καὶ νά προτείνει ἕνα ἐναλλακτικό κοινωνικό ρόλο γιὰ τὸν ἑαυτὸ της ἀπὸ ἐκεῖνον πού τῆς ἐπιφυλάσσουν παραδοσιακοὶ καὶ νεωτεριστὲς κρατοῦντες.

Ἡ μεταίωση – πρὸς τὸ παρόν – καὶ αὐτῆς τῆς προσπάθειας δέν ἦταν ὡστόσο λιγότερο χρήσιμη ἀπὸ τις προηγούμενες. Εἶδαμε ἤδη ὅτι ὀδήγησε τοὺς πρυτάνεις στὴν καταγελία τῆς ἀθωότητάς τους. Ἀπὸ τὸν ἄσωτο φοιτητὴ μέχρι τὸν αὐταρχικό πρύτανη, ὅλοι τὸ ἀποπειράθηκαν, εἶναι πιά ὑποχρεωμένοι νά ζήσουν μετὰ τῆς ἀθωότητος ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνοχῆς τους. Προοδευτικά κόμματα ἀποδείχθηκε ὅτι δέν προτείνουν νομοσχέδια οὐσιωδῶς διάφορα ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἰσπράττει ἡ συντηρητικὴ ἔξουσία. Ἀκριβῶς ὅμως αὐτὴ ἡ ἀτιμωφαιρα συννεοχῆς δημιουργεῖ τὸ πρόσφορο ἔδαφος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἔστω καὶ ἀργὰ ὀρισμένων ζητημάτων πρὶν τὸ στοίχημα κερδίσει ἡ ἐπερχόμενη τεχνοκρατία, καὶ μάλιστα πάνω σέ ψευδῶντες στόχους. Στὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ θά ἔπρεπε ἴσως νά σταθοῦμε περισσότερο.

Ἵταν ἡ ἐκπαίδευση πάσχει ἀλλὰ τὸ ἔθνος εὐήμερεῖ

Ἡ τελευταία ἐκδοχὴ τῆς κρίσης τοῦ Πανεπιστημίου ἐντοπίσθηκε κυρίως στό ζήτημα τῆς ἐρευνητικῆς του ὑποτονικότητας ἢ ὁποῖα θεωρήθηκε ὑπεύθυνη τῆς συνολικῆς ἐκπαιδευτικῆς του ἀνεπάρκειας. Κάτω ἀπὸ τὰ ἐπιτιμητικά καὶ ἀγωνιώδη βλέμματα μιᾶς υπεράνω ὑποψίας πολιτικῆς ἡγεσίας ἢ ἀκαδημαϊκῆς κοινότητας δέν ἄργησε, ὅπως τὸ συνηθίζει, νά χωριστεῖ σέ δύο στρατόπεδα μετὰ ὑποτίθεται διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀπόψεις γιὰ τὸ ρόλο κάθε ἀντιπάλου στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία. Στὶς «συντεχνιακῆς» ἀπόψεις τοῦ κατωτέρου διδακτικοῦ προσωπικοῦ, πού ἐπέμενε ὅτι γιὰ ἱστορικούς λόγους ἢ ἀξιολόγησή του ἔπρεπε νά γίνει μετὰ βάση τῶν διδακτικῆς του προσφοράς, ἀντιπάλους οἱ «ἀξιοκρατικῆς» ἀπόψεις τοῦ ἀνώτερου διδακτικοῦ προσωπικοῦ πού θεωροῦσε ὅτι μόνον ἡ ἐρευνητικὴ ἐπίδοση ἀποτελεῖ ἀντικειμενικὸ κριτήριο ἐνταξῆς σ' ἕνα σύγχρονο πανεπιστημιακὸ διδακτικὸ φορῆα.

Τὰ δεκάδες ἐπιχειρήματα πού ἀναπτύχθηκαν ἐκατέρωθεν δέν φάνηκαν νά συμμερίζονται καθόλου ὅσα 150 χρόνια πρὶν ὁ μέγας φιλελεύθερος μεταρρυθμιστὴς καὶ οὐμανιστὴς Wilhelm von Humboldt ἔλεγε γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο. Ὅτι δηλαδή δέν εἶναι «τίποτε ἄλλο παρά ἡ πνευματικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖνων πού, ἀπὸ ἐξωτερικῆς εὐκαιρίας ἢ ἐσωτερικῆς χαρᾶς, ὠθοῦνται πρὸς τὴν γνῶση καὶ τὴν ἔρευνα». Ἀντίθετα, ἐπειδὴ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ διατυπώνονται σέ διαφοροὺς τόνους θαυμασμοῦ γιὰ ὅσα ἐπιτυγχάνουν οἱ ἀντίστοιχοι εὐρωπαϊκοὶ ἢ ἀμερικανικοὶ θεσμοί, θά πρέπει νά ὑποθέσει κανεὶς ὅτι υἱοθετοῦν καὶ τὴν

ἀπόφαση τοῦ γερμανικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου πού ἀπὸ τὸ 1973, ὕστερα ἀπὸ προσφυγὴ σ' αὐτὸ 400 (!) γερμανῶν καθηγητῶν, τόνιζε ὅτι τὰ Πανεπιστήμια δέν ἔχουν ὡς καθῆκον μόνο τὴν ὑπηρετικὴ «τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης» γιὰ αὐτὸ «προσκοπτεῖ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς μετὰ γοργὸν ρυθμὸν τεχνολογικῶς ὀργανωμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας».

Εἶναι ὅμως σωστὴ ἡ ὑπόθεση αὐτὴ, ἂν δέν μᾶς ἐνδιαφέρει πρωτίστως νά συμπεριλάβουμε ἀκόμη μερικὸς ἀθῶους στὸν ἀνανεούμενο κατάλογο τῶν «ὑπηρετῶν τοῦ παγκοσμίου ἱμπεριαλισμοῦ καὶ τῆς ντόπιας ὀλιγαρχίας»; Καὶ βέβαια ὄχι. Ὅχι ὅλοι τουλάχιστον. Γιατὶ ὑπάρχει χάος ἀνάμεσα στὴν ἀποψη τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας Ταλιαδούρου πού ἀσπάζεται καὶ ἡ πλειοψηφία τοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου, ὅτι τὰ «Πανεπιστήμια ἐκπληρώνουν προπάντων καὶ τὴ λειτουργία ἰδρυμάτων εἰδικῆς μορφώσεως γιὰ ὀρισμένα ἐπαγγέλματα καὶ δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀποκομμένα ἀπὸ τὴν κοινωνία»,⁸ καὶ τὴν ἀποψη τοῦ Σ. Καραγιωργα ὅτι θά εἶναι «ὀλέθριον νά χαθεῖ ἢ νά περιοριστεῖ οὐσιαστικὰ ἡ δυνατότητα νά ἀναπτυχθεῖ κριτικὴ ἔρευνα καὶ ἀνάλυση τῆς παραγωγῆς στὰ Πανεπιστήμια πού θά τροφοδοτοῦσε μετὰ τὰ ἀποτελέσματά της τὰ κοινωνικὰ κινήματα στοὺς ἀγῶνες τους» (ἐφ. *Τὸ Βῆμα*, 12.10.80).

Στὴν πρώτη ἡ παιδεία ἐμφανίζεται ἄμεσα συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀνάγκης τῆς κοινωνίας, διάβαζε τοῦ Κεφαλαίου. Στὴ δεύτερη, ἡ παιδεία ἀπὸ μέσο ἀναπαραγωγῆς τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας γίνεται ὄπλο κριτικῆς τῆς καὶ δυνάμει ἀνατροπῆς τῆς. Καὶ στῶν δύο ὅμως τὴν ἀφετηρία, καὶ αὐτὸ ἔχει βαρύνουσα σημασία, ὑπάρχει ἡ ἄμεση ἐπιδίωξη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Νά ὑπάρξει σύγχρονη ἐκπαίδευση. Ἀλλὰ σύγχρονη ἐκπαίδευση δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ὅσο μόνον ἀνεπίλυτα ὀρισμένα προβλήματα, πού τις συνέπειές τους χρεώνεται τὸ Πανεπιστήμιο, ἐνῶ ἡ καταγωγή τους ἀναφέρεται σέ γνωστὲς ἰδιομορφίες τοῦ γενικότερου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἐν ἀκριβῶς ἀπέναντι σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα καὶ εἰδικὰ στὶς προσοπτικῆς ἐπίλυσής τους δέν τοποθετηθεῖ κριτικὰ ἢ δεύτερη ἀποψη δέν μπορεῖ οὐσιαστικὰ νά διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο πού ἡ πρώτη ἀποψη δίνει στὴν σύγχρονη ἐκπαίδευση. Οἱ φοιτητικῆς ἀναταραχῆς πού περιγράψαμε, ὀφείλονται βασικὰ στὴν ἐνταση αὐτῶν τῶν προβλημάτων ἀλλὰ καὶ στὶς πρωτοβουλίες ἐπίλυσής τους πού ἔχει ἀναλάβει ἡ δεξιὰ μεταπολιτευτικὰ.

Προβλήματα γνωστὰ πού σχετίζονται μετὰ τὴν ἰδιαίτερα ὑψηλὴ πρόσβαση τῆς νεολαίας στὴν Α.Ε., μετὰ τὴν ὑπεραντιπροσώπευση τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὸ μειωμένο σχετικὰ προσανατολισμὸ τῶν ἑλλήνων φοιτητῶν πρὸς τις τεχνικῆς καὶ ἐφαρμοσμένες ἐπιστήμες. Φαινόμενα πού χαρακτηρίζουν μιὰ περίοδο ἀπὸ τὸ 19ο αἰῶνα μέχρι ὅλη τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο (Κ. Τσουκαλᾶς). Ὅποτε καὶ ἐντείνονται: Τὸ 1960 – 61 ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλλήνων φοιτητῶν ἦταν 25.658, 1970 – 71: 72.269, 1977 – 78: 96.000. Ταυτόχρονα 30.000 σπουδάζουν στό ἐξωτερικὸ καὶ 30.000 εἶναι στό πτυχίο. «Ὅλ' αὐτὰ λοιπόν», ὁμολογεῖ ὁ κ. Ταλιαδούρος,⁹ «δημιουργοῦν τὸ μεγάλο πρόβλημα τῆς διοικήσεως τῶν Πανεπιστημίων καὶ δέν εἶναι δυνατόν νά μένουμε μετὰ τις παλιές μορφές διοικήσεως τις ὁποῖες ὁ Νόμος 5343)52 παρέλαβε ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα», γιὰ νά προσθέσει ἄμεσως ὅτι «οἱ τακτικοὶ καθηγητὲς δέν

8. *Συνέντευξη στό περ. Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος*, Αρ. φ. 43 (1381), περ. Β', 23.10.1980.

9. Στὸ ἴδιο.

είναι σέ θέση ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τά πολυπλόκακα εκπαιδευτικά προβλήματα πού θέτει ή πρόοδος τών έπιστημών και τό πλήθος τών σπουδαστών οι όποιοι σήμερα διακατέχονται από πολύ πιό έντονες άνησυχίες και έχουν άνεπτυγμένο περισσότερο τό κριτικό πνεύμα».

Όλα αυτά προσφέρονται σέ μιά πρώτη - άν και συζητήσιμη - έρμηνεία: ή ύψηλή πρόσβαση στην Α.Ε. και ό άντιπαραγωγικός σημερινός προσανατολισμός της, αναγκάζει την άστική τάξη, πού διεκδικεί μιά νέα θέση στό διεθνή καταμερισμό έξουσίας, νά έκλογικεύσει μετά από άλλεπάλληλες άκυρώσεις μισού αιώνα τό εκπαιδευτικό της σύστημα, καθιστώντας το μιά λειτουργική παραγωγική επένδυση. Δηλαδή στην Ελλάδα ή ήγέτιδα τάξη επιλέγει τόν περιορισμό της παιδείας τών μαζών σέ βαθμίδες κατώτερες ή μέσες - κατώτερες (τεχνικές σχολές) και την υιοθέτηση τού Numerus Clausus για τίς άνώτερες σπουδές.¹⁰

Ήδη ή δεξιά προχώρησε άποφασιστικά στίς έπιλογές αυτές. Μέ την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση χώρισε την μέση βαθμίδα σέ τριετές γυμνάσιο και λύκειο, θεσμοθέτησε την ίδρυση τεχνικών σχολών, καθιέρωσε ή δημοτική γλώσσα σ' όλες τίς βαθμίδες της εκπαίδευσης. Πρόσφατο δημοσίευμα αναφέρει ότι από τούς εισακτέους στίς άνώτερες και στίς δημόσιες άνώτερες σχολές τά έτη 1980 και 1981 προκύπτει ότι οι εισακτέοι στά ΑΕΙ μειώθηκαν ως ποσοστό επί τού συνόλου από 57,6 % τό 1980 σέ 52,5 % τό 1981 έναντι τών εισακτέων στά ΚΑΤΕΕ πού αύξήθηκαν αντίστοιχα από 31,9 % σέ 36,3 % (Μ. Δρετιτάκης, έφ. Βήμα, 17.1.1981). Άς σημειωθεί ότι εκπαιδευτικοί παράγοντες και αντιπολίτευση συναίνεσαν σ' αυτά τά μέτρα, ιδιαίτερα ή άριστερά πού από χρόνια τά πρόβαλε ως προϋποθέσεις για την κοινωνική αλλαγή, διατυπώνοντας μόνο όρισμένες άόριστες και έπουσιώδεις άντιρρήσεις.

Συζητήσιμη είναι ώστόσο ή άποψη, ότι ή ανάπτυξη διαδικασία είναι εκείνη πού δημιούργησε τά τελευταία είκοσι χρόνια έπιτακτικές ανάγκες σέ ειδικευμένους εργάτες και ιδιαίτερα άνώτερα έπιστημονικά στελέχη παραγωγούς νέας τεχνολογίας. Άμφιβολία πού δέν αίρει τό γεγονός της κυριαρχίας τού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στον τόπο μας, και ή δυναμική ανάπτυξής του. Άντίθετα είναι δέδιο ότι ένα έθνος μεταπρατών άναπτύσσει ταχύτατα από τά τέλη της δεκαετίας τού '50 μέχρι και τίς άρχές της δεκαετίας τού 70 την οίκονομία του: έκσυγχρονίζοντας την παραγωγική μονάδα, διαφοροποιώντας την παραγωγή, αυξάνοντας την παραγωγικότητα της εργασίας, επιδοτώντας την ελληνική βιομηχανία. Όσοτόσο μελέτη πού άφορά κρίσιμους κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας έπισημαίνει ότι μετά την κρίση, πού σηματοδοτείται από την κάμψη τών επενδύσεων μετά τό 1973, επιδεινώνεται «ή περιφερειακή ανισοροπία, ή τεχνολογική εξάρτηση και ή μόνιμη εύαισθησία τών έξωτερικών συναλλαγών της χώρας»¹¹. Οι διάφοροι επενδυτικοί νόμοι, θά μάς πούν οι συγγραφείς της μελέτης, μή έξαιρουμένου τού τελευταίου 849/78, καθιερώνουν ένα δαιδαλώδες πλέγμα διατάξεων και θεσπίζουν κίνητρα άποκλειστικά

μέσω τού μηχανισμού τού κέρδους. Δέν εξασφαλίζουν όμως ούτε την πραγματοποίηση επενδύσεων, και πολύ περισσότερο την κατεύθυνσή τους σέ κλάδους ή τμήματα κλάδων πού επιλέγονται ως κρίσιμοι για ή στρατηγική ανάπτυξη της βιομηχανίας και την περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας. Είναι όμως ενόητο ότι οι κλάδοι αυτοί ή τά τμήματά τους άπαιτούν την ένσωμάτωση ύψηλης τεχνολογίας και συνεπώς την ανάπτυξη έντατικής έρευνας πού σήμερα διεξάγουν κατά κύριο λόγο οι άναπτυγμένες χώρες και όχι ή άναπτυσσόμενη Ελλάδα. Έξάλλου είναι γνωστό ότι ή βιομηχανική έρευνα είναι σχεδόν άνύπαρκτη στον τόπο μας. Κράτος και ιδιωτική πρωτοβουλία άδιαφόρησαν για ή χρηματοδότησή της. Γιατί όχι άλλωστε; Η έγκατάλειψη τού Έδαφολογικού Ίνστιτούτου Κανελλοπούλου τών Λιπασμάτων δέν έμπόδισε ή βιομηχανία Λιπασμάτων νά άναπτύσσεται συνεχώς τά τελευταία χρόνια. Τό Ίνστιτούτο Βιομηχανικών Έρευνών (νόμος 1965) δέν συστήθηκε ποτέ, τό Έθνικό Συμβούλιο Έπιστημονικής Έρευνας και Άναπτύξεως (νόμος 823)71 άτρόφησε αλλά και ό πρόσφατος νόμος (706/77) για την έρευνα δέν αύξησε την κρατική παρέμβαση παρά τό βαθμό πού τά εγκριθέντα κονδύλια από την ειδική ύπηρεσία τού ύπουργείου Συντονισμού (ΥΕΕΤ) «μπλοκάρανε» στό γραφείο τού άρμόδιου ύπουργού. Υποτίθεται ότι στή γεωργική έρευνα ή κρατική έπιχορήγηση δέν υπήρξε τόσο φειδωλή. Τό άποδεικνύει ό μεγάλος αριθμός ίδρυμάτων Γεωργικής Έρευνας πού περιλάμβανε τό 1976 73 ιδρύματα, άν έξαιρέσουμε δύο εργαστήρια στό Δημόκριτο και όσα άνήκουν στά ΑΕΙ. Όρισμένοι ισχυρίζονται έτσι ότι ή επίδραση πού άσκησε ή γεωργική έρευνα στή γεωργία τού τόπου είναι άναμφισβήτητη. Πιστεύω ότι τό άλμα της μεταπολεμικής γεωργίας άποδίδεται έντελώς μονοδιάστατα μ' αυτή την έρμηνεία. Πέρα από τό γεγονός ότι ή ανάπτυξη αυτή συμβαδίζει με μιά αύξηση της εισροής ξένης τεχνολογίας, δέν μπορεί νά παραβλέπεται ότι ένα πολύ μικρό ποσοστό τού έργου πού παράγεται στά ιδρύματα αυτά είναι αξιόλογο, ενώ, χαρακτηριστικά, ή άρχαιότερη από τίς δυό γεωπονικές σχολές δέν έχει τά είκοσι τελευταία χρόνια νά επιδείξει σχεδόν καμιά συμβολή στή γεωργία τού τόπου σέ πέντε βασικές της έδρες: Γεωργίας, Δενδροκομίας, Ζωοτεχνίας, Άμπελοργίας, Άγροτικής Οίκονομίας. Άν όλα αυτά ισχύουν, θά έπρεπε νά συμπεράνουμε ότι οι φορείς της έξουσίας δέν έχουν συνδέσει άμεσα την άσκηση της οίκονομικής και πολιτικής τους κυριαρχίας με τίς έρευνητικές επιδόσεις τών Έλλήνων έπιστημόνων. Και επειδή οι επιδόσεις αυτές άναμένονται από τά Πανεπιστήμια, υιοθετώντας την όρολογία τού έγκυρου κυβερνητικού τύπου θά συμφωνούσαμε ότι «καμιά άντικειμενική κοινωνική έπιταγή δέν διατυπώνεται για την άνοδο της άνωτάτης εκπαίδευσης».

Άλλά τότε τί ώθει την πολιτική έξουσία στην άναδιάρθρωση τού εκπαιδευτικού της συστήματος; Τό έρώτημα είναι καιριο και δέν μπορεί ν' άπαντηθεί ίκανοποιητικά, όπως είδαμε, από τίς έπιτακτικές ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας, παρόλο ότι παρόμοιες ανάγκες άσφαλώς ύπάρχουν σέ μιά άναπτυσσόμενη οίκονομία. Άτυχώς σ' αυτήν την έλλιπή άπάντηση περιορίζονται συνήθως όσοι στηρίζουν την εκδημοκρατική πολιτική τους στίς εκσυγχρονιστικές ανάγκες της άρχουσας τάξης. Κι όμως ή ύπόλοιπη άπάντηση δέν έχει λιγότερο ένδιαφέρον και ίσως πολιτικά νά είναι πιό σημαντική.

10. II Manifesto: Θέσεις για την παιδεία, σελ. 82, έκδ. Έξάντας.

11. Α. Παπαγιαννάκη, Γ. Καλογήρον, Γ. Σαχαρίδη: «Η ελληνική Χημική Βιομηχανία μπροστά στή δεκαετία τού 80 - Μετά την κρίση τίς», περ. Πολίτης, τεύχ. 36, σελ. 14 - 25 (1980).

Σύγχρονο Πανεπιστήμιο ή Ίδρυμα αγγέλων;

Είδαμε ήδη τούς φόβους του κ. Ταλιαδούρου για τις «έντονες ανησυχίες» και τό «κριτικό πνεύμα» που έχει «τό πλήθος» των σπουδαστών της Α.Ε. "Ας τήν συνδέσουμε με τή δήλωση του Πρωθυπουργού ότι: «Σκοπός μας είναι νά επηρεάσωμεν τόν αριθμόν τών εισαγομένων εις τά ΑΕΙ. Δηλαδή νά περιορισθῆ ὁ ἀριθμός καί νά βελτιωθῆ ἡ ποιότης» (Κ. Καραμανλῆς, ἐφ. *Καθημερινή*, 1.2.76). Ἀκόμα μέ τή θεσμοθέτηση τῆς Τεχνικῆς Ἑπαγγελματικῆς Ἐκπαίδευσης. Δέν θά συμφωνήσουμε, τότε, μέ τούς πανεπιστημιακούς τοῦ ΚΚΕ ἔσωτ. πού ἐκτιμοῦν ὅτι οἱ κυβερνήσεις τῆς Δεξιᾶς δέν πήραν πρωτοβουλίες γιά τήν ΑΕ «γιατί δέν ἔχουν μιά συγκεκριμένη ἀντίληψη γιά τό Πανεπιστήμιο». Καί πρωτοβουλίες ὑπῆρξαν καί ἀντίληψη ὑπάρχει πού δέν περιορίζεται ὅμως μόνο στό Πανεπιστήμιο. Ὅμως ἔλεγε σχετικά στή Βουλῆ ὁ Πρωθυπουργός κ. Ράλλης:... «μέ τή βοήθειά ὅλων τών συναδέλφων τῆς Ν. Δημοκρατίας καί μέ τήν βοήθεια ἐναρμόνων μελῶν τῆς τότε ἀντιπολιτευσεως – καί ἀναφέρω μόνο ἓνα, διότι εἶναι ἡρωικός, τόν *Εὐάγγελο Παπανοῦτσο* – ἐπιβάλαμε τήν τάξη στή *Στοιχειώδη καί Μέση Ἐκπαίδευση*... Μᾶς ἔλεγαν ὅτι πρέπει νά ἀφεθοῦν ὅλοι ἐλεύθεροι, χωρίς φραγμούς, νά πάνε στά ΑΕΙ. Καί νά καταντήσουμε ὅπως ἄλλα Πανεπιστήμια στό ἐξωτερικό ὅπου οἱ ἀπόφοιτοι, ἔσωτ καί ἂν ἦσαν ἀριστοί, ζητοῦσαν ἀπασχόληση σ' ἓνα ἐστιατόριο». Καί γιά ὅσους νομίζουν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς τάξης πού ὑπαινίσσεται ὁ πρωθυπουργός στήν ἀποστορική αὐτή τοῦ λόγου του ἀφορᾶ ἀποκλειστικά τήν ὀρθολογικότερη σύνδεση τῆς ἐκπαιδευτικῆς μέ τήν παραγωγική διαδικασία, δηλαδή τήν ἀποψη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ μέ τήν ὁποία διαλέγεται κυρίως ἡ ἀριστερά, ἰδοῦ τί προσθέτει ἀμέσως μετά: «... (ὑπάρχει) ἓνας ἀριθμός ἐξάλλων. Καί τό ἐάν ἀποκαλοῦν τούς ἑαυτούς τους «ἀριστεριστές»... τούς ἔχετε δώσει συγχωροχάρτι, δέν ἀφήνετε τά Πανεπιστήμια νά λειτουργήσουν. Καί σε ἴδρυμα αγγέλων ἂν εἶχατε 20.000 τρόφimus θά ἔπρεπε νά ὑπάρχουν κανόνες ἐγερτηρίου, συσσιτίου, νυκτερινῆς κατακλίσεως. Καί ἄγγοι ἂν ἦσαν».

Καί ἄγγελοι δέν εἶναι ὄχι μόνο γιά τήν κυβέρνηση ἀλλά καί γιά τήν ἀντιπολίτευση. Γιατί ἂν μετά τή δικτατορία ἡ πολιτική ριζοσπαστικοποίηση τών νέων ἐγλωδίστηκε στίς κομματικά ἐλεγχόμενες παρατάξεις, πού ὅπως ὁμολογεῖ ἡ προπρῦτανος τῆς Παντείου κ. Μαραγκοπούλου «πολλές φορές μᾶς δοήθησαν μέ τίς εἰσηγήσεις τους στή λήψη σωστών ἀποφάσεων ἢ στήν τήρηση τῆς τάξεως» (*Αὐγή*, 26.10.80), ἀπό τό 1979, ὅπως εἶδαμε, τό δόγμα «πρῶτοι στά μαθήματα» «πρῶτοι στόν ἀγώνα» δέχθηκε ἓναν καταϊγισμό ἀμφισβητήσεων τοῦ τύπου «ποιά μαθήματα», «ποῖος ἀγώνας». Ἐνα ἰδεολογικό ρεῦμα πού ἀμφισβητοῦσε τό Πανεπιστήμιο σάν θεσμό ἐπηρεάζε ἓνα πολιτικό κίνημα πού ἀπαιτοῦσε τόν ἐκσυγχρονισμό τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τίς δευτέρες καταλήψεις (τοῦ ΕΜΠ) ἀποφάσισαν ἀκριδῶς ἐκείνοι πού εἶχαν καταγγεῖλει τίς πρῶτες. Εὐθύνες πού ἀποποιήθηκε στήν τελευταία συζήτηση τῆς Βουλῆς ὁ Ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ δηλώνοντας ὅτι «δέν μπορούμε νά ἐγκρίνομε μεθόδους πού ὀδηγοῦν σέ μόνιμη ὑποβάθμιση τών σπουδῶν».

Νομίζω πῶς τώρα μπορούμε νά προχωρήσουμε σέ μιά δεύτερη ἐρμηνεία πῶς κοντά στήν πραγματικότητα, τών πρωτοβουλιῶν πού πήρε ἡ ἄρχουσα τάξη στό χώρο τῆς ἐκπαίδευσης μέ τήν εὐνόητη πιά ἀνοχή ἢ τή συναίνεση τών κομμάτων τῆς ἀντιπολιτευσεως.

Πρωτοβουλίες πού ἀπό τή μιά περιορίζουν τόν ἀριθμό εισακτέων στήν Α.Ε. καί ἀποπληθωρίζουν τά πτυχία πού χορηγεῖ, ἐνώ ἀπό τήν ἄλλη δίνουν μιά κοινωνικά ἀποδεκτή λύση στό ἐπαγγελματικό πρόβλημα 80 νέων στούς 100 πού ἀποκλείονταν μέχρι τώρα ἀπό τήν Α.Ε. Ἔτσι ἀποκαθίσταται, μακροπρόθεσμα ἡ ἀξιοπιστία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καί ἐνδυναμώνει ἡ ταξική του λειτουργία, βραχυπρόθεσμα ἡ τάξη καί ἡ πειθαρχία, ἰδιαίτερα στό χώρο τῆς Α.Ε. ὅπου «οἱ παλιές μορφές διοικήσεως» ἔχουν ξεπεραστεῖ ἐντελῶς.

Τό συμπέρασμα εἶναι εὐλογο: ἡ ἐμπειρία τοῦ μεταπολιτευτικοῦ πανεπιστημιακοῦ κινήματος δέν μιλάει ἀπλῶς, κραυγάζει γιά τούς κινδύνους πού ἐνέχει ἡ δημοκρατική περιπέτεια τών προοδευτικῶν δυνάμεων ὅταν ἐκδιάζεται νά περάσει ἀπό τίς συμπληγάδες τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἀκόμα κραυγάζει γιά τήν ἀδυναμία αὐτῶν τών δυνάμεων νά προτείνουν ἓνα ἐναλλακτικό δρόμο στόν αὐταρχικό οἰκονομισμό τῆς δεξιᾶς. Σήμερα ἡ συντριπτική πλειοψηφία τών σπουδαστῶν, ἀκόμα καί μελῶν τών μεγάλων συνδικαλιστικῶν παρατάξεων, ἀδιαφοροῦν ἐντελῶς γιά τό Νόμο-πλαῖσιο, τίς ἐνδοπανεπιστημιακές ἐριδες καί τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο. Κάτω ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες οἱ «ἀξιοκράτες» καθηγητές δίνουν τή μάχη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ στηριγμένοι στά πολιτικά ἐρείσματα τοῦ καθηγητικοῦ κατεστημένου καί στίς φεουδαρχικές τοῦ προνομίες.

Ἀποφεύγοντας νά θίξουν τήν καρδιά τοῦ Πανεπιστημίου: τήν ὕλη τοῦ προγράμματος, τήν σχέση φοιτητῆ καί δασκάλου, τή φύση τών ἐρευνῶν, τίς σχέσεις πρακτικῆς, θεωρίας, ἔχουν βρεθεῖ ἤδη νά προωθοῦν ἓνα πιό στεγανό μοντέλο κοινωνικῆς «ἐπιλογῆς».

Τό κείμενο αὐτό δέν ἔχει νά προτείνει ἐξυπνες τακτικές δημοκρατικῆς διεξόδου ἀπό τήν κρίση. Οὔτε συνετές στρατηγικές κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Συμμερίζεται τήν ἀγωνία ὅσον βλέπουν νά ἐπικρατεῖ καί στόν τόπο μας ἡ τάση νά ἐπιβάλλονται στά Πανεπιστήμια μέθοδοι διοικήσεως ἀπόλυτα ἀντίστοιχες μ' αὐτές πού ἐφαρμόζουν ἐπιχειρήσεις γιά τήν παραγωγή βιομηχανικῶν ἀγαθῶν. Ἡ τραγωδία πού ἀκολούθησε τίς φοιτητικές ἐξεγέρσεις τῆς περασμένης δεκαετίας στή Δύση ἐδῶ ἐπαναλαμβάνεται ὡς κομωδία. Ἐνας σκανδαλώδης αὐταρχισμός δίνει τή θέση του σέ μιά ὑπεροπτική τεχνοκρατία πού ἐπικαλεῖται μιά ἀξιοκρατία ἀχρῶμων καί ἀόσμων ἀξιών, καί τίς ἀνάγκες μιάς παραγωγῆς πού δέν τήν χρειάζεται.

Τό κείμενο αὐτό, τέλος, συμμερίζεται τίς ἀπόψεις ὅσον ζητοῦν οἱ πανεπιστημιακές ρυθμίσεις νά στραφοῦν ὄχι πρὸς τήν ἐπιβολή περιορισμῶν ἀλλά πρὸς τή χαλάρωσή τους. Μόνο ἔτσι οἱ θεσμοθετημένες μορφές τοῦ Πανεπιστημίου θά ἐπιτρέψουν νά ὑλοποιηθεῖ τό «ἀντιπαραγωγικό» ὄραμα μιάς παιδείας πού θά παράγεται γιά τήν ἀξία χρήσης της.

Μόνο ἔτσι θά στεγάσει ὅσους μποροῦν νά τό ἀμφισβητήσουν: «τόν ἐλεύθερο διανοοῦμενο, τόν κοινωνικό κριτικό, τήν ἀνευλαβή καί ριζοσπαστική σκέψη, πού μᾶς χρειάζεται ἀπεγνωσμένα ἂν πρόκειται νά ξεφύγουμε ἀπό τή θλιβερή πραγματικότητα πού ἀπειλεῖ νά μᾶς συντρίψει». ¹² Τότε μόνο δέν θά εἶναι τό Πανεπιστήμιο πού γνωρίζουμε σήμερα.

12. Ν. Τσόμσκυ: «Ἡ λειτουργία τοῦ Πανεπιστημίου σέ ἐποχή κρίσης», περ. Ἡριδανός, τεύχ. 2, σελ. 72 (1975).

Οι αιτίες της θεωρητικής παράλυσης της Κομμουνιστικής Διεθνούς

του Φερνάντο Κλαουντίν

μετάφραση: Δημ. Μηλιάκης

Ο Φερνάντο Κλαουντίν ήταν ήγικος στέλεχος του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας που διαγράφηκε τό 1965, μαζί με τό γνωστό συγγραφέα Χόρχε Σεπρουν και άλλα στελέχη, γιατί διαφώνησαν στα προβλήματα στρατηγικής γιά τήν ανατροπή του φρανκισμού. Τό απόσπασμα που δημοσιεύουμε είναι από τό μεγάλο δίτομο έργο του Κλαουντίν 'Η κρίση του κομμουνιστικού κινήματος (από τήν Κομιντέρν στην Κομινφόρμ) που πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1970 (έκδ. Ruedo Iberico) και στα γαλλικά (Maspero) τό 1972, απ' όπου και ή μετάφραση. Στο έργο αυτό, δυστυχώς άγνωστο ακόμη στο ελληνικό κοινό, ο Κλαουντίν προσπαθεί νά περιγράψει, νά αναλύσει και νά στοχαστεί τήν πορεία του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος που από τήν 'Οκτωβριανή 'Επανάσταση όδηγήθηκε προσθετικά στο όνομαζόμενο «'Ανατολικό Σχίσμα» (διένεξη ΕΣΣΔ-Κίνας), τήν άποτυχία, τόν έκφυλισμό και τήν πολυεπίπεδη κρίση του. Ο Κλαουντίν με τό έργο του αυτό ξαναβρίσκει τίς ζωογόνες έμπνεύσεις του κριτικού μαρξισμού, και διαρρηγγύοντας τόν φαύλο κύκλο τών δικαιολογήσεων και τής λαθολογίας, ξεκόβει κατηγορηματικά από τίς πολιτικές και θεωρητικές παραδόσεις που έθρεψαν μιά κατάσταση θεωρητικής ύπνηλίας και πολιτικής όλιγωρίας του κομμουνιστικού κινήματος· και ταυτόχρονα αναρωτιέται εικονοκλαστικά και ρηξικέλευθα γιά τούς νέους δρόμους του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού τών κοινωνιών μας. Γι' αυτό ακριβώς τό βιβλίο του Φερνάντο Κλαουντίν (όπως και τό μεταφρασμένο στα ελληνικά *Ευρωκομμουνισμός και σοσιαλισμός*, έκδ. Μπουκουμάνη, βλέπε κριτική του Γιώργου Ριζούλη στον *Πολίτη*, τεύχ. 34, Μάιος 1980) άσκησαν σοβαρότατη επίδραση στα άριστερά κινήματα τής Ευρώπης τήν περασμένη δεκαετία και άνοιξαν νέους όρίζοντες γιά τήν ιστορική έρευνα και τόν πολιτικό προβληματισμό. Δυστυχώς, εδώ δέν μπορούμε νά δώσουμε παρά μόνο ένα μικρό δείγμα του πυκνού και ένημερου προβληματισμού του, ελπίζοντας ότι κάποτε οι Έλληνες έκδότες, που εδώ και χρόνια προγραμματίζουν τή μετάφρασή του, θά τό παρουσιάσουν στο ελληνικό κοινό πρίν νά έχει χάσει, όπως κάθε έργο τέτοιου είδους, τήν πολιτική του επικαιρότητα.

Είδαμε ότι ή λενινιστική αντίληψη γιά τήν πορεία τής παγκόσμιας επανάστασης καθόριζε, ως άπαραόδατο όρο, ότι έπρεπε νά υπάρχει ένα «παγκόσμιο κόμμα» σθεναρά συγκεντροποιημένο σε διεθνή κλίμακα, με ήμιστρατιωτική πειθαρχία και αυστηρή ιδεολογική ένότητα. Όπως είδαμε επίσης ο Λένιν έκρινε ότι είχαν συγκεντρωθεί οι αντικειμενικές συνθήκες γιά τή νίκη τής παγκόσμιας επανάστασης (ο καπιταλισμός «σε άγωνία», επίπεδο άκραίας επαναστατικότητας του δυτικοευρωπαϊκού προλεταριάτου). Γιά τό Λένιν έλειπε μόνο εκείνο τό κόμμα που θά ήταν ικανό νά τεθεί έπικεφαλής τής άμετάκλητης επαναστατικής διαδικασίας. Είδαμε ακόμη ότι ή πραγματική πορεία τής ιστορίας διέψευσε στή τήν αντίληψη του Λένιν, τόσο στή γενική θεωρητική της σύλληψη όσο και στήν πράξη.

Όστόσο ή θεωρητική κρίση που ξεσπασε δέν αναγνωρίστηκε και υπόφωσκε σ' όλη τή διάρκεια τών έσωτερικών αγώνων που ξετυλίχτηκαν στήν ήγεσία του μπολσεβίκικου κόμματος και στους κόλπους τής Κομμουνιστικής Διεθνούς. Ο Στάλιν «έλυσε» τό πρόβλημα ακολουθώντας τήν παρακαμπτήριο μιάς έμπειριστικής αναθεώρησης τής θεωρίας γιά τήν παγκόσμια επανάσταση, τόσο του Μάρξ όσο και του Λένιν. Με βάση τούς όρους τής σταλινικής αναθεώρησης ή νίκη τής επανάστασης στίς έκβιομηχανισμένες περιοχές του κόσμου έπαψε νά είναι ή αναγκαία συνθήκη γιά τήν οίκοδόμηση τής σοσιαλιστικής κοι-

νανίας· ο σοσιαλισμός θά μπορούσε, νά οίκοδομηθεί άπολύτως στο έθνικό πλαίσιο τής ΕΣΣΔ. Και παράλληλα, ή σταλινική έκδοχή διατηρούσε τή θεώρηση του αγωνιώντος καπιταλισμού που είχε έξαντλήσει τά περιθώρια τής ιστορικής του εξέλιξης και δέν διέθετε πλέον τήν ικανότητα γιά μιά νέα ουσιαστική άναπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων. Τή μελλοντική νίκη τής παγκόσμιας επανάστασης προσδιόριζε άναπόδραστα ή σύζευξη δύο διαδικασιών: ή «οίκοδόμηση του σοσιαλισμού» στήν ΕΣΣΔ (και έπομένως τό άνέδασμα σε άνώτερο, και χωρίς προηγούμενο στον καπιταλιστικό κόσμο, επίπεδο τών παραγωγικών δυνάμεων) και ή αυξανόμενη «άποσύνθεση» του καπιταλισμού. Παράγοντας-κλειδί άπέβαινε έτσι ή «οίκοδόμηση του σοσιαλισμού» στήν ΕΣΣΔ ενώ το δυτικοευρωπαϊκό προλεταριάτο, και μαζί μ' αυτό οι άποικιακοί και ήμαιοικιακοί λαοί, παραγκωνίζονταν σε κατηγορία βοηθητικού παράγοντα. Μ' αυτό τόν τρόπο δικαιολογήθηκε θεωρητικά ή όλοσχερης υπαγωγή τής Κ.Δ. στή σοβιετική πολιτική. Κι αυτή ήταν ή ουσία τής σταλινικής θεωρίας γιά τήν παγκόσμια επανάσταση, τήν όποια υιοθέτησε με τή σειρά της και ή Κ.Δ. Άλλά ύπονομευμένη από τήν ίδια της τή λογική ή θεωρία αυτή μπήκε στήν άκρη όταν τό άπαίτησε ή ασφάλεια τής ΕΣΣΔ, ασφάλεια είδωμένη μέσα από τήν όπτική του Στάλιν. Έξαιτίας άλλωστε αυτής τής ίδιας άπαίτησης ή σκοπιμότητα τής διάλυσης τής Κ.Δ., του «παγκόσμιου κόμματος» που είχε

συλλάβει ο Λένιν, έγγραφε ξαφνικά στην ημερήσια διάταξη.

(...) Στο σημείο αυτό επιβάλλονται μερικές σκέψεις για τις γενικότερες αιτίες της προοδευτικής σκλήρυνσης της μαρξιστικής σκέψης μέσα στην Κ.Δ.

«Οι μπολσεβίκοι, λέει ο Ρόζα Λούξεμπουργκ στο δοκίμιό της για τη *Ρωσική Έπανάσταση*, με την αποφασιστικά επαναστατική τους στάση, την παραδειγματική δύναμη της πρακτικής τους και την απαράβιαστη πίστη τους στο διεθνή σοσιαλισμό έπραξαν ό,τι πραγματικά ήταν κατορθωτό να γίνει σε τόσο δύσκολες συνθήκες». 'Αλλά προσθέτει προφητικά: «'Ο κίνδυνος αρχίζει στο σημείο όπου, την ανάγκη φιλοτιμίας ποιούμενοι, αποκρυσταλλώνουν σε θεωρία καμωμένη από πάσης φύσεως υλικά, την τακτική την οποία έξαναγκάστηκαν ν' ακολουθήσουν σ' εκείνες τις μοιραίες συνθήκες· όταν συνιστούν στο διεθνές προλεταριάτο να την μιμηθεί ως πρότυπο της σοσιαλιστικής τακτικής».

Πραγματικά ο κίνδυνος αρχίζει από το σημείο αυτό. Διότι από τη μία μεριά οί Ρώσοι θεωρητικοί της επανάστασης ένεδιδαν στον πειρασμό να μετατρέψουν την ανάγκη σε άρετή και, από την άλλη μεριά, ο θαυμασμός και ο ένθουσιασμός που ένέπνεε η ρωσική επανάσταση στους επαναστάτες όλου του κόσμου τους προδιέθετε στην άκριτη αποδοχή του μηνύματός της. Και τό γεγονός ότι οί «θεωρητικές δυνάμεις» που διαμορφώθηκαν στη 2η Διεθνή λιποτάκησαν από τό επαναστατικό στρατόπεδο - έκτός από σπάνιες εξαιρέσεις όπως η Ρόζα Λούξεμπουργκ, ο Μέρινγκ και μερικοί μικρότερης σπουδαιότητας - εύνοοϋσε ακόμη περισσότερο αυτή την κατάσταση. 'Η κριτική τους για τή ρωσική επανάσταση, βασισμένη σε θέσεις ρεφορμιστικές ή φιλελευθερες, συνέβαλε στο να ένισχυσει περισσότερο τό κύρος και η αυθεντία των αντίληψεων των μπολσεβίκων στα μάτια των επαναστατών του καπιταλιστικού κόσμου².

Τή στιγμή που ο κριτικός στοχασμός γινόταν πιο κρίσιμος από κάθε άλλη φορά ή 'Οκτωβριανή επανάσταση εισήγαγε την άρχή της *θεωρητικής ασφάλειας*. Τά πάντα έμοιαζαν λυμένα κατ' άρχήν - οί δρόμοι της επανάστασης, ή τακτική, τό μοντέλο του κόμματος - τή στιγμή που στην πραγματικότητα τά πάντα γίνονταν περισσότερο από κάθε άλλη φορά προβληματικά στην ιστορία του επαναστατικού εργατικού κινήματος: στη Δύση όπου ή επανάσταση είχε ήττηθεί και οί μεγάλες μάξες του προλεταριάτου κώφευαν άπέναντι στον επαναστατικό μαρξισμό· στην Ανατολή όπου ή επανάσταση ξεληδοϋσε σε ένα περιβάλλον που ο μαρξισμός μόλις άρχιζε να διεπερνά· στην ίδια τή Ρωσία όπου ή προλεταριακή επανάσταση είχε απομονωθεί, είχε διεθνώς περικυκλωθεί από τόν καπιταλιστικό κόσμο και γλιστροϋσε στο μικροαστικό και χωριάτικο βάλτο. 'Αλλά, σ' αντίθεση με τό Μάρξ, οί κήρυκες της 'Οκτωβριανής επανάστασης φώναζαν στους επαναστάτες όλων των χωρών: «'Ιδού ή άλληθρια, ύποκλιθείτε μπροστά της».

Αυτή ή δογματική στάση δέν μπορούσε παρά να γίνει μαγιά για τό σεκταρισμό και την αυταρχικότητα, να έννοήσει τή μετατροπή του μπολσεβίκικου μαρξισμού σε δόγμα και να ύποτιμηθεί ή εθνική ιδιοτυπία των άλλων χωρών, τόσο του προηγμένου καπιταλισμού όσο και των χωρών που καταπίεζε ο ίμπεριαλισμός.

'Ο Λένιν ο ίδιος που πολύ συχνά επέμενε να μην άντιγράφεται μηχανικά ή ρωσική έμπειρία, γράφει στην *Παιδική άρρώστεια του κομμουνισμού* (και τό επαναλαμβάνει και σε άλλα κείμενά του): «'Οχι μόνο όρισμένα, αλλά όλα τά ουσιώδη χαρακτηριστικά και πολλά δευτερεύοντα της επανάστασης μας έχουν διεθνές δεληνεκές». 'Ακόμη κι όταν ύπογραμμίζει ότι, τήν εποχή που ή επανάσταση θά θριαμβεύσει σε μία αναπτυγμένη χώρα, ή Ρωσία (άπό τήν άποψη της άνάπτυξης του σοσιαλισμού) θά γίνει μία ύποανάπτυκτη χώρα, προσθέτει: «'Αλλά, στή σημερινή φάση της ιστορίας, τά πράγματα παρουσιάζονται ως εξής: τό ρωσικό παράδειγμα δείχνει σε όλες τις χώρες κάτι τό άπολύτως ούσιαστικό για τό αναπόδραστο και κοντινό μέλλον τους».

Στά συμπεράσματα αυτού του περίφημου μαθήματος τακτικής, ο Λένιν επαναλαμβάνει τήν ανάγκη να λογαριάζονται.

«'Οί ιδιομορφίες που ο επαναστατικός άγώνας παίρνει και πρέπει αναπόφευκτα σε κάθε χώρα να παίρνει σύμφωνα με τόν ιδιότυπο χαρακτήρα της εθνικής της ιδιοσυστασίας, της οικονομίας της, της πολιτικής της κατάστασης, του πολιτισμού της, των άποικιών της, των θρησκευτικών διαιρέσεών της, κ.λ.π.»³

'Αλλά καλεί να ληφθούν ύπόψη αυτές οί «ιδιομορφίες» για να εφαρμοστεί ένα θεωρητικό και πολιτικό

1. Rosa Luxemburg, *La révolution russe*, mParis 1964, σελ. 67-70. Στο πλαίσιο του έργου αυτού, «δύσκολες συνθήκες» και «μοιραίες συνθήκες» ύποδηλώνουν από τή μία μεριά τις γενικές συνθήκες που επικρατούσαν στη Ρωσία (καθυστέρηση, πρωταρχικότητα της γεωργίας κ.λ.π.) και τις περιστάσεις που δημιουργήθηκαν με τήν ένοπλη ίμπεριαλιστική επέμβαση, τήν αναστολή της επανάστασης στη Δύση κ.λ.π. 'Η έννοια «τακτική» χρησιμοποιείται με τήν εύρύτερη δυνατή άποδοχή του όρου, συμπεριλαμβανομένων και των στρατηγικών ζητημάτων. 'Η Ρόζα Λούξεμπουργκ κατάλαβε, ήδη από τό 1904, με τήν εύκαιρία της άποψης του Λένιν για τό κόμμα, τόν κίνδυνο που θά ύπρχε αν άπομόνωνε κανείς τήν μπολσεβίκικη πείρα από τόν κοινωνικό και πολιτικό της χώρο. Στο δοκίμιό της «Centralisme Démocratique...» (Δημοκρατικός συγκεντρωτισμός) αναφερόμενη στο συγχέσιμο που καθίρωσε ο Λένιν μεταξύ καιροσκοπισμού και άποκεντρωτικών τάσεων, έγραφε: «'Αλλά τίποτε δέν είναι περισσότερο αντίθετο προς τό πνεύμα του μαρξισμού και τήν ιστοριοδιαλεκτική μέθοδο σκέψης του από τό να ξεκόδει κανείς τά φαινόμενα από τό ιστορικό έδαφος στο όποιος αναφέρονται, και, μ' αυτό τόν τρόπο, να κατασκευάζει άφηρημένα σχήματα γενικής και άπόλυτης ισχύος». Βλ. *Marxisme contre Dictature*, Paris 1964 σ. 27.

2. Θα μπορούσα με να προσθέσουμε κι άλλα δεδομένα. 'Η τεράστια διεθνής απήχηση της 'Οκτωβριανής επανάστασης συνέβαλε στο να καλυφθεί ο βαθύτατα ρωσικός χαρακτήρας των αντικειμενικών της αντιφάσεων, των κοινωνικών πρταγωνιστών, των στρατηγικών έπιλογών και των τακτικών μεθόδων. 'Από τήν άποψη των άρχικών θεωρητικών δυνάμεων της Κ.Δ. πρέπει να πάρουμε ύπόψη όχι μόνο ότι σχεδόν όλα τά θεωρητικά στελέχη της 2ης Διεθνούς παρέμειναν στίς ρεφορμιστικές γραμμές, άλλ' επίσης ότι στην προηγούμενη περίοδο ή καθαυτό θεωρία της επανάστασης είχε παραμείνει παγωμένη στην κατάσταση των πρώτων έπεξεργασιών στην όποία τήν άφησαν ο Μάρξ και ο 'Ενγκλς και έπιπλέον είχε πάρει διαζύγιο από τήν άνάπτυξη των κοινωνικών έπιστημών (οικονομία, κοινωνιολογία, ιστορία, φιλοσοφία), που άν και έπηρεάστηκαν πολύ από τό μαρξισμό, έπηρεαν ούσιαστικά μία κατεύθυνση θετικιστική.

3. Λένιν, *Άπαντα* (γαλλική έκδοση), τ. 31, σελ. 15-16, και 87.

σύνολο πού θεωρείται ήδη τελειωμένο και έπεξεργασμένο, δοκιμασμένο από την ιστορική πείρα και ως προς τις ουσιαστικές συνιστώσες του και ως προς τις «άρχες του» (στίς κληρονομημένες από τόν Μάρξ προστίθενται οι νέες: τά σοβιέτ αντιπροσωπεύουν τήν οίκουμενική μορφή τής δικτατορίας τού προλεταριάτου· τό κόμμα, μπολσεβίκικου τύπου, τό μοντέλο τού επαναστατικού μαρξιστικού κόμματος, κ.λπ.). Πουθενά δέν προβάλλεται κάποιος ύπαινιγμός ότι οι διαφορετικές έθνικές πραγματικότητες και ή νέα παγκόσμια κατάσταση είναι δυνατό νά επιβάλουν μιά νέα μαρξιστική ανάλυση σέ βάθος, πού θά ήταν πρόσφορη νά αναδείξει ανέκδοτες επαναστατικές θεωρίες. Καί δέν φαίνεται νά υποψιάζονται ότι τά γεγονότα άντί νά επιβεβαιώνουν ολοκληρωτικά τή θεωρία τής επανάστασης πού κληροδότησε ό Μάρξ και ό Ένγκελς και έμπλούτισε ό Λένιν, έθεται σέ άμφισβήτηση ουσιαστικές πλευρές τής.

Η πνευματική στάση τών μπολσεβίκων, πού χάρη στό διάυλο τής Κ.Δ. μεταδόθηκε στους μή Ρώσους κομμουνιστές, θά μπορούσε νά συμπυκνωθεί ως έξης: ό Όκτώβρης επέτρεψε νά συμπληρωθεί ή μαρξιστική θεωρία τής επανάστασης σέ ζητήματα γιά τά όποια, από έλλεψη συγκεκριμένων εμπειριών, οι δύο μεγάλοι δάσκαλοι δέν είχαν μπορέσει νά προχωρήσουν αρκετά μακρύν. Παράδειγμα: οι αντίφασεις τού ιμπεριαλισμού, ή μορφή τής δικτατορίας τού προλεταριάτου, τά προβλήματα στρατηγικής και τακτικής, ό τύπος τού κόμματος κ.λπ.

Στό έξής παρέμενε προβληματική όχι πλέον καθυτή ή θεωρία τής επανάστασης, αλλά ή ιδιαίτερη έρμηνεία τής σύμφωνα μέ τις ειδικές συνθήκες τής κάθε χώρας. Σέ ένα γενικότερο θεωρητικό επίπεδο θεωρούσαν τή νίκη τού Όκτώβρη ως άδιάφυστη απόδειξη τού έπιστημονικού χαρακτήρα τού μαρξισμού.

«Εμείς οι μαρξιστές, γράφει ό Μπουχάριν στόν *Ιστορικό Έγλισμό*, έχουμε τό δικαίωμα νά θεωρούμε τήν προλεταριακή έπιστήμη ως τήν πραγματική έπιστήμη, και ν' απαιτούμε νά αναγνωρίζεται σάν τέτοια».

Θεματοφύλακας αυτής τής «πραγματικής έπιστήμης» στό μή σοβιετικό κόσμο θά γίνει ή Κομμουνιστική Διεθνής. Άλλά ή Διεθνής συγκεντρώνει τήν προσοχή τής - άφού τά θεμελιακά ζητήματα τής θεωρίας τής επανάστασης θεωρούνται λυμένα - στους στρατηγικούς, τακτικούς και οργανωτικούς όρους. Οι φιλοσοφικές έρευνες, οι οικονομικές, οι ιστορικές και κοινωνιολογικές περνούν σέ δεύτερη μοίρα. Οι πολιτικές έπεξεργασίες ξεκάνουν ολοένα και περισσότερο από τις κοινωνικές έπιστήμες και γενικότερα από τό πολιτιστικό περιβάλλον μέσα στό όποιο προορίζονται νά δράσουν. Για παράδειγμα στίς συζητήσεις πού γίνονται στήν Κομιντέρν γιά τό άποικιακό πρόβλημα, χρησιμοποιούν τις κατηγορίες «προλεταριάτο», «άγροτιά», «έθνική άστική τάξη» κ.λπ. χωρίς νά λογαριάζουν τήν ιδιόζουσα σ' αυτές τις χώρες, ή έλάχιστα, πολιτιστική και κοινωνική κατάσταση τόσο ριζικά διαφορετική από τή Δύση.

Η αντίφαση ανάμεσα στίς θεωρητικές τοποθετήσεις και τήν πραγματική ανάπτυξη τών κινήματων άρχισε νά άντανακλάται μέ συμπτωματικό τρόπο στίς παθιασμένες συζητήσεις γιά τά προβλήματα τακτικής πού κυριαρχούσαν στό πρώτα συνέδρια τής Διεθνούς. Άλλά κανείς δέν θά διατυπώσει καθαρά τήν ιδέα ότι τό κίνημα βρίσκεται έμπρός σέ θεωρητική

κρίση⁴. Μετά τό θάνατο τού Λένιν, σά νά 'θελαν νά διασκεδάσουν όλες αυτές τις άμφιβολίες και άνησυχίες, ή τάση προς τή «θεωρητική ασφάλεια» και, τή μετατροπή τού μαρξισμού σέ δόγμα έπιδεινώνεται ταχύτατα. Δέν πρέπει νά διατάζουμε νά υπερασπίσουμε τό μαρξιστικό «δόγμα» γράφει ό *Μπολσεβίκος*, θεωρητικό όργανο τού σοβιετικού κόμματος:

«Μόνο άν λύσουμε χωρίς δισταγμούς αυτό τό πρόβλημα θά μπορέσουμε νά διατηρήσουμε όλη τήν καθαρότητα τής σημαίας τής προλεταριακής επανάστασης, τής σημαίας τού μαρξιστικού «δόγματος». Είναι παράλογο νά φοβόμαστε αυτή τή λέξη. Η πάλη ενάντια στό «δογματικό» μαρξισμό ήταν πάντοτε έργο τών άπομακρυσμένων άπ' τό μαρξισμό ρεφορμιστών, τύπου Μπερνοτάν. Ό,τι καλύτερο ύπήρξε στό εργατικό κίνημα πάλεψε γιά τό «δόγμα» τού Μάρξ⁵»

Τό δόγμα (χωρίς εισαγωγικά) θά γίνει - χρειάζεται νά τό διευκρινίσουμε; - ό λενινισμός. Η ιστορία επαναλαμβάνεται. Μετά τό θάνατο τού Λένιν ή νεογέννητη ΙΙ Διεθνής διαπράττει τήν ίδια άμαρτία μέ τή ΙΙ Διεθνή μετά τό θάνατο τού Μάρξ και τού Ένγκελς: μετέτρεψε τή σκέψη τους σέ κανόνα.

Στά τέλη τού 1924 ό Ζηνόβιεφ υπενθυμίζει ότι οι πρώτοι πού μίλησαν γιά «λενινισμό» ήταν στό 1903 οι αντίπαλοι τών μπολσεβίκων μέ πρόθεση «νά αντιπαραθέσουν τις ιδέες τού Λένιν στίς αρχές τού Μάρξ»:

«Ο Λένιν, προσθέτει ό Ζηνόβιεφ, θά ήταν χωρίς άμφιβολία αντίθετος σ' αυτό τόν όρο γιά λόγους πολύ καθαρούς σέ όλους όσοι γνώριζαν τή μετριοφροσύνη του. Άλλά εμείς, οι σύγχρονοι του και μαθητές του, έχουμε ανάγκη (ή υπογράμμιση τού Ζηνόβιεφ) νά μιλούμε τώρα γιά λενινισμό, άκριβώς όπως οι συνεχιστές τού έργου τού Μάρξ μίλησαν γιά μαρξισμό (...) και οι όπαδοί τού Δαρβίνου γιά δαρβινισμό⁶».

4. Θά μπορούσαμε μοιτααύτα στό φιλοσοφικό επίπεδο νά αναφέρουμε τό βιβλίό τού Karl Korsch πού γράφτηκε στό 1924 *Μαρξισμός και Φιλοσοφία*, και πού πάραυτα καταδίκασε ή Κομιντέρν. Τό 1923 επίσης εκδίδεται ή *Ιστορία και ταξική συνείδηση* τού Λούκατς. Τό έργο αυτό ενώ υπερασπίζεται τήν μπολσεβίκική όρθοδοξία στό πρόβλημα τού κόμματος και τού κράτους, από φιλοσοφική άποψη, όπως και τό έργο τού Κάρολ Κόρς άλλωστε, αντιπροσωπεύει μιά άμφισβήτηση τών προβλημάτων τής μαρξιστικής διαλεκτικής, ξαναγυρίζοντας στήν έρευνα τών καταβολών τής και τών σχέσεων Μάρξ-Έγκελ. Για τούτο άκριβώς ό Ζηνόβιεφ, στό 5ο συνέδριο τής Κ.Δ. τό καταδίκασε μαζί μέ τό έργο τού Κόρς.

5. *Bolchevik*, Μόσχα, Σεπ. 1924. Τό περιοδικό αυτό εμφανίστηκε μετά τό θάνατο τού Λένιν στό πλαίσιο τής πάλης κατά τής τροτσκιστικής αντιπολίτευσης.

6. Η έξομοίωση πού κάνει ό Ζηνόβιεφ ανάμεσα στή σχέση Μάρξ-μαρξιστών και Δαρβίνου-δαρβινιστών δέν παίρνει ύπόψη τής μιά ουσιαστικής διαφοράς πού σημείωσε ό Ισπανός μαρξιστής φιλόσοφος Manuel Sacristan: Γράφει λοιπόν στόν πρόλογο τής Ισπανικής έκδοσης τού *Αντι-Ντύρινγκ* (Μέξικό 1964, σ. 22-24): «Κατά γενικό κανόνα ένας κλασικός, γιά τούς ανθρώπους πού διακονούν τήν ίδια έπιστήμη, είναι μιά πηγή έμπνευσης πού καθορίζει λιγότερο ή περισσότερο καθαρά τις ουσιαστικές αιτιολογήσεις τής σκέψης τους. Άλλά οι κλασικοί τού εργατικού κινήματος, έκτός από μερικές ουσιαστικές διανοητικές αιτιολογήσεις, όρισαν και τις βάσεις τής πρακτικής τού κινήματος, και τούς γενικούς αντικειμενικούς του στόχους. Οι κλασικοί τού μαρξισμού είναι οι κλασικοί μιάς κοσμοαντίληψης κι όχι μιάς ειδικής έπιστημονικής θετικιστικής θεωρίας. Αυτό συν-

Ο λενινισμός λέει ακόμα ο Ζηνόβιεφ:

«Είναι η κατανόηση, ή μαρξιστική εξήγηση, των νέων ιστορικών φάσεων της εξέλιξης της κοινωνίας, της νέας εμπειρίας του παγκόσμιου εργατικού κινήματος (και του επαναστατικού κινήματος γενικότερα), όλων όσων ξεπήδησαν μετά τον Μάρξ».

Ο Λένιν, παραδέχεται ο Ζηνόβιεφ, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τον Μάρξ, αλλά είναι ανάγκη να διακηρύξουμε ότι «*τώρα, έξω από το λενισμό δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατικός μαρξισμός*»⁷.

Ο Ζηνόβιεφ δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να επαναλαμβάνει όσα ο Στάλιν, πρώτος, είχε κιόλας διακηρύξει, ήδη τον Απρίλιο του 1924, «*στά μαθήματά του για το λενισμό*». Για την ώρα οι διατυπώσεις του Στάλιν συνυπάρχουν με ανάλογες του Ζηνόβιεφ, του Μπουχάριν και άλλων. Λίγο καιρό αργότερα θα γίνουν οι μόνοι ορθόδοξοι όρισμοί του λενισμού. Κάθε στρατευμένος στην Κομιντέρν οφείλει να τους ξέρει απέξω. Στην πραγματικότητα, μετά τη συντριβή των τροτσκυστικών και μπουχαρινικών αντιπολιτεύσεων, από τη φόρμουλα λενισμός, ως μόνος έγκυρος μαρξισμός «*στην εποχή του ιμπεριαλισμού και της προλεταριακής επανάστασης*» θα περάσουμε στο σταλινισμό, το μόνο λενισμό έγκυρο στην εποχή του ιμπεριαλισμού, της προλεταριακής επανάστασης και... του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα. Από ένα Marx ad usum Lenini (Μάρξ προς χρήση του Λένιν) περνάμε σε ένα Lenine ad usum Stalini. Και οι αντιπολιτεύσεις που ορθώνονται ενάντια στο δεύτερο έγχειρημα διαπράττουν το σφάλμα να παραμένουν εγκλειστές στο πρώτο.

Οι διαδικασίες δογματοποίησης και αποπώχευσης, όλονα και πιο τονισμένες, των θεωρητικών θεμελίων της Κ.Δ. αντανakλώνται καθαρά και στά κομμουνιστικά κόμματα. Εκείνοι που, ενώ διαμορφώνονται ως κόμμα, δεν διαθέτουν καμιά εθνική θεωρητική κληρονομιά (όπως π.χ. το Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα) φυτόζωον σε ένα ρουτινιέριο ακτιβισμό. Εκείνοι που θα 'πρεπε να λογαριάζουν μία τέτοια κληρονομιά (όπως το Γερμανικό Κόμμα, και το Ιταλικό) δεν μπορούν να την καλλιεργήσουν: το θεωρητικό έργο της Ρόζας Λούξεμπουργκ εξοστρακίζεται, όπως αργότερα εξοστρακίστηκε το έργο του Γκράμσι. Στην εκθεσή του για την Κομιντέρν στο 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης (Δεκέμβριος 1927) ο Μπουχάριν κάνει υπαινιγμούς για τη θεωρητική αδυναμία των κομμουνιστι-

επάγεται μία σχέση στρατευμένης ένταξης ανάμεσα στο εργατικό κίνημα και τους κλασικούς του. Δεδομένου αυτού του αναγκαίου δεσμού είναι φυσικό ότι η όκηρη τάση, να μίν είναι κανείς κριτικός και να γνοιάζεται αποκλειστικά για την ήθική του ασφάλεια, συχνά επιβάλλεται στην άναγνωση των κλασικών, καθαρμάζοντας άδικως οποιαδήποτε ιστορική φάση της θεωρίας τους, με την ίδια προσήλωση στο άπαραβίαστο που έχουν για ένα πολιτικο-κοινωνικό κίνημα οι προγραμματικοί στόχοι που τό διέπουν».

Μετά τό θάνατο του Λένιν ή Κ.Δ. όχι μόνο δεν καταπολέμησε την «όκηρη τάση» αλλά αντίθετα την υπέθαλψε προβάλλοντας κάθε είδους λόγους, πρακτικούς, πολιτικούς ακόμη και «θεωρητικούς».

7. Τά άποσπάσματα αυτά του Ζηνόβιεφ προέρχεται από τό έργο του «Ο λενινισμός» και που περιέχεται στον τόμο *Staline contre Tsotsky*, συλλογή ντοκουμέντων, που παρουσίασε ο G. Procacci, Έκδ. Maspero, Paris 1965. Οι ύπογραμμίσεις δικές μου.

κων κομμάτων στο σύνολό τους, και ιδιαίτερα των ήγετικών τους κύκλων, θεωρώντας την ως μία από τις κύριες αδυναμίες της Κ.Δ. Υπογραμμίζει πόσο σπάνιο είναι οι διανοούμενοι στους καθοδηγητικούς πυρήνες. Δέν ήταν άλλωστε πολυάριθμοι από την αρχή κιόλας και «*οί κρίσεις που δημιουργήθηκαν ανάμεσά μας, μετά την άμπατι του πρώτου επαναστατικού κύματος, προσέβαλαν κυρίως τις ύψηλές μας διανοούμενες σφαίρες*». Και με μερικές φραστικές προφυλάξεις υπογραμμίζει ότι αυτή ή άρρώστεια προσβάλλει επίσης και τό σοβιετικό κόμμα: Οι ήγέτες της ΕΣΣΔ τονίζει «*συνεχώς άποσπώνται από τη θεωρητική δουλειά και έγκλωβίζονται στην πρακτική ένασχόληση*». Νά όμως που αυτή ή έξασθένηση της θεωρητικής εργασίας σ' όλόκληρη την Κ.Δ. έπέρχεται τη στιγμή ακριβώς που «*ή κατάσταση έχει γίνει πολύ πιο σύνθετη και άπαιτεί από τους ήγέτες μία προσπάθεια (θεωρητική) μεγαλύτερη*»⁸.

Ο Μπουχάριν είναι μία άπ' τις σπάνιες περιπτώσεις ήγετών της Κ.Δ. που στη διάρκεια της δεκαετίας του '20, αρχίζει ν' αναρωτιέται για προβλήματα βάθους σχετικά με τη δομή του καπιταλισμού, τις αλλαγές που στο μεταξύ έχουν συντελεστεί στους κόλπους της εργατικής τάξης, τό άποικιακό ζήτημα, κλπ.

«*Η συγκέντρωση και ή συγκεντροποίηση της οικονομικής ζωής - τονίζει ο Μπουχάριν στην εκθεση που προαναφέρθηκε - προχωρεί με γιγαντιαία θήματα (...). Θά μπορούσαμε να πούμε ότι πραγματοποιείται μία διαδικασία ένσωμάτωσης της ίδιας της κρατικής έξουσίας» (στο καπιταλιστικό μηχανισμό)· δέν πρόκειται δέβαια για παντελώς νέο φαινόμενο «*άλλά ή διαδικασία αυτή ποτέ δέν είχε αναπτυχθεί με τέτοια δύναμη όσο τώρα, από ύπάρξεως καπιταλισμού· είναι ένα γεγονός που, κατά τη γνώμη μου, δέν πρέπει να χάνουμε από τά μάτια μας*».*

Και άφου άναλύσει διάφορες μορφές της διαδικασίας για την όποία γίνεται λόγος (στη Γερμανία, Ίταλία, Ίαπωνία, Αύστρια) συμπεραίνει:

«*Έχουμε έτσι από τη μία μεριά άνάπτυξη των αντιφάσεων ανάμεσα σε διάφορα καπιταλιστικά κράτη· και από την άλλη μεριά μία διαδικασία αναδιοργάνωσης των καπιταλιστικών δυνάμεων στο έσωτερικό αυτών των χωρών, διαδικασία που εκδηλώνεται ως ένιςχυση του κρατικού καπιταλισμού*».

Έξετάζοντας την κατάσταση της εργατικής τάξης ο Μπουχάριν ύπογραμμίζει π.χ. τις δομικές αλλαγές που παρατηρήθηκαν στη μισθωτή βιομηχανική μάζα της Γερμανίας: από τό 1907 ως τό 1925-26 τό ποσοστό ύπαλλήλων πέρασε από 11,1 σε 36,5%. Και σημειώνει ότι αυτές οι αλλαγές διευκολύνουν την ένσωμάτωση ενός τμήματος της όγατικής τάξης. Υπογραμμίζει επίσης τον σημαίνοντα ρόλο των συνδικάτων σ' αυτή τη διαδικασία ένσωμάτωσης χωρίς αυτό να σημαίνει όπωσδήποτε έγκατάλειψη των άπεργιακών άγώνων⁹.

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις, και ιδίως εκείνες που αναφέρονται στη «*διαδικασία αναδιοργάνωσης*» του

8. Μπουχάριν, *La situation internationale et les tâches de l' I.C.* (Η διεθνής κατάσταση και τά καθήκοντα της Κομιντέρν), Έκθεση στο XV Συνέδριο του Κ.Κ. της ΕΣΣΔ, Bureau d' éditions Paris 1928, σ. 86.

9. Όπ. π. σελ. 12, 13, 15, 16, 28.

καπιταλισμού, θά καταχωρηθούν στο φάκελλο πού θά χρησιμεύσει, λίγο καιρό αργότερα, γιά τήν καταδίκη του Μπουχάριν (στήν πραγματικότητα ο Στάλιν είχε άρχισι τίσ προετοιμασίες στήν περίοδο του 15ου Συνεδρίου). Τόν κατηγορήσαν γιά παράδειγμα ότι είχε υίοθετήσει τή θέση του Χίλφερντιγκ παρά τό γεγονός ότι ο Μπουχάριν κατέκρινε άπερίφραστα τά ρεφορμιστικά πολιτικά συμπεράσματα πού ο Χίλφερντιγκ συνήγαγε από τίσ έπιστημονικές του έπισημάνσεις.

Στήν ίδια έκθεση ο Μπουχάριν παρατηρεί ότι ή Κ.Δ. έχει μιά πολύ γενικόλογη θεώρηση του άποικιακού προβλήματος. Η κινέζικη επανάσταση, λέει, μās έπιτρέπει νά συνειδητοποιήσουμε αυτήν τήν άδύναμία:

«Η άκρα συνθετότητα του κοινωνικού σχηματισμού, του συνόλου των ταξικών δυνάμεων και ή δυσκολία του προβλήματος, όταν πρόκειται νά καθοδηγήσουμε μιά αντιαποικιοκρατική επανάσταση τόσο μεγάλης έμβέλειας, μās έμφανίστηκαν σ' όλη τους τήν έκταση μόλις τόν τελευταίο καιρο¹⁰».

Σέ κάθε περίπτωση, έπιμένει ο Μπουχάριν, πρέπει νά αναλύεται ή δομή των τάξεων. Οί θέσεις μας γιά τό ζήτημα των άποικιών παρέχουν μιά πολύ γενική βάση.

Όλες αυτές οι παραινέσεις γιά τήν προσέγγιση τής νέας προβληματικής πού επιβάλλει ή παγκόσμια ανάπτυξη θά σαρωθούν στή διάρκεια τής πάλης ενάντια «στή δεξιά παρέκκλιση – κύριος έχθρος».

Βεβαίως ούτε ή έξώθηση πού προέρχεται από τήν αυθεντία τής Όκτωβριανής Έπανάστασης γιά τή μετατροπή του λενισμού ως τελευταίας λέξης του μαρξισμού, ούτε ο κατασταλτικός γιά τή σκέψη ρόλος πού κάθε μέρα διαδραματίζει ο ιδεολογικός και διοικητικός μηχανισμός τής Κ.Δ., έξηγούν μέ έπάρκεια τή βαθμιαία παραλυσία τής επαναστατικής μαρξιστικής σκέψης στον καπιταλιστικό κόσμο του μεσοπολέμου. Στή διάρκεια τής ίδιας περιόδου ή κινέζικη επαναστατική διάνοηση άρχίζει ν' άποσπάται από τά προκατασκευασμένα σχήματα του μοσχολίτικου κέντρου τής Κομιντέρν και κατευθύνεται πραγματικά προς τό μπολσεβίκικο παράδειγμα: κάνει τά πρώτα δήματα προς τήν έπεξεργασία μās επανάστασης, μέ άνάλογο προς τήν μπολσεβίκικη διάνοηση τρόπο, όταν έπεξεργάζοταν μιά πρωτότυπη θεωρία τής ρωσικής επανάστασης¹¹. Οί Κινέζοι κομμουνιστές δέν αντιμετώπιζαν μόνο τή Διεθνή αλλά επίσης και μιά επανάσταση σέ εξέλιξη. Όπως άκριβώς και οι μπολσεβίκοι δέν είχαν μόνο τόν Μάρξ ή τήν ΙΙ Διεθνή, αλλά και τήν έμπρακτα αναπτυσσόμενη ρωσική επανάσταση. Είναι θεμιτό έπομένως ν' αναρωτηθούμε μήπως δέν υπήρξε κάποια βαθύτερη πραγματικότητα – ή άνωριμότητα τής σοσιαλιστικής επανάστασης – πού προσδιόρισε τήν παραλυσία τής θεωρητικής σκέψης των επαναστατών μαρξιστών στή Δύση άκόμη κι' άν οι παράγοντες πού προαναφέρθηκαν συνέβαλαν κατά πολύ στο νά επιδεινωθεί.

Έννοείται, δέν ισχυριζόμαστε ότι οι παραγωγικές δυνάμεις του προηγμένου καπιταλισμού δέν πρόσφεραν κιόλας – γιά τήν περίοδο πού συζητάμε – τήν έπαρκή ύλική βάση γιά τό σοσιαλιστικό μετασχημα-

τισμό τής κοινωνίας. Μιλάμε γιά τήν άνωριμότητα τής επανάστασης, πράγμα πού είναι πολύ διαφορετικό παρά τήν συχνότατη σύγχυση των δύο προβλημάτων. Αν ξεκινήσουμε από τίσ θεωρητικές θέσεις του Μάρξ γιά τήν αντικειμενική ώριμότητα τής σοσιαλιστικής επανάστασης, χρησιμοποιώντας τήν έννοια επανάσταση μέ τήν πλατιά σημασία του όρου – και όχι μέ τή στενή παραδοχή τής κατάκτησης τής έξουσίας από τήν έργατική τάξη (ή ένα κόμμα πού θεωρεί τόν έαυτό του αντιπρόσωπό της), γιά τήν έν λόγω ώριμανση δέν είναι άρεκτό τό ότι υπάρχουν οι ικανές νά θρέψουν ένα νέο κοινωνικό σύστημα δυνάμεις: πρέπει, έπιπλέον, ο καπιταλισμός νά μίν μπορεί πιά νά αναπτύξει τίσ νέες παραγωγικές δυνάμεις. Αν, σέ διάφορες στιγμές τής ζωής τους, ο Μάρξ και ο Ένγκελς προέβλεπαν τή νίκη τής σοσιαλιστικής επανάστασης στήν Εύρώπη και συνακόλουθα σέ παγκόσμια κλίμακα, ήταν γιατί θεωρούσαν ότι ο καπιταλισμός είχε φτάσει σ' αυτήν τήν όριακή κατάσταση. Μπορούμε νά δούμε αυτή τήν αντίληψη ήδη στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο. Ο Λένιν άποδέχεται μιά παρόμοια θεώρηση σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό πού μετασχηματίστηκε σέ ιμπεριαλιστικό σύστημα. Και οι ήγέτες τής Κ.Δ. τήν διατηρούν αναλλοίωτη. Στή βάση τής θά οικοδομήσουν όλους τους στρατηγικούς και τακτικούς στόχους. Όπως είδαμε, ή θέση γιά τό «σοσιαλισμό σέ μιά μόνο χώρα» δικαιολογείται ως νέα θεωρία τής παγκόσμιας επανάστασης στο βαθμό πού, ταυτόχρονα μέ τήν προοπτική τής επίκειμενης οικοδόμησης του σοσιαλισμού στήν ΕΣΣΔ, προϋποθέτει μιά πραγματικότητα στασιμότητας και άπολίθωσης του καπιταλισμού, άνίκανου πλέον, όπως θά πεί ο Τρότσκι – άπολύτως σύμφωνος στο σημείο αυτό μέ τόν άσπονδο αντίπαλό του – γιά οποιαδήποτε νέα ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Όστόσο οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και ή οικονομική κρίση του 1929 δέν άποδείξαν ότι ο καπιταλισμός έφτασε στήν ύποτιθέμενη όριακή του κατάσταση, αλλά ότι βρήκε ένα από τα ουσιαστικά μέσα του δομικού του μετασχηματισμού, και κατέκτησε νέες δυνατότητες γιά τήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Ένα μέσο τερατώδες βέβαια, αλλά τό «τερατώδες» αποτελεί ήθικη κατηγορία, όχι οικονομική. Οί δύο παγκόσμιοι πόλεμοι ιδίως άπεικόνισαν μέ τόν καταπληκτικότερο τρόπο τήν δαιμονιώδη λογική του καπιταλισμού. Έκείνη τή λογική όπου, όπως έλεγε ο Μάρξ, ή «πρόοδος» μοιάζει μέ τήν παγανιστική θεότητα πού ήθελε νά πίνει νέκταρ στα κράνη των θυμάτων του. Αν προσεγγίζαμε τό πρόβλημα μόνο από «ήθικη» άποψη θά ήταν δύσκολο νά κατανοήσουμε πώς ή άνθρωπότητα, όντας αντιμετώπιση σέ ολοφάνερες κτηνωδίες, δέν ξεκαθάρισε άκόμη τους λογαριασμούς της μέ τόν καπιταλισμό. Κάτι τέτοιο θά μοιάζε σά νά ξεχνούσαμε ότι τό σύστημα πού είναι ικανό νά αναπτύσει τίσ παραγωγικές δυνάμεις «αναπτύσσει» επίσης και τίσ ήθικες δικαιολογήσεις (στήν περίπτωση του καπιταλισμού: τόν πρατριωτισμό, έθνικισμό, ρατσισμό, άτομισμό, και πολλούς άλλους «ισμούς»). Η ρεφορμιστική ιδεολογία πού εκρύνεται όργανικά από τήν ικανότητα του καπιταλισμού νά αναπτύσει τίσ παραγωγικές δυνάμεις, κατέχει τιμητική θέση άνάμεσα στις διάφορες δικαιολογήσεις, ήθικες και πολιτικές. Η έλξη πού άσκησε ο φασισμός πάνω σέ εκατομμύρια μικροαστούς, εργάτες και άργότες στο μεσοπόλεμο, – μιά από τίσ πλέον τερατώδεις μορφές ιδεολογικής δικαίωσης επί καπι-

10. Όπ. π. σ. 73-75.

ταλισμού – θά ήταν ποτέ δυνατή αν, πίσω από τη χιλιετική και μουσολινική δημαγωγία δέν ύπηρει ή ικανότητα του μονοπωλιακού καπιταλισμού, γερμανικού ή ιταλικού, νά αναδιαρθρώσει τό σύστημα και νά τό καταστήσει ικανό γιά μιά νέα ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων;

Φαίνεται λοιπόν ότι μέχρι τώρα δέν ύπηρει ποτέ όριακή κατάσταση του καπιταλισμού, μέ τήν έννοια ότι περιέπεσε σέ αδυναμία νά αναπτύσει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Καί τό θεωρητικό πρόβλημα παραμένει άνοιχτό: αν και κατά πόσο ή κατάσταση αυτή είναι τώρα προβλεπτή και ποιά διαδικασία θά μπορούσε νά τήν προωθήσει. Άλλά ή αντικειμενική άνωριμότητα της επανάστασης (μέ τήν εύρεία έννοια του όρου), στό πλαίσιο του σημερινού προηγμένου καπιταλισμού, διόλου δέν μπορεί νά θεωρηθεί ότι στό μεσοπόλεμο – και στά τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου – δέν είχαν παρουσιαστεί πρόσφορες καταστάσεις γιά νά καταφέρει τό επαναστατικό κόμμα «άποφασιστικά χτυπήματα» (όπως ό Λένιν, σέ μερικές εύκαιρίες, χαρακτήρισε τήν έξοδο του Οκτώβρη), ικανά νά θέσουν τέρμα στήν τερατώδη λογική της καπιταλιστικής ανάπτυξης στή μιά ή στήν άλλη βιομηχανική χώρα.

Πρέπει πάντως νά ύπάρχει μιά βαθιά συνεξάρτηση ανάμεσα στήν όνομαζόμενη αντικειμενική άνωριμότητα και τή θεωρητικό-πολιτική άνωριμότητα από τήν όποία ύποφέρουν οι επαναστατικές πρωτοπορίες, οι διαμορφωμένες στό πλαίσιο του άνεπτυγμένου καπιταλισμού· νά εκμεταλλευτούν δηλαδή τίς πρόσφορες γιά τήν επανάσταση (μέ τή στενή έννοια του όρου) περιστάσεις.

Η πρώτη μορφή «άνωριμότητας» συνιστά ένα είδος σημαντικού φράγματος – πού δρα διαμέσου μιάς έξαιρετικά σύνθετης σειράς δικαιολογήσεων, όπως αυτές πού αναφέραμε κι άλλες ακόμη – στό δρόμο από τόν όποιο ή *τρέχουσα κοινωνική συνείδηση* μπορεί νά φτάσει ως τή ριζική απόρριψη του συστήματος. Καί ή θεωρητική συνείδηση – πού δέν μπορεί νά γεννηθεί παρά μόνο στά διανοούμενα στρώματα – δέν διαθέτει αυτό τό δραστικό κίνητρο. Όταν ή κοινωνία δρίσκεται πραγματικά σέ κατάσταση *γενικής κρίσης* (συμπεριλαμβάνουμε τίς συνιστώσες της κρίσης τήν άνικανότητα του κοινωνικο-οικονομικού μηχανισμού νά συνεχίσει τήν ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων χωρίς νά αλλάξει ή φύση τους) ή κρίση δέν άντανανλάται μόνο, λίγο πολύ διάχτυα, στήν τρέχουσα κοινωνική συνείδηση. Τότε και τό κοινωνικό στρώμα – «παραγωγός θεωρίας» προσβάλλεται κι αυτό τόσο στήν κοινωνική του ύπαρξη, όσο και τίς αξίες και άντιλήψεις πού άποτελούσαν, ως έκεινη τή στιγμή, τό πολιτιστικό του σύμπαν. Δέν είναι μόνο ή πείρα του συνόλου της κοινωνίας αλλά ή ίδια του ή άμεση εμπειρία πού τό πιέζει νά θρει μιά επαναστατική θεωρία πού θά προσιδιάζει στήν ύπάρχουσα κρίση. Αυτό άκριβώς συνέβη στή ρωσική και κινέζικη κοινωνία, όπως και στή γερμανική στά μέσα του 19ου αιώνα (μην ξεχνάμε ότι ό Μάρξ και ό Ένγκελς, ως *άπαναστάτες θεωρητικοί*, είναι πάνω άπ' όλα τό προϊόν της γενικής κρίσης της γερμανικής κοινωνίας τών μέσων του 19ου αιώνα και ή θεωρητική συνείδηση της έν λόγω κρίσης). Θά 'πρεπε νά αναλύσουμε ως ποιο σημείο ή «γερμανική όπτική» δέν προσέβαλε τίς έπιστημονικές αναλύσεις του *Κεφαλαίου* επιβάλλοντας του συμπεράσματα πολύ διαστικά ως προς τήν ώριμηση της επανάστασης τίς

προηγμένες καπιταλιστικές χώρες του ΧΙΧ αιώνα. Όπως επίσης πρέπει ν' άναρωτηθούμε μήπως ή «ρωσική όπτική» δέν επέβαλε στόν Λένιν διαστικά συμπεράσματα σέ σχέση μέ τόν καπιταλισμό τών πρώτων ετών του ΧΧ αιώνα).

Όστόσο, ή όριακή κατάσταση αυτών τών παροχημένων κοινωνιών, όπως ξερούμε, δέν άπέρρεε από τίς σύμφυτες τίς δομές του καπιταλισμού άντιφάσεις, αλλά από άντιφάσεις ανάμεσα τίς καπιταλιστικές και τίς προκαπιταλιστικές τους δομές. Σ' αυτή τή βάση έγινε πραγματικότητα ή αντικειμενική πρόβλεψη της επανάστασης (μέ τήν εύρεία έννοια) πού είχε θεωρητικοποιήσει ό Μάρξ: ή κοινωνικο-οικονομική άνικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος νά αναπτύξει τίς νέες παραγωγικές δυνάμεις.

Γιά τό πρόβλημα πού μäs άπασχολεί δέν ύπάρχει λόγος νά άσχοληθούμε μέ τίς αίτιες πού έκαναν ώστε ή ρωσική και ή κινέζικη επανάσταση νά μήν παραμείνουν στό «άστικό πλαίσιο» και μετασηματίστηκαν γρήγορα σέ προλεταριακές επαναστάσεις. Μäs ένδιαφέρει κυρίως νά άναδείξουμε ότι από τήν επεξεργασία της θεωρίας της επανάστασης στόν προηγμένο καπιταλισμό έλλειπαν μέχρι τίς μέρες μας τά ισχυρά «κίνητρα» πού γνώρισαν ή κινέζικη και ή ρωσική επανάσταση. Οι δυτικές κοινωνίες δέν γνώρισαν τή «γενική κρίση» πού ό έπίσημος μαρξισμός θεωρεί ότι ύπάρχει από τήν εποχή του πρώτου παγκόσμιου πολέμου – εποχή γιά τήν όποία ειπώθηκε ότι είχε μπει στήν «τρίτη του φάση» – . Μέχρι σήμερα δέν άπαληθεύτηκε αυτό πού θά 'πρεπε νά είναι ή κύρια συνιστώσα της κρίσης: ή άνικανότητα του καπιταλιστικού συστήματος νά αναπτύξει τίς παραγωγικές δυνάμεις. Διότι ή ανάπτυξη στόν καπιταλισμό τών παραγωγικών δυνάμεων είναι ένα γεγονός και προχωρεί μέ ρυθμούς έντελώς άγνωστους σέ παλαιότερες φάσεις της ιστορία.

Άλλά ή διαπίστωση αυτού του κενού της επαναστατικής θεωρίας τίς άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δέν ίσοδυναμεί ώστόσο μέ τήν πιστοποίηση ενός άνέφικτου έγχειρήματος. Η διαπίστωση του κενού θά μπορούσε νά είναι τό πρώτο άναγκαίο δήμα προς μιά θεωρητική προσάθεια πού θά άνοιγε νέες προοπτικές γιά τόν επαναστατικό μετασηματισμό τών κοινωνιών του προηγμένου καπιταλισμού, ξεκινώντας από μιά πιό άυστηρή γνώση τους. Έντούτοις, προσυπόθεση γιά τήν έπιτυχία είναι νά άναθεωρήσουμε τά σχήματα και τίς «άρχες» πού ή κοινωνική πρακτική απέδειξε ότι είναι έσφαλμένα, όπως επίσης τίς μεθόδους και τίς θεσμοποιημένες δομές πού έμπόδισαν τήν έξρευνα τών λαθών. Η θεωρητική παράλυση στό «τελευταίο έπίπεδο τής άνάλυσης» μπορεί νά έξηγηθεί από τήν αντικειμενική άνωριμότητα της επανάστασης στόν προηγμένο καπιταλισμό. Άλλά λέγοντας αυτό όφείλουμε νά ένδιαφερόμαστε και γιά τά άλλα «έπίπεδα» πού συνέβαλαν στήν δξυση και έπίδειξη του «τελευταίου».

11. Τό Μάρτη του 1926 δημοσιεύεται ή μελέτη του Μάο γιά τίς τάξεις στήν κινέζικη κοινωνία και τό Μάρτη του 1927 ή έκθεσή του γιά τήν έξρευνα πού είχε πραγματοποιηθεί (άπό τόν ίδιο τό Μάο) στήν έπαρχία του Γιουνάν γιά άγροτικό κίνημα. Άπ' όσο ξερω έξρευνες πολιτικο-κοινωνιολογικές αυτού του είδους, πού θά ήταν δυνατό νά συγκριθούν μέ τή μελέτη του Λένιν γιά τή ρωσική κοινωνία στά τέλη του ΧΙΧ αιώνα και τίς αρχές του ΧΧ, ποτέ δέν πραγματοποιήσαν τά δυτικοευρωπαϊκά Κομ. Κόμματα τήν περίοδο της Κ.Δ.

καί γράμματα γνωρίζω

Μεγάλη ιδέα καί Βαλκανικός εθνικισμός

(ἀπόψεις Βουλγάρων ιστορικών)

Κοινή και σήμερα η διαπίστωση ότι η εθνικότητα ή υποκοότητα του ιστορικού πολύ συχνά προεξοφλεί την πορεία και το αποτέλεσμα της έρευνάς του. Για την Αθήνα των μέσων του 19ου αιώνα τα πράγματα ήταν ακόμα πιο απαγορευτικά: στή μελέτη της ελληνικής ιστορίας «δέν πρέπει τις να προσδοκᾶ ότι ὁ ξένος δύναται να εὐδοκίμησῃ τόσον (...) ὅσον ὁ Ἕλληνας αὐτός»¹. Ἡ δήλωση αὐτή, μέ ἰσχύ ἀξιώματος στά συμφραζόμενά της, ἔχει δύο ὄψεις. Ἰσοδυναμεί, ἀφ' ἑνός, μέ μιά πιο ἔντονη παραίνεση γιά τήν καλλιέργεια τῆς ιστορίας ὡς ἐθνικῆς ἐπιστήμης, πού διεκτραγωδεῖται ἢ καθυστερεῖται. Ἀφ' ἑτέρου, διατρανώνει μέ κάποια προπέτεια τό ἀπό συστάσεως τοῦ ἐλληνικοῦ Βασιλείου σύμπλεγμα ἀπέναντι στή Δύση. Πρόκειται βέβαια γιά ὄψεις τοῦ αὐτοῦ νομίσματος: ἡ ἐθνική εὐαισθησία ἀντιδρά στίς ἐκ Δυσμῶν ἐπιστημονικές ἐπιθέσεις κατά τοῦ ἑλληνισμοῦ, καί ἡ ἀντίδραση γενικεύεται ὥστε νά συμπεριληφθοῦν καί οἱ ὄχι ἀπαραιτήτως μισέλληνες. Σέ μίαν ἐποχή ρομαντικῆς ὅσο καί ἀπολογητικῆς ἀνασύνθεσης τοῦ παρελθόντος θεωρεῖται φυσικό ὅτι ὁ Ἕλληνας, ὄντας σέ θέση νά διώνει ὄλες τίς φάσεις τῆς ιστορίας του ἀπό ἀρχαιότατων χρόνων, γνωρίζει καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον σέ ὄλο τους τό εὖρος καί σέ ὄλο τους τό βάθος τά προβλήματα πού τόν ὀρίζουν.

Ἐναν αἰῶνα μετά, καί ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νά ἰσχύει ἡ δυσμενῆς ἀναλογία τῆς ἐλληνικῆς μέ τήν ξενόγλωσση ἱστοριογραφία τῆς νεότερης Ἑλλάδας, ἕνας παρόμοιος ἰσχυρισμός θά κηρυσσόταν παράνομος στό πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας: μέ ἕνα ἐπιπλέον ἐπιβαρυντικό στοιχείο, ὅτι στό διάστημα πού μεσολάβησε ἡ ἐν πολλοῖς ἀνεπάρκεια τῆς ἐλληνικῆς ἱστοριογραφίας πρόλαβε καί νά ἐκδηλωθεῖ καί νά διαπιστωθεῖ. Καί ὄχι μόνο αὐτό: τό ἀξίωμα μπορεῖ ἀκριβῶς νά ἀντιστραφεῖ: προκειμένου γιά τή μελέτη ὀρισμένων πτυχῶν τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς ιστορίας, ὁ ἀέρας πού ὁ Ἕλληνας ἱστορικός ἀναπνεύει, ἢ ἔχει ἀναπνεύσει, ὄχι μόνο δέν ἐπιλύει, ἀλλά ὑποθάλλει τίς ὑποκειμενικές του δυσκολίες.

Οἱ δυσκολίες αὐτές φαίνονται πράγματι ἀνυπερβλήτες ὅταν τό θέμα ἀπτεται, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τῶν «ἐθνικῶν» (διαμόρφωση «ἐθνικῆς συνείδησης», «ἐθνικῆς ἰδεολογίας», ἐξέλιξη τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ ἰδεολογικό περιεχόμενο ἐθνικοαπελευθερωτικῶν κινήσεων κ.τ.λ.). Εἶναι ζήτημα κατά πόσον ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐξειδίκευση θά μπορέσει νά ἀνυρῶσει τήν ἐλληνοκεντρική προπαίδεια τοῦ Ἑλληνα ἱστορικοῦ, τίς συχνές ἀδιάκριτες ἐπικλήσεις στό ἐθνικό του φρόνιμα ἀπό τόν ἄμεσο περίγυρο ἢ τή δική του συναισθηματική ἀνταπόκριση – θετική καί ἀρνητική – στίς σποραδικές ἐμφανίσεις τοῦ φαντάσματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Πολύ περισσότερο πού, κι ἂν ἔχει ἀτονήσει ὁ παιδευτικός ρόλος ὁ ἀναγνωριζόμενος στήν ἱστορία κατά τόν 19ο αἰῶνα, ἡ μακαρίως κρατούσα ἀποψη δέν ἔχει οὔτε στιγμή θίξει τήν ἐθνική τῆς ἀποστολή.

Ὡστόσο πρῖν ὁ ἱστορικός μας ἐπιχειρήσει, γιά τίς ἀνάγκες τῆς ἐρευνας, νά ξεμάθει ὅ,τι ἔμαθε, καί νά ἐπιστρατεύσει κάποιο μεθοδολογικό ἄλλοθι γιά νά κοσμήσει τό προκύπτον κενό, ἔχει τήν εὐκαιρία νά τρέψει πρὸς ὄφελός του αὐτό τό μειονέκτημα. Ὄντας ὁ ἴδιος κατά ἕναν τρόπο προϊόν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρευνάς του, ἔχει ἀμέσως πρόχειρα πολλά ἀπό τά στοιχεία πού τό ἀπαρτίζουν (ἀρκεῖ, φυσικά, νά τά ἀντιμετωπίζει), καί ἐπομένως αὐξημένες δυνατότητες νά ἐλέγξει τήν ἀκρίβεια τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐρμηνείας, τά ὄρια τῆς μᾶς ἢ τῆς ἄλλης ὑπόθεσης ἐργασίας.

Ὑπό καμιάν ἔννοια δέν μπορεῖ ἡ αὐτοπαρατήρηση νά ἀντικαταστήσει τήν ἱστορική ἐρευνα, ἀντίθετα, πολύ εὐκόλα θά τήν ἀποπροσανατολίσει. Ὡς ἀρχή ὅμως, ὅταν πρόκειται γιά μικρές χρονικές ἀποστάσεις, ἡ ἀνίχνευση στό παρόν τῶν κλειδιῶν γιά μιά παροχημένη ἐποχή εἶναι συχνά πιο θεμιτή ἀπό τήν προμελετημένη ρήξη τῆς ἱστορικῆς συνεχείας, ὑπό τό πρόσχημα τῆς «ἀνατομίας» μᾶς ἐποχῆς, ὅπου ὁ ἀνατόμος μπορεῖ ἄλλῶς νά ἀρκεστεῖ σέ περιγραφές τῶν δικῶν του ἐπεμβάσεων στό νεκρό σῶμα μᾶς κοινωνίας. Εἶναι ἀστεῖο βέβαια νά προβλέπεται περιθώριο γιά τεχνάσματα σ' ἕνα καθεστῶς ἱστοριογραφίας πού ἐπιφυλάσσει στήν ἀπροσδιόριστη «ἀντικειμενικότητα» τήν ἴδια θέση μεταφυσικῆς περιωπῆς πού ἄλλοτε κατεῖχε ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια ἢ οἱ βουλές τῆς θείας Πρόνοιας. Ἀλλά εἶναι ἴσως ἀπαραίτητο σέ περιοχές τῆς νεότερης ἱστορίας, ὅπου ἡ πληθώρα ἀκριβῶς τῶν

1. Πρόκειται γιά συνηθισμένη στάση: τό παράθεμα ἐδῶ ἀπό τήν ἐφ. Ἀθηνᾶ, φ. 1837/1.2.1852, ὅπου, χαρακτηριστικά, διευκρινίζεται: «Ἕλληνας τις ἐν Ἀθήναις».

πηγών προσφέρει τή χαρά τής τεκμηρίωσης σέ οποιαδήποτε άποψη, και όπου δέν προϋπάρχουν αδιάβλητα κριτήρια έπιλογής. Για τή μελέτη π.χ. τού ελληνικού έθνικισμού τόν 19ο αιώνα, δέν είναι καθόλου αυτονόητο ότι ένα πολυσέλιδο φυλλάδιο αποκλειστικά έθνικού περιεχομένου έχει αναγκαστικά μεγαλύτερη σημασία από μιά λακωνική διαφήμιση εύρωπαϊκής σοκολάτας, ή μιά έμπειροστατωμένη προξενική έκθεση από τή διαστρεβλωτική περιγραφή μιάς διαδήλωσης στόν ήμερήσιο τύπο. Ούτε ή πληθώρα τών πηγών, έννοείται, σημαίνει ότι δέν υπάρχουν τεράστια κενά στίς γνώσεις μας για τήν έποχή.

Τό γεγονός ότι στό θέμα τού ελληνικού έθνικισμού (και γενικά τών περιπετειών τού έθνικού ζητήματος) πολιτική ιστορία, ιστορία τών ιδεών και γραμματολογία — μεταξύ άλλων — παύουν νά αποτελούν συστήματα μέ αύστηρη αὐτοτέλεια, δικαιολογεί ένμέρει τις περιπλοκές πού προκύπτουν στήν έρευνα, και μόνο μέ τή δεσμευτική διόγκωση τού χρήσιμου υλικού. Ένας άλλος παράγοντας συγχύσεως, έξίσου σημαντικός, προέρχεται από τό ευρύτερο πλαίσιο αναφοράς τού ελληνικού έθνικισμού, τό βαλκανικό χώρο, ή, ακριβέστερα, τήν πάλαι ποτέ Άνατολή, τήν όποία μοιράζεται (ώς πλαίσιο αναφοράς και όχι απαραίτητα ως άντικείμενο διεκδικήσεων) μέ τούς υπόλοιπους βαλκανικούς έθνικισμούς. Αυτό επιβάλλει μιά στοιχειώδη έστω έπαφή μέ τήν έκτός Έλλάδος βαλκανική πραγματικότητα, πού όμως δυσχεραίνεται από τό ότι στήν ιστοριογραφία τών γειτόνων αντιμετώπιζονται παρεμφερή προβλήματα μέ τής ελληνικής, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω.

Έπεται ότι προκειμένου για κοινές δυσκολίες, ή πρόοδος τής έρευνας σέ μιά βαλκανική χώρα προωθεί τήν έρευνα και στίς υπόλοιπες. Όστόσο, τά μέχρι τώρα πορίσματα τών βαλκανικών ιστοριογραφικών επιδόσεων είναι μάλλον άπογοητευτικά (στά έπίμαχα θέματα), παρ' όλον τόν διαρκώς αυξανόμενο όγκο τής σχετικής βιβλιογραφίας, και παρ' όλες τίς σχεδόν αδιανόητες πρίν από μερικές δεκαετίες άπόπειρες νηφάλιας «άμοιβαίας» ιστοριογράφησης.

Στήν τελευταία αὐτήν περίπτωση είναι πού διαφαίνεται έντονότερα ή υποφώσκουσα κοσμοθεωρία μιάς όχι μικρής μερίδας βαλκανίων ιστοριογράφων· σύμφωνα μ' αὐτήν, ή ιστορία είναι ή ένσάρκωση μιάς αδήριτης αναγκαιότητας, πού τήν γλυκαίνει μόνον τό γεγονός ότι εργάζεται για τό καλό τού ανθρώπου. Μιά τέτοια τάση, πρέπει νά διευκρινιστεί, δέν συνδέεται μονάχα μέ τό νεοφανή βαλκανικό πατριωτικό μαρξισμό, πού μέ μεγαλύτερη εύχέρεια μπορεί νά αγαλλιά στήν έξιχνίαση νομοτελιών, αλλά και μέ τήν υπερωνόδια παραδοσιακή ιστοριογραφία, τήν τρεφόμενη μέ άρχές πού περισυνέλεξε από τό υλικό τής, για νά ριχτεί άκάθεκτα σέ μιά θριαμβική περιπτώσιολογία. Και οι δύο προϋποθέτουν τήν πολτοποίηση τού ιστορικού υλικού· και οι δύο, και είναι αυτό σημαντικό, ξέρον νά ταυτίζονται μέ μιάν έκάστοτε άμετακίνητη έπίσημη κρατική άποψη.

Έτσι λοιπόν δέν πρέπει νά ξαφνιάζει τό γεγονός ότι όταν ένας Βαλκάνιος γράφει για έναν άλλο Βαλκάνιο έχει τήν τάση νά ξεαίρει τόν έαυτό του και νά μειώνει τόν άλλον, ή ακόμα, κάποτε, νά ξεαίρει τόν έαυτό του μειώνοντας ακριβώς τόν άλλον. Η βασική άρχή είναι ότι ένα ιδεώδες ή αναγκαίο έθνικό παρόν έξάγεται από ένα έξίσου ιδεώδες ή αναγκαίο έθνικό παρελθόν: είναι γνωστό ότι ή αναγκαιότητα έχει τήν

ιδιότητα νά αποκτά αναδρομική ισχύ άφ' ής στιγμής διαπιστωθεί. Τό παρελθόν οικοδομείται όχι βέβαια ως άπολωλώς παράδεισος, αλλά ως μέ κόπους κεκτημένη έθνική περιουσία, πού περιφράσσεται έπιμελώς, και περιττό νά τονιστεί πόσο έπίπονο είναι τό έργο τής περιφράξεως στήν περίπτωση τής βαλκανικής ένδοχώρας. Η ίδια άρχή καθορίζει και τά άξιολογικά κριτήρια, βάσει τών όποιων «οί άλλοι» αποκλείονται έσαεί από τήν ευδαίμονα αὐτήν επανάπαυση.

Άφορμή για τίς παραπάνω παρατηρήσεις μου έδωσαν δύο έγχειρίδια τής νέας χαρούμενης έπιστήμης πού κυκλοφόρησαν πρόσφατα στή Σόφια. Τό ένα, τής Ν. Ντάνοβα, άφορά τήν ελληνική Μεγάλη Ίδέα· τό άλλο, τού Β. Τράικωφ, τίς έθνικές ιδεολογίες όλων τών βαλκανικών λαών κατά τό ίδιο χρονικό διάστημα περίπου (1800-1880).²

Η ταυτόχρονη εμφάνιση τών δύο βιβλίων και προπαντός ή σύμπτωση άπόψεων σέ πολλά, παρ' όλη τή διαφορά τού υλικού πού χρησιμοποιούν, γεννούν μιά νέα σειρά παρατηρήσεων, σχετικών πιά μέ τά ίδια τά θέματα πού πραγματεύονται οι δύο ιστορικοί.

Άρχίζω μέ τό βιβλίο τού Τράικωφ, πού λόγω τής ευρύτητάς του δεσμεύεται λιγότερο από αὐστηρές έπιστημονικές προδιαγραφές. Όπως δηλώνει εύθυσ έξαρχής, έρχεται νά καλύψει ένα κενό (πού άφησαν προγενέστερες έργασίες όπως τού Σταυριανού και τού Τζώρτζεβιτς³): τήν έξέταση «τής άλληλεξάρτησης όρισμένων (ιδεολογικών) ρευμάτων πού εμφανίστηκαν σέ έναν ή παραπάνω βαλκανικούς λαούς» και «τήν ολοκληρωμένη διερεύνηση τών ιδεολογικών ρευμάτων και προγραμμάτων⁴ από τήν παμβαλκανική τους άποψη» (σ. 5), μέ σκοπό, όπως έν καιρο

2. Nadja Danova, *Nacionalnijat Văpros v Grăckite Politiceski Programi prez XIX vek* (Τό έθνικό ζήτημα στα ελληνικά πολιτικά προγράμματα κατά τόν 19ο αιώνα), Σόφια 1980. Veselin Trajkov, *Ideologiceski Tečeniija I Programi v Nacionalnoosvoboditelnite Dvizenija Na Balkanite do 1878 Godina* (Ίδεολογικά ρεύματα και προγράμματα στα έθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τών Βαλκανίων ως τό 1878), Σόφια 1978.

3. Έννοεί, κυρίως: L.S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, N. York 1958. Dim Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples Balkaniques, 1804-1914*, Beograd 1965.

4. Δίνονται οι έξής όρισμοί τών λέξεων «πρόγραμμα» και «ρεύμα»: «Τά προγράμματα διατυπώνουν άντίστοιχες άπόψεις σέ ζητήματα τού έθνικοαπελευθερωτικού άγώνα. Υποδεικνύουν στόχους και τούς δρόμους για τήν πραγματιστική τους. Έκφράζοντας συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα, όπωσδήποτε άποτελούν μιά ιδεολογική σύνθεση, άντανακλούν τίς άντίστοιχες ιδεολογικές άπόψεις τών έμπνευστών τους. Για νά μετατραπούν ώστόσο σέ ιδεολογικά ρεύματα πρέπει νά τά άσπασθοῦν ευρύτεροι κύκλοι άνάμεσα στους βαλκανικούς λαούς, νά έξελιχθοῦν σέ πραγματική κοινωνική δύναμη, ικανή νά όργανώσει τίς προσπάθειες μιάς μικρότερης ή μεγαλύτερης ομάδας εκπροσώπων τού ενός ή τού άλλου λαού, ικανή νά επιδώσει στήν έξέλιξη τής πολιτικής σκέψης — και έπομένως — στόν έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα» (σ. 7). Από έδώ έξάγεται ότι τό πρόγραμμα προηγείται τού ρεύματος· ή σειρά αὐτή ώστόσο δέν τηρείται πάντα, ένώ τίς περισσότερες φορές οι λέξεις «πρόγραμμα» και «ρεύμα» άπαντούν μαζί.

5. Τά περιεχόμενα, συντομευμένα: Α. Έμφάνιση τών πρώτων ιδεολογικών ρευμάτων και προγραμμάτων στα

καί γράμματα γνωρίζω

ἀποκαλύπτεται, τήν ἐνταξή τους στήν εὐρωπαϊκή ἱστορία (σ. 413). Ὡς μέθοδος προεξαγγέλλεται ἡ «χρονολογικο-συγκριτική» (σ. 11). Ἀκολουθεῖται δηλαδή ἡ ὁδός τῆς κατάτμησης τῆς ὑπό ἐξέταση περιόδου σέ ὑποπεριόδους καί τῆς παρουσίας τῶν προβλημάτων πού προκύπτουν ἀνά λαό σέ κάθε μία ἀπ' αὐτές.⁵ Τό ὕλικό, τέλος, τῆς ἔρευνας ἀποτελοῦν δημοσιευμένες πηγές καί μεταγενέστερες μονογραφίες ἢ μελέτες, ἐνῶ ἡ ὑπαρξή ἢ μή βιβλιογραφίας γιά τά ἐπιμέρους θέματα δικαιολογεῖ προκαταβολικά κάποιες ἀσυμμετρίες μέσα στό βιβλίο (σ. 6).

Προκειμένου γιά θέματα τόσο περίπλοκα ὅσο αὐτά πού διάλεξε νά ἀσχοληθεῖ ὁ Τράικωφ, εὐκολοῦς ὄντως

ἔθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων, ὡς τήν ἴδρυση τῶν πρώτων ἐθνικῶν κρατῶν (σ. 12-141): 1. Προσποθέσεις (κοινές: 12-21, ἀνά λαό: 21-44). 2. Ἐμφάνιση τῶν πρώτων ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων στά ἔθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων κατά τά τέλη τοῦ 18ου αἰ. καί ἀρχές τοῦ 19ου. Ἐπίδραση τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης (Ἕλληνες, Κορσῆς, Ρῆγας: 45-54, Σέρβοι: 54-55, Μαυροβούνιοι: 55-56, Βούλγαροι: 56-59, Ρουμάνοι: 59-74, Ἄλβανοί: 74, Κροάτες καί Σλοβένοι: 75-78, γενικά: 78-80). 3. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στούς Σέρβους κατά τόν ἀπελευθερωτικό τους ἀγῶνα στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰώνα. Ἐπίδραση στούς ὑπόλοιπους βαλκανικούς λαούς (Σέρβοι: 86-100, Ἕλληνες: 100-102, Ρουμάνοι: 102, Βούλγαροι: 102-107). 4. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα κατά τόν ἑλληνικό ἀπελευθερωτικό ἀγῶνα 1821-1829 καί επίδραση στούς βαλκανικούς λαούς. Ρωσοτουρκικός πόλεμος 1828-1829 (Ἕλληνες: 111-114, 122-125, Ρουμάνοι: 114-122, 126-127, Βούλγαροι: 122, 125-126, 128-133, γενικά: 133-136). Β. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα κατά τήν ἐποχή τῆς ἴδρυσης τῶν πρώτων ἐθνικῶν κρατῶν στά Βαλκάνια, ὡς τόν Κριμαϊκό πόλεμο (142-249): 1. Τό «Υπόμνημα» τοῦ Γκαράσανιν καί ἡ επίδρασή του στούς Νοτιοσλάβους. Ἰλλυρισμός. Ἀλλά ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα ἀνάμεσα στούς Κροάτες, Σέρβους καί Βουλγάρους. Ὁ ρόλος τῆς πολωνικῆς ἐμικρατίας (Σέρβοι: 142-152, Μαυροβούνιοι: 151-155, Κροάτες: 155-165, Σλοβένοι: 165-168, Βούλγαροι: 176-179). 2. Ἡ Μεγάλη Ἰδέα καί οἱ ἐκδηλώσεις της στούς Ἕλληνες. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στούς Ἄλβανούς καί Ρουμάνους. Ἰδεολογική ἀντίδραση κατά τῶν Φαναριωτῶν (Ἕλληνες: 186-193, Ἄλβανοί: 193-196, Ρουμάνοι: 196-202). 3. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848-1849. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στά Βαλκάνια ὡς τόν Κριμαϊκό πόλεμο (Κροάτες καί Σλοβένοι: 206-212, Σέρβοι: 212-214, Μαυροβούνιοι: 214-216, Ρουμάνοι: 217-233, Βούλγαροι: 233-236, Ἄλβανοί: 236, Ἕλληνες: 236-241, γενικά: 241-243). Γ. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στούς βαλκανικούς ἔθνικοαπελευθερωτικούς ἀγῶνες ἀπό τόν Κριμαϊκό πόλεμο ὡς τό Συνέδριο τοῦ Βερολίνου τό 1878 (250-393): 1. Ἐξέλιξη τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων καί προγραμμάτων στά Βαλκάνια ἐπί Κριμαϊκοῦ καί κατά τή δεκαετία πού ἀκολούθησε (Βούλγαροι: 250-258, Ρουμάνοι: 258-259, 286-289, Ἕλληνες: 259-261, 288-292, Σέρβοι: 261-266, Μαυροβούνιοι: 266-267, Βόσνιοι: 267, Βούλγαροι: 267-286, Ἄλβανοί: 292-294, Κροάτες: 294-304). 2. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα μετά τό 1867 ὡς τή νέα ὄξυνση τῆς ἀνατολικῆς κρίσης τό 1875 (Σέρβοι: 316-323, Μαυροβούνιοι καί ὑπόλοιποι Σέρβοι: 323-325, Βούλγαροι: 325-337, Ἕλληνες: 337-342, Ἄλβανοί: 342-343, Ρουμάνοι: 343-344, Κροάτες καί Σλοβένοι: 344-347, γενικά: 348-350). 3. Ἰδεολογικά ρεύματα καί προγράμματα στά ἔθνικοαπελευθερωτικά κινήματα τῶν Βαλκανίων λαῶν κατά τήν ἀνατολική κρίση 1875-1878 (Βόσνιοι: 359-361, Βούλγαροι: 361-366, 377-380, Ἕλληνες: 366-372, Ρουμάνοι: 373-375, Ἄλβανοί: 375-376, 380-385, γενικά: 385-387). Συμπεράσματα: 394-416.

τρόπος κριτικῆς εἶναι νά ἐλεγχθεῖ κατά πόσον τηροῦνται οἱ δελεαστικές ἐπαγγελίες τῆς εἰσαγωγῆς ἢ κατά πόσον τά τελικά συμπεράσματα ἐξάγονται ἀβίαστα ἀπό τό κυρίως σῶμα τῆς μελέτης· ἄλλο τόσο ἄγνονη θά ἦταν μιά λεπτομερῆς ἐπισήμανση τῶν λαθῶν, παραδρομῶν ἢ παροραμάτων, πού τίς πῖο πολλές φορές ὀφείλονται στό ἀνθρωπίνως ἀδύνατο τῆς ἐξάντλησης τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας. Ἀξίζει ὅμως νά ἐξεταστεῖ ἡ συνολική ἀντιμετώπιση τοῦ θέματος, καί ὡς ποῖο βαθμό βοηθεῖ ἡ ἐμποδίζει τόν συγγραφέα καί τόν ἀναγνώστη νά ξεπεράσουν τίς δυσκολίες πού οὕτως ἢ ἄλλως ἀνακύπτουν.

Τά χρονικά πλαίσια τῆς μελέτης δέν παρουσιάζουν προβλήματα: ὡς τό 1878 ὁ ἐθνικισμός ἀποκτᾶ συγκεκριμένη ἔκφραση σέ ὅλους τοὺς βαλκανικούς λαούς (μέ τήν ἐξαίρεση τῶν Ἄλβανῶν, γιά τοὺς ὁποίους – θεμιτά – παραδιάζεται αὐτό τό ὄριο). Ὅσον ἀφορᾷ τή διαίρεση σέ ὑποπεριόδους, εἶναι ἴσως ἀναγκαστική σύμβαση νά χρησιμοποιοῦνται ὡς κριτήριο οἱ κρίσεις τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος· χωρίς ὅμως αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἀπό αὐτές ἐξαρτῶνται καί οἱ ἰδεολογικές ἐξελίξεις στά Βαλκάνια, ὅπως διατείνεται ὁ Τ. (π.χ. σ. 243), ἐνῶ ἀκόμα ἀκόμα πῖο αὐθαίρετα ἐξαίρει τή σημασία τοῦ ρωσικοῦ παράγοντος, ὡς Μεγάλης ἀκριδῶς δυνάμεις (καί ὄχι, π.χ., ὡς ἀγωγῶν ἰδεῶν), πού «ἀντικειμενικά» ὑποβοηθεῖ τό ἔργο τῆς βαλκανικῆς ἀπελευθέρωσης (σ. 127, 136, 349, 365, 387). Κριτήριο γιά τά γεωγραφικά ὄρια τῶν Βαλκανίων, ἐπομένως καί τό χαρακτηρισμό τῶν λαῶν ὡς βαλκανικῶν, δέν δίνεται. Ἀπουσιάζει τό ἐξίσου συμβατικό ἀλλά σύνθηρες κριτήριο τῆς κοινῆς θητείας ὑπό τήν τουρκική κατάκτηση, καί μέ τήν καθ' ὅλα ἐξίσωση τῶν Κροατῶν, Σλοβένων ἢ Ρουμάνων τῆς Τρανσυλβανίας μέ τοὺς τουρκοκρατούμενους Σέρβους, Βούλγαρους, κ.λπ., ἐξισώνονται καί οἱ δύο ὑπό διάλυση αὐτοκρατορίες τοῦ 19ου αἰώνα: καί οἱ δύο χαρακτηρίζονται φεουδαρχικές, καί διαφέρουν ἄπλως ὡς πρός τό ρυθμό ἐπικρατήσεως τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς· ἐνῶ ἀγνοεῖται ἡ πολυεθνικότητά τους, ἡ οἰκουμενική ἀρχή πού εἶναι ἡ μόνη ἀδιαμφισβήτητη ἐξωτερική ὁμοιότητα μεταξύ τῶν δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων κρατικῶν συστημάτων (βλ. π.χ. σ. 394).

Περωνάτας τώρα στή μέθοδο: ἡ πρώτη παράλειψη, αἰσθητή ἀπό τά πρώτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, εἶναι ὅτι ὁ Τ. ἐπιλέγοντας – ὅπως εἶχε τό δικαίωμα – τή συγκριτική μέθοδο, δέν προνόησε νά προσδιορίσει τί ἀκριδῶς συγκρίνει. Ἐτσι ἐνῶ ἡ σύγκριση (μᾶλλον παράλληλη παρουσίαση) ἀρχίζει μεταξύ λαῶν, καταλήγει νά ἀντιπαρθεῖ λαούς μέ κράτη (Σερβία, Ἑλλάδα – Βούλγαροι, Ἄλβανοί κ.λπ.) ἢ λαούς μέ περιοχές (Βοϊβοδίνα, Βοσνία). Κι αὐτό τή στιγμή πού ἦδη ἡ σύγκριση μεταξύ λαῶν εἶναι προβληματική καθώς προϋποθέτει κάποια διαλεύκανση τοῦ ἀκανθῶδους ζητήματος τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὁρίων τῶν ἐθνοτήτων, ἢ, πάντως, πολύ σαφεῖς διευκρινίσεις γιά τά συμβατικά ὄρια τῶν λαῶν στά Βαλκάνια καί ὅπως ὅποτε συνεπῆ χρήση τῆς λέξης λαός («ἰντελιγκέντια» ἢ «μάζες»); Ἐνῶ π.χ. ἡ βουλγαρική διασπορά ἀντιμετωπίζεται ἀπό τόν Τ. ὡς ἐνιαῖος χώρος, ὁ σερβικός κόσμος παρουσιάζεται ἀνεπανόρθωτα διασπασμένος: καί ἂν ἀκόμα εἶναι θεμιτή ἡ παραδοχή μῆς ἔξοχόμενης, ἐλέω κράτους, ἐξέλιξης τῶν Μαυροβουλιωτῶν, οἱ 4 σελίδες πού ἀφιερώνονται στή Βοϊβοδίνα (ὡς ἐπαρχία τῆς Αὐστρίας καί ὄχι ὡς κέντρο τοῦ

σερβικού κόσμου) είναι αδύνατο νά καλύψουν τήν τεράστια σημασία της γιά τή διαμόρφωση τής εθνικής ιδεολογίας στό σερβικό κράτος (βλ. σ. 151, 212-3, 323). ὅπως ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολο ἂν οἱ συγκρούσεις στούς κόλπους μίας καί τής αὐτῆς κοινωνίας μποροῦν νά παραλληλιστοῦν μέ τίς συγκρούσεις ἀνάμεσα στά ποικίλα κέντρα τής βουλγαρικής διασποράς (π.χ. σ. 285).

Ἡ ἀνομοιογένεια τῶν συγκρινόμενων μεγεθῶν ἀποκλείει ἐκ τῶν προτέρων τόν καθορισμό σαφῶν ὄρων σύγκρισης. Ἡ διαμόρφωση π.χ. τῆς ἀστικής τάξης, ἡ σύνθεσή της κ.λπ., θρίζονται φυσιολογικά στό ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, καθῶς εἶναι γνωστή ἡ σύνδεση τοῦ ἐθνικισμοῦ μέ τήν ἐμφάνισή της - ἀσχέτως ἂν οἱ ιδιορρυθμίες στό βαλκανικό χώρο ἀπαιτοῦν μεγάλη προσοχή στή χρήση τοῦ ὄρου «ἀστική τάξη», ἰδίως ὅταν πρόκειται γιά βαλκανικά *curiosa* ὅπως ὁ ἀλβανικός ἐθνικισμός («ἀλβανική μουρζουαζία», σ. 376). Οὕτως ἢ ἄλλως ὁμως, οἱ ἀπαραίτητες διαφοροποιήσεις πού σημειώνονται ἀπό λαό σέ λαό προϋποθέτουν τήν ἐξάντληση κατ' ἀρχήν τῶν ὁμοιοτήτων (κοινῶν συνθηκῶν, κοινῶν σημείων ἀφετηρίας κ.λπ.) ἀλλιῶς ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἡ ἀστική τάξη νά ἀλλάξει χαρακτήρα ἢ λειτουργίες κατά περίπτωση. Τοπικισμός φερεῖται, ἡ ἀκριβέστερα ἀντίδραση στό συγκεντρωτικό κράτος, ὑπάρχει καί στή Σερβία καί στήν Ἑλλάδα, καθῶς ἐπίσης καί παρουσία μειονοτικῶν πληθυσμῶν, ἄρα καί πρόκληση στίς ἀφομοιωτικές βλέψεις τοῦ κράτους. Μέ τό νά ἐξαίρονται αὐτά μόνο στήν ἑλληνική περίπτωση, καί μάλιστα ὡς προβλήματα πού ἡ ἀστική τάξη, ἀπορροφημένη καθῶς εἶναι στίς «δικές της ὑποθέσεις», εἶναι ἀνίκανη νά ἐπιλύσει χωρὶς μίαν ἀρκούντως ἐλκυστική «ἐθνική πολιτική θεωρία» (σ. 188), ἀποκτώντας ἔτσι, σέ διάκριση ἀπό τή σερβική, μίαν ἐνωτική ἀποστολή ὄχι μόνο στόν ἀλύτρωτο ἑλληνικό χώρο ἀλλά καί στόν καθαντό ἐλλαδικό (ἀποψη συζητήσιμη), δυσχεραίνεται ὅποια-δήποτε σύγκριση ἀνάμεσα στά δύο κράτη. Ὄπωδῆποτε, μέ τό νά μή γίνεται μνεία τῶν κοινῶν προβλημάτων παρακάμπτεται καί τό πολύ οὐσιώδες ζήτημα τῆς σχέσης τῶν δύο κρατῶν μέ τά ἀντίστοιχα «μείζονα ἔθνη»: στήν περίπτωση τῆς Σερβίας: σχέση μέ τούς Σέρβους τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Βοσνίας καί τῆς Παλαιᾶς Σερβίας, καί ἀνταπόκριση στά νοτιοσλαβικά προγράμματα: στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας: σχέση μέ τήν ἀστική ἑλληνική διασπορά, τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τῆς Δυτ. Εὐρώπης, μέ τούς Ἑλληνες τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας καί λοιπῶν ὑποδοῦλων περιοχῶν, μέ τά Ἑπτάνησα ὡς τήν προ-σάρτηση.

Ἡ προβληματική, σύμφωνα μέ τά παραπάνω, σύγκριση ὀδηγεῖ σέ μίαν ἀκόμα σύγχυση σχετικά μέ τό περιεχόμενο τοῦ ὄρου «ἐθνική ιδεολογία», ἡ ὁποία ταυτίζεται ἄλλοτε μέ τίς ἀρχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί ἄλλοτε μέ τίς ἀπόψεις μεμονωμένων διανοουμένων. Οἱ λέξεις «ιδεολογικός» καί «ιδεολογία» εἶναι ἀπό τίς *passim*, καί προφανῶς θεωροῦνται γνωστές, ἀλλά ἡ ποικιλία τῶν ἐρμηνειῶν πού τοῦς δίνεται ἀνάλογα μέ τά συμφραζόμενα δέν συμβιβάζεται μέ τό γεγονός ὅτι ἀποτελοῦν ἀκριβῶς ἓνα ἀπό τά ζητούμενα τοῦ διβλίου. Ἡ σπατάλη στή χρήση τους εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακή. Τό ὅτι ὑπάρχει π.χ. κράτος δέν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει καί κρατική ιδεολογία ἅμα τῆ συστάσει του ἢ ἔστω μέσα σέ δέκα χρόνια (σ. 241). Τό ὅτι ἡ Σερβία, χάρις στόν Γκαρασάνιν, ἀπο-

κτᾶ ἓνα πρόγραμμα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἄγνωστο σημαίεται καί στό λαό καί στούς διπλωμάτες, δέν σημαίνει ὅτι αὐτομάτως πλουτίζεται μέ ἓνα ἀκόμα ιδεολογικό ρεῦμα: καί ἂν οἱ ἀπόψεις ἐνός ιδιορρυθμοῦ πολιτικοῦ μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν «νέο ιδεολογικό ρεῦμα», τότε δέν πείθει ἡ ἄρνηση (ἀπό τόν Τ.) τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ στό σαρωτικό κίνημα τῆς Ἐνωμένης Σερβικῆς Νεολαίας μέ μόνο αἰτιολογικό τίς ἀντιφάσεις ἢ τήν ἀσάφειά της (σ. 314). Ἐξάλλου, ὁ καθοριστικός ρόλος πού παίζουν ὁρισμένα ἄτομα ὡς ἐκφραστῆς ιδεολογικῶν ρευμάτων δέν συνεπάγεται γιά τήν ἐξάρτηση τῶν ιδεολογικῶν ρευμάτων ἀπό τήν προσωπική τους σταδιοδρομία: εἰ μή τί ἄλο, σέ ζητήματα ιδεολογίας, ἡ μετάβαση ἀπό τό ἄτομο στήν ομάδα - πολύ περισσότερο στό κράτος - ὄχι μόνο δέν εἶναι ὁμαλή, ἀλλά καί ἀρκετά ἀποκρημνη. Εἶναι χαρακτηριστικός ὁ τρόπος πού ἐκτιμᾶται ἀπό τόν Τ. ἡ συμβολή τοῦ Ἰωάννη Κωλέττη στή διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας στό ἑλληνικό βασίλειο: Ἡ ἱστορική ἀγόρευση τοῦ Κωλέττη στήν Ἐθνοσυνέλευση στίς 14.1.1844 καί ἡ ἀνοδος του, ἀμέσως ἔπειτα, στό πρωθυπουργικό ἄξίωμα σημαίνουν (κατά Τ.) ὅτι «ἡ ἀπελευθερωτική ἀποστολή τῆς Ἑλλάδας, συνδεδεμένη ἤδη μέ κυβερνητικό πρόγραμμα (ἐνν. ἐνῶ ὡς τά τότε ἦταν σύνθημα τῆς ἀντιπολίτευσης), στό ἐξῆς θά λάβει τό σχῆμα σαφῶς διαμορφωμένου πολιτικοῦ προγράμματος, πού σύντομα θά κυριεύσει ὁλόκληρη τήν ἑλληνική κοινωνία, ἔχοντας γίνε τό ἐθνικό πρόγραμμα γιά τίς μελλοντικές βλέψεις τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ «μεγάλη ἰδέα» τοῦ ἑλληνισμοῦ» (σ. 191). Μακάρι τά πράγματα νά ἦταν τόσο ἀπλά: ἀλλά στή δεδομένη περίπτωση εἶναι ζήτημα ἂν ὁ Κωλέττης, στά τρία χρόνια πού τοῦ ἔμεναν μέχρι νά ἐγκαταλείψει καί πρωθυπουργία καί ἐγκόσμια, πρόλαβε κἄν νά ἀποσυνδέσει τή Μεγάλη Ἰδέα ἀπό τό ὄνομά του.

Ὅλα αὐτά, τονίζω, θά μπορούσαν νά ἰσχύουν, ἀρκεῖ νά μή θεωροῦνται αὐταπόδεκτα. Ὑπάρχουν περιοχές τῆς ἱστορίας ὅπου ὁ ἱστορικός ἔχει σχεδόν ἐξίσου μεγάλη ἐλευθερία κινήσεων μέ τό μελλοντολόγο: αὐτό ὄχι μόνο δέν τόν τοποθετεῖ σέ προνομιακή θέση στόν χώρο τῆς ἐπιστήμης ἀλλά ἀντίθετα αὐξάνει τίς ἀπαιτήσεις γιά σαφήνεια, ἐξονυχιστικές διευκρινίσεις κ.λπ., καί μέ κανέναν τρόπο δέν συντομεύει τή διαδρομή πρὸς τά συμπεράσματα. Στήν περίπτωση τοῦ Τ. τό σύμπλεγμα τῶν προκαταρκτικῶν ἀσαφειῶν (σκέλη σύγκρισης, ὄροι σύγκρισης, ἐλαστικότητα στήν ὀρολογία), ὀδηγεῖ σέ μίαν ἐξίσωση τῶν οὐσιωδῶν μέ τά ἐπουσιώδη, τοῦ κυρίως θέματος μέ τά περιθώριά του, τοῦ κανόνα μέ τίς ἐξαιρέσεις του. Ἐτσι μοιραία ζημιώνονται καί οἱ ἐνδεχομένως σωστές ἀπόψεις τοῦ Τ., ἐνῶ οἱ παραλείψεις βαθαίνουν πολύ περισσότερο ἀπό τά καθαντό σφάλματα. Θά μείνω σέ μιά μόνο ἐπίπτωση, πολύ βασική, τῆς γενικῆς ἀτημελησίας: ὅτι ἀποδυναμώνεται ἐντελῶς ὁ σημαντικότερος ἴσως παράγοντας γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ ἐθνικισμοῦ στά Βαλκάνια τόν 19ο αἰῶνα, πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ δημιουργία τῶν πρώτων βαλκανικῶν κρατῶν. Μέ τήν ἀποσιώπηση τῶν ἀντιστοιχιῶν ἢ ὁμοιοτήτων, συνεπῶς τήν ἀλλοίωση τῶν διαφορῶν (καί τήν παραίτηση ἀπό τόν ὄρισμό ἐνός «τύπου» βαλκανικοῦ κράτους), ὁ παράγοντας αὐτός καταδικάζεται σέ μίαν ἀσυμβίβαστη μέ τόν ρόλο του στατικότητα. Δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά ἓνα στοιχείο πού ἄλλοι λαοί τό ἔχουν καί ἄλλοι δέν τό ἔχουν ἀκόμα: ἡ παρουσία του

καί γράμματα γνωρίζω

έπιταχύνει τίς ιδεολογικές εξελίξεις στά Βαλκάνια, ή έστω τίς υπογραμμίζει, ενώ άνατρέπει άρδην τίς ένδοβαλκανικές σχέσεις. Καί φυσικά τό κράτος, θεωρημένο ώς μαγειρείο έθνικής ιδεολογίας, δέν είναι δυνατόν νά ταυτιστεί μέ τήν έξωτερική του πολιτική, ή όποία μπορεί τό πολύ νά άποτελέσει ένδειξη, όχι πάντα άσφαλή, γιά τήν έπικρατούσα ιδεολογική άτμόσφαιρα· παραμορφώνονται λοιπόν άκόμα πίο πολύ τά πράγματα όταν ό Τ., περνώντας άπό λαούς sé κράτη, άρχείται τίς περισσότερες φορές sé περιγραφή έξωτερικής πολιτικής.

Αναπόφευκτα ίσως, αυτές και άλλες ασάφειες συνοδεύονται άπό μιάν ύπερβολική σαφήνεια στή «γραμμή» του συγγραφέα. Ο Τ. άφήνει νά έννοηθεί ότι άνήκει στους «μαρξιστές» (ό μαρξισμός έδώ όχι θέβαια μέ τήν έννοια συγκεκριμένης μεθόδου, αλλά άποθήκης τυποποιημένων εκφράσεων μέ ισχύ ένφωνήματος: «κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες», «άντινομίες», «νομοτέλειες» κ.λπ. κ.λπ.). Άρκετές σελίδες του βιβλίου έχουν άπλως τήν όψη σχολίων στήν άξιοκρατική και ούρα αναγκαιότητα πού έλεγα παραπάνω. Όταν τά πράγματα δέν πάνε κατ' εύχην γιά τούς Βουλγάρους, φτάνει οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες (π.χ. σ. 233), οι όποιες άκριβώς ξεχνιούνται όταν οι διανοούμενοι και οι πατριώτες μπορούν νά έπιδροθούν άπρόσκοπτα στό έργο τους. Στή Ρουμανία τό φεουδαρχικό στρώμα διαλύεται διακριτικά και άυτόφυως παρουσιάζονται οι έσωτερικές και έξωτερικές προϋποθέσεις γιά τήν άπόκτηση τής ανεξαρτησίας τής Μολδαβίας και Βλαχίας (σ. 197). Στήν Ελλάδα, μυστηριωδώς, «ή τεταμένη έσωτερική κατάσταση φυσικά δέν έχει εύρύ πεδίο γιά τήν εκδήλωση ιδεολογικών ρευμάτων πού συνδέονται μέ τή συνέχιση του έθνικοαπελευθερωτικού άγώνα του ελληνικού λαού», ό όποιος ώς εκ τούτου μπλοκάρεται (σ. 187). Στή Σερβία, έξίσου μυστηριωδώς, οι έσωτερικές έπιπλοκές δέν δείχνουν νά έχουν καμιά άπολύτως έπίπτωση στόν τομέα τής ιδεολογίας. Τά παραδείγματα θά μπορούσαν και έδώ νά αύξηθούν. Δέν πρόκειται μονάχα γιά ύπεραπλουστεύσεις πού παραπλανούν και έρευνητή και άναγνώστη· πρόκειται γιά συστηματική προβολή σημερινών μέτρων και σταθμών στήν ύπό εξέταση περίοδο, και ή άνάγκη του συγγραφέα νά διαδηλώσει τήν προτίμησή του σ' αυτά προδίδεται κατ' επανάληψη. Άρχει ν' αναφερθώ σ' ένα άπό τά βασικά μοτίβα του βιβλίου, τήν λιγότερο ή περισσότερο έντονη, πάντα όμως παρούσα, πόλωση μεταξύ «άντίδρασης» και «προοδευτισμού», πού δίνει ένα ικανό πρόσχημα γιά άξιολογικές κατατάξεις, και δικαιολογεί παράλογες άποφάνσεις, όπως π.χ. ότι άπό τή δεκαετία 1840 ή ελληνική κοινωνία κατακλύστηκε άπό κύμα συντηρητισμού (σ. 241). Δέν χρειάζεται ίσως νά προστεθεί ότι μιá τέτοια πόλωση είναι άγνωστη στίς βαλκανικές συνθήκες του 19ου αιώνα, ώς τίς τελευταίες του δεκαετίες τουλάχιστον.

Τέλος δύο λόγια γιά όρισμένες άνισότητες μέσα στό έργο. Γιά λόγους πού είπα στήν άρχή δέν μπορεί νά ψέξει κανείς τό συγγραφέα γιά τήν τάση πού έχει νά παινεύει τόν λαό του μέ κάθε εύκαιρία, και π.χ. εκφράσεις όπως «ιστορικό δικαίον» ή φαντασιώσεις περί τών όρίων του έθνικού κράτους νά μήν τόν ένοχλούν στό στόμα ενός Ρακόβσκι (σ. 277) ή Παλαούζωφ (σ. 256), αλλά στό στόμα άλλοεθνών πατριωτών. Η πλήρης άποσιώπηση του πανσλαβισμού,

ένός δηλαδή άπό τά ελάχιστα άδιαμφισβήτητα «ιδεολογικά ρεύματα» πού έδρασαν στό βαλκανικό χώρο τόν 19ο αιώνα, είναι κάπως σοβαρότερη παράλειψη,⁶ καθώς έπίσης είναι παράλειψη και ή άποσιώπηση τών βουλγαρικών όφειλών στό σερβικό παράγοντα (κράτος και ιδεολογικό κλίμα). Η μεροληψία του Τράικωφ εκτείνεται και πέραν τών βουλγαρικών συνόρων· ή διάταξη τής ύλης, σαφώς ευνοώντας του Ρουμάνους, «άδικεί» τούς Σέρβους (μέ τήν πολυδιάσπαση πού άνέφερα παραπάνω) και τούς Έλληνες (μέ τήν ολοκληρωτική σχεδόν ταύτιση ελληνικού λαού και έλλαδικού κράτους).

Τό βιβλίο τής Ντάνοβα είναι άμεσότερου ελληνικού ενδιαφέροντος καθώς άσχολεϊται άποκλειστικά μέ τή Μεγάλη Ίδέα, προοριζόμενο κι αυτό νά καλύψει ένα κενό στήν ιστοριογραφία (σ. 10). Τά ζητούμενα προσδιορίζονται έδώ ώς έξης: περιεχόμενο και χαρακτηρισμός τής Μ.Ι.· σχέση μεταξύ Μ.Ι. και ελληνικής έθνικοαπελευθερωτικής ιδεολογίας· κοινωνική ταυτότητα τών φορέων τής Μ.Ι.· χρόνος έμφάνισως· επιδιώκεται έπίσης νά έρμηνευτεί ή σημαντική θέση πού κατέχει ή Μ.Ι. στήν ελληνική κοινωνία, και νά φωτιστούν όρισμένα ζητήματα τής βουλγαρικής ιστορίας πού συνδέονται μέ τήν Μ.Ι. (σ. 20-21). Άκολουθεί ή προειδοποίηση ότι ή συγγραφέας στηρίζεται sé στοιχεία πού άντλησε άπό τή μελέτη όγκωδέστατου ύλικου (φυλλάδια, τύπος, άρχεία κ.λπ.) (σ. 21-22).

Δίνονται προκαταρκτικά οι παρακάτω όρισμοί: «... πίσω άπό τήν άφηρημένη έννοια Μεγάλη Ίδέα στήν πραγματικότητα κρύβεται ό ελληνικός άστικός έθνικισμός. (...) Η Μ.Ι. μπορεί νά όριστεί ώς ή ψυχολογία, ιδεολογία, κοσμοθεωρία, θεωρία, πολιτική και κοινωνική πρακτική τής διαμόρφωσης τής ελληνικής κοινωνικο-εθνικής κοινότητας, τής αύξης και άντιπαράθεσής της πός τίς ύπόλοιπες έθνικές κοινότητες, τής έδραίωσης τής άποκλειστικότητας της και του δικαιώματος ήγεμονίας [έπί τών ύπολοίπων], πού άντιστοιχούν στό συμφέροντα τών κυρίαρχων τάξεων». (σ. 8) Η σχέση της μέ τήν έθνικοαπελευθερωτική ιδεολογία είναι άκριβώς ή σχέση του έθνικιστικού μέ τό «έθνικό» «Ός ιστορικό φαινόμενο τό 'έθνικό' είναι άποτέλεσμα τής ύλικής και πνευματικής δραστηριότητας σειράς γενεών μιας δεδομένης κοινωνικο-εθνικής κοινότητας, πού εκδηλώνεται ώς τό συγκεκριμένο σύνολο υλικοτεχνικών, πολιτιστικών και πνευματικών άξιών, συμφερόντων και σχέσεων», και δέν άντιπαράτίθεται πάντα στόν έθνισμό άλλων κοινότητων. Άντίθετα τό «έθνικιστικό» άπολυτοποιεί «τίς άξίες και τά συμφέροντα του ίδιου έθνους» και αίτιολογεί τό δικαίωμα του γιά ήγεμονία έπί τών άλλων. Έθνικό ζήτημα, τέλος, είναι «τό ζήτημα τών άμοιβαίων σχέσεων - οικονομικών, έδαφικών, πολιτικών, κρατικών, πολιτιστικών και γλωσσικών, μεταξύ έθνών, έθνικών ομάδων και έθνοτήτων sé

6. Η Ντάνοβα θά προχωρήσει πίο πέρα, παρουσιάζοντας τόν πανσλαβισμό σάν ελληνική επινόηση τής δεκαετίας 1840, πού σίν τώ χρόνω παίρνει τή σπασματική βουλγαρικής έθνικής άφύπνισης (Ντάνοβα, σ. 132). Πρέπει, ωστόσο, νά τονιστεί ότι και ό Τράικωφ και (ιδίως) ή Ντάνοβα μέ κανέναν τρόπο δέν άνήκουν στήν «άνθελληνική» πτέρυγα τής βουλγαρικής ιστοριογραφίας.

διαφότους κοινωνικο-οικονομικούς συνδυασμούς, σέ διάφορες χώρες καί κράτη». Οί όρισμοί συμπληρώνονται από νομοταγείς παραπομπές στά "Απαντα Λέβιν καί στή σύγχρονη σοβιετική καί βουλγαρική βιβλιογραφία (σ. 8,277).⁷

⁷Αντιπαρερχόμενος τό κάπως σιβυλλικό τών όρισμών αυτών, πού μπορεί νά όφείλεται είτε σέ έκφραστικές άδεξιότητες του συγγραφέα είτε σέ άλλεργικές αντιδράσεις τής έλληνικής γλώσσας, ό άναγνώστης δέν μπορεί νά μή σταθει στή διάκριση μεταξύ Μεγάλης Ίδέας καί έθνικοαπελευθερωτικής ιδεολογίας πού αυθαίρετα θεωρείται δεδομένη καί προεξοφλεί συμπεράσματα. Δέν χρειάζεται δέβια κοπιώδης έντρύφηση στίς πηγές γιά νά άποδειχτεί ή διάκριση αυτή έσφαλμένη. Μπορεί τόν 19ο αιώνα νά διακρίνονται στήν Έλλάδα έθνικισμός καί έθνικοαπελευθερωτική ιδεολογία, ή σέ άκριβέστερη διατύπωση έπίσημη καί άνεπίσημη έθνική ιδεολογία, αλλά ή Μεγάλη Ίδέα δέν μπορεί νά έντοπιστεί, καί δή εκ τών προτέρων, σέ έναν από τούς δύο χώρους. Καί μόνο ή τεράστια ποικιλία τών συμφραζόμενων όπου άπαντά ό όρος άρχει γιά νά άποτρέψει από κάτι τέτοιο, καί ή σύγχυση περί τό περιεχόμενο του όρου είναι άκριβώς θέμα γιά μελέτη καί όχι άπαραιτήτως ένδειξη μιάς άκόμα πλεκτώνης τής άρχουσας τάξης ή όποία προωθεί τά σκοτεινά της σχέδια άποπροσανατολίζοντας τό λαό καί δημιουργώντας ιδεολογίες εκ του μηδενός (π.χ. σ. 73, 93). Άλίμονο εάν ή άρχουσα τάξη δέν ήξερε νά εκμεταλλεύεται ό,τι περνάει από τό χέρι της προκειμένου νά έδραιώσει τή θέση της σέ μιά κοινωνία, τότε τί άρχουσα τάξη θά ήταν. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι σ' αυτήν πρέπει νά προστρέχουμε κάθε φορά πού γεννιούνται προβλήματα δυσερμήνευτα. Στή συγκεκριμένη περίπτωση άγνοείται παντελώς (κι αυτό επιβεβαιώνεται καί από τή συνέχεια του διβλίου) ή Μ.Ι. ως στοιχείο τής λαϊκής μυθολογίας, τήν όποια καί δέβια ιδιοποιήθηκαν οί νεαροί Έλληνες άστοί, αλλά μέ τρόπο καί σέ βαθμό πού άπαιτούν διερεύνηση. Έγκαίρως λοιπόν προετοιμαζόμαστε νά παρακολουθήσουμε τή γνωστή μας από τόν Τράικωφ πάλη μεταξύ καλού (έθνικού, προοδευτικού, υπέρ τής συνεργασίας τών λαών, προορισμένου νά νικήσει) καί κακού (έθνικιστικού, αντιδραστικού, έπεκτατικών βλέψεων, βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα καταδικασμένου), τή σύγκρουση μεταξύ δημοκρατικής τάσης καί συντηρητικού μπλόκ (π.χ. σ. 51-52), πού ή νομοτελής καί πρώιμη (1822!) στροφή τής έλληνικής κοινωνίας στό συντηρητισμό τήν κάνει άκόμα πιό ένδιαφέρουσα (σ. 57, 66, 139, 161).

Τά χρονικά πλαίσια όρίζονται καί εδώ από τό διαφωτισμό καί τήν ανατολική κρίση 1875-1878.⁸ Τό τελευταίο όριο παραβιάζεται (σιωπηρά) μιά μοναδική φορά γιά χάρη του κοινωνιστή Πλάτωνος Δρακούλη (σ. 243), ό όποιος έντάσσεται στήν άμέσως προηγούμενη του γενιά, προφανώς γιά κανέναν άλλο λόγο έξω

7. Η τεράστια δυτικοευρωπαϊκή καί άμερικανική βιβλιογραφία γιά τόν έθνικισμό (ή «άστική ιστοριογραφία») καλύπτεται άνελλιπέστατα στήν ύποσημείωση 71 τής σ. 283, μέ δυσμενή σχόλια στό κυρίως κείμενο (σ. 20). Σημειώνω ότι ή Ντ., μέ έκφράσεις όπως «φυσική εξέλιξη τών βαλκανικών έθνών» (στήν έθνικά ρευστότατη περίοδο τών άρχών του 19ου αιώνα, σ. 58), δέν φαίνεται νά απαλλάσσεται από τήν κατηγορία πού προσάπτεi στους άστους ιστοριογράφους (ύπερταξική άθυπαρξία του έθνους).

από τήν ένίσχυση τής όντως ύποτονικής προοδευτικής πτέρυγας τών Έλλήνων διανοουμένων. Η συστηματική έρευνα καλύπτει τήν περίοδο 1830 καί έξής. Η διαίρεση σέ ύποπεριόδους βασίζεται σέ συνδυασμό κριτηρίων έσωτερικής πολιτικής καί διπλωματικής ιστορίας, πού είναι κατ' άρχήν σωστός, λόγω τής φύσης του θέματος. Καί γιά μέν τίς φάσεις του ανατολικού ζητήματος (πού έπιδρούν άποφασιστικά στίς έσωτερικές εξέλιξεις) δέν μπορούν νά υπάρξουν διχογνωμίες· όσον άφορά όμως τίς φάσεις τής πολιτικής ιστορίας του έλληνικού βασιλείου ή Ντ. σέ μιά περίπτωση άπομακρύνεται από τούς σταθμούς πού καθιέρωσε ή σύμβαση, μέ τρόπο όχι πολύ πειστικό. Γιά νά χαρακτηριστεί τό 1848 σταθμός στήν ιστορία τής Έλλάδας (σ. 103 κ. έξ.), δέν άρχει ή μαρτυρία του Τάσου Βουρνά ούτε - έστω - οί συνήθειες καί πριν καί μετά μυκτηρισμοί όρισμένων έφημερίδων τής εποχής ή ή εκδήλωση καί τό 1848 όπως καί στή προηγούμενα χρόνια ληστανταρτικών κινήματων ή οί έπαφές του Μακρυγιάννη κ.λπ., μ' άλλα λόγια δέν άρχει ή άπομόνωση τών γεγονότων μιάς χρονιάς· δέ θά 'ταν περισσότερο ριψικίνδυνο, λόγω χάρη, τό νά συνεκτιμούσαμε τό κενό πού δημιουργείται μέ τό θάνατο του Κωλέττη τό 1847 σέ μιά περιγραφή τής ευρωπαϊκής προεπαναστατικής άτμόσφαιρας. Τό ζήτημα θέλει όπωσδήποτε διερεύνηση, καί μέχρις άποδείξεως του έναντίου θά περιοριστούμε θά θεωρούμε τά εκτός Βασιλείου Έπτάνησα μοναδικό έλληνικό χώρο όπου τά ευρωπαϊκά γεγονότα είχαν σαφή αντίκτυπο (καί σ' αυτά, χαρακτηριστικά, δέν γίνεται μνεία στο σχετικό κεφάλαιο). Μέ κανέναν τρόπο δέν θά άπαιτούσε κανείς άπάντηση γιά τό 1848 από ένα διβλίο πού άσχολείται μέ τή Μεγάλη Ίδέα, ούτε θά είχε καί τόση σημασία καθ' αυτήν μιά άνεπαρκής τεκμηρίωση έν όψει του όγκου καί τών δυσκολιών πού παρουσιάζει τό ύλικό, είναι όμως σφάλμα τακτι-

8. Τά περιεχόμενα: Α. Τό έλληνικό έθνος καί τά πολιτικά του προγράμματα κατά τήν εποχή τής έθνικής άφύπνισης - 18ος αί.-1833 - (σ. 23-59): 1. Ίδιορρυθμίες στήν εξέλιξη τής έλληνικής κοινωνίας επί Τουρκοκρατίας, καί διαμόρφωση του έλληνικού έθνους (23-44). 2. Τά έλληνικά έθνικοπολιτικά προγράμματα ως τό 1833 (44-59). Β. Η έδραίωση τής Μεγάλης Ίδέας (60-164): 1. Προβλήματα του νεοαπελευθερωθέντος έλληνικού κράτους (60-71). 2. Τό έθνικό πρόβλημα στή σφαίρα τής πολιτικής δραστηριότητας τών Έλλήνων κατά τή δεκαετία 1830 (72-84). 3. Τά έλληνικά έθνο-πολιτικά προγράμματα κατά τή δεκαετία 1840 (84-127). 4. Η έλληνική εκκλησιαστική πολιτική κατά τίς δεκαετίες 1830 καί 1840 (127-138). 5. Η έπιστήμη καί ή εκπαίδευση στήν Έλλάδα στήν ύπηρεσία τής Μεγάλης Ίδέας (138-164). Γ. Οί Έλληνες καί ή κληρονομία του «Μεγάλου άσθενούς» στά έτη 1853-1863 (165-212): 1. Ο Κριμαϊκός πόλεμος καί ή εξέλιξη του έλληνικού έθνικού προβλήματος (165-181). 2. Τά έλληνικά έθνο-πολιτικά προγράμματα μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο (ως τό 1863) (181-199). 3. Η έλληνική εκκλησιαστικο-εκπαιδευτική πολιτική στήν περίοδο 1853 -1863 (199-212). Δ. Έξέλιξη τών βασικών άπόψεων περί του έθνικού ζητήματος στά έτη 1863-1878 (213-265): 1. Η «νεά πολιτική» καί ή Μεγάλη Ίδέα (1863-1875) (213-226). 2. Η ανατολική κρίση του 1875-1878 στήν εξέλιξη τής έλληνικής πολιτικής σκέψης καί τό έλληνικό έθνικό πρόβλημα (226-249). 3. Η έλληνική εκπαιδευτική καί εκκλησιαστική πολιτική ως τό 1878 (249-259). 4. Έπεξεργασία τών θεωρητικών δάσεων τής Μεγάλης Ίδέας (1863-1878) (259-265). Συμπέρασμα (266-276).

καί γράμματα γνωρίζω

κῆς νά χρησιμοποιούνται ἀδέβια στοιχεία γιά τή στήριξη ἕξιου ἀδέβαιων ἀπόψεων. Ἐτσι ἐδῶ, τό 1848, ὁ μέν θρόνος κλονίζεται (σ. 125), ἡ δέ ἄρχουσα τάξη ἐπιστρατεύει τή Μ.Ι. γιά νά σώσει τή θέση της πού ἀπειλεῖται ἀπό τόν κοινωνικό ἀναδρασμό (σ. 104), ἐνῶ ἡ μικρομεσαία μπουρζουαζία, μέ δημοκρατικό ἀλλά καί ἐθνικιστικό προσανατολισμό, πέφτει θύμα τῆς ἀναποφασιστικότητας καί τῆς ἀσυνέπειάς της (σ. 107-108). Ἀντίστοιχα, δέν γίνεται ἡ παραμικρή νύξη γιά τή βαθιά ἐσωτερική κρίση πού προηγήθηκε τῆς ἀνατολικῆς τοῦ 1875-1878, μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργοῦνται πολλά κενά στήν ἐρμηνεία τῆς καμπῆς πού περνά ἡ ἑλληνική κοινωνία γύρω στά 1880 (βλ. σ. 226).

Ἐδαφικά ὄρια τοῦ χώρου πού καλύπτει ἡ ἔρευνα δέν δίνονται, ἄρα δέν ἀποκλείεται ρητά καμιά μερίδα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Τό ἑλληνικό βασίλειο ἀποσπᾶ φυσιολογικά τή μεγαλύτερη προσοχή, ἀλλά μέ συχνά ἄλματα στήν ἑλληνική διασπορά, ἰδίως μετά τή διαπίστωση τῆς Ντ. ὅτι τά συμφέροντα ἑλλαδικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καί οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας (καί Πατριαρχείου) ἀρχίζουν νά ταυτίζονται ἤδη ἀπό τά μέσα τῆς δεκαετίας 1840, καί μάλιστα σέ ἄμεση σύνδεση μέ τή βουλγαρική ἐθνική ἀφύπνιση (σ. 131 κ. ἐξ.). Ἡ ἔξαρση (στό χώρο τῆς ἰδεολογίας) αὐτοῦ τοῦ παράγοντα (κάπως διαστικῆ, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι πρόκειται γιά ἓνα ζήτημα ἀνοικτό ἀκόμα στήν ἱστοριογραφία) συνοδεύεται ἀπό μιά ἀποδυνάμωση ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου: χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τά Ἑπτάνησα (περιοχή περιθωριακή ὡς πρὸς τόν βαλκανικό κόσμο, ἀλλά πρωτίστης σημασίας ὡς πρὸς τήν Ἑλλάδα), στά ὁποία ἡ Ντ. ἀναφέρεται σχετικᾶ ἀργά (σ. 140-141), ἰσοπεδώνοντάς τα μάλιστα, ὡς πνευματικό κέντρο, μέ τήν Ἄνδρο τοῦ Θεοφίλου Καίτη. Τό ὅτι ἄλλωστε ὑποτιμᾶται ἡ σημασία τῶν ὁρίων τοῦ κράτους εἶναι μιά μόνιμη πηγή σύγχυσης. Στήν ἀφετηρία στέκονται ἀναπόδεικτες προτάσεις, ὅπως: «*Πάνω στή βάση τῆς ἐπικοινωνίας στή σφαῖρα τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν Ἑλλήνων τῆς Φιλιππούπολης, Βαῤῥίας, Σμύρνης, Ἀθήνας καί Κωνσταντινούπολης χτίζεται καί ἡ γλωσσική, πολιτιστική, ἐθνική τους ἐνότητα, πού μέ τή σειρά της προκαλεῖ τήν παγίωση τῆς κοινότητος πολιτικῶν στόχων τῶν ἐκπροσώπων αὐτῆς τῆς ἐθνότητος* [δηλ. τῆς ἑλληνικῆς]» (σ. 64), αὐτά στή δεκαετία 1830! Ἄν ἰσχύει ὅτι μιά ἀπό τίς οὐσιώδεις ὁψεις τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἀφορᾷ ἀκριβῶς τή σχέση Ἀθήνας-Κωνσταντινούπολης, κι αὐτή ἡ σχέση, ἀνεξαρτήτως ἀκριβοῦς ἔτους γεννήσεως τῆς Μ.Ι., προϋποθέτει τήν ὑπαρξή ἑλληνικοῦ κράτους, χάνουμε κάθε ἐλπίδα προσδιορισμοῦ τῆς ἐάν μετατοπίζουμε συνεχῶς ὀπτική γωνία, πότε μέσα πότε ἔξω ἀπό τό Βασίλειο.

Ἐξάλλου, καί ἂν ἀκόμα ταυτίζονται, ἀντικειμενικά, τά συμφέροντα ἑλλαδικῆς ἡγεσίας καί ὁμογένειας, δέν ἐπιλύεται ἔτσι αὐτομάτως καί τό πρόβλημα τῆς ἀλληλεπίδρασης τοῦ «ἔσω» καί τοῦ «ἔξω» ἑλληνισμοῦ στόν χώρο τῆς ἰδεολογίας. Μπορεῖ ἡ ὁμογένεια, ἰδίως ἀπό τή δεκαετία 1870 καί ἐξῆς, νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στόν καθορισμό τῆς ἐξωτερικῆς ἢ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου. Κατά τό ἴδιο διάστημα ὅμως εἶναι πού ἀνδρώνεται μιά ἀκραιφνῶς ἑλλαδική διανοητική ἡγεσία, ἡ ὁποία στήν πράξη δέν θά ἀμφισβητηθεῖ ἀπ' ἔξω. Αὐτόν τόν παράγοντα ἡ Ντ. τόν προσπερνά, συγχέοντάς (ὅπως

καί ὁ Τράικωφ) ἐθνική ἰδεολογία καί ἐξωτερική πολιτική. Ἀλλά ἐνῶ γιά τή μελέτη τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐπιβάλλεται ἡ ἀναδίφηση σέ διπλωματικά, πολιτικά ἢ οἰκονομικά παρασκήνια, γιά τήν ἐθνική ἰδεολογία σημεῖο ἀφετηρίας πρέπει νά εἶναι τά «φανερὰ» στοιχεία τῆς ἐποχῆς. Ἡ μυθοποίηση π.χ. κατά καιρούς τῶν ἀπειλῶν κατά τοῦ ἑλληνισμοῦ (εἴτε λαβαίνει τήν ἐκφραση τῆς ρωσοφοβίας ἢ σλαβοφοβίας εἴτε ὀδηγεῖ σέ γενική ξενηλασία) δέν φωτίζεται ἀπό τήν ἀπάντηση ἐκ τῶν ὑστέρων στό ἐρώτημα ἐάν εἶχε ἢ δέν εἶχε ρεαλιστική βάση ἢ ἀπό τήν ἀκριβή καταμέτρηση τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ ξένου παράγοντα στά ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδας· ἀπλῶς ἀνήκει σέ ἄλλης τάξεως συμφραζόμενα. Ἀλλιῶς διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά διαγράψουμε αὐθαίρετα ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας τίς παρανοήσεις ἢ μονομανίες, ἀνεξαρτήτως προελεύσεως, πού χαρακτηρίζουν τίς ἐπικρατούσες ἀντιλήψεις μᾶς ἐποχῆς, ἐξαίροντάς τες ἀκριβῶς ὡς παρανοήσεις ἢ μονομανίες, δηλ. ἀξιολογώντας τες μέ κριτήρια ἄσχετα πρὸς τήν ἐποχή πού μελετοῦμε.

Στό κάτω κάτω ἡ ἀπλή περιγραφή τοῦ ἰδεολογικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς εἶναι ἤδη ἀρκετό ζητούμενο, ὥστε νά ἀποτρέπει ἐκ τῶν προτέρων ἀπό τή λεγόμενη πρωτογενή ἔρευνα. Τά ὑπάρχοντα στοιχεία καλύπτουν οὕτως ἢ ἄλλως μιά ἀπέραντη ἔκταση, καί ὁ ἐρευνητής δέν χρειάζεται νά δυσχεραίνει τό ἔργο του ἐμπλεκόμενος στήν ἐρμηνεία διαμφισβητούμενων γεγονότων. Ἡ ὑπόθεση π.χ. τῆς πολωνικῆς λεγεώνας καί γενικά τοῦ ρόλου τῶν Πολωνῶν ἐμικραδῶν στήν Ἑλλάδα χρήζει ἐιδικῆς μελέτης, καί γιά τήν ὥρα θά πρέπει νά ἀρκεστοῦμε νά τήν ἐντάξουμε στό κλίμα κινδυνολογίας καί ἰδεολογικῆς δύσπνοιας τοῦ ἀξιωματικοῦ ἔτους 1852 (ὑπόθεση Μακρυγιάννη, ὑπόθεση Πανᾶ -Βαφειάδακη, ὑπόθεση Λεωνίδα Βούλγαρη, Παπουλάκου, Κοσμᾶ Φλαμιάτου, Ἀντιτόμου, Καίτη)· τά ὑπάρχοντα πενιχρά στοιχεία μέ κανέναν τρόπο δέν ἐπιτρέπουν μιά διαστικῆ σύγκριση μέ τήν σέ βάθος διερευνημένη πολωνική ἐπίδραση στήν Ἡγεμονία τῆς Σερβίας (σ. 121). Τό ἴδιο ἰσχύει, πολύ περισσότερο, γιά εὐρύτερα θέματα ὅπως οἱ σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν κυβερνήσεων μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο: ἡ Ντ. θεωρεῖ δεδομένη τήν πλήρη εὐθυγράμμιση ἑλλαδικῆς πολιτικῆς καί Πατριαρχείου καί προχωρεῖ στά συμπεράσματά της, πού ὅμως ἔτσι πατοῦν ἀναγκαστικά σέ πολύ ἀσταθές ἔδαφος.

Εἶναι πράγματι μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες δυσκολίες τοῦ ἱστορικοῦ πού ἀσχολεῖται μέ θέματα ἰδεολογίας, τό ὅτι ἡ ἱστοριογραφία δέν ἔχει ἀντιμετωπίσει μέ ἴση σοβαρότητα ὅλες τίς πτυχές τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ περασμένου αἰῶνα καί ὅτι τά συμπεράσματά του θά ἔχουν ἐνμέρει τό χαρακτήρα προσωρινότητας. Κάποια δόση αὐτοσχεδιασμοῦ εἶναι ἴσως ἀπαραίτητη. Ὅποσοδήποτε ὅμως εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐκμεταλλεῖται, ὅπου ὑπάρχουν, τά πορίσματα τῆς μέχρι τοῦδε ἔρευνας, τά ὁποία μπορεῖ νά τά δεχτεῖ ἢ νά τά ἀπορρίψει, ἀλλά ὄχι καί νά τά ἀγνοήσει. Ἡ μελέτη π.χ. τοῦ Τζών Πετρόπουλου γιά τήν περίοδο τῆς Ἀντιβασιλείας⁹ ἔχει οὐσιαστικά ὑποσκάψει τή θεώρηση τῶν πρὸ τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου κομμικῶν ἀγγλικῶν, γαλλικῶν καί ρωσικῶν ὡς μονοθιτικῶν ἢ ξενοδοῦλων, ἢ ὡς κομμμάτων κᾶν, καί μιά ἐπιστροφή σ' αὐτήν εἶναι ἀδύνατη χωρίς τήν προσκόμιση νέων στοιχείων. Ἡ, στό θέμα ἀκριβῶς τῆς Μεγάλης Ἰδέας, δέν μπορεῖ νά ὑποτιμηθεῖ ἡ συμβουλή τοῦ Δημαρά, στό ἔργο τοῦ ὁποίου ὀφείλουμε ἓνα πολῦτιμο

«όδηγό ιδεών» για τον 19ο αιώνα. Η παλινόρθωση π.χ. του Βυζαντίου στη δεκαετία 1850 έχει αποδειχτεί και εκτιμηθεί δεόντως και δεν κλονίζεται από την καταγραφή του όρου «έλληνοχριστιανικός» σε μία προγενέστερη προξενική έκθεση (σ. 83) –άλλο τό οικείο και επί 'Αγώνα ζευγος πατρίς-πίστις, και άλλο τό καινοφανές 'Αρχαιότης-Βυζάντιο–, ούτε ή απόρριψη του Βυζαντίου αποτελεί κριτήριο προοδευτισμού (ό Κουμανούδης προοδευτικός, μαζί με άλλους επιγόνους του Διαφωτισμού, σ. 262-263). Τά σφάλματα στην έξιτοξόρηση του γλωσσικού ζητήματος (και πάλι στή βάση της πάλης προόδου-αντίδρασης) είναι ακόμα πιό ασυγχώρητα (π.χ. σ. 139, 157). ό Σολωμός, έπικεφαλής της δημοκρατικής τάσης στά 'Επτάνησα, επειδή γράφει δημοτική (σ. 210);

Έννοείται αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να παίρνουμε τοίς μετρητοίς ό,τι προτάσεις έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί στή βιβλιογραφία. Τό ότι π.χ. ό Β. Παναγιωτόπουλος προβάλλει τήν άποψη ότι τό Τανζιμάτ άσκησε άποφασιστική επίδραση στίς έλλαδικές ιδεολογικές εξελίξεις¹⁰ δεν δικαιολογεί τό αναπάντεχο συμπέρασμα της Ντ. ότι ή έλληνοτουρκική συνθήκη του 1855 και τό Χατιχουμαγιούν του 1856 άποτελούν σταθμό στή έλληνική πολιτική σκέψη όσον άφορα τό έθνικό ζήτημα στά Βαλκάνια (σ. 181), και άν ακόμα υποθέσουμε ότι είναι δυνατόν να μιλάμε για κάποια (ένιαία) έλληνική πολιτική σκέψη. Τό ότι ό Κ. Μοσκόφ πιστεύει ότι ό ρομαντισμός μένει «μιά έκφραση τών μεσοαστικών στρωμάτων»¹¹ άσφαλώς δεν επιβάλλει τό θολό συμπέρασμα ότι ό ρομαντισμός μένει «ή έκφραση και ή τροφή για τίς πνευματικές ανάγκες τών κατωτέρων και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων, ενώ οι κύκλοι πού συνδέονται με τό Σίτυ του Λονδίνου εκδηλώνουν επιφύλαξη για τούς ρομαντικούς συγγραφείς» (σ. 140). Τά παραδείγματα και εδώ είναι άρκετά.

Η τελευταία ομάδα παρατηρήσεων άφορα ειδικότερα τό θέμα τών ίδιων τών πηγών για τή μελέτη της Μεγάλης 'Ιδέας. Δεδομένου του όγκου του ύλικού, ό όποιος είναι άπαγορευτικός, κάποια έπιλογή είναι άπαραίτητη, πού όμως για να μην είναι έντελώς τυχαία πρέπει να βασίζεται σε συγκεκριμένες άρχές, πού με τή σειρά τους εξαρτώνται από τό τί ψάχνει κάθε φορά ό έρευνητής στό ύλικό του.

Χονδρικά, μία κατηγορία πηγών θα άφορα «γεγονότα» (λεπτομέρειες της πολιτικής ιστορίας, δράση μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων, συλλόγων, έταιρειών κ.λπ.) και μία δεύτερη θα άφορα «ιδέες» (άντιλήψεις περί έθνους, έθνικής ιστορίας, προορισμού στήν 'Ανατολή, ένδεχόμενο φυλετισμού, αντισλαδισμός κ.λπ.) ενώ ό συνδυασμός τών δύο είναι αναγκαίος προκειμένου να σχηματίσουμε μίαν εικόνα του κλίματος της εποχής. Φυσικά ένας τέτοιος διαχωρισμός δεν είναι πάντα δυνατός ή θεμιτός, πολλές φορές όμως ή ίδια ή φύση τών πηγών τον επιβάλλει.

Άς πάρουμε τό παράδειγμα του τύπου, πού είναι από τίς βασικότερες πηγές για τή μελέτη της ιδεολογίας της εποχής. Ό τύπος μπορεί να θεωρηθεί είτε ως κάτοπτρο ιδεολογίας, είτε ως διαμορφωτής ιδεολογίας, είτε ως πηγή πληροφοριών. Η διαφορά είναι ότι ως πηγή πληροφοριών είναι κατά κανόνα άνεπαρκής, και μόνο μετά από διασταυρώσεις ή έπαληθεύσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί με άσφάλεια. ένω στίς άλλες περιπτώσεις διατηρεί σχετική αυτοτέλεια (άνεξάρτητα από τό άν εκφράζει τίς άπόψεις ενός

μόνο ατόμου ή περισσοτέρων). Η σύγχυση τών δύο μοιραία άναιρεί τό κύρος του ως πηγής.

Τό ίδιο ισχύει, τηρουμένων τών αναλογιών, και για έναν μεγάλο αριθμό άλλων δημοσιευμένων πηγών. Περιφανές τό παράδειγμα του Μακρυγιάννη, ό όποιος είναι μοναδική πηγή για τήν περιγραφή της λαϊκής αντίληψης τών πραγμάτων του Βασιλείου, αλλά άμφίβολης άξιοπιστίας ως ιστορικός. Η Ντ. διαλέγει να τον χρησιμοποιήσει υπό τήν τελευταία ιδιότητα, διαλύοντας έτσι τήν μοναδικότητά του και εξισώνοντάς τον με τον Δραγούμη ή τον Ραγκαβή. Με λίγη μονάχα προσοχή άν είχε διαβάσει ή Ντ. τά 'Απομνημονεύματά του, θα δίσταζε να τον τοποθετήσει έπικεφαλής της δημοκρατικής και αντιμοναρχικής μερίδας τών μικρομεσαίων, και δεν θα βλέπαμε τον γνωστό μας Μακρυγιάννη να χρησιμοποιεί έθνικιστική προπαγάνδα για να μαζικοποιήσει τό αντιμοναρχικό κίνημα (σ. 84-85).

Αυτόνοητο είναι ότι τό ποιός γράφει ένα κείμενο, πού, τότε, και με ποιόν σκοπό, πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη όσο και τό περιεχόμενο. Η άπολογητική π.χ. συνήθως γαλλόφωνη φιλολογία πρέπει να διαφοροποιείται από τήν έγχώρια καταναλώσεως, όπως σωστά παρατηρεί και ή Ντ. (σ. 176), αλλά και ή άθηναϊκής προελεύσεως από τήν εξωελλαδική. Άστοχη ή χρησιμοποίηση του Βλάση Γαβριηλίδη άποκλειστικά και μόνο ως συγγραφέα ενός αντισλαδικού βιβλίου πού έβγαλε τό 1869 στήν 'Αθήνα (σ. 246), πριν καλά καλά άρχίσει τή σταδιοδρομία του. Άστοχη ή ένταξη του Γ. Τερτσέτη στους έτεροχθονιστές άναγει ενός παραθέματος, όταν ό Τερτσέτης άνήκει άναμφισβήτητα στους συνειδητούς αυτοχθονιστές (σ. 91). Για πιό περίπλοκες περιπτώσεις, πού άπαιτούν ειδική έρευνα, όπως του Κ. Παπαρηγόπουλου, έντελώς άγονοι είναι χαρακτηρισμοί όπως «αντιδραστικός» και τά τοιαύτα (σ. 149). Άνάλογα ισχύουν και στό χώρο της δράσης. Τό γεγονός π.χ. ότι γραφικές ή περιθωριακές προσωπικότητες όπως ό Ζήσης Σωτηρίου ή ό Λεωνίδας Βούλγαρης φιλοξενούνται συχνά στίς στήλες του τύπου και γενικά «φαίνονται», δεν δικαιολογεί τό άβασάνιστο σύρσιμο τους στό κέντρο της έλλαδικής κοινωνίας, υπό τήν ιδιότητα δημοκρατικών άστών.

Άπό τά παραπάνω φαίνεται ότι ή έλλειψη προκαταρκτικών διευκρινίσεων έχει και εδώ άρνητικές συνέπειες. Η Ντ. με τό να μην άποκλείσει τίποτα ρητά, κάνει ακόμα πιό αισθητή π.χ. τήν άπουσία από τίς πηγές της της λογοτεχνίας ή της σατιρικής φιλολογίας. Η, με τό να χρησιμοποιήσει για τά συμπεράσματά της τήν κριτική πού άσκήθηκε στήν έλληνική κοινωνία από άμφισβητήσιμους «σοσιαλιστές», στους όποιους ή Μεγάλη 'Ιδέα στέκεται έμπόδιο (σ. 244), κάνει ακόμα πιό αισθητή τήν άπουσία της πολύ πιό

9. J. A. Petropoulos, *Politics and statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843*, Princeton, N.J., 1968. Παρόλο πού ή Ντ. αναφέρει τό βιβλίο στή βιβλιογραφία της, δεν φαίνεται να τό έχει χρησιμοποιήσει στό ένλόγω θέμα.

10. Β. Παναγιωτόπουλος, «Η βιομηχανική επανάσταση και ή 'Ελλάδα, 1832-1871», στό : Grothusen, Da Silva κ.λπ., *Έκσυγχρονισμός και βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκανικά τον 19ο αιώνα*, Θεμέλιο 1980, σ. 234-235.

11. Κ. Μοσκόφ, *Η έθνική και κοινωνική συνείδηση στήν 'Ελλάδα, 1830-1909*, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 110.

καί γράμματα γνωρίζω

παρούσας τήν ίδια εποχή κριτικής πού ασκήθηκε από εκπροσώπους τής ίδιας τής αστικής τάξης. Ή τέλος, μέ τό νά μήν αποκλείσει τό «λαό» από τά ενδιαφέροντά της κάνει ακόμα πιά αισθητή τήν ασάφεια γύρω από τήν προέλευση, τό λαϊκό έρεισμα, τήν αντιδημοτικότητα κ.λπ., τών αντιλήψεων πού απαριθμεί.

Ο διαρκής κίνδυνος πού διατρέχει ό έρευνητής ενός τέτοιου θέματος είναι ό κίνδυνος τής παραμόρφωσης του άντικειμένου τής έρευνάς του. Πρέπει νά είναι σέ θέση νά τηρεί τή στοιχειώδη απόσταση ασφαλείας από τό ύλικό του, νά προβληματίζεται συνεχώς πάνω στό πότε μπορεί και πότε δέν μπορεί νά παίρνει τοίς μετρητοίς μιά πληροφορία από εκείνες πού άφειδώς του παρέχονται. Δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ό Έλληνας διανοούμενος του 19ου αιώνα τό τελευταίο πράγμα πού διανοοίται είναι πώς θά διευκολύνει τό έργο του διανοομένου του 20ου, έπομένως δέν έχει πάντα ένδοιασμούς π.χ. νά άναιρέσει σέ μιά σελίδα ό,τι έχει ύποστηρίξει στην προηγούμενη, κάτι πού είναι θεθαίως ό κανόνας για άνθρώπους τής πράξης θεωρητικώς άκατάριστους. Ο άπώτερος στόχος τής έρευνας δέν πρέπει νά είναι, στό κάτω κάτω, ή άποσαφήνιση ή άπομυθοποίηση, αλλά ή περιγραφή και ει δυνατόν ή έρμηνεία άκριβώς τής μαρτυρημένης ασάφειας τής Μεγάλης Ίδεας.

Έλλη Σκοπετέα

κυκλοφόρησε

νικος δημο

οι ελληνες

ν

κακτος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ

ΕΜΕΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΩΜΑ ΜΑΣ

ομάδας γυναικων βοστωνης

Εκδοσεις
υποδομη

- Διατροφή
- Γυμναστική και κίνηση
- Βιασμός και αυτοάμυνα
- Αφροδίσια νοσήματα
- Αντισύλληψη
- Έκτρωση
- Επιλογή τής μητρότητας
- Έγκυμοσύνη και τοκετός
- Εμμηνόπαυση
- Υγεία και ιατρική
- Συνειδητοποίηση του έαυτου μας
- Ανατομία και φυσιολογία
- Σεξουαλικότητα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ – 3ης Σεπτεμβρίου 22 – Τ. 5234790

«Μαθήματα οικιακής οικονομίας»

ή πώς ο συνδυασμός αντίδρασης και ήλιθιότητας
δίνει ένα αποτέλεσμα αληθινά εκπληκτικό

Έπιλογή, παρουσίαση:
Τάσος Άνθουλιός

Έλλάδα. Δέκατο μέλος της ΕΟΚ.
Σχολικό έτος 1980-81. Α' Γυμνα-
σίου.

Μάθημα: Οικιακή Οικονομία.
Τό βιβλίο «ΟΙΚΙΑΚΗ ΟΙΚΟΝΟ-
ΜΙΑ» της Βαρβάρας Τρομπέτα
(καθηγήτριας Οικιακής Οικονο-
μίας) έχει εγκριθεί μέ την
211.22/13/Γ/4459/29-7-80 απόφαση
του ύπουργείου Παιδείας. Τά
παρακάτω απόσπασματα από τό
βιβλίο αυτό είναι απόλυτα κατα-
τοπιστικά:

Σκοπός του μαθήματος... είναι νά
δημιουργήσει μία ευτυχιμένη οικογέ-
νεια... Ξεχωριστή θέση στην οικογένεια
κατέχει ή οικοδέσποινα. Αυτή αποτελεί
τόν άκρογωνιαίο λίθο του οικογενεια-
κού οικοδομήματος, φροντίζει για την
καλή λειτουργία όλου του οικογενεια-
κού μηχανισμού. Είναι ή «καρδιά του
σπιτιού», όπως τή λένε πολλοί. Μέ την
άκούραστη φροντίδα της καθοδηγεί· μέ
τήν έμφυτη προνοητικότητα της έμ-
πνέει· μέ την έργατικότητα και την κα-
λαιθησία της δημιουργεί ένα σπίτι χα-
ρούμενο...

ΜΕΡΟΣ Α' ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Η κοινωνικότητα, βασική προϋπόθεση
για την επιτυχία του ανθρώπου στη
ζωή... Φυσικά, οι καλοί τρόποι είναι
εκδηλώσεις έμφυτης ευγένειας και κα-
λού χαρακτήρα, αλλά είναι πέρα από
κάθε άμφισβήτηση ότι συχνά γεννιούν-
ται από καλή άνατροφή και σωστή δια-
παιδαγωγή. Οι Γάλλοι λένε πως εκεί-
νος πού ξέρει νά συμπεριφέρεται καλά
σε κάθε περίπτωση έχει τό προνόμιο
«νά ξέρει νά ζει»...

Οι Άθηναίοι, πρώτοι από όλους τους
λαούς, είχαν κατανοήσει τή μεγάλη ση-
μασία της κοινωνικότητας. Άπέφυγαν
νά εμφανίζονται μέ βλοσυρά και λυπη-
μένα πρόσωπα για νά μή δυσαρεστή-
σουν ή νά ενοχλήσουν τους άλλους...
Συμπεριφορά στο σπίτι... Όταν συ-
ζητούν οι μεγάλοι, τά παιδιά δέν παίρ-
νουν μέρος στις συζητήσεις τους... Καί,
βέβαια, δέν κάνουν ποτέ άδιάκριτες
έρωτήσεις... Τό πρώτο τους καθήκον εί-
ναι τό διάβασμα και ή εργασία του
σχολείου, αλλά στόν ελεύθερο χρόνο
τους μπορούν κάτι νά προσφέρουν (τό
κορίτσι νά στρώσει τραπέζι ή νά γυαλί-
σει τά παπούτσια, τό άγόρι νά τακτο-

ποιήσει τό γραφείο του ή νά ποτίσει τά
λουλούδια του κήπου κ.λπ.)...

... Οι μεγάλοι χρειάζεται νά είναι
ιδιαίτερα προσεκτικοί: νά μή καυγα-
δίζουν μπροστά στά παιδιά... νά μή
διακόπτουν τή συζήτηση μέ κάποιον
ξένο για νά κάνουν παρατηρήσεις στά
παιδιά... νά μή αφήνουν τά μικρά νά
άνοίγουν τίς τσάντες των έπισκεπτών...
... (Μικροί και μεγάλοι στο σπίτι) δέν
χρησιμοποιούν τά ένδύματα πού προο-
ρίζονται για τόν περίπατο ή για τόν εκ-
κλησιασμό, αλλά ειδικά για τό σπίτι
ρούχα...

Όταν στο σπίτι υπάρχουν προσκαλε-
σμένοι άγνωστοι μεταξύ τους, τά μέλη
της οικογένειας φροντίζουν νά κάνουν
τίς σχετικές συστάσεις ώστε νά γνωρι-
στούν, και όλους τους περιποιούνται μέ
τό ίδιο ενδιαφέρον, χωρίς διακρίσεις.
Δέν είναι σωστό νά καλούνται στο
σπίτι πρόσωπα ή οικογένειες πού για
διάφορους λόγους έχουν μαλώσει.

Όταν χτυπούν την πόρτα, δέν πρέπει
ν' άργοῦμε νά τήν άνοίξουμε και άκόμη
περισσότερο δέν επιτρέπεται νά λέμε
«πές πως δέν είμαι εδώ»...

Άν τό σπίτι είναι ισόγειο, ή ιδιωτική
ζωή της οικογένειας προστατεύεται μέ
κουρτίνες στα παράθυρα. Πάντως, εί-
ναι άπαραίτητο μέσα στο σπίτι νά κυ-
κλοφορούμε ντυμένοι μέ επάρεια.

Οι τρόποι καλής συμπεριφοράς δοκι-
μάζονται ιδιαίτερα μέσα στο σπίτι κατά
τήν ώρα του φαγητού. Στο τραπέζι δέ
συζητάμε ποτέ θέματα δυσάρεστα, ούτε
διηγούμαστε ιστορίες μέ άηδυστικές
έκφράσεις... Δέν γκρινιάζουμε - κυρίως
τά παιδιά - εκφράζοντας τήν επιθυμία
μας για κάποιο άλλου είδους φαγητό...
Είναι μεγάλη άγένεια νά μυρίζουμε τό
φαγητό...

Πρέπει νά ξέρετε πως ή γυναίκα μέσα
στο σπίτι δημιουργεί πολύ περισσότερα
άπό όσα μπορεί νά φανταστεί μέ τή
σωστή συμπεριφορά της. Όταν προ-
σέχει νά μιλά πάντα ήρεμα στα παιδιά
της, όταν σεβρίζει δημοφα τό φαγητό
τους, όταν χρησιμοποιεί τό «παρα-
καλώ» και τό «ευχαριστώ», όταν δη-
μιουργεί χαρούμενη και γαλήνια άτμό-
σφαιρα, έχει έξασφαλίσει τό σημαντι-
κότερο παράγοντα της άπλοστευσης
των διαφόρων οικογενειακών προβλη-
μάτων, μέ συνέπεια τήν κατάκτηση της
οικογενειακής ευτυχίας.

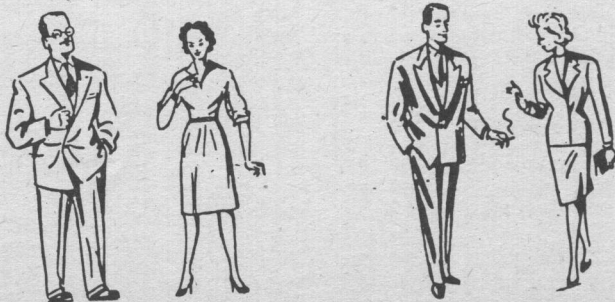
**Στόν κινηματογράφο και στο θέα-
τρο...** Στίς βραδινές θεατρικές παρα-
στάσεις ντυνόμαστε έπίσημα. Όμως δέν
φοράμε μεγάλα καπέλα πού έμποδίζουν
τούς άλλους νά δούν. Άν συνοδεύει
ένας κύριος, κυρία ή δεσποινίδα, πη-
ρώνει τό φιλοδώρημα της ταξιδέτριας
καθώς και τό πρόγραμμα και παραχω-
ρει στή ντάμα του τήν καλύτερη θέση,
πού θεωρείται εκείνη πού βρίσκεται
πρός τό κέντρο... Δέν άποδοκιμάζουμε
τήν παράσταση ή τήν ταινία πού δέν
μάς άρέσει...

Στό λαυφορείο, στο τραίνο κ.λπ...
Είμαστε ευγενικοί μέ τους συνταξιδιώ-
τες μας αλλά και έπιφυλακτικοί. Δέ
σκύβουμε νά διαβάσουμε από τό βιβλίο
ή τήν έφημερίδα του διπλανού μας.

Στό δρόμο. Η συμπεριφορά μας στο
δρόμο έχει μεγάλη σημασία, γιατί πολ-
λές φορές γίνεται αίτια νά κακοχαρα-
κτηριστούμε... Δέν πρέπει νά βγαίνουμε
στο δρόμο άτημέλητες... Άποφεύγουμε
τ' άγκαλιάσματα και τά φιλία μέ φίλους
και γνωστούς...

Οι κύριοι δέν προπορεύονται, αφή-
νοντας μερικά θήματα πίσω τήν κυρία.
Άν υπάρχουν πακέτα μέ ψώνια, τά
περισσότερα και βαρύτερα τά κρατά ο
κύριος... Ο κύριος όταν συνοδεύει μία
κυρία τή βάζει στα δεξιά του, εκτός άν
βαδίζουν σε πεζοδρόμιο όποτε πρέπει
νά της παραχωρήσει τή θέση προς τό
έσωτερικό μέρος του πεζοδρομίου
(πρός τό μέρος των σπιτιών) ή, άκόμη,

Άριστερά: Ποτέ ένας κύριος πού
συνοδεύει μία κυρία δέν βάζει τό χέρι
στην τσέπη. Δεξιά: Ένας κύριος πού
συνοδεύει μία κυρία δέν καπνίζει.

καί γράμματα γνωρίζω

Ντύσιμο κατάλληλο για μία δεξίωση αλλά έντελως ακατάλληλο για τόν περίπατο, τήν εκκλησία ή τήν εκδρομή.

άν συνοδεύει μία ηλικιωμένη κυρία, πρέπει να της δώσει να στηριχτεί τό αριστερό του χέρι. Δύο κύριοι όταν συνοδεύουν κυρία ή δεσποινίδα τήν τοποθετούν στο μέσο.

Στά δημόσια γραφεία. Όταν πηγαίνουμε σε ένα δημόσιο γραφείο... τό ντύσιμό μας πρέπει να είναι απλό κι όχι προκλητικό. Στο άσανσέρ του γραφείου όφειλουμε να αφήσουμε να περάσουν πρώτα οι γεροντότεροι και οι γυναίκες...

Αν ή είσοδος επιτρέπεται όρισμένες μέρες και ώρες, δέν έχουμε τήν απαίτηση να τίς παραδιάσουμε πιέζοντας τό θυρωρό ή δωροδοκώντας τον. Μέσα σ' ένα γραφείο δέν δάζουμε τά χέρια στις τσέπες, δέν μασάμε τσίχλα, δέν άκουμπάμε τά χέρια μας στό γραφείο, δέν καθόμαστε άν δέν μάς προσφέρουν τό κάθισμα, έστω και άν είναι άδειο.

Η εμφάνιση και ό ρόλος της στην προσωπικότητα του άτόμου... Σήμερα, ξέρουμε πολύ καλά τό μεγάλο ρόλο πού παίξει τό νερό και ή καθαριότητα του σώματός μας και του περιβάλλοντος μέσα στό όποίο ζούμε, όχι μόνο για τήν προφύλαξη μας από τίς διάφορες άρρώστιες αλλά και για τήν καλύτερη υγεία μας και γενικά για τήν καλή ψυχική μας κατάσταση.

Τά χέρια... Χέρια καθαρά και περιποιημένα είναι στολίδι για τή γυναίκα... Οι κυρίες όταν θάβουν τό νύχια τους θά πρέπει να ξέρουν ότι είναι τρομερά άντιαισθητικό να τά διατηρούν ξεφτισμένα, αλλά μόλις αρχίσουν να χαλούν τά ξεθάβουν και τά περιποιούνται πάλι. Στίς δύσκολες δουλειές χρησιμοποιούμε γάντια για να μην τλαιπωρούνται τά χέρια μας. Μετά τίς οικιακές εργασίες, άφου πλύνουμε τά χέρια μας, τά αλείφουμε με ειδική κρέμα για να τά διατηρούμε μαλακά.

Η καθαριότητα των ένδυμάτων... Ό ρόλος των καθαρών ένδυμάτων στην προσωπικότητα του άτόμου είναι πολύ μεγάλος... Δέν είναι λίγες οι περιπτώσεις παιδιών πού έγιναν κομπλεξικά γιατί, καθώς ήταν βρώμικα, τά αποστρέφονταν οι συμμαθητές τους... Γε-

νικά, όταν βλέπουμε κάποιον με άπεριποίητα ρούχα, ή πρώτη μας έντύπωση για τό άτομό του δέν είναι καλή.

ΜΕΡΟΣ Β' ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ

Υγιεινή των έσωρούχων... Έξαιρετική προσοχή πρέπει να δίνει ή γυναίκα στην έπιλογή των έσωρούχων, πού διαμορφώνουν τήν σιλουέτα της (κορσέδες, ζώνες, στηθόδεσμοι κ.λπ.). Όταν είναι πολύ στενά παραμορφώνουν τό σώμα. Επίσης, για τή στήριξη των καλτσών κατάλληλες είναι οι «ζαρτιέρες» και όχι οι «καλτσοδέτες».

Περιποίηση και συντήρηση της ένδυμασίας... Για τήν ένδυμασία μας... δαπανάμε ένα σεβαστό ποσό χρημάτων. Γι' αυτό πρέπει να τήν προσέχουμε και να τή συντηρούμε... Αλλά και για ένα άλλο λόγο πρέπει να περιποιούμαστε τήν ένδυμασία μας: άπεριποίητα είδη ρουχιισμού προκαλούν κακή έντύπωση, μάς κακοχαρακτηρίζουν και μειώνουν πολύ τήν εμφάνισή μας.

Σύγχρονα μέσα καθαρισμού της ένδυμασίας... Σήμερα ό κουραστικός τρόπος πλυσίματος ρούχων με τά χέρια έχει σχεδόν εκλείψει. Σε λίγο καιρό, ή μουγγάδα δε θά είναι παρά άνάμνηση... Η οικοδόεσπινα σήμερα μπορεί, ενώ τό πλυντήριο πλένει τήν ένδυμασία της οικογενείας της, να ψυχαγωγείται κ.λπ.

Αίσθητική της ένδυμασίας... Η ένδυμασία μας είναι ένα μέσο για να ικανοποιήσουμε τήν εμφυτη άνάγκη μας για στολισμό... Τά ρούχα πού φοράμε είναι μιá έκφραση αισθηματος τέχνης και καλαισθησίας. Γιατί τά ένδύματα έχουν τή δυνατότητα να προβάλλουν τά προτερήματα του σώματός μας ή να κρύψουν τίς άτέλειές του, ακόμα δε να αξήσουν τήν άκτινοβολία της προσωπικότητάς μας, άν ξέρουμε να τά διαλέξουμε. Γι' αυτό κάθε άνθραπος και ιδιαίτερα ή γυναίκα, πρέπει να προσπαθει να ντύνεται σωστά.

Μόδα... Καλοντυμένη γυναίκα είναι εκείνη πού ξέρει τήν τέχνη να προσαρμόζει τή μόδα στον έαυτό της.

Χρώμα. Ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δίνουμε στην έκλογή του χρώματος στο ντύσιμό μας, γιατί τό ταιριασμένο στά χαρακτηριστικά μας χρώμα κολακεύει τήν εμφάνισή μας... Δέ συνδυάζονται ποτέ δύο διαφορετικά καρώ ή δύο διαφορετικά ριγέ ή έμπριμέ.

Τό χρώμα πρέπει να ταιριάζει με τήν ηλικία μας. Ηλικιωμένα άτομα δέν πρέπει να φορούν έντυπωσιακά χρώματα, ούτε τά μικρά κοριτσάκια χρώματα σοβαρά και σκούρα.

Σχέδιο... Μέ τό σχέδιο του ένδύματος προσπαθούμε να κρύψουμε άτέλειες άν υπάρχουν, όπως με μιá «έβαζέ» φούστα τίς άνοιχτές περιφέρειες ή με ένα κλειστό λαμό τό προτεταμένο στήθος... Τά πλεκτά και τά ζέρσευ, έπειδή εφάπτονται στό σώμα, δείχνουν όλες τίς άτέλειες.

Συμπληρώματα της ένδυμασίας... Η έπιλογή κάθε είδους «άξεσουά» πρέπει να γίνεται πάντοτε με πολλή προσοχή και άπαιτεί καλλιερημένο γούστο

"Αγορά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΑΡΟΥΧΗ	δρχ.
Ποιήματα, σχέδια και ύδατογραφίες, 1934-1937	320
ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ	
Γραπτά	
ή Προσωπική Μυθολογία	240
Υψικάμινος	120
Ένδοχώρα	150
ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ	
Πεθαίνω σά χώρα	80
Κατάλογοι 1-4	140
ΣΤΡΑΤΗ ΔΟΥΚΑ	
Σχέδια, 1926-1936	700
ΔΙΟΝΥΣΗ ΚΑΨΑΛΗ	
Με μιá τρελή σοδειά	έξ.
ΑΛΟΗ ΣΙΔΕΡΗ	
Πλήρης ήμερών	50
ΠΑΝΤΕΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ	
Αλγόρυθμος	60
ΠΑΜΠΛΟ ΠΙΚΑΣΣΟ	
Τά τέσσερα κοριτσάκια	
(μετάφραση Άνδρέα Έμπειρικού)	130
GEORGES BATAILLE	
Η ιστορία του ματιού	
(εισαγωγή και μετάφραση Δημήτρη Δημητριάδη)	170
ΕΤΟΙΜΑΖΟΝΤΑΙ:	
ΦΕΝΤΕΡΙΚΟ ΓΚΑΡΘΙΑ ΛΟΡΚΑ	
Τό κοινό —	
Κωμωδία χωρίς τίτλο	
(μετάφραση Κοσμά Ξενάκη)	
GEORGES BATAILLE	
Ό νεκρός	
(μετάφραση Άγγλικής Πέτρα)	

Πλατεία Σταδίου 5, Άθήνα 501, τηλ. 728.263

καί αίσθηση του ώραιου... Συχνά τό παραμικρό συμπλήρωμα (μιά γραβάτα, ένα κουμπί, ένα γάντι) πού είναι αταίριαστο, μπορεί νά καταστρέψει ένα σύνολο.

Ή τσάντα. Έκτός από τό ότι μās εξυπηρετεί πρακτικά γιατί μπορούμε νά φυλάξουμε ό,τι θά μās χρειαστεί σέ μιά έξοδο, συμπληρώνει τό ντύσιμό μας... Προτιμάτε τίς δερμάτινες τσάντες από τίς πλαστικές...

Κάλτσες. Μās προφυλάσσουν από τό κρύο αλλά και μās καλλωπίζουν.

Καπέλο. Τό καπέλο προφυλάσσει από τόν ήλιο του καλοκαιριού ή τό κρύο του χειμώνα αλλά συμπληρώνει και τό ντύσιμο...

Κουμπιά. Όπως όλα τά συμπληρώματα της ένδυμασίας χρειάζεται και στά κουμπιά πολλή προσοχή... Ένα κουμπι μπορεί νά παρουσιάσει ώραιό-

Συμπληρώματα της ένδυμασίας.

τερο ή άσχημότερο ένα είδος ντυσίματος.

Ίδιαίτερη προσοχή χρειάζεται ή έκλογή των κοσμημάτων μας πού πρέπει νά ταιριάζουν μεταξύ τους (όλα χρυσά ή όλα άσημένα κ.λπ.) καθώς επίσης και μέ τό ντύσιμό μας.

Ή κατάλληλη ένδυμασία στις άνάλογες περιπτώσεις... Π.χ. ένα βελούδινο μάζι φόρεμα θά είναι ιδεώδες για μία δεξίωση αλλά άκατάλληλο για μία έκδρομή και ένα τζίν παντελόνι ιδεώδες για μία έκδρομή αλλά άκατάλληλο για μία δεξίωση.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ

- 1) Ποιά είναι ή σημασία της καλαισθητής εμφάνισης;
- 2) Τί ρόλο παίζει ή γραμμή στό ντύσιμό μας;
- 3) Τί ρόλο παίζει τό χρώμα στό ντύσιμό μας;
- 4) Γιατί τό κάθε ένδυμά μας πρέπει νά είναι άνάλογο μέ τήν περίπτωση για τήν όποία προορίζεται;

Όδηγίες για τήν άγορά ύφασμάτων και ένδυμάτων... Διάφορα περιοδικά, πού τό περιεχόμενό τους έχει σχέση μέ τήν ένδυμασία, ή κατάρτιση δειγματολογίων, ή επίσκεψη σέ καταστήματα ύφασμάτων βοηθούν τήν οικοδέσποινα πολύ στή γνώση και στή σωστή έκλογή της ένδυμασίας. Καλό είναι ή προμήθεια των ειδών ένδυμασίας νά γίνεται από καταστήματα έμπιστοσύνης.

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΚΑΤΟΙΚΙΑ

Χρήση τηλεφώνου και ή συμπεριφορά στό τηλέφωνο... Στό τηλέφωνο

Τά γουναρικά αποτελούν συμπλήρωμα της ένδυμασίας για τή γυναικα.

δέν λέμε ποτέ πράγματα πού δέ θά θέλαμε για κανένα λόγο ν' άκούσει τρίτος. Δέν πρέπει νά τηλεφωνούμε μασουλώντας ή μέ τό τσιγάρο στό στόμα. Πρέπει νά προσέχουμε τίς εκφράσεις μας και νά μιλάμε ευγενικά, διακριτικά, χωρίς νεύρα και θυμού, μέ φωνή ευχάριστη και χαρούμενη... Στό τέλος μιάς τηλεφωνικής συνδιάλεξης μέ κάποιον άνωτερό μας περιμένουμε νά κλείσει αυτός πρώτα τό τηλέφωνο. Είναι άπρεπές νά τό κλείνουμε έμεις πρώτοι...

Τέλος δέν μπορούμε νά συλλυπηθούμε από τό τηλέφωνο, ούτε νά κάνουμε προσκλήσεις για έπίσημες συγκεντρώσεις ή έπίσημο γεύμα.

Έσωτερική διακόσμηση της κατοικίας... Καί φυσικά μέσα στό σπίτι ή διακόσμηση είναι θέμα πιό πολύ της οικοδέσποινας.

Πίνακες... Οι πίνακες πού τοποθετούνται σέ ένα τοίχο πρέπει νά είναι του ίδιου είδους (είδη πινάκων είναι έλαιογραφίες, ύδατογραφίες, πυρογραφίες, τέμπλες, χαλκογραφίες κ.λπ.)... Στό

χώλ τοποθετούνται πίνακες μέ λουλούδια ή τοπία συνήθως, στό γραφείο ιστορικού περιεχομένου, άκόμη προσωπογραφίες και φωτογραφίες, στίς κρεβατοκάμαρες θρησκευτικές εικόνες και φωτογραφίες, στό σαλόνι τοπία, λουλούδια, θαλασσογραφίες κ.λπ... Νά μήν κρέμεται ποτέ ένας πίνακας πλάι σέ μιά φωτογραφία.

Λουλούδια σέ άνθοδοχεία... Τά βάζα νά ταιριάζουν στήν ποιότητα, τό χρώμα και τά σχέδια μέ τά άλλα άντικείμενα πού έχουμε τοποθετήσει πάνω στό ίδιο έπιπλο, αλλά και μέ τό χώρο στόν όποιο τοποθετούνται, π.χ. πήλινα στήν κουζίνα, άσημένα ή κρυστάλλινα στό σαλόνι... Όταν μαραθούν τά λουλούδια πρέπει νά τά πετάξουμε.

ΕΡΓΑΣΙΑ

Τί διακοσμητικά άντικείμενα θά χρησιμοποιούσατε για τό στόλισμα ενός σαλονιού και μέ ποιό τρόπο;

Όργάνωση και προγραμματισμός των οικιακών εργασιών... Στήν κατάρτιση του οικιακού προγραμματισμού ή πρωτοβουλία άνήκει στή νοικοκυρά... Δέν μπορεί ποτέ ένα πρόγραμμα εργασιών νά εφαρμοστεί πανόμοιο ταυτόχρονα από πολλές νοικοκυρές.

Σημείωση: Οι ύπογραμμίσεις στό κείμενο έχουν γίνει από τήν συγγραφέα του βιβλίου. Ή εικονογράφηση (μέ αυτόουσίες 'τίς λεζάντες) άνήκει στό παρουσιαζόμενο βιβλίο.

Τάσος Άνθουλιάς

Νεοελληνικά Κείμενα για τό Γυμνάσιο, τόμ. Β΄

από Όμάδα Έργασίας, έκδ. Ίνστιτ. Νεοελληνικών Σπουδών ΑΠΘ και Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη Θεσσαλονίκη 1980.

Ό πρώτος τόμος της σημαντικής αυτής προσπάθειας για καλό σχολικό βιβλίο είχε κυκλοφορήσει τό 1977 (βλ. Ό Πολίτης, 13, Όκτ. 1977, σ. 78). Οι συγγραφείς είναι οι Ίδιες: Μαρία Βογιατζόγλου, Άλίκη Γαλλοπούλου, Μαρία-Δώρα Δρακοπούλου, Λουίζα Καζολέα, Δέσποινα Καμπάνη-Δετζώρτζη, Άγλαΐα Κάσδαγλη, Λίνα Κάσδαγλη, Εύα Κεσίσογλου, Κατερίνα Παπαδημητρίου, Άλόη Σιδέρη, Μαρία Χαλκιοπούλου, Ήβη Χρυσού.

Ό δεύτερος τόμος, τό βιβλίο δηλαδή για τό όποιο μιλάμε, είναι συμπληρωματικός του πρώτου, και όπως ακριβώς γράφεται για τούς δύο τόμους στόν πρόλογο εδώ:

«στήν πραγματικότητα πρόκειται για ένα ενιαίο βιβλίο, πού καλύπτει τήν περίοδο 1880-1930».

Ό δεύτερος αυτός τόμος καλύπτει τά 30 πρώτα χρόνια του αιώνα μας. Όπως και μέ τόν πρώτο τόμο, γίνεται μιά σημαντική καινοτομία μέ τό βιβλίο αυτό: εισάγεται στό σχολείο τό μάθημα της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Τά περίφημα Νεοελληνικά Άναγνώσματα του γυμνασίου, συνονθύλευμα κειμένων, ένισχυτικό της σύγχυσης πού γενικά τό σχολείο καλλιεργεί μέ τόν άνιστορικό του έγκυκλοπαιδισμό, μετατρέπονται εδώ σέ ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας μιάς συγκεκριμένης περιόδου. Ή επιλογή κειμένων δηλαδή γίνεται έργαλείο για ούσιαστικό μάθημα, μέ μέθοδο τήν έπιστημονική προσέγγιση.

Πρόκειται λοιπόν για έπιλογή κειμένων κατά συγγραφέα, πού άκο-

καί γράμματα γνωρίζω

λουθοῦνται ἀπό βιβλιογραφία τῶν ἔργων τοῦ συγγραφέα καί ἐπιλογή βιβλιογραφίας μελετῶν καί κριτικῶν γιά τὸ συγγραφέα. Συνοδεύονται ἐπίσης τὰ κείμενα ἀπό γλωσσάρι καί ἀκολουθοῦν γιά τὸ κάθε κείμενο ὀρισμένες ἐρωτήσεις μέ στόχο νά υποβάλουν τή μελέτη καί κατανόηση τοῦ κειμένου. Τό βιβλίο ἔχει ἀκόμα χρονολογικό πίνακα καί εἰσαγωγή. Ἡ εἰσαγωγή, ἐκτός ἀπό τὸ γεγονός ὅτι εἶναι πολύ καλή, καταφέρνοντας νά συνδυάσει τήν ἀπλοποιημένη διατύπωση (ἀπευθύνεται «σέ παιδιά 12-15 χρονῶν») μέ τήν ἐπιστημονική ἀκρίβεια καί νά κάνει προσιτά δίχως τήν παραποίηση πού συχνά ἐνυπάρχει στήν ἀπλοστοιχία περιήλποκα θέματα, ἔχει ἀκόμα ἓνα πολύ μεγάλο προτέρημα: ἀποτελεῖ λειτουργικό μέρος τοῦ βιβλίου. Ἡ εἰσαγωγή ἀποτελεῖ τόν ἱστορικό καμβά τῆς ἐποχῆς στήν ὁποία ἀνήκουν τὰ λογοτεχνικά κείμενα. Συγχρόνως οἱ ἐρωτήσεις πού ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα παραπέμπουν συστηματικά στήν εἰσαγωγή πετυχαίνοντας δύο στόχους. Καταρχήν, ἡ προσέγγιση τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου ἀποκτάει ἐπιστημονική διάσταση καί ἡ σκέψη τοῦ μαθητῆ δομεῖται, ἡ ἐπιστημονική ὄραση καλλιεργεῖται καθὼς συνδέεται τὸ λογοτεχνικό ἔργο μέ τίς ἱστορικές συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες γεννήθηκε. Συγχρόνως εἶναι βιβλίο τόσο ἀποτελεσματικά καθοδηγητικό, ὥστε ὡς διδακτικό ἔχειριδίδιο ἀποτελεῖ «βοήθημα» ὄχι μόνο γιά τὸ μαθητή, ἀλλά μπορεῖ νά ἐξουδετερώσει τίς ἐνδεχόμενες ἀδυναμίες τοῦ διδάσκοντα, ἑνός καθηγητῆ π.χ. διαμορφωμένου μέ τή μέθοδο τῶν ἀθλιότητων παραδοσιακῶν νεοελληνικῶν ἀναγνωσμάτων. Καθοδηγεῖ: ὑποβάλλει τή σχέση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας μέ τὸ λογοτεχνικό ἔργο γιά τήν κατανόηση τοῦ ἔργου, τοῦ ὅφους, τῆς τεχνολογίας, τῆς θεματολογίας, ἐπι-

βάλλοντας τή συνεχή χρήση τῆς εἰσαγωγῆς καί τοῦ χρονολογικοῦ πίνακα. Ἐξοικειώνει μέ τήν ἔννοια τῆς βιβλιογραφίας, ὑποβάλλοντας τή χρησιμοποίησή της καί ἐκπαιδεύοντας ἔτσι ἀνεπαίσθητα (δηλαδή μέ τόν ἀποτελεσματικότερο τρόπο) τὸ μαθητῆ στήν ἐπιστημονική προσέγγιση.

Μιά μικρή ἐπιφύλαξη θά εἶχα γιά τόν τρόπο πού γίνεται στήν Εἰσαγωγή ἡ περιγραφή τῶν ποιητῶν τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, πού χαρακτηρίζει φυγή ἀπό τήν πραγματικότητα. Εἶναι ἴσως ὑπερβολικά ἀπλουστευτική ἡ περιγραφή καί ὑπερβολικά στηριγμένη σέ ἠθικούς ὅρους ἡ ἐξήγηση μίας στάσης πού τελικά καθορίζεται ἀπό ἰδεολογικά αἷτια. Εἶναι ὁμολογῶ πρόβλημα δύσκολο νά διατυπωθεῖ σέ μερικές γραμμές.

Πρέπει νά ὑπογραμμίσω τελειώνοντας ὅτι ἡ ἀποτελοῦσε μεγάλη ἀνανέωση καί ἐκσυγχρονισμό νά εἶχαν οἱ καθηγητές τοῦ γυμνασίου στὰ χέρια τους καί νά χρησιμοποιοῦσαν οἱ μαθητές βιβλία σάν κι αὐτό.

Νά προσθέσω ὅτι οἱ συγγραφεῖς ἔχουν εἰτοιμάσει καί θά κυκλοφορήσει σύντομα ἓνα βιβλίο μέ κείμενα καί ἄλλα στοιχεία γιά τή λαϊκή παράδοση, καθὼς καί ὅτι εἰτοιμάζουν ἓνα βιβλίο μέ ἐπιλογή ἀπό τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη γιά τὸ Γυμνάσιο. Τέλος, σκοπεύουν νά συνεχίσουν τή δουλειά τους πάνω στὰ νεοελληνικά κείμενα μέ ἀντίστοιχα βιβλία γιά τὸ Λύκειο.

Ἄννα Φραγκουδάκη

Παρόραμα

Ἀπό τυπογραφική παρανόηση τὰ ποιήματα τοῦ Νάσου Βαγενᾶ πού δημοσιεύτηκαν στὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ *Πολίτη* τυπώθηκαν σάν ποιήματα σέ στίχο, ἐνὼ πρόκειται γιά ποιήματα σέ πεζό.

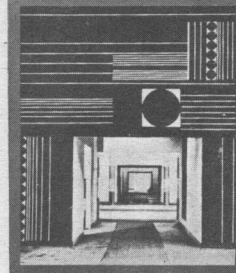

Ἐξάντας Ἑλληνική λογοτεχνία

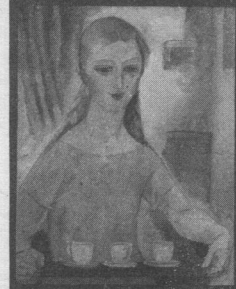
Ἐξάντας / Ἑλληνική Λογοτεχνία
Ντίνος Αρβανίτης
Τέσσερις μέρες γιά τὸ θάνατο
τοῦ Καραϊσκάκη

Ἐξάντας / Ἑλληνική Λογοτεχνία
Μάκης Συναδινός
Τέσσερα δειπνά στὸν καθρέφτη

Ἐξάντας / Ἑλληνική Λογοτεχνία
Ἰουλίτσα Ἰατριδῆ
Τὰ πέτρινα λιοντάρια

Ἐξάντας / Ἑλληνική Λογοτεχνία
Πότη Γερωνυμάκη
Δέ θγαίνει τίποτα

Κεντρική διάθεση
Κωλέττη 11
Τηλ. 361219-364885

καί γράμματα γνωρίζω

χαιρετισμού, μεταφρ. Άντρεάς Τσάκαλης, έκδ. Όδυσσεάς, 1980.

Καλοκώρης Δημήτρης, *Λογοτεχνία και Φωτογραφία*, Μωρεσόπουλος/Φωτογραφία, Άθήνα 1980.

Κουτσούρης Γιάννης, *Δός ήμιν σήμερα*, Διηγήματα, έκδ. Θεμέλιο, 1980.

Λαντάθος Κώστας, *Πορεία*, ποιήματα, εκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Λούλης Βασίλης, Άπαντα, Β΄ τόμος, εκδόσεις Κέδρος, 1980.

Λωτρεαμόν, *Τά Άσματα του Μαλντορόρ*, μετάφραση Έλλη Νεζερίτη, Πρόλογος Έντμόν Ζαλού, Έκδόσεις τών Φίλων, 1980.

Μάλμκβιστ Γκουάρ-Κάρλ, *Πύρινο Κατηγορώ*, μυθιστόρημα, μετάφραση Άγάπη Μπωντού, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μανούσακας Γιάννης, *Σαραντα μέρες στην Κέρκυρα*, Χρονικό τής Κατοχής, β΄ έκδοση, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μανούσακας Γιάννης, *Αΐθουσα*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μαρνέρος Άργύρης, *Χειροκροτήστε*, Έκδόσεις Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1980.

Μεϊμαρίδης Τ. Γ., *Άνθρωποι του Θεού*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Μήτρας Μιχαήλ, *Η φανταστική νουβέλα*, Έκδόσεις Έγνατία, Θεσσαλονίκη 1980.

Μιχαηλίδης Γιώργος, *Πέτρος Δαρζέντας*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Νικολάου Θεοδόσης, *Πεπραγμένα*, ποιήματα, Κύπρος, 1980.

Ντεγιάκο Άλντο, *Ένα ζευγάρι χαμένα*

γάντια, μετάφρ. Άννα Φωκά, Θεμέλιο 1980.

Ξένος Πάνος, *Θαλασσινοί πυράκανθοι*, νουβέλα, έκδ. Μαυρίδης, Άθήνα 1980.

Πανταζής Προκόπης, *Έθελοντές τής κακουχίας*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Παπαδημητρίου Έλλη, *Ποίηση, τόμος Β΄*, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Παυλόπουλος Γιώργης, *Τό Σακί*, εκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Πέππας Δημήτρης, *Φωτογραφίες από τήν τελευταία θλίψη*, ποιήματα, έκδ. Διογένης 1980.

Πίττας Τριαντάφυλλος, *Τό κίνημα τών γυμκών* (καί άλλα διηγήματα), έκ. Πλέθρον, Άθήνα 1980.

Πορφύρης Τάσος, *Η πέμπτη έξοδος*, ποιήματα, Έκδόσεις Σημειώσεις, Άθήνα 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Μονόχορδα*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Πάροδος*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Γιάννης Ρίτσος, *Διαφάνεια*, Έκδόσεις Κέδρος 1980.

Σκούρτης Γιώργος, *Μιά φορά ήταν ένας*, μυθιστόρημα, Έκδόσεις Κέδρος, Άθήνα 1980.

Τζούλης Θανάσης, *Άμφίβια*, Έκδόσεις Η μικρή Έγνατία, Άθήνα, 1980.

Τσαρούχης Γιάννης, *Ποιήματα 1934-37*, έκδ. Άγρα, Άθήνα 1980.

Φαϊτάς Βασίλης, *Γράμματα στον κόσμο*, ποιήματα, Θεσσαλονίκη 1980.

Φόρστερ Ε.Μ., *Ταξίδι στην Ινδία*, μυθιστόρημα, μετάφρ. Λίτσι Σιούτη - Γεωργίου, έκδ. Πλέθρον, Άθήνα 1980.

κυοκρατική νοοτροπία τών Άμερικάνων που δέρνηαν Έλληνες καίγανε σημαίες προκαλούσαν λαό φερόντουςαν σάν σέ υπόδουλους μέχρι καί χθές δείρανε έναν εργάτη στην Καβάλα αλείβοντάς τον μέ γράσο (Μηλιάδης) !!!! Έτσι πιστέψαμε ότι θά φρενάροουμε προκλήσεις επικυριάρχων Άμερικάνων καί χουντικών δουλολογαν που κυκλοφορούσαν προκλητικά μετά τό σιγμαϊό. Κάψαμε-λοιπόν τά αυτοκίνητά τους στείλαμε προκηρύξεις νά φύγουν αλλά δέν άγγίξαμε ούτε μιά τρίχα τους όπως οι Έρυθρές Ταξιαρχίες. Άπλως πιο έντονα εκφράσαμε αντίθεσή μας. Τότε ίσως υπήρχε μέ τόν έντονο αντιχουντισμό αντιαμερικανισμό μιά δικαιολογία για τέτοιες πολιτικές πράξεις. Τώρα τέτοιες ενέργειες σίγουρα πιασχυρίζουν κίνημα καί εύκολύνουν αστυνομικό κράτος δεξιάς νά χτυπάει Δημοκρατικό λαό. Μέ τή σύλληψή μας όργιαζαν έντυπα δεξιάς λέγοντάς μας άλητες τρομοκράτες εμπρηστές κλπ. Η δεξιά τή δουλειά της κάνει. Όμολογώ ότι είχαμε δεχτεί επιρροές από τόν Πόλε τήν φράξια «Κόκκινος Στρατός» τούς Μπάνανερ - Μάινχοφ κ.λπ. αλλά δηλώσαμε στο δικαστήριο ότι βρεθήκαμε σέ μιά στιγμή όργης καί άγανάκτησης έναντια στην αντίδραση καί τούς λακέδες για τέτοιες πολιτικά άναθεωρούμε μέθοδο μας καί όχι ιδέες μας καί ή μόνη λύση για τόν άγώνα είναι ή μαζική ένωτική λαϊκή πάλη. Προσωπικά τό πλήρωσα μέ ένα χρόνο φυλακή στις έγκληματικές φυλακές Αΐγινας καί 10 μέρες στην Άσφάλεια Άμπελοκίπων. Σύνολο 5 φορές πολιτικός κρατούμενος στον λεγόμενο «Έλεύθερο κόσμο». Τελειώνοντας δηλώνω ότι άνήκω στον χώρο τής Άριστερας καί ότι οι διάφορες ταμπέλες έξτρεμιστή κ.λπ. μπαίνουν σκόπιμα. Τιμάω κάθε άγωνιστή κάθε προοδευτικού χώρου καί κατακρίνω επίβουση άστικής νοοτροπίας στην Άριστερά.

Φιλικά - Μάκης Πειθής, σκηνοθέτης

ΖΗΤΟΥΝΤΑΙ... ΒΙΒΛΙΑ

Πρός τό περιοδικό Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Άγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ θά παρακαλούσαμε μέσα στίς στήλες σου νά συμπεριλάβεις μιά άνακοίνωση του πολιτιστικού μας συλλόγου.

Ό πολιτιστικός σύλλογος Μεσολόγγου άποφάσισε νά ιδρύσει δανειστική βιβλιοθήκη καί ζητάει τή συμπαράσταση όλων, όσοι έχουν βιβλία που δέν τούς χρειάζονται πιά.

Η διεύθυνση μας είναι: Έκπολιτιστικός Σύλλογος Μεσολόγγου, Μεσολόγγος Κοζάνης.

Εύχαριστούμε
Τό Δ.Σ. του συλλόγου Μεσολόγγου
Κοζάνης

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ
Άθήνα 20.12.80

Άγαπητέ ΠΟΛΙΤΗ

Παρακαλώ νά φιλοξενήσεις τήν επιστολή μου σάν άπάντηση στην επιστολή του Κ. Ριτσιάρδη στο τεύχος σου Νο 38 σχετικά μέ τούς άναρχικούς καί τά γεγονότα του Πολυτεχνείου.

Βασικά συμφωνώ μέ τόν κο Ριτσιάρδη στίς εκτιμήσεις του γύρω από τούς λεγόμενους αυτόνομους καί στο τί κακό κάνουν στο κίνημα. Επίσης συμφωνώ ως προς τήν τιμότητα του νεκρού Κασίμη καί του άγωνιστή Σερίφη χωρίς νά συμφωνώ μέ δράση τους αλλά καί μέ χαρακτηρισμό μου ως άναρχοδιανοούμενου. Δέν υπήρξα άναρχικός ούτε πλασαρίστηκα ως διανοούμενος αλλά άπλως ένας σκεπτόμενος άνθρωπος μέ μιά (συμφωνώ) αντιμπεριαλιστική δράση. Έξηγουμαι: Τό 1966 είχα φυλακιστεί σάν φαντάρος στή Λάρισα δύο φορές σάν μέλος μιάς παράνομης αντιβασιλικής ομάδας φοιτητών. Τό 1967 πάλι φαντάρος στο Χαϊδάρι μέλος του αντιδικτατορικού συνδέσμου προφυλα-

κίστηκα δύο μήνες καί μετά από ένορκo διοικητική εξέταση μέ προορίζανε για στρατοδικείο αλλά σώθηκα από επέμβαση του πατέρα μου (παλιού αξιωματικού του Β. Ν.) καί συγγενών άξιωματικών. Ποτέ δέν πρόβαλα δράση μου γιατί τό 'κανα ό,τι έκανα επειδή τό πιστευα αλλά ήρθαν γεγονότα 75 - 78 που πήραν δημοσιότητα στον τύπο καί από κεί άρχισαν νά μου κολλάνε ταμπέλες τότε σάν κρυφοτροσκοιστή τότε σάν άναρχικό τότε σάν άριστεριστή ή έξτρεμιστή. Η αλήθεια είναι άλλη: Μετά από μιά οργανωμένη πάλη μέσα από τό ΠΑΣΟΚ μιά ομάδα μελών του ΠΑΣΟΚ μερικοί ανεξάρτητοι άριστεροί ένας Μαιικός δύο όπαδοί παραδοσιακής άριστερας ένας καθαρά άναρχικός καί εγώ ιδρύσαμε τήν αντιφασιστική - αντιμπεριαλιστική ομάδα «Κανάρης» (75 έως 76 δράση μας) προϊόν τής σύγχυσης καί θολούρας που υπήρχε στο κίνημα τής άνωτομονορίας μας για δίωξιμο Άμερικάνων καί τής έπιθυμίας μας νά χτυπήσουμε καίρια τό χουντικό παρακράτος κάτι που δέν έγινε στην μεταπολίτευση. Μας ώθησε αυτό που υπήρχε τότε καί τώρα δηλαδή ή άπο-